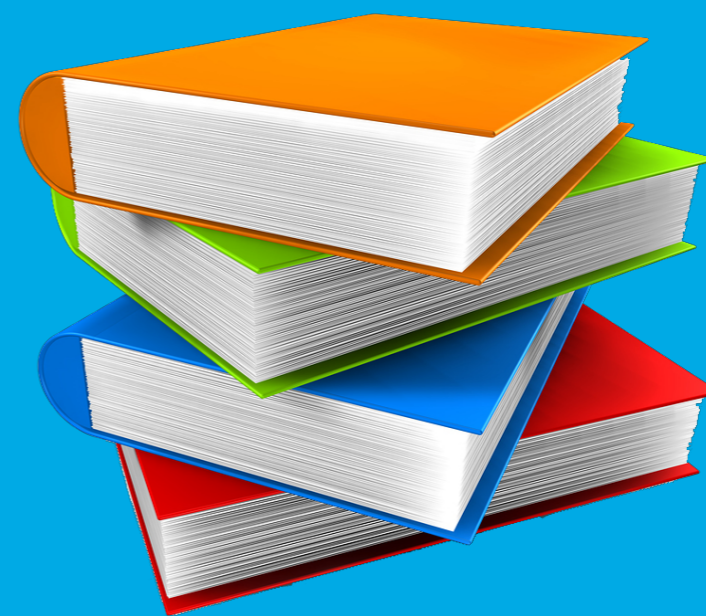

XALQ PEDAGOGIKASI

RAXMONOV AZAMAT RUZVONOVICH

**XALQ
PEDAGOGIKASI**

ISBN 978-9910-707-31-5

9 789910 707315

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI
OLIY TA'LIM, FAN VA INNOVATSIYALAR VAZIRLIGI

CHIRCHIQ DAVLAT PEDAGOGIKA UNIVERSITETI

RAXMONOV AZAMAT RUZVONOVICH

XALQ PEDAGOGIKASI

DARSLIK

TOSHKENT
"INNOVATSIYA-ZIYO"
2024

UDK:37.013(075)

KBK:74

R 30

Raxmonov A.R.

Xalq pedagogikasi. Darslik. – Toshkent: "INNOVATSIYA-ZIYO" 2024. – 368 b.

Mazkur darslik "Xalq pedagogikasi" fanidan "60110100-Pedagogika" ta'lim yo'nalishi uchun mo'ljallangan bo'lib, Pedagogika fakultetining "Umumiy pedagogika" kafedrasida tamonidan fan dasturi asosida ishlab chiqilgan. Xalq pedagogikasi darsligi ishlab chiqilishida xorijdagi yetakchi OTMLari foydalanadigan adabiyotlardan namuna olib yaratildi. "Xalq pedagogikasi" fani "60110100-Pedagogika" ta'lim yo'nalishi o'quv rejasiga asosan dars mashg'ulotlari uchun ajratilgan. "Xalq pedagogikasi" fanini o'zlashtirish jarayonida talabalarga xalqning asrlar davomida erishgan tarbiyaviy tajribalari tarixini analiz qilishni o'rganish, xalq tarbiya metodlarining xilma-xil ko'rinishlari, xalq pedagogikasi manbalari, milliy urf-odat, an'ana, marosim va qadriyatlar mazmun-mohiyati, dunyo va milliy qadriyatlarining o'zaro aloqadorligi, xalq pedagogikasi manbalarini didaktik jarayonga tatbiq etishni o'rgatishga mo'ljallangan.

Taqrizchilar:

X.I. Ibragimov

Qori Niyoziy ilmiy tekshirish instituti direktori professori, pedagogika fanlari doktori

M.Q. Raxmanova

Chirchiq davlat pedagogika universiteti "Umumiy pedagogika" kafedrasida professori, pedagogika fanlari doktori

Oliy ta'lim, fan va innovatsiyalar vazirligining 2024-yil 27-dekabrda 485-sonli buyrug'iga asosan nashrga ruxsat berilgan.

ISBN 978-9910-707-31-5

© Raxmonov A.R., 2024.
© "INNOVATSIYA-ZIYO", 2024.

KIRISH

Tarixga nazar tashlaydigan bo'lsak, o'zbek xalqi ta'lim-tarbiya sohasida o'ziga xos maktab yaratgan. Mamlakatimizda zardushtiylik dini hukm so'rgan paytda ham ma'lum pedagogik mafkura mavjud bo'lganini "Avesto" kitobining bizgacha yetib kelgan ayrim sahifalarini mazmunidan bilishimiz mumkin.

Xalqimizning madaniy-ma'rifiy taraqqiyoti asrlar davomida rivojlanib, takomillashgan va bu jarayonlar xalq pedagogikasida o'z aksini topib borgan. Bu haqida yurtboshimiz Sh. M. Mirziyoyev "Biz yaratayotgan yangi O'zbekistonning mafkurasi ezgulik, odamiylik, gumanizm g'oyasi bo'ladi. Biz mafkura deganda, avvalo, fikr tarbiyasini, milliy va umuminsoniy qadriyatlar tarbiyasini tushunamiz. Ular xalqimizning necha ming yillik hayotiy tushuncha va qadriyatlariga asoslangan." Demak xalq pedagogikasi xalq ommasining turli davrlar mobaynida turmush faoliyati jarayonida to'plangan boy tajribalari, axloqiy, ma'rifiy, ma'naviy yetuklik borasidagi qarashlari va xulosalarini ifodalaydi, etmologiya, etnografiya, etnopsixologiya va etnopedagogika, qadrshunoslik, qadimshunoslik(arxeologiya), udumshunoslik va xalq og'zaki ijodining barcha yo'nalishlarini qamrab oladi, ulardagi axloqiy-ma'rifiy g'oyalarni o'rganadi. Xalq pedagogikasi asrlar davomida minglab avlodlarni tarbiyalash jarayonida yuzaga kelgan ilg'or axloqiy g'oyalar va tajribani o'zida umumlashtirgani uchun faqat tarixiy-madaniy qadriyat sifatidagina emas, balki zamonaviy ta'lim-tarbiya tizimini takomillashtirish ham muhim ahamiyatga egadir.

Jamiyatimizda ro'y berayotgan ijtimoiy-iqtisodiy, ma'naviy-ma'rifiy o'zgarishlar bo'lajak o'qituvchilarning kasbiy-pedagogik tayyorgarligi darajasini oshirishni taqozo etayotgan bir paytda ta'lim-tarbiya borasida xalqimiz yaratgan pedagogik qarashlar va g'oyalar, milliy odob-axloq an'analari, milliy qadriyatlarini aks ettiruvchi xalq pedagogikasini ilmiy o'rganish, puxta tahlil qilish va hayotga tatbiq etish hamda kelgusi avlodga yetkazish bugungi kunning muhim va dolzarb masalasidir.

Mazkur darslik aynan shu masalalarni keng va atroflicha yoritishga mo'ljallangan. Darslik xalq pedagogikasi fanining mazmun-mohiyati, tadqiqot obyekti, manbalari, maqsadi va

vazifalari, jamiyatimiz hayotida ushbu fanning tutgan o'rni va amaliy ahamiyati keng qamrovli yoritilgan. Darslikda xalq pedagogikasi manbalariga kiruvchi xalq og'zaki ijodi janrlarining tarbiyaviy ahamiyati, milliy urf-odatlar, an'analari, udumlar, xalq o'yinlari va o'yichoqlari, bayram va marosimlarning tarbiya vositasi sifatidagi o'rni, xalq pedagogikasida oila tarbiyasi, yoshlarni tarbiyalashning metod, usul va vositalari, islom dinining odob-axloq, ilm-fan haqidagi ta'limotlari, xalq pedagogikasida xalq amaliy san'ati va hunarmandchiligi, milliy me'morchilik, milliy musiqa, qo'shiqchilik, raqs san'ati va milliy teatrning axloqiy tarbiyadagi o'rni, o'zbek xalqining muamala madaniyati, axloqiy me'yorlari, xalq pedagogikasida tabiat va inson munosabatlari, sog'lom turmush tarzi masalalari alohida boblarida o'z aksini topgan.

Xalq pedagogikasining tarbiyaviy va didaktik imkoniyatlari va xalq tarbiyaviy an'alaridan o'quv-tarbiyaviy jarayonda foydalanish masalalari ham yoritilgan.

Shuningdek, har bir mavzudan keyin nazorat savollari, matnli topshiriqlar, "Siz buni bilasizmi?" va "Bu juda ham qiziq?" ruknlarida mavzu bo'yicha qiziqarli ma'lumotlar berilgan.

XALQ PEDAGOGIKASI FANINING MAQSAD VA VAZIFALARI

Har bir ijtimoiy tuzum kelajagi insoniyat istiqboli, kishilarning hayot va turmush darajasi fan va madaniyat taraqqiyoti bilan bevosita bog'liqdir. O'zbekiston mustaqillikka erishgandan keyin ta'lim-tarbiya sohasida, milliy odob-axloqni qayta tiklash borasida, milliy urf-odatlar, turli-tuman an'analarni joy-joyiga qo'yish, milliy qadriyatlarni yanada rivojlantirish xususida juda keskin va buyuk burilishlar bo'lgani barchaga ayondir. Davlatning buyuk kelajagi, albatta, yoshlarni chuqur bilimli va pokiza axloq-odobli qilib tarbiyalash bilan bevosita bog'liq ekanini yoddan chiqarmaslik lozim. O'zbek xalq pedagogikasi ta'lim-tarbiya sohasida o'ziga xos dorilfunun yaratgan. O'zbek madaniyati, sharqona milliy tarbiya nazariyasi va amaliyoti moziygacha borib yetgan tarixiy ildizlar orqali oziqlanadi.

Allomalarimiz «Agar kishiga hayotning o'zi berolmasa ta'lim, unga o'rgata olmas hech bir muallim» deya nasihat qiladilar, bu inson o'z tafakkuri yordamida ta'lim-tarbiya olishi, odob-axloq normalarini egallashi, o'zi yashayotgan jamiyat, insongarchilik xulq-atvoriga xos, ma'naviy-axloqiy ko'nikma va malakalarni o'zida mujassamlashtirish lozimligini taqozo etadi.

Respublikamizda «Xalq pedagogikasi» fanini o'rganishga katta e'tibor bermoqda. Ayniqsa, bu fan pedagoglar, umumiy ta'lim maktablarining milliy sinflari o'qituvchilari uchun, oliy o'quv yurti talabalari uchun, aspirant va magistrilar uchun zarurdir.

Xalq pedagogikasi – ijtimoiy hayot va jamiyat taraqqiyotida muhim jarayon bo'lgan inson tarbiyasi, uning shakllanishi, ijtimoiy me'yorlarni o'zlashtirishini o'rganish bilan birga xalqning qadimiy tarbiya usullarini, qo'shiq, topishmoq, maqol va o'yinlarini to'playdi, umumlashtiradi, tizimga soladi va ta'lim jarayoniga tatbiq etadi.

Xalq pedagogikasi tarbiyada oilaning muhim qirralarini ochib beradi. Oilada ota-onaning o'rne, ularga nisbatan farzandlar munosabatlari, bolalarni otalarining qudratiga ishonch ruhida tarbiyalash, onaning beqiyos mehnatlarini qadrlashga o'rgatish, tarbiyada hamma vaqt samara berib kelgan. Shu o'rinda Xalq pedagogikasi tarixiga nazar tashlab o'tish o'rinli. Buyuk pedagoglar

ko'proq xalqning pedagogik tajribalariga e'tibor qaratgan. Chunki xalq pedagogikasi tarbiya haqidagi fanni boyitadi va unga tayanch bo'lib xizmat qiladi.

X.X.Niyoziy «Xalq pedagogikasi zamirida pedagogika fani shakllangan, rivojlangan- deb ta'rif beradi. U yana o'zbek xalqi tarbiya sohasida o'ziga xos tizimga ega ekanini aytib o'tadi. X.X. Niyoziy fikricha xalqni tarixiy tarkib topishida xalq tarbiyasi muhim ahamiyatga ega bo'ladi. Hamzaning hikoyalarida, dramalarida, pesa va povestlarida xalq pedagogikasi o'z ifodasini topgan. Xalq pedagogikasining asrlar davomida shakllanib, rivojlanib boyib borishining fuqaro, Vatan taqdirida hal qiluvchi rolining boisi, birinchidan uning hayotiyliigi, ta'sirchanligi serqirra, serma'noligida bo'lsa, ikkinchidan uning bevosita xalq tomonidan mavjud hayot jarayonida jonli an'analarda yaratilishi, yashashi, hayot inson muammolarini qamrab olishi tarbiyaning eng dolzarb masalalari yechimini hal qilishga qaratilgani uchinchidan, umuminsoniy yo'nalishga, umumbashariy g'oya – maqsadlarga qaratilgan bo'lganligidir.

Xalq pedagogikasi fani orqali, mutafakkir olimlar o'gitlaridan bahra olish va tarbiya jarayoniga tatbiq etish, qadriyatlar, udumlar urf-odatlariga sodiqlik, ilm olish, ustozlar qadriga etish, oila mustahkamligiga erishish, xalqqa muhabbat, hayotni sevish, milliy odob-axloq me'yorlariga itoat qilish kabi jihatlarni tarbiyalash amalga oshiriladi.

“Avesto”dagi ta'limiy-axloqiy g'oyalar

The avesta is the primary collection of sacred texts of the ancient Aryan religion known as Zoroastrianism, composed in the otherwise unrecorded Avestan language. The Avesta texts fall into several different categories, arranged either by dialect, or by usage. The principal text in the liturgical group is the Yasna, which takes its name from the Yasna ceremony, Zoroastrianism's primary act of worship, and at which the Yasna text is recited. The most important portion of the Yasna texts are the five Gathas, consisting of seventyeen hymns attributed to zoroaster himself. These hymns, together with five other short Old Avestan texts that are also part of the Yasna, are in the Old (or 'Gathic') avestan

language. The remainder of the Yasna's texts are in Younger Avestan, which is not only from a later stage of the language, but also from a different geographic region.¹

Avesto o'zida dastlabki Zardushtiylik dini nomi bilan mashhur bo'lgan muqaddas matnlar to'plami iborat. Kitob o'sha davr lahchasida yozilgan. "Avesto" matnlari ma'lum tartibda joylashgan bo'lib, u murojaat mazmuniga ega. Avestoning asosiy qismi Yasna deb yuritiladi, Yasna atamasi marosim nomidan olingan. Zardushtiylikka bag'ishlangan madhiyalardan iborat. Yasnaning asosiy mazmuni 5 qismdan iborat bo'lib, ularning 17 bobi Gotlar deb yuritiladi. Yasnaning tarkibiy qismi bolgan eng qadimgi Avesto Avesto tilida yozilgan. Yasnaning matni parchalarida kichik Avesto bayon qilingan ma'lumotlar orqali nafaqat til haqida, balki o'sha hududga doir muhim geografik ma'lumotlar aks etgan.

Zardushtiylar hayotining Asosiy qism mazmuni xayrli ish, shirin so'z, olijanob o'y-fikrdan iborat bo'lgan. Insonning asosiy qism burchi adolatli turmush tarzi bo'lmog'i kerak. Yaxshilikning yomonlik ustidan g'alaba qilishini ko'zlab yashash kerak: yolg'on gapirmaslik, so'zning ustidan chiqmoq, faqat yaxshilik qilmoq. O'zbek xalqi bugungi mustaqillikni qo'lga kiritgan bir davrda otabobolar, ajdodlar erishgan yutuqlardan faxrlangan holda ularning boy tajribalarini chuqur tahlil va tadqiq etish puxta o'rganish zarur. Bu esa yoshlarda bobolar ishlaridan, nasl-nasabidan faxrlanish tuyg'ularini vujudga keltiradi va ular o'tmish an'analariga sodiq bo'lishga harakat qiladilar.

Tarbiya – doimiy va izchil takrorlash, ishontirish mevasidir. Boshqacha aytganda doimiy va izchil takrorlash, dalillar asosida tushuntirish ishonch tuyg'ulari hosil qilinadi. Shunday qilib, universitet va pedagogika oliy o'quv yurtlarida ta'lim olayotgan talabalar o'zbek xalq pedagogikasini quyidagi maqsadlarda o'rganish imkoniyatiga ega bo'ladi. Birinchidan O'zbekiston Respublikasi fuqarosi sifatida milliy mafkura tamoyillarini egallaydi. Ikkinchidan, mutaxassis sifatida yosh avlodga milliy

¹ <https://en.wikipedia.org/wiki/Avesta>

g'oya va milliy mafkura mohiyatini tushuntira olish ko'nikmasini hosil qiladi. Prezidentimiz aytganlaridek, "...biz kelajagimizni bugungi yoshlarga ishonib yashayapmiz. Bugungi talaba ertangi rahbardir. U qanchalik ma'naviy barkamol, qo'li, dili, vijdoni pok bo'lsa, kelajagimiz shu qadar buyuk bo'ladi". Bu esa siz bilan bizga, bo'lg'usi rahbarlarning tarbiyachilariga ko'p jihatdan bog'liq. Har bir shaxs, xalq va millatning o'ziga xos orzu-umidlari va ma'naviy qarashlari bo'ladi. Ular orasida ta'lim va tarbiyaga bo'lgan ehtiyoj alohida o'rinni egallaydi. Chunki har bir sog'lom insonda tinmay bilim olib turish ehtiyoji mavjud. Aslida fikr doirasi keng va tarbiyali insongina o'zini erkin va baxtli his qiladi.

Har qanday davlat o'z xalqining taraqqiyot bosqichiga mos ijtimoiy tuzumni tanlab oladi. Davlatning ma'rifat tizimi jamiyat tanlab olgan tuzumning ijtimoiy buyurtmasini bajarishga yo'naltirilgan bo'ladi.

Bizning bugungi maorif tizimimiz demokratik davlat va bozor munosabatlariga asoslangan bo'lishi zarur. **O'zbekiston Respublikasi Birinchi Prezidenti I. A. Karimov birinchi chaqiriq Respublika Oliy Majlisining birinchi sessiyasida qilgan ma'ruzasida hur** O'zbekistonda Demokratik tuzumni barpo eta borish bilan birga, amalga oshirilayotgan ulkan o'zgarishlarning asosiy ishtirokchilari bo'lgan jamiyatimiz a'zolarining ma'naviyatini butunlay yangicha qaror toptirish lozimligini aytgan edi. **Bu fikrlarni Birinchi Prezidentimizning keyingi chiqishlarida ham bir necha bor ta'kidlandi. O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining tarixiy o'n to'rtinchi sessiyasida so'zlagan nutqida jamiyat ma'naviyatini yanada yuksaltirish va kadrlar masalasini O'zbekistonning XXI asrda rivojlanishining eng ustivor yo'nalishlardan biri sifatida olg'a suradi.**

Kelajagi buyuk davlatni qurayotganlar tafakkuri, axloqi yangi iqtisodiy munosabatlarni tarkib toptirishga va moddiy ne'matlar yaratishga astoydil yo'naltirilgan bo'lishi lozim. Mana shunday ijobiy xislatlarga ega bo'lgan insonni tarbiyalash ta'lim-tarbiya tizimi zimmasiga yuklatilgan.

Yaqin o'tmishimizdagi «sovet pedagogikasi»ning ta'lim-tarbiya berish usullari barcha odamlar bir xil qobiliyatga, bir xil

dunyoqarashga, bir xil ehtiyojga ega, degan ijtimoiy hayot qonuniyatiga zid, «taqlid qilish» usuliga asoslangan edi. Shu bilan birgalikda, o'qishga hammani jalb qilish maqsadida didaktikaning olti qoidasi bo'lgan diqqat qildirish tamoyiliga zid holda o'qitishga harakat qilindi. Vaholanki, pedagogika ilmi va amaliyotining ma'lumotiga qaraganda, o'qituvchi talabalar diqqatini o'ziga qaratib, uni dars oxirigacha saqlab turish uchun sinfdagi bolalar soni 15-20 dan oshmasligi kerak ekan. Aks holda, darslarni ijro bo'lmasligiga, yosh avlodni esa, «maktabga borib keluvchilar», «bitiruvchilar» va «hech narsani bilmaydigan» kishilar toifasiga aylantira boradi. Undan tashqari, «kommunizm kishisi» andozasidan kelib chiqib, hammani birday tezkorlik bilan bilimdon qilib tarbiyalash maqsadida o'qishning har bir bosqichida haddan tashqari ko'p fanlar kiritilib, hatto o'rtacha qobiliyatga ega bo'lgan bola ham bilimni qabul qilish imkoniyatidan mahrum bo'ldi. Natijada o'quvchi va talabalar me'yoridan ancha ko'p axborotni ongiga sig'dira olmasdan, bora-bora o'qishga loqayd munosabatda bo'la boshlaganlar. Berilayotgan bilimni to'liq egallayman, degan tirishqoq bolalar bu bilimlarni faqat taqlid usuli orqali yod olib ulgurishgan, xolos. Mexanik ravishda yod olingan bilim turg'un bo'lmay, bola xotirasidan tez o'chib ketadi.

Shu bilan birgalikda «sovet pedagogikasi» o'ta mafkuralashtirilgan bo'lib, faqat materialistik dunyoqarash, sinfiy qarama qarshilik, milliy va hududiy xususiyatlarni hisobga olmaslik va hokazolar barcha fanlar, shu jumladan pedagogika fani mag'iz-mag'ziga singdirilgan edi. Bunday jonsiz nazariy pedagogik adabiyotlarni tubdan qayta ko'rib chiqib, milliy istiqbol mafkurasi va XXI asrdagi O'zbekiston taraqqiyotining ustuvor yo'nalishlaridan kelib chiqqan holda, jahon ilg'or pedagogik fikrlari asosida milliy pedagogika dastur va darsliklarini yaratish zarur.

Milliy pedagogika deganda davlat konstitutsiyasi, ta'lim to'g'risidagi qonun hamda istiqbol rivojlanish dasturlari, jamiyatning tarixiy taraqqiyot qonuniyatlari va jahondagi ilg'or pedagogik texnologiyalar asosida to'zilgan ta'lim-tarbiya nazariyasi, usul va uslublar majmui tushiniladi.

Har qanday davlatdan yuqori taraqqiyot darajasiga erishish uchun, eng avvalo, iqtisodiyotning ustivorligini ta'minlash, mavjud

tabiiy, iqtisodiy va inson resurslarini ishga solish va eng asosiysi odamlar ma'naviyatini zamon talabiga javob beradigan tarzda shakllantirish talab yetiladi.

Ma'naviyat – bu shaxsning egallagan foydali bilimlari (bilim turidan qat'i nazar) uning hayotida bir necha bor takrorlanishi natijasida ko'nikma va malaka bosqichlaridan o'tib, ruhiga singib, uning hayot tarziga aylanib ketgan ijobiy ijtimoiy sifatlaridir. Demak, ma'naviyat, axloq-odob madaniyati, dunyoni ilmiy bilish ma'naviyati, texnik ma'naviyat, kasbiy ma'naviyat va boshqalar. Axloq va odob ma'naviyati inson ijtimoiy mohiyatining eng ustki qobig'ini tashkil qiladi. Shuning uchun ba'zilar ma'naviyatni kishining axloq va odobiga oid bilimlarining hayotda aks etishi, deb tushuniladi. Bu ma'naviyatni tor ma'noda tushunishdir.

Kishi bilimni qanchalik chuqur egallagan bo'lsa hamda bu bilimlarni amaliyotda qanchalik ko'p qo'llagan bo'lsa, uning ma'naviyati shunchalik boy va mukammal bo'ladi.

Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyev aytganlaridek: «Biz keng ko'lamlı demokratik o'zgarishlar, jumladan, ta'lim islohotlari orqali O'zbekistonda yangi Uyg'onish davri, ya'ni Uchinchi Renessans poydevorini yaratishni o'zimizga asosiy maqsad qilib belgiladik. Bu haqda gapirar ekanmiz, avvalo, uchinchi Renessansning mazmun-mohiyatini har birimiz, butun jamiyatimiz chuqur anglab olishi kerak.».

O'zbekiston xalqi yangi uyg'onish davrining barqaror taraqqiyot yo'lidan bormoqda. Endilikda xalqimiz o'z taqdirining haqiqiy egasi, o'z tarixining ijodkori, milliy ma'naviyat va qadriyatlarning chinakam sohibiga aylanmoqda. Milliy ana'nalar, dinimiz, tariximiz qaytadan tiklanmoqda, o'zligimizni tobora chuqur anglab yetmoqdamiz.

Jadallik bilan rivojlanib borayotgan jamiyat maorifchiligi oldiga xalq xizmati uchun zamonaviy va yuqori malakali kadrlarni tayyorlab berishdek ijtimoiy buyurtmani ko'ndalang qilib qo'ygan.

Respublikamizda yuqori malakali va ma'naviyatli kadrlarni tarbiyalab etishtirish maqsadida bir qator qonun va me'yoriy hujjatlar yaratilgan.

Prezidentimiz «Ta'lim to'g'risida»gi qonun va tegishli hujjatlarni tahlil qilar ekan, ta'lim-tarbiya islohotini yanada

kuchaytirish ayni maqsadga muvofiq, deb ta'kidlaydi. Prezidentimiz mazkur qonunlarga kiritilgan o'zgartirishlarni sharhlar ekan, qonunnig amaliy jihatdan shakllantirish va faoliyat ko'rsatishning asosiy tamoyillarini amalga oshirish vazifalarini sanab o'tdi. Bo'larga: barcha xil va turdagi ta'lim muassasalarida yuqori malakali mutaxassislar tayyorlash uchun uzluksiz ta'lim, fan va ishlab chiqarish salohiyatidan samarali foydalanish; davlat ta'lim standartlarini joriy etish va ularning faoliyat ko'rsatish mexanizmini ishlab chiqish; ixtisoslar, malaka darajasiga ko'ra mutaxassilarga ega bo'lgan umumdavlat va mintaqaviy talablarning istiqbolini aniqlash; ta'lim tizimini to'zish va mazmun jihatdan isloh qilish uchun o'qituvchilarni va murabbiylarni qayta tayyorlash; davlat va ijtimoiy muassasalarning kasbga yo'naltirish bo'yicha faoliyatini takomillashtirish. Bunda kasb tanlashning bozor ehtiyojlari va imkoniyatlarini e'tiborga olish zarur, toki har bir shaxs o'ziga mos kasbni egallay olsin; o'quvchi yoshlarni Vatanga sadoqat, yuksak axloq, ma'naviyat va ma'rifat, mehnatga vijdonan munosabatda bo'lish ruhida tarbiyalash; ta'lim muassasalarini, birinchi navbatda umumiy ta'lim maktablarini davlat tomonidan moliyaviy va moddiy-texnikaviy qo'llab-quvvatlash me'yorlarini oshirish va uning mexanizmini takomillashtirish; kadrlar tayyorlash tizimi mexanizmini takomillashtirish – korxonalar, muassasalar, firmalar, hissadorlik jamiyatlari, banklar va boshqa to'zilmalarning imkoniyatlaridan, birinchi navbatda, o'rta maxsus kasb-hunar maktablari va texnikum o'quv yurtlari va oliy o'quv yurtlarining moddiy va moliyaviy bazasini mustahkamlash uchun mumkin qadar kengroq foydalanish; kadrlar tayyorlash va ta'lim sohasiga chet yel sarmoyalari, xalqaro donorlik tashkilotlari va jamg'armalarning mablag'larini jalb etish; qonun doirasida o'quv rejaları, dasturlari va o'qitish yo'riqlari, ta'limiy xizmatlarni belgilashda ta'lim muassasalariga, birinchi navbatda, oliy o'quv yurtlariga mustaqillik erkinligini berish va o'zini-o'zi boshqarish usullarini joriy etish kabilar.

Shundan so'ng, Prezidentimiz ta'lim-tarbiya sohasining asosiy bo'g'ini hisoblangan uzluksiz ta'lim bosqichlarini batafsil tavsiflab berdi, kadrlar tayyorlashning bu dasturini amalga oshirishning

murakkab tomonlarini ko'rsatildi. Prezidentimiz aniqlab berganidek, dasturni amalga oshirishning eng murakkab tomoni o'quv jarayonini tashkil etish, ta'lim mazmunini belgilash, ularni maxsus dasturlar, darsliklar, o'quv qo'llanmalari bilan ta'minlash masalasidir. Ushbu darslik bundan oldin chop etilgan o'quv dasturi bilan birgalikda ma'lum darajada bu muammoni hal qilishga yo'naltirilgan. Dasturda belgilab qo'yilgan vazifalarni ro'yobga chiqarishda yangi tarkib topayotgan milliy pedagogika ilm-fanni yetakchi o'rniga ega. Chunki mustaqil fikr yurituvchi, o'z sohasining bilimdoni, baynalmilal va demokratik dunyoqarashga ega bo'lgan shaxsni faqat milliy pedagogika yordamida tarbiyalash mumkin.

Yangi shakllanib kelayotgan milliy pedagogika fanining vazifasi Respublikamizda va boshqa mamlakatlarda chop etilayotgan pedagogikaga oid maqola, risola va monografik asarlarni yig'ish, ularni jahon pedagogika fani to'plagan umumiy tamoyillar ko'rigidan o'tkazish, so'ng ularni yana bir bor sinovdan o'tkazib, milliy pedagogika nazariyasini yaratib berish hamda shu nazariyadan kelib chiqib Markaziy Osiyo hududiga mos ta'lim va tarbiya berish usul va uslublarini ishlab chiqishdan iboratdir.

Pedagogika fanining fazifalaridan kelib chiqib, unga quyidagi ta'rifni berish mumkin: Pedagogika fani, deb ta'lim-tarbiyaga oid bilimlarni mushtarak holda jamlab, ularni saralab, sinovdan o'tkazuvchi va bir tartibga keltiruvchi, ularni boshqalarga o'rgatuvchi inson faoliyat turiga aytiladi.

Pedagogika fanining birinchi vazifasi butun dunyodagi ma'rifat sohasiga tegishli bilimlarni to'plab, ularni didaktika ko'rigidan o'tkazish. Didaktika ko'rigidan o'tkazish deganda, pedagogikaga tegishli maqola, risola va yirik asarlar mazmuni va mohiyatini didaktika tamoyilidagi talablarga solishtirib ko'rishdir. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, chop etilayotgan pedagogikaga oid asarlarning 7-10 foizi didaktikaning tamoyillariga to'g'ri kelar ekan. Shuning uchun pedagogika fanining birinchi vazifasi nashrdan chiqqan pedagogikaga oid asarlarni didaktika tamoyillariga taqqoslab, tahlil qilishdir. Amaliyotchi – o'qituvchi va pedagoglarning vazifasi esa pedagogik adabiyotlarni o'z faoliyatida ko'r-ko'rona qo'llayvermasdan, ularga tanqidiy yondoshib, didaktika tahlilidan o'tkazib qo'llashdan iboratdir.

Pedagogika fanining ikkinchi vazifasi, muayyan asar didaktikaning barcha tamoyillariga mos kelishligi ma'lum bo'lgandan keyin, uning mahalliy sharoitga to'g'ri kelish-kelmasligini aniqlashdir. Chunki, har qanday ijtimoiy voqelikda, shu jumladan ta'lim-tarbiya jarayonida ham, hukm suruvchi qonuniyatlar ma'lum bir ijtimoiy sharoitning obyektiv borlig'ini qanchalik to'la ifoda etgan bo'lishiga qaramay, boshqa ijtimoiy sharoitga to'g'ri kelmasligi mumkin. Shuning uchun ham maorifchi olimlar, o'z hududidan tashqarida pedagogikaning hamma qonuniyatlariga asoslanib yaratilgan ta'lim-tarbiya usul va uslublarini o'z hududida qaytadan sinab korishlari mumkin. Aks holda chetdan keltirilgan usul va uslublarni pedagog tasodifan qo'llasa, kutilgan ijtimoiy natijani bermasligi mumkin. Yaqin o'tmishimizda bunga misollar juda ko'p. Lipetsk usuli, Amonashvili, Shatalov usullarini qo'llanishi hech qanday natijalarga erishtirmadi. Chunki ular boshqa hudud sharoitlarida shakllangan usullar edi.

Pedagogika fanining uchinchi va asosiy vazifasi pedagogik sohada asrlar davomida to'plangan bilimlarni dars berishning ma'lum usuli va usublari yordamida, tasdiqlangan reja va dasturlar asosida o'qituvchilarga berish va bu bilimlarni amaliyotda qo'llashni o'rgatishdir.

Adabiyotlar ro'yxati:

1. Karimov I.A. Yuksak ma'naviyat –yengilmas kuch. –T.: Ma'naviyat, 2008 y.
2. Mutalipova M.J. Xalq pedagogikasi – T.: Alisher Navoiy nomidagi O'zbekiston milliy kutubxonasi nashriyoti, 2011 y.
3. Hoshimov K., Nishonova S. Pedagogika tarixi — T.: A.Navoiy nomidagi O'zbekiston milliy kutubxonasi nashriyoti, 2005 y. 287-297-b.
5. Joyce, B., Calhoun, ye., Hopkins, D «Pedagogy, Teaching Practices» 2004,
6. Pedagogy, Curriculum, Teaching Practices and Teacher yeducation in Developing Countries

6. Hoshimov K., S.Ochil. O'zbek pedagogikasi antologiyasi. – T.: O'qituvchi, 1995 7. Munavvarov A. Oila pedagogikasi. T.: O'qituvchi, 1994 y.

Mustaqil ta'lim mavzulari:

1. Xalq pedagogikasi fan sifatida.
2. Xalq pedagogikasini o'rganish zaruriyati.
3. Milliy pedagogikaning tarixiy rivojlanish bosqichlari.
4. Eng qadimgi tarixiy yodgorliklar.

Muhim tayanch atamalar

National pedagogi- Notsionalnaya pedagogika-Xalq pedagogikasi. Xalqning boy ta'lim- tarbiya borasidagi tajribalari, mutafakkirlarning ilg'or pedagogik g'oyalari hamda diniy manbalar ta'lim-tarbiya borasidagi g'oyalarini qamrab oladi.

Education- Vospitaniye-Tarbiya. Ma'naviy manbalar va hozirgi zamon talablari va ehtiyojlarini nazarda tutgan holda o'qituvchining o'quvchi bilan aniq bir maqsadga qaratilgan o'zaro ommaviy va nazariy muloqotidir.

Acultural and educational – Kulturno vospitatelnoy — Madaniy tarbiyaviy. Avlodlar tomonidan yaratilgan amaliy tajriba, axloqiy, ilmiy, tafakkuriy, diniy va ruhiy qarashlar, xalq madaniyati va ijodi kabi moddiy va ma'naviy boyliklarni yoshlar onggiga singdirish.

Avesta- Avesta- Avesto. “Ogohnoma”, “Donishnoma” ma'nolarini ifodalaydi. U zardushtiylik dinining muqaddas kitobi.

Nazorat savollari:

1. Xalq pedagogikasi tushunchasigi ta'rif bering.
2. Fanni o'rganish zaruriyati.
3. Inson tarbiyasida milliy tarbiyaning o'rni.
4. Milliy pedagogika tushunchasiga izoh bering.

“Xalq pedagogikasi” fanidan 1-mavzu uchun test savollari

- 1. Xalq pedagogikasi fanining metodologik asosi- bu...**
  - a) bilib, ko'nikma va malaka;
  - b) yangi pedogogik texnologiyalar, AKT, interfaol metodlar;

c) Ajdodlarimizning pedagogikaga oid asarlari, “Ta’lim to’g’risida”gi Qonun.

d) dars, mashg’ulot, seminar, konferensiya, forum.

2. “Muallimi soniy” taxallusini olgan buyuk Sharq qomusiy olim kim?

a) Yusuf Xos Xojib;

b) Abu Nasr Farobiy;

c) Alisher Navoiy;

d) Abdulla Avloniy.

3. Quyidagi javoblardan milliy pedagogikaga berilgan to’g’ri ta’rif berilgan javobni toping.

a) jamiyatdagi sog’lom avlodni tarbiyalash haqidagi fan;

b) yosh avlodni tarbiyalash haqidagi fan;

c) sog’lom avlodni tarbiyalashning qonununiyatlarini o’rganadigan fan;

d) har tomonlama rivojlangan sog’lom, barkamol avlodni o’qitish, tarbiyalash, mahlumotli qilish va uning qonununiyatlarini o’rganadigan fan .

4. Sharq pedagogikasida hozirgi davrgacha o’z dolzarbligini yo’qotmagan milliy metodlar qaysilar?

a) tushuntirish, namuna, rag’batlantirish, jazolash;

b) So’zlash, tushuntirish, ko’rgazma;

c) “Aqliy hujum”, “Charxpalak”;

d) sayohat, tushuntirish, baholash.

5. Sharqda ta’lim-tarbiyaning ilk tizimi qaysi asarda berilgan?

a) “Fozil odamlar shahri”;

b) “Qobusnoma”;

c) “Avesto”;

d) “Mahbub-ul-qulub”.

XALQ PEDAGOGIKASINING TARIXIY TARAQQIYOT BOSQICHLARI

Xalq pedagogikasi – xalq ma’naviy madaniyatining tarkibiy qismidir. Shunday ekan, Markaziy Osiyoda ilk pedagogik tasavvurlarning vujudga kelishi va taraqqiyoti ham mahalliy xalq ma’naviy-madaniyatining o’sishi bilan bog’liqdir. Xalq pedagogikasining rivoji esa nazariy pedagogika ilmi taraqqiyoti bilan bevosita bog’liq. Biz ushbu holni Markaziy Osiyoda pedagogik fikr taraqqiyoti misolida ko’rishimiz mumkin.

Ibn Sino, Beruniy, Jomiy, Xorazmiy, Dehlaviy, Hayyom, Navoiy, Farobiy, Sa’diy, Nosir Xisrav va boshqa mutafakkirlar ilmiy merosi tahlili shuni ko’rsatadiki, ularning pedagogik qarashlari bevosita xalq pedagogikasi manbalari tizimi: maqollar, matallar, ertaklar, afsona va rivoyatlar mantiqiga mos keladi.

Ayni paytda ko’plab rivoyatlar va ertaklar mazkur mutafakkirlarning hayoti va faoliyati bilan bevosita bog’liq holda vujudga kelgan. Demak, Markaziy Osiyoda ham xalq pedagogikasining ijodkori, yaratuvchisi xalq ommasidir. Uning paydo bo’lishida mehnat hal qiluvchi ahamiyat kasb etdi.

Mehnat jarayonida odamlar samaradorlikni oshiruvchi g’aroyib mashinalar haqida orzu qilganlar: “uchar gilam”lar, “uchar ot”lar, “oynayi jahon”lar, “chopqir etik”lar, “sehrli dasturxon”, “ur to’qmoq”larni orzu qilganlar. Chunki, qadimiy ishlab chiqarish usullari, darajasi kishilarni qoniqtirmagan. Ular bir kechada ko’plab mato to’qishni, bir lahzada uzoqlarga borishni orzu qilib, otga minishni, qayiqda so’zishni, himoyaga bardoshli qasrlar qurishni, kamon otishni, to’quv dastgohlari, charx yasashni o’rganganlar.

Mehnat turli tarmoqlarga bo’lina borib, so’z san’ati xilma – xil xarakter kasb eta borgan. Og’zaki so’z paydo bo’lganida ibtidoiy odam so’zning magik (ilohiy) qudratiga sig’inar va o’z mehnati samarasini unga bog’lar edi. Oqibatda so’z bilan marosim bog’lana borib, so’zda u yoki bu marosim mohiyati ifoda etila boshlandi.

Jamiyat taraqqiy etgani sari ommani itoatkorlikka chorlovchi, diniy ruhdagi asarlar paydo bo’la boshladi. Ko’pincha, etnopedagogik asarlarda zulm va yovuz kuchlar ustidan g’alaba

qiluvchi, komil shaxs darajasiga ko'tarilgan qahramonlarni tasvirlash kuchaydi. Ularda eng oliy insoniy (tarbiyaviy) sifatlar: ilm egallash, kasb-hunar o'rganishga undadi. Adolatli jamiyat va odil hukmdorlar orzu qilindi. Vatandarparvarlik, ma'naviy va jismoniy komillik, halollik va adolat, insonparvarlik, do'stlik g'oyalari targ'ib etildi.

Xalq pedagogikasi asarlarida xalq ideal darajadagi fazilatlar sohibi bo'lib, barcha yaxshi va yomon tarbiyaviy sifatlarni ko'ra bildi. Shuning uchun u eng barkamol, ommani ergashtira oluvchi qahramonlarnigina tan oldi. Shuning uchun ularda ijobiy qahramonlar tipiklashtiriladi. Masalan, Alpomish, Go'ro'g'li, Avaz, Ravshanxon, Nasriddin Afandi, Aldar ko'sa va boshqalarda yuksak tarbiyaviy sifatlar mujassamlashgan. Dostonlarda qahramon va uning dushmani, ertaklarda dono dehqon va zolim boy, o'gay ona va jafokash qiz kabi obrazlarda xalqona kamtarlik va hukmrona takabburlik zuhr etilgan.

Xalqning yuqorida qayd etilgan azaliy orzu-umidlari aks etgan etnopedagogika manbalari vositasida buyuk mutafakkirlar pedagogik qarashlari ham shakllangan. Chunonchi, Ibn Sino o'zining "Tadbiri manozil" asaridagi "Maktabda bolalarni o'qitish va tarbiyalash" deb nomlangan bobida umumta'lim g'oyasi olg'a surildi. Ta'limda suhbat metodini qo'llashni, aqliy mashg'ulotni jismoniy mashg'ulotlar bilan almashib turishni tavsiya etadi va jamoada o'qitish afzalliklarini uqtiradi. Bunday ilg'or pedagogik fikrlarni Beruniy, Farobiy, Rudakiy, Nosir Xisrav, Sa'diy, Yusuf Xos Hojib, Umar Hayyom, Burxoniddin Zarnudjiy, Ahmad Yugnakiy asarlarida ham ko'rish mumkin. Buyuk mutafakkirlarning pedagogik qarashlari shakl va mazmuniga ko'ra xalqning pedagogik donishmandligi bilan uyg'unlashib ketgan. Ular Markaziy Osiyo xalqlari pedagogik madaniyatining shakllanishiga katta ta'sir ko'rsatgan.

Demak, xalq pedagogik g'oyalari buyuk mutafakkirlar pedagogik qarashlari bilan hamohang shakllanib, ular bir-birini takomillashtirib, boyitib borgan. Donishmandlar asarlarida xalqning amaliy pedagogikaga doir fikrlari ilmiy pedagogik tusga kira borgan. Shu tariqa pedagogika ilmi takomillasha borgan.

Qadimgi miflarda bayon yetilgan pedagogik fikrlar. Porloq kelajakka umid ko'zi bilan boqqan ajdodlarimiz inson qobiliyati va qudratini ideallashtiruvchi mifologik obrazlarni yaratgan. Mifologik obrazlarning ilk namunalari qadimiy mif va afsonalarda o'z aksini topgan.

Mif grekcha "myfhos"- so'z, rivoyat so'zidan olingan bo'lib, dunyoning paydo bo'lishi, tabiat hodisalari, xudolar, afsonaviy pahlavonlar; goh inson, goh jonzod qiyofasidagi zulmkor dushmanlar haqidagi to'qima afsonalardir. Mifologiya — miflarni o'rganuvchi fan bo'lib, u ibtidoiy insonning tabiat sirlarini bilishga intilishi tufayli vujudga kelgan.

Insonning tabiat stixiyalariga qarshi kurashdagi o'zgarishi (bo'ron, sel, zilzila, dovul...) tufayli ularga qarshi kurashga oluvchi g'ayritabiiy obrazlar yaratishga ehtiyoj tug'ilgan. Natijada yaxshilik va yomonlik haqidagi mifologik tasavvurlar paydo bo'lgan. Olam haqidagi bunday ibtidoiy miflar ta'sirida osmon, oy, quyosh va turli hayvonlar, xudolar, g'ayritabiiy pahlavonlar haqidagi miflar vujudga keldi. Hayvonlar va tabiat stixiyalariga qarshi kurashga qaratilgan (so'z kuchi, afsun "avrash" vositasida ularga ta'sir etish tufayli, yovuz kuchlarga teng keladigan qurol inson ixtiyorida bo'lmagan bir paytda) miflar yaratildi. Ko'rinib turibdiki, miflar insonga osoyishta yashash, yovuz kuchlarni engishga ko'maklashuvchi orzular ifodasidir.

Miflarda yaxshilik va yomonlik, go'zallik va xudbinlik, yorug'lik va zulmat orasidagi kurash jarayoni tasvirlanadi. Komil insonlar hamisha yaxshilik, go'zallik, yorug'likning tantana qilishi ko'maklashadi. Aniqroq aytilganda, miflarni o'qigan o'quvchi ijobiy qahramonlarning tarafdoriga aylanadi. "Avesto"da yaxshilik – **Axura Mazda**, yomonlik – **Axriman** qiyofasida namoyon bo'ladi. Kitob g'oyasiga ko'ra barcha hodisalar (tabiat va jamiyatdagi) ana shu ikki yaratuvchining o'zaro kurashidan kelib chiqadi.

Mitra – quyosh va yorug'lik xudosi, **Noxiti** – obodonlik, farovonlik xudosi, **Xumo** – baxt, tole xudosi va boshqa yaxshilik tantanasiga ko'maklashadi. Yomonlik kuchlari: ajdar, dev, jin, yalmong'iz va boshqa mifologik obrazlarda tasvirlangan. Shuningdek, Kayumars va Jamshid haqidagi miflar ham O'rta Osiyoda qadimdan tarqalgan. Uning turli variantlari mavjud

(“Avesto” da, “Qadim xalqlardan qolgan yodgorliklar”da, “Shohnoma” da va b.) Kayumars “G’iyosul lug’at” da Govmard (inson — buqa) deb ta’riflanib, Amudaryo bo’yida yashagan, bo’yi daryoning narigi betiga yetgan va hokazo ....

Miflardagi ijobiy obrazlar xalq manfaati uchun, adolat, go’zallik uchun kurashadi. Kishilarga hayotda, kurashda yordam beradi. Ularga oliy insoniy sifatlarda o’rnak ko’rsatadi, kasb-kor o’rgatadi. Demak, miflarda xalq ommasining ilk pedagogik tafakkuri o’z ifodasini topgan, deyish mumkin.

Jamshid haqidagi mif O’rta Osiyo va eronda keng tarqalgan bo’lib, unda Jamshid najotkor qahramon sifatida ko’rsatilgan (“Avesto”da).

Jamshid adolatli podsho bo’lib, uning ming yillik shoxlik davrida qahraton sovuq, jazirama issiq, kasalliklar va o’lim kamaya borgan. Uning yerida mollar va odamlar ko’paya borgach, u yerni uch marta ko’paytiradi, chorva va qushlarni ham ko’paytiradi. Ammo, to’satdan qahraton qish, toshqin boshlanadi. Odamlarni qutqarish uchun Jamshid (yima) ariqlar ochadi. Bu afsona Alisher Navoiyning “Mulki Ajam”, Firdavsiyning “Shohnoma” asarlarida tasvirlangan. Bunday mifologik obrazlar keyinchalik ertak va dostonlarda rivojlantirildi.

“Odami Od” hikoyasida Nuh payg’ambar bo’yi bo’lutga yetadigan usta yordamida chinordan kema yasatib, odamlarni kemaga o’tqazib, o’zi kemani torta ketibdi (“Od” – fors-tojikcha “ulkan odam”). “Er Xubbi” mifi ham insonga g’amxo’rlik timsolidagi etnopedagogik asardir. U Xorazm va Farg’onada keng tarqalgan. Xubbi insonparvar, daryoning hokimi, Amudaryoda 700 yil yashagan va bu davrda daryoga jinlar yaqinlasha olmagan. Jamshid taxtga o’tirishi bilan u domdaraksiz g’oyib bo’lgan. Bundan Xubbining opasi aza tutgan, u bilan birga daryo, tog’u-toshlar, qushlar, hayvonlar, odamlar, osmonda farishtalar, yer ostida devlar yig’lagan. Ular Xubbi tirik, qiyomatgacha yashaydi, deb tasavvur qilganlar.

“To’maris”, “Shiroq” rivoyatlari, Rustam haqidagi epos, qadimgi qo’shiqlarda ham yuksak tarbiyaviy sifatlar targ’ib yetilgan. Ularda kishilar yaxshilik qilishga, xushxulq bo’lishga,

yomon odatlardan xalos bo’lishga chorlangan. Jumladan, “Devonu lug’otit turk”da quyidagi pedagogik g’oyalar madh etiladi:

Boqmas jahon sovuq so’z,

Shilqim, yuzsiz, baxilga.

Yoqimli bo’l, xushxulq bo’l,

Qolsin noming ko’p yilga ... Ov qushlarin ushlab, Tulki,

to’ng’iz tishlashib. Itlarimiz ishlatib,

Hunar bilan gerdaydik.

Yoki qish – yozning kamchiliklarini shunday ochadi: *Senda barcha yomonlar,*

Chivin, pashsha ilonlar.

Du mi gajak chayonlar,

Hamla qilib yugurishar.

Yoz qishga deydi:

Sendan sa’valar ketar,

Bo’lbo’llar sayrab qo’nar.

Menda qaldirg’och tunar,

Naru — moda uchrashur ...

Qadimgi turkiy etnopedagogika manbalarida komil inson tarbiyaviy sifatleri talqini. Biz oldingi bandeda turkiy etnopedagogika manbalari jumlasiga kiruvchi qadimgi miflarda pedagogik fikrlar qay tarzda targ’ib etilganligini yoritishga harakat qildik. Garchi, mazkur miflarda g’ayriinsoniy qiyofalar timsolidagi qahramonlar tarbiyaviy sifatlariga doir fikrlar ushbu bandga ham aloqador bo’lsada, biz bu bandeda yoritish ko’zda tutilgan muammoni etnopedagogikaning boshqa janrlari – dostonlar, maqol va matallar, hikmatli so’zlar misolida buyuk ajdodlarimiz pedagogik qarashlariga tayangan holda yoritamiz.

Xalq pedagogikasining bosh obyektini – yosh avlodga ta’lim-tarbiya berish jarayonidir. Shuning uchun xalq tarbiyaning mohiyatini qanday tushunishi, tarbiya jarayonida qanday metod va usullardan foydalanishi, tarbiyaning asosiy yo’nalishlarini qanday talqin etishi haqidagi masalalar qiziqarlidir. Shuningdek, xalq asrlar davomida to’plangan, ilmiy-pedagogik tushunchalar bilan boyib borgan bilimlarni oilaviy tarbiyaga qanday tatbiq yetganligini ham tahlil etish zarur.

Xalq hamisha yosh avlod tarbiyasi mohiyatini to'g'ri talqin etgan. Bu yo'ldagi qiyinchiliklar va quvonchlarni, uning bebaho ish ekanligini to'g'ri anglab yetgan. Shuning uchun: "Tarbiya – bebaho boylik" deganlar. Turkmanlar: "Bola aziz, odobi undan aziz" desalar, o'zbeklar: "Aql bahosiz, tarbiya esa chegarasiz" deb bejiz aytmagan. Chunki tarbiya jarayoni tarkibiga ko'plab yo'nalishlar kiradi. Ammo, bunda eng muhim yo'nalishni aqliy tarbiya tashkil etadi. Shuningdek, tarbiya jarayoni g'oyat murakkab ish, u alohida e'tibor, bilim va malakani talab etadi. Xalq inson tarbiyasini ona qornidayoq boshlash zarurligini allaqachon anglab etgan. Agar bola tarbiyasida vaqt o'tqazib qo'yilgan bo'lsa, yoki tarbiya noto'g'ri olib borilgan bo'lsa, qayta tarbiyalash zarurligi xalq pedagogikasi manbalarida alohida ta'kidlangan.

Xalq pedagogikasi manbalarida bola tarbiyaviy sifatlarining shakllanishi bevosita ota-onaga bog'liq ekanligi alohida ta'kidlangan. Chunonchi: "Bolaning qadami oiladan boshlanadi", "Yomon o'g'il uchun ona, yomon nabira uchun buvi javobgar", "Sababi otada, natijasi bolada", kabi maqollar shular jumlasidandir.

Buyuk mutafakkir Ibn Sino ham bola tarbiyasida ota-onaning tutgan o'rnini yuqori baholab, "Tadbiri manozil" asarida: "Agar oila tarbiya metodlaridan to'g'ri foydalansa, u hayotda baxtga erishadi. Oilada bosh tarbiyachi – otadir, onaning yumshoq ko'ngilliligi bola xarakterini buzadi", — deydi.

Xalq bola tarbiyasida ijtimoiy muhitning ahamiyatini ham hayratlanarli darajada to'g'ri tushunadi. Shuning uchun yomon xislatli bolalar muhiti bola tarbiyasini bo'zib qo'yishi mumkinligi quyidagiga takidlanadi: "qovun-qovundan rang oladi", "Oriyatsiz odamdan qoch!" "Yomon bilan yursang qolarsan uyatga, yaxshi bilan yursang yetarsan murodga", "Qozonga yaqinlashsang qorasi yuqar" kabilar. Shuning uchun Ibn Sino pedagogik jarayonni yaxshi xulqli bolalar jamoasida olib borishni tavsiya etib: "Barcha turdagi o'quv mashg'ulotlarini jamoada olib borish zarur. Chunki bolalar jamoa muhitida do'stlashadilar, bir-birlarini hurmat qilishni o'rganadilar, yaxshi xislatlarni ham bir-birlaridan o'rgandilar"- degan edi. ("Tadbiri monozil" asaridan).

Bola tarbiyasida yomon tomonga og'ish yuz berishi ham mumkinligini to'g'ri his yetgan xalq, ularni qayta tarbiyalashga oid

qator metodlarni tavsiya etadi: "Buyumni suv bilan, insonni o'rgatish bilan tozalashadi". Lekin, Rudakiy ta'kidlaydiki: "Agar kim olmasa hayotdan ta'lim, unga o'rgatolmas hech bir muallim". Yoki: "Tarbiyasizlikning davosi bor, axmoqlikning davosi yo'q.", "Toptalgan o'tloqda ham gul unadi" va boshqalar shular jumlasidandir.

Muslihiddin Shayx Sa'diy bolani oilada yoshlikdan tarbiyalash zarurligini ta'kidlaydi. Uning fikricha, bolani yoshligida istalgan maqsad yo'nalishida tarbiyalash mumkin. Chunki, bola yoshligida ho'l novda singari tarbiyaviy ta'sirga tez beriladi. Shuning uchun: "Ho'l novda egilar qay holda egsang, qurigach to'g'rilar uni o'totash,"-deydi Shuningdek, u hatto: "Temirchining bolasi o'qisa bo'lur olim"- deb ta'kidlaydi. Xalq pedagogikasi manbalarida ta'kidlanganidek: "Bir otaning bolalari ham har xil bo'ladi", "Beshta barmoq teng emas" kabi maqollar mazmuniga tayanab ish ko'rgan.

Xalq pedagogikasida tarbiya jarayonida uning mezonlariga amal qilish lozimligi ko'rsatib o'tilgan, kattalarning o'rnak bo'lishi, o'z-o'zini tarbiyalash singari metodlar ham e'tibordan chetda qolmagan. Shuningdek, tarbiyada bolaning ruhiy va yosh xususiyatlari ham inobatga olingan: jumladan: "Bola tarbiyasini beshikdaligidan, buzoqnikini qoziqdaligidan boshla!," maqoli ushbu fikrning isboti bo'la oladi.

4-masala. O'zbek xalq pedagogikasining tarixiy taraqqiyot yo'li

Jamiyatning ma'naviy yetukligi, ijtimoiy ong teranligi, inson kamolotini ta'minlashda etnopedagogika asarlarning ahamiyati beqiyosdir. Shuning uchun o'zbek xalq pedagogikasining tarixiy taraqqiyot yo'lini o'rganish muhim ahamiyat kasb etadi.

Qadim zamonlaridayoq tarixiy, badiiy, ilmiy asarlar mualliflari turli maqsadlarda folklor asarlariga murojaat etib, ularni yozib olganlar. Jumladan, Mahmud Koshg'ariyning (XI asr) "Devoni lug'otit turk" asari shular jumlasidandir. Mazkur manbalarda pedagogik g'oyalar targ'ib etilgan. Jamiyatning tarixiy taraqqiyoti jarayonida etnopedagogika asarlari takomil topib, bizgacha yetib keldi. Mehnat jarayonida va ongning rivojlanishi tufayli ilk

etnopedagogika asarlari namunalari badiiy jihatdan mukammallashib borgan. Dastlab, kichik hajmli naql va miflar, mehnatni yengillashtiruvchi, ruhni tetiklashtiruvchi ertak va afsonalar yaratilgan, qo'shiqlar paydo bo'lgan.

Demak, o'zbek xalq pedagogikasi manbalari yozuv yuzaga kelishidan ancha oldin paydo bo'lib, yozma adabiyotning vujudga kelishiga asos bo'lgan. Qadimiy etnopedagogik manbalar bizgacha asl holida yetib kelmagan. Chunki ular ijtimoiy taraqqiyot bosqichlarida o'zgarib, sayqal topib brogan eng qadimgi etnopedagogik manbalar miflar, jangnomalar, rivoyat, ertak, naqlar, qo'shiqlardan iborat bo'lgan.

O'rta Osiyoda feodalizm davri (XI-XX asr boshigacha) g'oyat ziddiyatli taraqqiyot bosqichi bo'lib, bu davr xususiyatlari etnopedagogika manbalariga kuchli ta'sir ko'rsatgan. Ammo bu davrga xos ma'lumotlar bizgacha to'la yetib kelmagan. Mavjud taraqqiyotlarda ko'rsatilishicha, eng qadimgi davrlarda miflar, rivoyatlar, aytimlar, mehnat va marosim qo'shiqlarida pedagogik fikrlar targ'ib yetilgan. Ayniqsa, dostonchilik vujudga kelgach, kishilar ularda madh yetiluvchi qahramonlarning tarbiyaviy sifatlaridan ruhiy madad, zavq olganlar. Yoshlar halollik, ma'naviy va jismoniy yetuklik timsolini his yetganlar. etnopedagogika manbalarining ilk yozma nusxasi O'rta Osiyoda XII asrda ("Abu Muslim" kitobi) yozilgan. XIV asrda Amir Temur o'z g'olibona yurishlarini baxshilarga doston qilib kuylashni topshirgan.

Manbalarda o'zbek dostonchiligining ilk bo'g'ini Ergash Jumanbo'lbo'l o'g'lining yetti ota-bobosi (XVI asr) aytgan dostonlarga borib taqalishi ta'kidlangan.

XVII-XVIII asrlar dostonchilik taraqqiyotida gullagan davr bo'ldi. Bu davrda "Chambil qamali", "Rayhon arab", "Tulumbiy", "Shayboniyxon", "To'lg'anoy" singari vatanparvarlik, mardlik, halollik, insonparvarlik, aqliy va jismoniy komillikni madh yetuvchi asarlar, shu ruhdagi maqollar, matallar, xalq qo'shiqlari yuzaga keldi.

Rusiya bosqinchiligi davrida xalq ommasi boshiga tushgan beaded azob uqubatlar XIX asr etnopedagogika namunalari o'z aksini topdi. Jumladan: ***Non tishlatdim bolamga, mardikordan qaysin deb, Zolimlarni qarg'adim, Ilohi, yer yutsin, deb.***

Yoki; mahalliy xalqning bosqinchilarga nisbatan nafrati quyidagi qo'shiqda yanada kuchliroq ko'zga tashlanadi.

So'k oshini ichmayman, Hech haqimdan kechmayman. yetigimni yechmayman, Mardikorga olgan Nikolayni Qorda qarag'ay kesganman, Taxtdan yiqitmay qo'ymayman.

Shuningdek, zulmkor mahalliy hukmdorlarga nisbatan nafrat ruhini ug'otuvchi quyidagi qo'shiqlar ham e'tiborga loyiqdir: ***Isfandiyor zolimliging bildirding, Non o'rniga kunjarani edirding, ...***

Haddan oshding, zolim, yoning so'kilsin,

Boshing kesilsinu, qoning to'qilsin! va boshqalar.

Ko'rinib turibdiki, XX asr arafasida tarixiy qo'shiqlarga ijtimoiy adolatsizlikka qarshi kurash ruhi kirib kela boshlagan. Bosqinchilik va zulmga nisbatan nafrat ruhi targ'ib yetilgan, milliy ozodlik orzusi vatanparvarlik, insonparvarlik g'oyalari kuchaya borgan.

SHo'rolar tuzumi davrida etnopedagogika manbalarini to'plash, yozib olish, nashr etishga yetibor kuchaygan bo'lsada, mavjud tuzum ruhiga mos kelmagan manbalarni o'qish, ulardan foydalanish o'tmish va din sarkiti nomi bilan taqiqlab qo'yildi.

Faqat milliy istiqlol tufayli xalq pedagogikasi manbalaridan keng miqyosda foydalanish imkoniyati tug'ildi. Xalqning madaniy merosini, tarixiy haqiqatni qayta tiklash davlat siyosati darajasiga ko'tarildi.

Biroq, etnopedagogika Respublikamizda alohida fan sifatida yendigina shakllanish arafasidadir. Uning manbalarga g'oyat boy tarixiy taraqqiyot yo'lini ilmiy pedagogik jihatdan puxta o'rganish va tizimga solish ishlari o'z tadqiqotchilarini kutib turibdi.

Adabiyotlar:

1. Karimov I.A. Tarixiy xotirasiz kelajak yo'q. T., "O'zbekiston", 1998.
2. Barkamol avlod orzusi. Tuzuvchilar: SH. Qurbonov va b. Toshkent, "Sharq", 1998.
3. O'zbekistonning milliy istiqlol mafkurasi. Toshkent, "O'zbekiston", 1993.
- 110 b. 4. Hoshimov K. va b. Pedagogika tarixi. T., "O'qituvchi", 1996.

5. O'rta Osiyoda pedagogik fikr taraqqiyoti tarixidan. Tuzuvchi-mualliflar: M. Xayrullayev va b.. Toshkent, "FAN", 1997.

6. Izmaylov A.E. Narodnaya pedagogika: pedagogicheskiye vozzreniya narodov Sredney Azii i Kazaxstana. Moskva, "Prosvesheniye". 1991.

7. Ubaydullayev S. Pedagogika kursini o'rganishda o'zbek xalq pedagogikasi ashyolaridan foydalanish. Toshkent, "O'qituvchi", 1983.

8. Joyce, B., Calhoun, ye., Hopkins, D «Pedagogy, Teaching Practices» 2004,

9. Pedagogy, Curriculum, Teaching Practices and Teacher yeduction in Developing Countriyes

2-mavzuga oid muhim tayanch atamalar:

Perfest man- idealno'y chelovek- komil inson- "Komil inson – bir ideal, barcha dunyoviy va ilohiy bilimlarni egallagan, ruhi mutlaq ruhga tutash, fayzu karomatdan serob, siyratu surati saranjom, qalbi yezgu tuyg'ularga limmo-lim pokiza zot".

Anciyent-drevniy-qadimgi- eramizdan avvalgi va tarixiy davrlar.

Sulture-kultura-madaniyat-insonning egallagan bilimlari va hosil qilgan tajribalariga asoslangan malakali harakatlari yoki mehnat faoliyatining mahsulidan bunyod bo'lgan.

Mustaqil ta'lim mavzulari:

1. Markaziy Osiyoda ilk pedagogik tasavvurlarning bayon yetilishi.

2. Komil inson tarbiyasi.

3. O'zbek xalq pedagogikasining tarixiy taraqqiyot yo'li.

Nazorat savollari:

1. Markaziy Osiyoda ilk pedagogik tasavvurlarning bayon yetilishi haqida nimalarni bilasiz?

2. Qadimgi miflarda pedagogik fikrlar qanday bayon yetilgan?

3. Komil inson qanday inson?

4. O'zbek xalq pedagogikasining tarixiy taraqqiyot yo'li haqida gapirib bering.

Test savollari:

1. O'zbek xalq pedagogikasi deganda nimani tushunasiz?

a) xalq va donishmandlarning yoshlarni davr talablariga muvofiq kishilar

qilib etishtirishdagi g'oyalari;

b) ta'lim-tarbiya ishlarini amalga oshirishda qo'llagan usul, vosita va

tajribalar yig'indisidan iboratdir.

s) muyyan bir xalqqa mansub bo'lgan xalq pedagogikasi mazmuni,

xususiyatlari;

d) xalq og'zaki ijodi namunalidir; ye) a va b.

2. O'zbek xalq pedagogikasi qanday shaklda mujassamlashgan?

a) dostonlar, ertaklar, asotirlar, askiyalar;

b) latifalar, qo'shiqlar, naqlar, rivoyatlar;

s) afsonalar, maqollar, matallar, hikmatlar;

d) topishmoqlar, tez aytimlar, o'yinlar, erkalashlar va h.k.; ye) a, b, s, d.

3. O'zbek xalq pedagogikasiga xos xususiyatlar

a) insonparvarlik, saxovatlilik, poklik, to'g'ri so'zlik;

b) haqiqatgo'ylik, rostgo'ylik, tinchliksevarlik;

s) baynalmilallik, vatanparvarlik, yaxshi qo'shnichilik;

d) yosh avlodni aqliy va mehnatsevarlik ruhida barkamol inson qilib

tarbiyalashdir; ye) a, b, s.

4. "Avesto" singari qaysi muqaddas kitoblar uzoq asrlar mobaynida ta'lim-tarbiya manbai bo'lib xizmat qilgan?

a) "Injil";

b) "Tavrot";

s) "Rigveda", "SHastra";

d) "Qur'oni Karim"; ye) a, b, s, d.

5. "Avesto" dagi "...ezgu fikr, yezgu kalom, yezgu amal" qanday fazilatlarini shakllantirishda dasturilamal vazifasini o'tagan?

a) fikrlar sofliigi;

b) so'zning sobitligi;

- s) amallarning insoniyligi;
- d) xayrli ishlarni qilish; ye) a, b, s.

6. Sparta va Afina usulidagi ta'lim-tarbiya tizimining o'ziga xos xususiyatlarini nimadan iborat?

- a) spartaliklar bolalarni 7 yoshgacha uyda tarbiyalar;
- b) keyin "agella" deb ataluvchi tarbiya muassasiga topshirar, 18-20 yoshdan "efebalar" guruhiga o'tkazilar;
- s) afinaliklar bolalarni 7 yoshgacha uyda tarbiyalar, keyin 7 yoshdan 14 yoshgacha "grammatist" va "kifarist", keyin esa "polestra" maktablarida o'qitishadi;
- d) "gimnasiy" maktabida o'qishni davom ettiradi;
- ye) a, b, s, d.

7. "Tarbiya davlat tomonidan tashkil yetilmog'i va hukmron guruhlarning ... manfaatlarini ko'zlamog'i lozim" degan nazariyani qaysi mutafakkir ilgari so'rgan edi?

- a) Sokrat;
- b) Demokrit;
- s) Platon;
- d) Arastu;
- e) Ptolemey.

8. "Ulug'dao hamma yoqqa qarab oqadi... U tufayli jami mavjudot tug'iladi, bu mavjudot hamisha o'zgarishda bo'lib bir joyda to'xtab qolmaydi" degan ta'limot qaysi mutaffakkir tomonidan ilgari surilgan?

- a) Lao-szi;
- b) Kun Futszi;
- s) Konszu;
- d) Kun Chjunn; e) Konfutsiy

3-4-mavzular: SHARQDA ILK UYG'ONISH DAVRIDA MOVAROUNNAHR MUTAFAKKIRLARINING TA'LIM-TARBIYA HAQIDAGI QARASHLARI

Reja:

1. Sharq ilk uyg'onish davri.
2. Al-Xorazmiyning pedagogik qarashlari.
3. Farobiy ta'lim va tarbiyaga oid g'oyalari.
4. Ibn Sino va Beruniyning pedagogik qarashlari.

Tayanch so'zlar: Uyg'onish davri, Movarounnahr, geodeziya, "Baytul Hikma", ta'lim-tarbiya yo'llari.

Sharq ilk Uyg'onish davri IX asrdan boshlanib XII asrgacha davom yetdi. Bu davrning buyuk olimi, **Abu Abdulloh ibn Muso al-Xorazmiy (783-850)** osiyolik bir guruh mashhur olimlar singari Bag'dod xalifalari – Abbosiylar sulolasidan bo'lmish **al-Ma'mun (813-833)**, **al-Mu'tasim (833-842)** va **al-Vosiq (842-847)** saroylarida yashab, ijod yetdi. **Xorun ar-Rashid (786-809)** va uning o'g'li **alMa'mun (813-833)** davrida. Bag'dod SHarqning yirik va madaniy markaziga aylandi, ayniqsa, falsafa, riyoziyot, tibbiyot va boshqa fanlar rivojlandi.

Bag'dodda ochilgan **"Baytul Hikma"** (**"Donishmandlar uyi"**)ga Xuroson, Movarounnahr, Baqtriya, Xorazm, Shosh, Forob, Marv, Qobo'l va boshqa qo'shni o'lkalardan kelgan olimu fozillar, shoiru tarjimonlar va hattotlar to'plangan edi. "Baytul Hikma"ning ko'p yillik faoliyati mobaynida mashhur yunon olimlarining bir qancha asarlari arab tiliga tarjima qilindi, shuningdek, riyoziyot, falakiyot, jo'g'rofiya va boshqa fanlarga doir bebaho asarlar bitildi.

"Baytul Hikma" huzurida yirik kutubxona ochilgan bo'lib, unda xalifalik va qo'shni mamlakatlardan olib kelingan nodir kitoblar jamg'arilgan edi. Ma'mun davrida kutubxonaga "akademiya"ning ko'zga ko'ringan olimi sifatida Muso alXorazmiy boshchilik qildi. "Baytul Hikma" kutubxonasidan tashqari uning ixtiyorida ikki rasadxona ham bo'lib, ulardan biri Bag'dodning SHamossiya mahallasida, ikkinchisi Damashq yaqinidagi Kasiyun tog'ida barpo qilingan edi. Al-Xorazmiy ana shu rasadxonani ham boshqarib,

asosan falakiyot ilmi bilan shug'ullanadi. Olim IX asrning 20-yillarida o'zining mashhur astronomiya va trigonometriya jadvallariga doir "Zij fi ilm al-falak" risolasini yozib tugatadi.

Al-Xorazmiyning bu asariga tayanib arab tilidagi ilmiy adabiyotlarga birinchi bo'lib Sayyoralar, Oy va Quyoshning harakatlari, sayyoralarning sutkalik harakatlari va ularni aniqlash yo'llari, Oy va Quyosh gardishining kattaligi, sinuslar jadvali va tangens kiritilgan edi. Asar XII asr boshlarida lotin tiliga tarjima qilingan. Al-Xorazmiy "Ziji"ga ko'pgina olimlar izohlar, tushuntirishlar yozishgan.

Al-Xorazmiy "Ziji"dan tashqari Quyosh soatlari, astrolyabiyaning to'zilishti va qo'llanishiga oid "Kitob ul-amal bil asturlabat" ("Astrolyabiya bilan ishlash haqidagi kitob") risolasini ham yozib, amaliy falakiyotning rivojiga salmoqli hissa qo'shdi. Al-Xorazmiyning bu astronomiyaga oid asarlari Quyosh, Oy va Sayyoralar harakatini kuzatishda, daryo va ko'l suvlari harakatini yo'lga solishda, sel va toshqinlarning oldini olishda, olis joylarga dengiz orqali va quruqlikda safarga chiqqan vaqtda astronomik chamalashda, suvsiz yerlarga suv chiqarish va suv inshootlarini bunyod etishda, qishloq xo'jalik ishlarining boshlanishi yoki tugallash vaqtini belgilashda, dehqonchilik uchun kerak bo'lgan mavsumiy kalendarlarni to'zishda, xalqning kundalik amaliy maqsadlari va hayotiy ehtiyojlariga hojatbaror bo'ldi.

Al-Khwarizmi and his colleaguyes the Banu Musa were scholars at the House of Wisdom in Baghdad. Their tasks there involved the translation of Greyek sciyentific manuscrips and they also studiyed, and wrote on, algebra, geometry and astronomy. Certainly al-Khwarizmi worked under the patronage of Al-Mamun and he dedicated two of his texts to the Caliph. These were his treatise on algebra and his treatise on astronomy. The algebra treatise Hisab aljabr w'al-muqabala was the most famous and important of all of al-Khwarizmi's works. It is the title of this text that gives us the word "algebra" and, in a sense that we shall investigate more fully below, it is the first book to be written on algebra.

Al-Xorazmiy va uning hamkasbi Banu Muso Bag'dodda Baytul xikmadaolimlar bo'lganlar. Ularmavjud yunon ilmiy qo'lyozmalarini tarjima qilidilar, ularni o'rgandilar va algebra, geometriya, astronomiya oid asarlar yozdilar.

Albatta, al-Xorazmiy Al-Ma'mun rahnamoligida ishlagan va xalifaga bag'ishlab ikki asar yozgan. Bu uning algebra haqidagi va astronomiya haqidagi risolalalari edi. al-Xorazmiy asarlari ichida eng mashhur va muhim ahamiyatga ega bolgani

"Aljabr val-muqobala hisobi haqida qisqacha kitob"edi. SHU asar "algebra" tushunchasini yoritilgan eng birinchi kitob edi.

Xorazmiy bilim olishda talabaning shaxsiy kuzatishlariga hamda olgan bilimlaridan foydalanishga katta e'tibor berdi. Bunda u ilm izlovchilarning ilmiy manbalarni to'plash, ularni ifodalash va kuzatganlarni tushintira olish malaka va ko'nikmalarini hosil qilishga katta baho berdi. Masalan, "Al-kitob al-muxtasar fi hisob al-jabr va-l muqobala" asarida olimlarni uch guruhga bo'lib shunday yozadi: Ulardan biri o'zidan avvalgililar qilgan ishlarni amalga oshirishda boshqalardan o'zib ketadi va uni o'zidan keyin qoluvchilarga meros qilib qodiradi. Boshqasi o'zidan avvalgilarning asarlarini sharhlaydi va bu bilan qiyinchiliklarni osonlashtiradi, yopiqni ochadi, yo'lni yoritadi va uni tushunarliroq qiladi. YOki bu ayrim kitoblarda nuqsonlar topadigan va sochilib yotganni to'playdigan odam bo'lib, u o'zidan avvalgililar haqida yaxshi fikrda bo'ladi, takabburlik qilmaydi va o'zi qilgan ishidan mag'rurlanmaydi.

Shuningdek, al-Xorazmiyning falakiyot ilmiga oid asarlari ma'lumotlaridan ikki asrdan ko'proq vaqt davomida ko'plab rasadxonalarda foydalanib kelindi. Xususan, Sharqda va G'arbiy Yevropada (Nyuton, Gershel asarlari paydo bo'lganga qadar) asosiy qo'llanma bo'lib xizmat qilgan.

Tarixiy ma'lumotlarga qaraganda, al-Xorazmiy "Donishmandlik uyi"da falakiyot, riyoziyot va boshqa soha olimlari orasida o'zining ulug' salohiyati, qobiliyati bilan ajralib to'rgan. Al-Xorazmiy bu davrda o'zining ilmiy faoliyati, tabiiy-ilmiy qarashlari bilan ilg'or ma'rifiy-pedagogik tafakkur va tabiiy-ilmiy fanlar rivojiga keng yo'l ochdi. Riyoziyotda mavhumlikni (abstraksiyani)

kengaytirdi. *Induksiya yo'li* bilan umumiy yechish usullarini hal qilib, *deduksiya* hamda umumiy usullari yordamida turli xususiy masalalarni yechdi. Uning kashfiyotlari va asarlari dunyoviy, ya'ni aniq fanlarni mustaqil rivojlantirishga keng imkon yaratdi.

SHuning uchun ham al-Xorazmiy tabiiy-ilmiy kashfiyotlari bilan o'zidan keyingi butun ma'naviy taraqqiyotga, tabiiy-ilmiy tafakkurga, haqiqatni aniqlash uslublariga juda katta ta'sir o'tkazdi. Al-Xorazmiy obyektiv munosabatlarning, tabiiy jarayonlarning eng muhim xususiyatlarini o'rganish zarurligini, atrofmuhitni tadqiq etishda insonning ongi va ilm-fanning ahamiyatini yuqori baholadi.

Shularni e'tiborga olsak, o'z vaqtida al-Xorazmiy tabiiy-ilmiy fanlarning, ayniqsa, riyoziyot, falakiyot, jo'g'rofiyaning rivojlanishiga, bu fanlarning mustaqil taraqqiyotiga to'g'ri yo'nalish berishda o'zining tutgan yo'li bilan ilm-fan taraqqiyotiga katta ta'sir ko'rsatdi. SHu boisdan ham hozirgi zamon olimlari IX asrning birinchi yarmini "Al-Xorazmiy davri" deb atayotganlari bejiz emas.

O'sha davrda savdo munosabatlarini yuritish, meros taqsimlash muammolari, sun'iy sug'orish ishlari, dambalar, saroy va mudofaa inshootlarini barpo qilish ishlari, falakiyot ilmiy masalalari, kalendar to'zish, uzoqdagi narsalarning masofasi va o'lchamini aniqlash kabi bir qator muammolar tabiiy fanlarni, xususan, algebrani rivojlantirishni taqozo qilardi. Bu amaliy talablar tenglamalarga bo'lish, ularni yechish qoidalarini topishni hamda riyoziyotning boshqa masalalarini hal etishni taqozo qilar ediki, bu mushkul vazifalar al-Xorazmiy zimmasiga tushdi. AlXorazmiyning "*Al-kitob-al-muxtasar fi-hisob al-jabr va -l-muqobala*" ("*Aljabr muqobala hisobi haqida qisqacha kitob*") nomli asari algebra faniga asos soldi, uning mazmuni, asosiy tushunchalari va qoidalarini belgilab berdi.

Al-Xorazmiyning "*Al-kitob-al-muxtasar fi-hisob al-jabr va -l-muqobala*" asarida "*Al - jabr*" so'zi asrlar davomida o'zgarib, "*algebra*" atamasiga aylanganki, bu riyoziyotning alohida bir bo'limidan iborat fan hisoblanadi. Olim "*al-jabr va al-muqobala*" so'zlari orqali ikkita amalni tushungan va ularni tenglamalar yechishga tatbiq yetgan. "*Al-jabr*" amali orqali tenglama hadlarini bir tomondan ikkinchi tomonga ko'chirish bajariladi. "*Al-muqobala*" esa tenglamadagi o'xshash hadlarni yig'ish amalidir.

Demak, "*Al-jabr*"ning lug'aviy ma'nosi to'ldirish, "Al-muqobala" qarshi qo'yishni bildiradi. Al-Xorazmiyning bu asarida o'sha davrdagi boshqa asarlar kabi hech qanday formulalar va simvollar bo'lmay, balki tenglamalar va uning yechilishi so'zlar bilan ifodalangan. Shuni ta'kidlash kerakki, birinchi va ikkinchi darajali tenglamalar, ularning yechimlari xususiy hollarda bundan ming yillar oldin qadimgi Misr va Vavilon xalqlarida, keyinroq yunon matematiklarida uchraydi. Ammo ularning yechimlari faqat xususiy holda bo'lib, ular kvadrat tenglamalarni yechish uchun umumiy qoidalar bermaganlar. Bunday qoidalar va ularning isbotlarini al-Xorazmiy birinchi bo'lib o'zining "*Al-kitob-al-muxtasar fi-hisob al-jabr va -l-muqobala*" asarida to'la va uzviy bayon yetdi.

Darhaqiqat, al-Xorazmiy tomonidan algebra metodining yaratilganligi matematikada induksiya va deduksiya birligining namunalari dandir. CHunki *induksiya metodisiz* tenglamalarning hech bir turini yaratish mumkin emas edi. SHuningdek, berilgan tenglamalar turining umumiy yechish qoidasi xususiy masalalarni *deduksiya* usulining amaliy ifodasidir.

Al-Xorazmiyning matematikaga oid ikkinchi asari – "*Kitob al jam va tafriq bi hisob al-Hind*" ("*Hind arifmetikasi hisobi bo'yicha qo'shuv va ayiruv kitobi*") ham riyoziyot fani tarixida muhim rol o'ynaydi. Asarda hind o'nlik-pozitsion qo'shish tizimlari haqidagi metod tasvirlangan edi. Bu o'nlik tizimining kashf yetilishi sanoq tizimida chinakam inqilob bo'ldi. 0, 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, raqamlari hanuz jahonda "*arab raqamlari*" nomi bilan yuritiladi. Lekin bu "*arab raqamlari*" Ovrupoga SHarqdan emas, YUnonistondan kelgan deguvchilar ham bo'lgan. "Arab raqamlari"ni boshqa qo'shni xalqlarga tarqatgan Muhammad alXorazmiy ekanligini isbotlashda yurtdoshimiz, qomusiy olim Abu Rayhon Beruniyning "Hindiston" asari hal qiluvchi dalil bo'ldi.

Demak, boshqa xalqlar hindlarning o'nlik pozitsion tizimi bilan al-Xorazmiyning "*Hind arifmetikasi hisobi bo'yicha qo'shuv va ayiruv kitobi*" risolasi orqali tanishdilar. Al-Xorazmiyning bu asari ingliz olimi va tarjimoni Robert Chester tomonidan 1145 yilda arabchadan lotin tiliga tarjima qilinib, Ovrupa mamlakatlarida

keng tarqaladi. Bu asarning muqovasidagi **“Dediki al-Xorazmiy”** soʻzi esa **“Dediki algoritm”** deb tarjima qilinadi.

Shuni alohida qayd etish kerakki, hisoblash tarixida **algoritm**, **algorizm** soʻzlarining lugʻaviy maʼnosi XIX asrgacha nomaʼlum boʻlib kelgan edi. Faqat 1849 yildagina fransuz sharqshunos olimi Jozef Tussen Reyno (1795-1867) bu atama **“Al-Xorazmiy”** soʻzidan kelib chiqqanligini aniqladi. SHu yoʻsinda **“algoritm”–“Al-Xorazmiy”**ning lotincha transkripsiya natijasidan hosil boʻlgan ekan.

Al-Xorazmiy nomining sinonimi boʻlmish **algoritm**-riyoziyotda muhim va dolzarb kategoriyadir. Alloma qoʻshish, ayirish, koʻpaytirish, boʻlish, kvadrat ildizni hisoblash algoritmini oʻnlik tizimida yechishni yaratibgina qolmasdan, bundan tashqari, u bir jinsli boʻlmagan sonlarni koʻpaytirish algoritmini ham ishlab chiqdi.

Demak, al-Xorazmiyning algebraga oid asarlarining riyoziyot tarixida tutgan ahamiyati juda ham katta, chunki algebra fani olim tomonidan birinchi marta mustaqil fan darajasiga koʻtarildi. Al-Xorazmiy tomonidan asoslangan matematik metoddan koʻpgina Markaziy Osiyo va YAqin SHarq olimlari oʻz ilmiy ishlarida keng foydalandilar. Jumladan, XI asrda yashab ijod yetgan al-Nasav, XII asrda yashagan Iqbol-Bomat va boshqalarni yeslatish mumkin. Boʻlarning ishlarida alXorazmiy yaratgan matematik metodlar rivoj topdi va shu asosda yangi-yangi muammoli sohalar vujudga keldi. Al-Xorazmiyning bevosita taʼsiri va ijodi tufayli dunyoga kelgan asarlar ham oz emas. Masalan, XIII asrning mashhur olimi pizanlik Leonardo ikkinchi darajali algebraik tenglamalarni yechganda xususiy alXorazmiy metodlariga asoslangan. Hatto, jahonga mashhur matematiklardan Fibonnachi, Pichioli, Tartalpya, Kardano, Ferrari, ibn Iroq, Abu Rayhon Beruniy, Aboʻl Vafo, Umar Hayyom va boshqa olimlar ham oʻz davrida al-Xorazmiy asarlaridan keng foydalanganlar.

Al-Xorazmiy joʻgʻrofiya va geodeziya fanlariga oid muhim ilmiy izlanishlar ham olib borgan. U barcha astronomik kuzatishlarda faol qatnashdi va bir necha (Vizantiya, Afgʻoniston va Volga quyi oqimidagi Xazoriyaga boʻlgan) ilmiy safarlarga boshchilik qilgan. Jumladan, 827-yilda Al-Xorazmiy rahbarligida Yer Kurrasining

kattaligini aniqlash maqsadida Yer meridianining bir gradusi oʻlchab chiqildi. Buning uchun Mesopotamiyada shimoliy kenglikning 35 va 36 lari orasida chiziqli masofa bevosita oʻlchov chizmasi bilan meridian yoʻnalishida aniqlanib, burchak oʻlchash esa yulduzlarning meridian balandliklarini kuzatish asosida bajarilgan edi. Meridian gradusi uzunligi 56 — 2/3 arab milyasiga, yaʼni oʻrta hisobda 112 km ga teng qilib olingan. Bu natija ancha aniq boʻlib, undan tashqari, oʻlchash usulining oʻzi ham katta ilmiy ahamiyatga ega edi. Shu tariqa Yer meridiani bir gradusining uzunligi al-Xorazmiy oʻlchashlarida 111815 metrga teng. Hozirgi zamon oʻlchashlari esa uning 110938 metrga teng ekanini koʻrsatadi.

Al-Xorazmiy riyoziyot, falakiyot, geodeziya muammolarini matematik joʻgʻrofiya, kartografiyani tavsifiy joʻgʻrofiya bilan bogʻlab oʻrganishga katta eʼtibor berdi. Olimning joʻgʻrofiyaga oid asari – *“Kitob surat al-arz”* deb ataladi. Bu lotincha *“geografiya”* soʻzining arabchaga aynan tarjimasi boʻlib, arz – yer, grafa – tasvirlash, surat degani. Al-Xorazmiy bu asarini 836-847 yillar orasida yozib tugatgan. SHundan 1037 yilda koʻchirilgan yagona nusxasi bizgacha yetib kelgan.

Al-Xorazmiyning *“Kitob at-tarix”* asarida miloddan avvalgi 312 yildan to milodning 828 yilgacha xalifalikda yuz bergan voqealar hikoya qilinadi. Shunday qilib, al-Xorazmiyning *“Kitob-at-tarix”* asari xalifalik tarixining unchalik maʼlum boʻlmagan taraflarini yoritadigan muhim harakatlar, xalq qoʻzgʻolonlari haqida muhim xabarlar, fan va madaniyat tarixiga oid qimmatbaho dalillar keltiriladi.

Endi *“Kitob at-tarix”*ning oʻrta asrlar tarixnavisligida tutgan oʻrniga qisqacha toʻxtaladigan boʻlsak, olimning bu asari butun oʻrta asrlar mobaynida Sharq tarixnavisligiga bevosita taʼsir koʻrsatib kelgan. Shunga koʻra, al-Xorazmiy oʻrta asr tarixnavisligida muayyan anʼanaga asos solgani va uning ilk vakillaridan biri boʻlgani shubhasizdir.

Tarixiy manbalarda qayd yetilishicha, al-Xorazmiyning *“Quyosh soatlari haqida risola”*, *“Musiqqa haqida risola”*, *“YAhudiylarni yerlari va bayramlarini aniqlash haqida risola”* kabi asarlari ham boʻlgan.

Shunday qilib, al-Xorazmiyning eng sermazmun davri xalifa al-Ma'mun davri bo'lib, u xalifalikda birinchilar qatorida kundalik hayotda turli tabiiy-ilmiy va ijtimoiy fanlarning kerakligini va ilmsiz rivojlanish bo'lmasligini tushunib yetgan edi. U ilm-ma'rifat inson hayotini osonlashtirishini, uning kundalik faoliyatida yordam berishini anglab yetgan olimlardan edi. Al-Xorazmiy olamni bilishga intilib, diniy va milliy yoki irqiy chegaralarni tan olmay, turli din va millatga mansub xalqlarning ilmiy yutuqlarini o'zlashtirgan edi. U moddiy olam hodisalarini talqin qilishda, undagi qonuniyatlarni bayon etishda faqat ilmga va tajribaga tayangan. Al-Xorazmiy arifmetikaga doir "Hisob al-hind" risolasida aytadi: *"Men hindlar 9 ta harfdan (ularni o'zlari xohlaganlaricha joylashtirishlariga ko'ra) istagan sonlarini to'zishlarini ko'rganimdan keyin, o'rganayotganlarga osonlik uchun bu harflardan nima hosil bo'lishini ko'rsatishni azm qildim"*.

Al-Xorazmiy o'z ilmiy izlanishlarida insonparvarlik g'oyalari asoslanib inson hojatini chiqarish va uning manfaati uchun ijod yetar edi. Al-Xorazmiyning quyidagi so'zlari uning dunyoqarashini belgilab beradi. Algebraga doir *"Aljabr muqobala hisobi haqida qisqacha kitob"* asarida u aytadi: *"Men kishilarga hisoblashda nima kerakligini (tekshirib) qaraganimda, buning hammasi son ekanligini ko'rdim"*. Agar al-Xorazmiyning matematikaga oid ikkala asari ham umuman olganda hisob va songa taalluqli ekanligini nazarda tutsak, olim bu asarlari bilan insonning kundalik hayotida hisobga ehtiyojini qondirishga harakat qilganligini ko'ramiz.

Al-Xorazmiy inson tafakkurining quvvatiga, kishilarning imkoniyatiga ishonar va o'z asarlarini ularga bag'ishlar edi. U algebraga bag'ishlangan risolasida... *"bu asarni yozishdan maqsadi kishilar unga o'z nigohini qaratar degan umid"* ekanligini uqtiradi. Demak, u insonni kundalik hayotida o'z aqlidroki, tafakkur quvvatiga tayanishga undaydi.

Al-Xorazmiyning insonparvarlik g'oyalari olimlarning vazifasi va burchi, ularning insoniyat oldidagi mas'uliyati haqida aytgan so'zlarida ham namoyon bo'lgan: "O'tmish davrlarda o'tgan xalqlarning olimlari fanning turli tarmoqlari va falsafaning turli bo'limlari sohasida asarlar yozishda tiyilmas edilar. Bu bilan ular o'zlaridan keyin keladiganlarni nazarda tutardilar va bo'lar

tomonidan o'zlaricha (sarf qilingan) kuchlariga munosib mukofot bo'lar degan umid tutardilar hamda shon-sharaf va yod tutish bilan mukofotlanardilar, rostgo'y lablardan maqtoqlar aytiladi deb ishonardilar. Chunki ular fanning maxfiy sirlarini ochish uchun o'z bo'yinlariga olgan qiyinchiliklar va mehnatlarini bunga arzimas deb biladilar. Ulardan biri o'zidan avvalgilar qila olmagan ishlarni amalga oshirishda boshqalaridan o'zib ketadi va uni o'zidan keyin keluvchilarga meros qilib qoldiradi. Boshqasi o'zidan avvalgilarning asarlarini sharhlaydi va bu bilan qiyinchiliklarni osonlashtiradi, yopiqni ochadi, yo'lni yoritadi va uni tushunarliroq qiladi. Yoki bu ayrim kitoblarda nuqsonlar topadigan va sochilib yotganni to'playdigan odam bo'lib, u o'zidan avvalgilar haqida yaxshi fikrda bo'ladi, takabburlik qilmaydi va o'zi qilgan ishidan mag'rurlanmaydi". Mutafakkirning bu so'zlarini ilk o'rta asr davrida olimlar va tadqiqotchilar uchun umumiy deb ye'lon qilgan axloq qoidasi (me'yori) deb qarash mumkin. Avvalo, buyuk olimning bunday axloq dasturi uning dunyoqarashini belgilab beradi. Shuning uchun bo'lsa kerak, u o'z hayotini insoniyat baxt-saodatiga bag'ishlaydi.

Al-Xorazmiyning tabiiy-ilmiy, ma'rifiy-pedagogik qarashlari algebra fanining kelib chiqishi va unga bag'ishlab asar yozishi sababini bayon etishda ham aniq ko'rinadi: "...men arifmetikaning oddiy va murakkab masalalarini o'z ichiga oluvchi "Aljabr va-al-muqobala hisobi haqida qisqacha kitob"ni ta'lif qildim, chunki meros taqsim qilishda, vasiyatnoma to'zishda, mol taqsimlashda va adliya ishlarida, savdoda va har qanday bitimlarda, shuningdek, yer o'lchashda, kanallar o'tkazishda, xandasa va boshqa shunga o'xshash turlicha ishlarda kishilar uchun bu zarurdir". Demak, al-Xorazmiyning bu so'zidan ravshanki, risola hayot taqozosi tufayli vujudga kelgan.

Al-Xorazmiyning ilmiy jasorati, bashariyat oldidagi buyuk xizmati shundaki, u o'z asarlari bilan zamonasining buyuk matematik, mohir geodezist, ajoyib geograf, zabardast astronom, yetuk tarixnavis olimi va murabbiysi sifatida tabiiyilmiy fanlar, yosh avlod kamoloti va tafakkuri, ilm-fan ravnaqi uchun xizmat qildi, insoniyatning ma'rifiy yuksalishiga katta hissa qo'shdi.

Allomaning asarlari nazariy-amaliy ishlar bilan uzviy bog'langan o'rta asrlar riyoziyotining ajoyib namunasi. Hayotda tabiiy kuchlar bilan kurashda insonga ko'maklashish, uning og'irini yengil qilish al-Xorazmiy asarlarining asosiy maqsadidir. Uning "arifmetikasi" va "algebrasi" hammaga birdek qo'llanma bo'lgan va hamon kishilarga xizmat qilib kelmoqda, jahondagi hamma maktablarda arifmetika va algebra o'rgatiladi. Hisoblashning har xil mashinalari, jumladan, yelektron hisoblash mashinalari al-Xorazmiy tamoyillari asosida xalq xo'jaligiga xizmat qilmoqda.

Al-Xorazmiyning qomusiy ilm tizimi jahon ma'rifat ko'zgidagi mo'jizalar lavhasi bo'lib, uni hozirgi va kelgusi avlodga targ'ib qilish muhim tarbiyaviy ahamiyat kasb yetadi. Bu bilan SHarq xalqlari o'zligini anglashga yaqindan yordam beradi.

Muhammad al-Xorazmiyning "Al-kitob al-muxtasar fi-hisob al-jabr va-lmuqobala" asari fiqh ilmi taraqqiyotida muhim rol o'ynadi. Alloma mazkur asarni yozilishi sababini quyidagicha bayon yetadi: "...men arifmetikaning oddiy va murakkab masalalarini o'z ichiga oluvchi "Aljabr va-l-muqobala hisobi haqida qisqacha kitob"ni ta'lif qildim, chunki meros taqsim qilishda, vasiyatnoma to'zishda, mol taqsimlashda va adliya ishlarida, savdoda va har qanday bitimlarda, shuningdek, yer o'lchashda, kanallar o'tkazishda, xandasa va boshqa shunga o'xshash turlicha ishlarda kishilar uchun bu zarurdir".

Demak, Muhammad al-Xorazmiyning bu asardan asosiy maqsadi musulmon huquqiga qat'iy amal qilgan holda merosxo'rlar o'rtasida mulkni taqsimlash masalasini nazariy va amaliy jihatdan yoritishga qaratilgan. Bu murakkab masalani sof arifmetik usulda hal qilish qiyin bo'lganligi sababli, obyektiv ravishda algebraik usulni qo'llaydi va algebraning asosiy bo'limi – tenglamalarni meros taqsimlashga mohirlik bilan tatbiq qiladi. Garchi al-Xorazmiydan avval meros taqsim qilish masalasi bilan Bobil, Misr va yunonlar shug'ullangan bo'lsalar-da, al-Xorazmiy bu masalani musulmon huquqi asosida meros taqsim qilishning nazariy va amaliy asoslarini birinchi bo'lib ko'rsatadi. Shuning uchun ham Muhammad al-Xorazmiy meros taqsim qilish nazariyasi va amaliyotning asoschisi deyishimiz mumkin.

Darvoqe, Muhammad al-Xorazmiy "Al-kitob al-muxtasar fi-hisob al-jabr val-muqobala" asarining oxirgi qismini "Vasiyatlar kitobi" nomi bilan ataydi va bu qism hajm jihatidan asarning beshdan ikki qismini tashkil qiladi. Bu qismda, o'z zamonasining kundalik talablariga va musulmon huquqiga qat'iy amal qilgan holda, merosxo'rlar o'rtasida mulkni taqsim qilishga doir bir necha bobda turli nomlar bilan murakkab masalalar beriladi. Masalalar shartiga ko'ra, tenglama to'zishda hech qanday belgi va ramz ishlatilmaydi va uni yechish qoidasi so'z orqali bajariladi. Biz quyida ana shunday meros taqsim qilishga doir murakkab masalalarni ikki-uchtasini yechish namunalari izohlari bilan keltiramiz:

1-masala. Vafot etgan kishidan ikki o'g'il qolgan va u molining uchdan birini boshqa odamga vasiyat qilgan. U naqd o'n dirham va o'g'illaridan birining (ulushiga teng) qarzga bergani qoldirgan. Qoidasi bunday: Qarzdan olinadigan narsa deb qabul qil va uni naqdiga, ya'ni o'n dirhamga qo'sh. O'n va narsa hosil bo'ladi. Bundan uchdan birini ayir, chunki u molining uchdan birini vasiyat qilgan, bu uch – u uchdan bir dirham va narsaning uchdan biri. Olti-yu uchdan ikki dirham va narsaning uchdan ikkisi qoladi. Buni o'g'illar orasida taqsimla. SHunda har bir o'g'ilning ulushi – uch – u uchdan bir dirham va narsaning uchdan biridir. Bu olinadigan narsaga teng. Shu yerda narsaning uchdan birini narsaning uchdan biriga ro'para qo'y. Qolgani uchdan ikki dirhamga teng uch dirham va narsaning uchdan ikkisidir. Sen narsani to'ldirishga muhtoj (bunga uning yarmiga tengini qo'sh va uch – u uchdan biriga uning yarmiga tengini qo'sh, besh dirham hosil bo'ladi. Mana shu narsa bo'lib), u qarzdan hosil bo'ladi.

1. Izoh. Agar qarzga berilgan X desak, butun mol $10+X$ bo'ladi. Ikkala o'g'ilga va vasiyat qilinganga tegadigan ulushlarning har **biri teng bo'lib, u – $(10 + X) / 3 + X$ bo'lgani uchun bundan $10/3 = 2/3 * x$ va $x=5$**

2-masala. Vafot yetgan kishining xotini, uning bitta ota va onadan ikki ukasi va ikki singlisi qolgan va u boshqa bir odamga o'z molining to'qqizdan birini vasiyat qilgan. Qoidasi bunday: agar sen merosning bo'laklarini qirq sakkiz qismdan iborat desang, uning (sanog'ini) aniqlagan bo'lasan. Sen bilasanki, agar molning

hammasidan to'qqizdan birini ayirsang, sakkizdan to'qqizi qoladi va ayrilayotgan qolayotganning sakkizdan biriga teng. To'qqizdan sakkizta uning sakkizdan birini qo'sh va qirq sakkizta uning sakkizdan birini, bu olti, qo'sh, bu bilan sening moling to'liq bo'ladi. Yellik to'rt hosil bo'ladi. To'qqizdan biri vasiyat qilingan kishi bundan oltisini, ya'ni butun molning to'qqizdan birini oladi. Qolganini, ya'ni qirq sakkizni merosxo'rlar orasida ularning ulushiga ko'ra taqsimlanadi.

1-izoh. Islomda meros taqsim qilish huquqi shariat qonuniga ko'ra belgilangan bo'lib, unga Qur'oni Karimdagi "Niso" surasining 11-12-oyatlari asos qilib olingan: "Alloh farzandlaringizga (tegishli meros) haqida bir o'g'il uchun ikki qiz ulushi barobarida meros berishni amr qilur. Agar merosxo'rlar ikkidan ortiq bo'lsa, ularga yer qoldirgan narsaning uchdan ikkisi, agar yakka qiz bo'lsa, unga (merosning) yarmi tegur. Agar marhumning farzandi bo'lsa, ota-onasining har biriga qoldirgan merosidan oltidan biri tegur. Yendi agar farzand bo'lmay, faqat otaonasi(merosxo'r) bo'lsa, u holda onasiga uchdan bir tegur (qolgani otasiga qoladi). Agar uning aka-ukalari bo'lsa, onasiga oltidan biri tegur. (Qolgan qismi otasiga tegadi, zero marhumning aka-ukalarini edirib-kiydirish va uylab-joylash otaning zimmasidadir. Bu taqsimotlar). Marhum qilgan vasiyat va uning qarzlari ado yetilganidan keyin bo'lur. Ota-onalaringizning qaysi birlari sizlar uchun foydasi teguvchiroq ekanini bilmaysizlar. (Binobarin o'zingizga qolsa, meros taqsimotini ham adolat bilan hal qila olmaysiz. SHu boisdan kimga qancha meros tegishi) Alloh tomonidan qat'iy farz qilib qo'yildi. Albatta, Alloh bilim va hikmat egasi bo'lgan zotdir. Sizlarga xotinlaringiz qoldirgan merosdan – agar ulardan farzand qolmagan bo'lsa, yarmi tegur. Yendi agar ularning farzandlari qolgan bo'lsa, sizlarga ularning merosidan to'rttdan bir tegur. (Bu taqsimot) marhuma qilgan vasiyat va uning qarzlari ado yetilgandan keyin bo'lur. Ularga (xotinlaringizga) sizlar qoldirgan merosdan agar – sizlardan farzand qolmagan bo'lsa – to'rttdan bir tegur. Yendi agar sizlarning farzandingiz qolgan bo'lsa, ularga sizning merosingizdan sakkizdan bir tegur. (Bu taqsimotlar) sizlar qilgan vasiyat va qarzlaringiz ado qilingandan keyin bo'lur. Agar merosi qolayotgan erkak yoki ayolning na ota va na onasi bo'lmay, (ona tomonidan)

bir aka yoki ukasi yoxud bir opa yoki singlisi qolgan bo'lsa, ularning ikkovidan har biriga oltidan bir tegur. Yendi agar ular birdan ortiq bo'lsalar, ular merosini uchdan bir hissasiga teng sherik bo'lur. (Bu taqsimotlar) merosxo'rlari zarar yetkazmaydigan holda qilingan vasiyat va qarzlari ado qilingandan keyin bo'lur".

2-masala. Bir kishi o'ladigan kasal bo'la turib, bir ayolga yuz dirhamga uylandi va uning bundan bo'lak moli yo'q edi, ayolning o'zi baravar mahri o'n dirham edi. So'ngra ayol o'ldi, u molining uchdan birini vasiyat qilgan edi. Keyin eri o'ldi. Qoidasi bunday: u ayoldagi yuzdan uning mahrini, ya'ni o'nni ayir. Unda to'qson dirham qoladi, vasiyat qilganini ana shundan hisoblanadi. Vasiyat qilganni narsa deb ol va uni shunday ayir. Narsasiz to'qson qoladi. Ayolning qo'lida o'n dirham va narsa qoladi. U o'z molining uchdan birini, ya'ni uch – u uchdan bir dirham va uchdan bir narsaning vasiyat qilgan. Olti-yu uchdan ikki dirham va uchdan ikki narsa qoladi. Bundan yeri merosining o'ziga qaytadigan – yarmi, ya'ni – uch – u uchdan bir dirham va uchdan bir narsa. Erining merosxo'rlari qo'lida narsaning uchdan ikkisisiz to'qson uch – u uchdan dirham qoladi. Mana shu xotini merosining ikki baravaridir, ya'ni narsa, chunki xotin eri qoldirgan merosning uchdan birini vasiyat qilishga haqi bor. Uning vasiyat qilganining ikki baravari ikki narsadir. To'qson uch — u uchdan birni uchdan ikki narsa bilan to'ldir va buni ikki narsaga qo'sh. Hosil bo'ladi: to'qson uch — u uchdan bir dirham ikki-yu uchdan ikki narsa teng. Bitta narsa shuning sakkizdan uchi, ya'ni o'ttiz besh dirhamdir.

1-izoh. Mahr – islom shariat huquqida uylanuvchi kishi ayolning "*mahriga tushgan*" pulni to'lashi kerakligi qonuniylashtirilgan bo'lib, ayol esa o'z "*mahriga tushgan*" pulni xohlaganicha sarflash huquqiga ega bo'lgan.

1. Ayol vasiyat qilayotgan narsani **X** desak, mahri bilan birga **10+X** bo'ladi, yerining qaramog'idagi pul esa **100-(10+X)-90-X** bo'ladi. Ayol o'z molining uchdan birini vasiyat qilishi mumkin, bu **3 dan 1 (10+X)** bo'ladi. Yeriga undan qolganining yarmi, ya'ni **3 dan 1 (10-X) tegadi**, qolganning ikkisi yarmini ayolning vorislari oladi. SHuning uchun yerining vorislariga **90X+3 dan 1 ayiruv (10+X)** tegadi. Boshqa jihatdan, xotin yeridan qolganning faqat uchdan biriga egalik qilishi mumkin bo'lgani

uchun yerining vorislariga **2X** tegadi. Shuning uchun **90– X+3 dan 1 (10+X)–2X, ya'ni X–35** bo'ladi. Xulosa qilib aytganda, Muhammad al-Xorazmiyning matematik asarlaridagi meros taqsim qilishga doir masalalar qaysi zamonda, qaysi davrda bo'lmasin, na faqat musulmon huquqi uchun, balki hozirgi kundagi huquqshunoslik fani taraqqiyoti uchun ham nazariy va amaliy ahamiyatga egadir.²

Sharqning buyuk qomusiy olimi **“Muallimi Soniy (Ikkinchi muallim) Abu Nasr Farobiy (873-950)** ta'lim-tarbiyaga bag'ishlangan *“Fozil odamlar shahri”, “Ilmlarning kelib chiqishi”* asarlarida barkamol shaxsni tarbiyalashda nimalarga e'tibor berish zarurligi, ta'lim bilan tarbiya birligi haqida qimmatli fikrlar bildiradi.

Farobiy *“Baxt-saodatga erishuv to'g'risida”* nomli risolasida ta'lim-tarbiya birligi haqida fikr yuritarkan, unda ta'lim berish oddiydan murakkabga, quyidan yuqoriga borishi lozimligini ko'rsatadi. Farobiy insonning ma'naviy olamida, uning ikki tomoniga: aqli va axloqini tarbiyalashga asosiy e'tiborni qaratadi. Ta'lim va tarbiya Farobiy fikricha, insonni aqlan va axloqan komil shaxs qilib shakllantirishga qaratilmog'i kerak. Xuddi shuning uchun ham, ta'lim-tarbiyaning asosiy vazifasi olam va insonlar haqida mustaqil fikrlash madaniyatiga ega bo'lgan barkamol avlodni tarbiyalab voyaga yetkazishdir.

Sharq pedagogikasida Farobiy ta'lim va tarbiyaga birinchi marta ta'rif bergan allomadir: **“Ta'lim degan so'z insonga o'qitish, tushuntirish asosida, nazariy bilim berish, tarbiya berish degani esa insoniy fazilatlarini, ma'lum xunarni yoki kasbni egallash uchun zarur bo'lgan xulq-atvor-normalarini o'rgatishdir”**.³

Maqsadga muvofiq amalga oshirilgan ta'lim-tarbiya insonni ham aqliy, ham axloqiy jihatdan kamolga yetkazadi, xususan, inson tabiat va jamiyat qonunqoidalarini to'g'ri anglab oladi, umr kechirish jarayonida to'g'ri yo'l tutadi, boshqalar bilan halol,

² Hasanov S. Xorazm ma'rifati-olam ko'zgusi. –T.: “O'qituvchi”, 1996, 79-63-betlar., Rasulov F, Do'sjonov T., Xasanov S., Xorazm Ma'mun akademiyasining olis-yaqin yulduzlari. –T.:2005, 15-59-betlar.

³ Abu Nasr Farobiy. Risolalar. –T.: “Fan”, 1975, 71-72-betlar

adolatli munosabatda bo'ladi. Jamiyatda o'rnatilgan oqilona tartib va qoidalarga rioya yetadi.

Farobiy ta'lim va tarbiya ishini boshlashdan oldin tarbiyalanuvchilarning shaxsiy xislatlarini bilish va ta'lim-tarbiya berish jarayonida murabbiyning barkamolligini nazarda tutish zarurligini ko'rsatadi. Chunonchi, uning fikricha, murabbiy xohish-ixtiyor, iroda, qobiliyat, yaxshilik va yomonlik nima ekanligini yaxshi bilgan odam bo'lishi zarur. Chunki, inson ruhiga xos bo'lgan xohishirodani, uning qobiliyatini aniqlamasdan turib, tarbiya ishiga kirishish kutilgan natijani bermaydi, deydi alloma.

Farobiyning ta'lim-tarbiya yo'llari, usullari, vositalari haqidagi fikrlari ham g'oyat qimmatlidir. U insonda go'zal fazilatlar ikki yo'l bilan: ta'lim va tarbiya yo'li bilan hosil qilinadi, deb ta'kidlaydi. Allomaning fikricha, ta'lim nazariy va amaliy bilimlarni shakllantirsa, tarbiya esa insoniy fazilat, amaliy kasb-hunar, xulq-odob malakalarini rivojlantirib boradi, ta'lim so'z o'rganish bilan, tarbiya esa amaliy ish, tajriba bilan amalga oshirib boriladi. Har ikkalasi birlashsa yetuklik namoyon bo'ladi. Shuningdek, Farobiy ta'limda barcha fanlarning nazariy asoslari o'rganilsa, tarbiyada ma'naviy-axloqiy qoidalar, dob me'yorlari o'rganiladi, kasbhunarga oid malakalar hosil qilinadi deb ko'rsatadi.

Abu Nasr Farobiy *«Baxt-saodatga erishuv to'g'risida»* risolasida ta'lim-tarbiyani ikki yo'l bilan amalga oshirishni nazarda tutadi. Bo'lardan birinchisi — qanoatbaxsh so'zlar, ilhomlantiruvchi so'zlar yordamida odat hosil qilinadi, malakalar vujudga keltiriladi va shaxsdagi g'ayrat-intilish harakatga aylantiriladi. Ikkinchi usul — majbur etish yo'li. Bu usul gapga ko'nmaydigan qaysar shaxslarga nisbatan qo'llaniladi.⁴

Demak, Farobiy ta'lim-tarbiyada *rag'batlantirish, odatlantirish, majbur etish usullarini* ko'rsatgan. Bu har ikkala usul ham insonni har tomonlama kamolga yetkazish maqsadida qo'llanilganidir.

Shaxs kamolotida ta'lim va tarbiya birligini ta'minlashda ustoz va shogird munosabatlari hal qiluvchi omildir. Bu masalaga, ayniqsa, Sharqda juda katta e'tibor berilgan. Musulmon olamida

⁴ O'sha joyda 76-bet.

mavjud an'anaga ko'ra, ustoz shogirdni qabul qilgan birinchi kundan boshlab, uning ma'naviy javobgarligini o'z bo'yniga olgan.

Tarbiyalanuvchining ota-onasi o'z bolasini ustozga: *"Eti sizniki, suyagi bizniki"* deb topshirgan. Ustoz shogirdga faqat bilim berish bilan cheklanib qolmay, balki u shogirdiga keng ma'nodagi tarbiyani ham beradi.

Ustoz shogirdning ham axloqiy, ham kasbiy qiyofasini shakllantiradi. *"Ustoz otangdan ulug"*, degan maqolning hikmati shunda. Qadimda shogirdlar ustozni benihoya hurmat qilganlar.

Shu munosabat bilan Farobiy o'qituvchining ijtimoiy hayotda o'rni va uning o'ziga xos xususiyatlari to'g'risida ibratli g'oyalarni ilgari so'rgan. Uning fikricha, o'qituvchi o'quvchiga bilim beraman desa, o'quvchi oldida haqiqatgo'y bo'lishni, yolg'onni va yolg'on aytganni yomon ko'rishi, o'zi fahm-farosatli bo'lishi va ornomusini qadrlashi, shogirdlariga nisbatan adolatli bo'lishi, ko'zlangan maqsadga erishishda qat'iylik ko'rsata bilishi va o'rnak bo'lmog'i lozim.

Farobiy *"Falsafani o'rganishdan oldin nimani bilish kerakligi haqida"* risolasida muallim shogirdiga nisbatan o'ta hokimlikka ham, o'ta bo'shanglikka ham yo'l qo'ymasligi kerak, chunki o'ta hokimlik shogirdga *"muallimga nisbatan nafrat uyg'otsa, o'ta bo'shanglik esa shogirdning muallimga va uning o'qitayotgan faniga nisbatan mensimaslik xislatini paydo qiladi"*, deb ta'kidlaydi.⁵

Bu fikrlari bilan u ustozlik ta'lim va tarbiyada nihoyatda katta ahamiyatga ega ekanligini yana bir karra uqtiradi. Shunday qilib, mutafakkir ta'lim va tarbiyaning asosiy vazifasi adolatli jamiyat talablariga javob bera oladigan va shu jamiyat, yelyurt uchun xizmat qiladigan yetuk insonni tarbiyalashdan iborat deb bilgan.

Farobiy pedagogik ta'limotining asosida axloqiy go'zal, mustaqil fikrlovchi, barkamol insonni shakllantirish masalasi yotadi.

Insonning kamolga etishida ham aqliy, ham axloqiy tarbiyaning o'zaro aloqasi muhim ahamiyat kasb yetadi. Bunda Farobiy orzu

qilgan ta'lim va tarbiya birligi hozirgi davrimizda ham yoshlarni tarbiyalashda katta ahamiyatga egadir.

Farobiy *"Aql ma'nolari to'g'risida"*, *"Baxt-saodatga erishuv to'g'risida"* asarlarida yoshlarning bilimiga bo'lgan inti-lishlarini har tomonlama keng yoritishga xarakat qiladi: *"Kishi biror buyum haqida bilishni istasa, uning qandaydir bir holati-ni biladi, ongini o'sha predmet shaklidagi bilimga yo'naltiradi. Bu o'zi intilgan haqiqatni qidirish demakdir"*. Farobiyning bilish to'g'risidagi nazariy asoslarini, xususan, mantiq fanida bilish jarayoni va bilish shakllariniing mohiyati birinchi marta ochib berildi. Bu jarayonlar mantiqda unga rioya qilish tafakkurini takomillashtirish va murakkab bilish jarayonida qo'pol xatolarning oldini olish qonunlari sifatida aks yetadi.

Farobiy fikrlash faoliyatini faollashtirishning didaktik tamoyillari va metodlarini asoslab berdi. Unga o'qitishning amaliy yo'nalganligi; nazariy bilimlar uzluksizligi va bilish metodlari; mantiqiylik va uzviylik hukm metodlari va usullari; induksiya va deduksiya metodlari kiradi.

Farobiy tomonidan ishlab chiqilgan fanlar tasnifi ilmiy bilimlar g'oyasining rivojlanishini ta'minlaydi. U shunday yozadi: *"Fanlar tasnifi insonga zarur, foydali, tugallangan, haqqoniy va kuchli va qaysi birlari u qadar zarur emas va kuchsizroq, shuningdek, o'rganish uchun nimadan boshlash, xususan, nimani o'rganish, nima yaroqli, qaysi biri yaroqsiz va qay darajada uni egallashga yordam beradi. Shunday qilib, uning fanga bo'lgan munosabati ko'rlikka, nodonlikka emas, balki bilim va nodonlikka asoslanadi"*.

Farobiy tomonidan asoslangan pedagogik ta'minot o'zida quyidagi asosiy g'oyalarni ifodalaydi:

- ma'naviy tarbiyani tashkil etish va shaxsda aqliy sifatlarni tarbiyalash uning kamolotga erishishini kafolatlaydi;

- odob tarbiyalanuvchi qiyofasida namoyon bo'luvchi axloqiy xislatlarning eng asosiysi bo'lib, insonda olijanob sifatlarni tarbiyalashda asos bo'lib xizmat qiladi. SHaxsda odob ko'nikmalarini shakllantirishda ularga inson xulqi va odobini muhim ma'naviy - axloqiy sifatlarni ekanligini hayotiy misollar yordamida yoritib berish muhim ahamiyatga ega;

⁵ Ўш жойда, 23-24-бетлар.

- tarbiyalanuvchida irodaning hosil bo'lishi atrof-muhit hamda tarbiyaviy faoliyat mazmuniga ko'p jihatdan bog'liq.

Abu Nasr Farobiy ta'lim-tarbiya samaradorligini yuqori baholagan pedagogik, didaktik tamoyillar, ta'lim – tarbiya shakllari va usullari quyidagilar:

- ta'limning ilmiyligi va amaliy ahamiyatga yeagligi;
- tizimliliigi, mantiqiyliigi va ketma-ketliigi;
- hayot bilan bog'liqligi;
- tushunarli bo'lishi;
- kuzatish va tajribalar;
- dialektik, isbotli, tortishuvli, ritorik va she'riy mulohaza

yuritish

usullari;

- induksiya va deduksiya usuli;
- mashqlarni bajarish, takrorlash va h.k.

Shunday qilib, Farobiyning ta'lim-tarbiya to'g'risidagi teran fikrlari, ibratli mulohazalari hozirgi kunda ham o'z dolzarbligini yo'qotgan emas.

Sharqning ulkan qomusiy olimi, jahon ilmi va pedagogik fikrlarining eng mashhur namoyondalaridan **Abu Ali ibn Sino** (980-1037) ta'lim – tarbiya masalariga jiddiy va ijodiy yondoshgan. Olimning bolani tarbiyalash va o'qitish haqidagi pedagogik — psixologik qarashlari o'zining chuqurligi, insonparvarligi va teranligi bilan kishini xayratda qoldiradi.

Ibn Sino *“Risalat at-tayr”* (*“Qush”*), *“Xayy ibn Yaqzon”*, (*“Uyg'oq o'g'li tirik”*), *“Donishnoma”* kabi asarlarida o'zining pedagogik va psixologik qarashlarini ifodalaydi. Masalan, u *“Hayy ibn YAqzon”* asarida yoshlarni do'stlikka, bilim o'rganishga chaqiradi: *“... bir-biringizdan bilim o'rganib, kamol topishingiz uchun dil pardasini ochib tashlanglar”*.⁶ SHuningdek, alloma shaxs fe'l-atvorini tabiatini chuqurroq tushunish uchun farosat ilmining, ya'ni ilmiy mantiqni bilishga da'vat qiladi. Chunki ilmiy-mantiq shaxs didini o'stiradi, fikr doirasini kengaytiradi. U bu haqda shunday deydi: *“Farosat ilmi foydasi naqd ilmlardandir. Bu ilmni bilib olsang, u senga*

kishilarning pinhoniyl fe'l-atvorini bildiradi. Farosat ilmidan bahramand bo'lsang, juda o'tkir bo'lib ketasan”.

Shuning uchun ibn Sino ta'lim-tarbiyaning maqsadlari, mazmuni, shakllari va metodlariga juda diqqat va e'tibor, mas'uliyat bilan qarash kerakligini ta'kidlaydi. Olimning e'tirof etishicha, ko'rsatmalilik ta'limni aniq, yorqin va qiziqarli qiladi, kuzatuvchanlik va fikrlash, mushohada yuritishni o'stiradi. Uningcha, inson narsa va hodisaning tashqi jihatlarini, ko'rinishlarini o'rganib, uni yanada chuqurroq bilishga intiladi. Narsalarning aslini yoki ularning suratini ko'rish orqali bolalarda ular haqida ma'lum bir tasavvur hosil bo'ladi. Ibn Sino ko'rsatmalilikni ko'rish, yeshitish singari sezgi organlari orqali bog'laydi. Olim o'qitishning oddiydan murakkablikka tomon yo'naltirishdan kelib chiqqan holda mashqlar qildirish, o'qitishni esa faqat chuqurlashtirish asosida, ya'ni sinf tarzida o'tkazish zarur, deb hisoblaydi.

Yuqorida ibn Sino muntazamlilik va uzviylik prinsipiga amal qilish zarurligini ta'kidlagi haqida aytilgan edi. O'quvchilar kuzatish va tarjribalarini muntazam va uzviy jarayonga aylantirish orqali esa o'quvchilarda mantiqiy mushohada yuritish qobiliyati rivojlanadi. Ibn Sinoning ta'kidlashicha, o'quv va jismoniy mashqlarni bolalarning yosh xususiyatlarini hisobga olgan holda suhbatlar, tushuntirishlar bilan birga qo'shib olib borish kerak. Yakka tarzda o'qitgandan ko'ra guruhlarda (sinfda) o'qitish ko'proq samara beradi, chunki guruhlarda o'quv-chilar o'rtasida o'z-o'zidan musobaqa paydo bo'ladi, deydi: *“Bola-larni guruh qilib o'qitish tashkil qilinsa, juda yaxshi samara beradi. Chunki bu jarayonda ular bir-birlaridan ibrat oladilar..”*

Guruh qilib o'qitish jamiyatga katta foyda keltiradi. CHunki bunda o'quvchilar bir-birlari bilan do'stlashadilar, ular o'rtasida o'zaro hurmat paydo bo'ladi, o'zaro fikrlashib bahslashadilar, huquq va burchlari xususida muhokama yuritadilar, musobaqalashadilar”.⁷

⁶ Ibn Sino. Falsafiy qissalar. –T.: “O'qituvchi”, 1963, 486-bet

⁷ Антология педагогической мысли Узбекистана.-М.: “Просвещение”,1986, с.86. ⁹ Ўша жойда, 86-бет.

Ibn Sinoning "Tib qonunlari" asarining birinchi kitobida o'rin olgan "Ro'zg'or yuritish haqida risola"sida bola tarbiyasiga oid juda ko'p pedagogik va fiziologik tavsiyalar bayon etilgan. Tarbiyadan maqsad, — deydi olim, bolaning aqliy va jismoniy quvvatlarini o'stirishdir. Chunki bola yaxshi yoki yomon, yovuz yoki olijanob bo'lib dunyoga kelmaydi. U bu xususiyatlarga tarbiya, atrofdagilar ta'siri tufayli erishadi. Ibn Sinoning fikricha, bola qalbi, misoli "Pokiza oyna". Unga istalgan shaklni chizish mumkin. Bolada olijanob ma'naviy – axloqiy xususiyatlarni shakllantirish uchun mashq uslubidan foydalanish, ya'ni uni hayotda qo'llashga o'rgatish kerak.

Ibn Sino ta'lim-tarbiyaning alohida guruhlar bilan suhbat uslubini tavsiya qiladi. Eng muhimi bolaning shaxsini hurmat qilishdan boshlash kerak: "bolaga zug'um qilib, unga hurmatsizlarcha munosabatda bo'lmaslik, aksincha, tengdosh o'rtoqlarday gaplashish lozim".⁹ Olim suhbat, tushuntirish, misol keltirish singari uslublarning imkoniyatlari haqida so'z yuritadi. "Salbiy xislatlarni tuzatish, shaxsni qayta tarbiyalash muammosi haqida ham mulohaza bildiradi. Buning uchun avvalo bolani har tomonlama o'rganish va shu asosda undagi salbiy qiliqlarni bartaraf etish, ijodiy fazilatlarini shakllantirishga kirishish mumkin. Olim ayniqsa, jismoniy mashqlarga katta e'tibor beradi. Tug'ilgan kundan boshlab bolaning jismoniy rivojlanishi xususida qayg'urish kerak, deydi. Buyuk tabib bola jismidagi har bir a'zoning salomatligini ta'minlash uchun lozim bo'lgan maxsus mashq usullari ishlab chiqqan. Bu mashqlarni tananing holatiga muvofiq bajarish, kamquvvat, zaif a'zolari og'ir jismoniy mashqlar bilan toliqtirmaslikni ta'kidlaydi.⁸U ishlab chiqqan mashqlar kichik va katta, juda kuchli va zaif, tez va sekin, keskin va tez xarakterli taqozo yetadigan harakatlarga bo'linadi. Olim usullarni ham bayon qiladi.

Ibn Sino ta'lim-tarbiya jarayonida o'qituvchining roliga katta e'tibor bilan qaragan, yosh avlodni o'qitadigan tarbiyachi quyidagi talablarga muvofiq faoliyat olib borishi lozimligini uqtiradi:

- o'quvchi-talabalar bilan munosabatni tashkil etishda mo'tadil (o'rtacha) bo'lish;

- o'quvchi-talabalarning bilim va mahoratlaridan hayotda foydalana

olishlariga yetibor berish;

- o'quvchi-talabalar bilan ishlashda turli usullarni qo'llay olish;

- o'quvchi-talabalarda bilim olishga nisbatan qiziqishni kuchaytirish;

- o'qituvchining gaplari va fikri o'quvchi-talabalarga tushunarli bo'lishi uchun har bir so'zini imo-ishoralar bilan bajarishi (binobarin, bu uslub bolalarda his-hayajonni uygatadi);

- tarbiyalanuvchilar ongiga kuyidagi yuksak axloqiy tamoyilni singdirishi "faqat o'zi uchun emas boshqalar uchun ham yashash kerak".

Alloma asarlarida quyidagi pedagogik va didaktik tamoyillar, o'quv-tarbiya shakl va usullari xususida so'z yuritiladi.

- tajriba;

- sabablarning o'zaro bog'liqligi tamoyili, analiz, sintez, umumlashtirish;

- bolani darhol kitob o'qish bilan bog'lab qo'yimaslik;

- jamoa bo'lib o'qish;

- mashqlar (ularning me'yorlanganligi, imkoniyat borligi, jamoatchilik, o'quvchi-talabalarning qobiliyati va imkoniyatlarini hisobga olish);

- o'qitishning asta-sekin, ketma-ketligi, osonidan murakkabga o'tib borishi;

- o'quvchi-talabalarning individualliklarini hisobga olib, tushunarli bo'lishi;

- nazariya bilan amaliyotning bog'liqligi, umumiydan xususiya o'tish, tizimlilik va mantiqlik ifoda etish va mulohazalarining bir tekisligi va ketmaketligi kabi usullar;

- kuzatish, tajriba, amaliyot.

Ibn Sinoning "Donishnoma" asarining ikkinchi bo'limi o'rta asr falsafasining asosiy qismlaridan hisoblagan "Metafizika" deb nomlanib, falsafiy bilimlar ikki turga ajratiladi: amaliy va nazariy. Birinchisi bizni dunyodagi ishlarimizni qay yo'sinda uyushtirmoqqa o'rgatadi. Ikkinchisi esa narsalarning mavjudoti to'g'risida xabar beradi, uni "nazariy bilim" deyiladi. Bu esa o'z navbatida uchga bo'linadi: birinchisi – tabiatdan tashqari narsalar

⁸ Ibn Sino. Tib qonunlari. 1-bob, -T.: "Tibbiyot" 1981, bet.17

to'g'risidagi bilim; ikkinchisi – matematik bilimlar; uchinchi – tabiat to'g'risidagi bilimdir.

Demak, har ikkala bilimning har biri o'z navbatida uch qismga ajraladi. Birinchisi – oilani boshqarish, uning talablarini, vazifa va faoliyatini ta'minlab turish uchun zarur bo'lgan masalalarni o'rganuvchi bilimdir. Bu bilim ham ikki qismga bo'linadi: 1) diniy-shariat qonunlari; 2) siyosat – bu davlatni idora etish va boshqarish, hukumat va fuqarolar hamda davlatlar o'rtasidagi munosabatlarni ta'minlash masalalarini o'rganadi. Ikkinchisi – davlat fuqarolari, yer-xotin va farzandlar, xo'jayin va xizmatkorlar o'rtasidagi munosabatlarning adolatli bo'lishini o'rganadi. Nihoyat, uchinchi – insonning xulq-atvori qanday bo'lishi to'g'risidagi bilimdir.

Umuman, ibn Sinoning huquqiy tarbiyaga oid qarashlaridagi e'tiborga molik narsa shuki, alloma davlatni boshqarish siyosati, ijtimoiy tabaqalar, huquq, qonun va qoidalar haqida keng va izchil ma'lumotlar beradi. Ibn Sino o'zining "Risolutu tadbiri manzil" asarida shunday deb yozadi: "Jamiyatda kishilarning me'yorli yashashlari uchun o'zaro hamkorlik sharoiti yaratilmog'i lozim, buning uchun esa jamiyat a'zolarining hammasi uchun bir xil bo'lgan oqilona qonun va sud bo'lmog'i kerak: "O'zaro bog'liq va almashuv jarayonida insonlar bir-birini qandaydir muhtojlikdan holi yetadilar. Buning uchun insonlar o'rtasida o'zaro kelishuv zarur bo'lib, bu kelishuv tufayli adolat qoidalari va qonunlari o'rnatiladi. Qonunshunos esa bu qoidalarga bajarilishi shart bo'lgan majburiyat tusini beradi. SHuningdek, u yomon ishlarni qiluvchilarga ham, yaxshi ishlarni ro'yobga chiqaruvchilarga ham baho berishi zarur. Buning uchun oliy qonunshunos va sudyani tan olish zarurki, insonlar o'z faoliyatlarida ularning hukmlaridan foydalansinlar".

Ibn Sino kishilarni jamiyatda tutgan o'rni va bajaradigan vazifalariga ko'ra uch guruhga ajratadi:

a) davlat idoralarida xizmat qiluvchi va jamiyatni boshqarish ishlari bilan

shug'ullanuvchilar;

b) bevosita xom ashyo, zarur mahsulotlar ishlab chiqarish bilan mashg'ul bo'lganlar;

v) davlatni qo'riqlash, uni turli tashqi hujumlardan saqlovchi harbiylar (jangchilar).

Mutafakkir kishilarning bunday tabaqalanishini ma'qullab, "Risolai tadbiri manzil" asarida shunday deb yozadi: "Aqlli kishilar biladiki, agar hamma kishilar hukmdor va podshoh bo'lganlarida edi, ularning hammasi yo'qolib ketardi; agar hamma mehnat qiluvchilarga aylanib qolib, ularning orasida hukmdor va sultonlar bo'lmasa, ular ham yashab qololmas edilar va halok bo'lardilar, shuningdek, ularning barchasi moddiy ta'minlanganligi jihatidan teng va bir xil bo'lganlarida edi, ba'zi kishilar boshqalar uchun ishlamaganda edi, o'zaro yordam va bir-biriga mukofot berish to'xtar edi. Agarda hamma kambag'al va nochor bo'lganda edi, bu kambag'allik yo'qchilikdan ular ham halok bo'lgan bo'lardilar". Demak, "odamlarning mulkiy tengsizligi, vazifasining bir xil emasligi, o'zaro farqlari, inson ijtimoiy faoliyatining asosiy sababchisidir".

Eng muhimi, ibn Sinoning ta'kidlashicha, har qanday jamiyat fuqarolar manfaatini himoya etuvchi adolatli qonunlar asosida idora etilsa, adolatsizlikka yo'l qo'yilmaydi. Shuning uchun ibn Sino yozadi: "U (davlat boshlig'i) o'zidagi butun kamchiliklarni tugatishi kerak, toki birorta dog' qolmasin. Shundagina u boshqalarda yaxshi sifatlar tarbiyalay olishi mumkin".

Ibn Sino "Risolutu tadbiri manzil" asarida oila va nikoh masalalari to'g'risida ham huquqiy nuqtayi nazardan qimmatli fikrlar bayon etadi. "Oila qurish va uni mustahkamlash uchun, – deydi ibn Sino, – ma'lum darajada moddiy ne'matlarga ega bo'lishi kerak. Bu moddiy ne'matlar halol mahnat bilan topilgan bo'lishi shart". Er-xotin o'rtasidagi nikoh o'zaro hurmat va chinakam sevgiga asoslanmog'i lozim, deydi. Shu munosabat bilan u erkak oila boshlig'i, oilaning barcha talablarini qondirish esa uning burchi ekanligini ta'kidlab, erkak kishi oldiga quyidagi talablarni qo'yadi: 1) Er shunday bo'lishi kerakki, uni xotini hamisha hurmat qilsin; 2) u dinga e'tiqod qilsin va vijdonli bo'lsin; 3) xotiniga nima va'da bersa, albatta uni bajarsin.

Shuningdek, ibn Sino ayol esa erkakning eng munosib umr yo'ldoshi va bola tarbiyasida ham, oiladagi boshqa ishlarda ham erining eng yaqin yordamchisi va merosxo'ri ekanligini ta'kidlab,

xotinlar quyidagi xususiyatlarga ega bo'lishi kerakligini uqtiradi: 1) xotin kishi bilimli bo'lsin; 2) dinga e'tiqodli bo'lsin; 3) uyatchan, sharm-hayoli; 4) tabiatan jasur va sabr-toqatli; 5) o'z erini qattiq sevishi; 6) tug'ish va bola tarbiyasi haqida o'ylashi; 7) yuzaki bo'lmasligi; 8) o'z yeriga bo'ysunishi; 9) to'g'ri so'z, kamtar va farosatli bo'lishi kerak; 10) u hech vaqt o'z sha'niga dog' tushirmasin; 11) eri bilan yehtiyotkor bo'lib, uning hurmatini joyiga qo'yib muomala qilishi shart; 12) u o'z vazifasi va burchini yaxshi bilsin; 13) xotin ro'zg'ordagi narsalardan to'g'ri, tejamkorlik bilan foydalana bilsin; 14) u o'z xulqatvori va yaxshi fazilatlarini bilan eridagi kamchiliklarni yo'qotishi kerak. Shu tariqa ibn Sino er-xotin zimmasiga o'ta murakkab va hayotiy vazifalarni yuklaydi. Ayniqsa, oila boshlig'i oldiga katta talablarni qo'yadi. Agar oila boshlig'i tajribasizlik, no'noqlik qilsa, u oila a'zolarini yaxshi tarbiyalay olmaydi va oqibatda yomon natija kelib chiqishi mumkin. "Oiladagi yomon tarbiya, – deb uqtiradi olim, – faqat shu oilaning o'zigagina salbiy ta'sir qilib qolmasdan, balki boshqa oilalarga ham salbiy ta'sir qilishi mumkin".

Ibn Sino ko'rsatadiki, shart-sharoitning qanday bo'lishidan qat'i nazar, bola tarbiyasi ota-onalarning asosiy burchi va vazifasidir. Ota-ona davlat boshlig'imi yoki jamiyatning bir fuqarosimi, unisidan qat'i nazar bola tarbiyasi masalasida ularga bir xil talab qo'yiladi. Davlat boshlig'i va boshqa katta mansabli kishilar ham oila tarbiyasi masalasida boshqalarga o'rnak ko'rsatishi kerak. Shuning uchun ham ibn Sino oddiy xalq oilani boshqarishda ham, bolalarni tarbiyalashda ham davlat boshlig'idan namuna olishi kerak. Davlat boshlig'ining eng yaxshi fazilatlariga ega bo'lishini talab qiladi, uni xushmuomalali, adolatli va oilaparvar bo'lishga chaqiradi.

Ibn Sino shuni ham alohida uqtiradiki, oila a'zolarining hammasi o'z kuchi va qobiliyatiga qarab ijtimoiy-foydali mehnatning biror turi bilan shug'ullanishi zarur, biror kishi sababsiz bekor yurmasin: "Kishi boshqa kishilarning ehtiyojini qondirish uchun yashaydi, mehnat qiladi, o'z navbatida boshqalar ham xuddi shunday. Birov ko'chat o'tqazadi, birov oziq-ovqat tayyorlaydi, birov kiyim-kechak va boshqa birov yana boshqa xil, ko'pchilik uchun zarur bo'lgan yumushni bajaradi. Shunday qilib,

jamiyatda har bir kishi jamiyat a'zolari uchun foyda keltiradigan ish bilan mashg'ul bo'ladi...".

Ibn Sinoning ta'kidlashicha, mehnatsiz hayot kechirish oqibatida jamiyatga ham moddiy, ham ma'naviy zarar yetkaziladi. Shu bois ham u uqtiradiki: "Biz amaldorlar, o'ziga tinch oila farzandlarining ozmunchasini uchratmadikki, ular ota boyligi, davlatiga mag'rur bo'lib, bir kasb-korni o'zlashtirishga kirishgan bo'lsin va shu yo'sinda o'z ma'naviy takomiliga erishgan bo'lsin".

Ayni chog'da ibn Sino bekorchilik-o'g'irlik, qimorbozlik, ichkilikbozlik, giyohvandlik, fohishalikni keltirib chiqaradi, degan xulosaga keladi. Ayniqsa, u ichkilikbozlikning zarari haqida to'xtalib, bu barcha yomonliklar va jinoyatlarning sababchisidir, deydi:

***Harom o'lmish sharob olamda balkim jahli johildin,
Nechakim ichdi johil, bo'ldilar mayning adosi.
Sharobni ablah ichsa, chun gunohi haddidan oshgay,
Tilidin lof yog'ulg'ay, o'zgarib fikri-havosi...***

Shunday qilib, Ibn Sino ham boshqa ilg'or fikrli allomalar singari xalqlar va davlatlar o'rtasida tinchlik bo'lishini, zolim shohlar o'rnida adolatli, ma'rifatparvar shohlar va hokimlar davlatni boshqarishini, shuningdek, jamiyatda ilm-fan taraqqiy etishini orzu qilgan.⁹

Qomusiy olim **Abu Rayhon Muhammad ibn Ahmad al-Beruniy** (973-1048) ong, idrok jarayoni va uning kechishini puxta o'rganishga harakat qilgan. Idrok etish faoliyatini faollashtiruvchi o'qitish shakl va usullarini ilmiy jihatdan asoslab bergan.

Alloma quyidagi pedagogik tamoyillar, o'quv-tarbiya shakllari va usullarining shaxsini kamolga yetkazishdagi o'rni va roli beqiyos ekanligini ta'kidlaydi:

- berilayotgan ma'lumotning tushunarligi (bilimlarni berishda o'quvchi-talabalar uchun tanish bo'lgna, ya'ni yaqindagi obyektlar asosidagi tanish bo'lmagan, (uzoqdagi) obyektlarning mohiyatini yoritib berish, ma'lum bilimlar negizida noma'lum

⁹ Rasulova F., Do'stjonov T., Hasanov S. Xorazm Ma'mun akademiyasining olis-yaqin yulduzlari. T.: 2005,78-85-betlar.

tushunchalarning asoslanishi ijobiy natijalarni kafolatlashiga e'tiborni qaratadi);

- o'quvchi-talabalarni ilmiy asoslar bilan qurollantirish (ushbu jaryonda o'quvchi-talabani ilmiy adabiyotlar bilan tanishtirish, unda tajriba o'tkazish va amaliy kuzatishni yo'lga qo'yish ko'nikmalarini shakllantirish, o'zlashtirilgan ma'lumotlarni doimiy ravishda takrorlab borish bilimlarning puxta o'zlashtirilishiga yordam berishini qayd yetib o'tadi).

Beruniyning ta'limning muhim masalasi ta'lim jarayonida amaliyotda sinalgan, ishonchli dalillar bilan o'quvchi-talabalarni qurollanishidir, deb hisoblaydi. Uning fikricha, har qanday ta'lim jarayoni o'quvchi-talabalarning ongli faoliyatini, uning mantiqiy mushohada yuritishini faollashtirishga yo'naltirilgandir. Chunki anglamagan hodisalar anglagan hodisalar orqali tushuniladi. Tajriba asosida yangilik o'zlashiriladi.

Og'zaki va yozma ma'lumotlarni o'rganish tajribasi, dalillarga tanqidiy yondashishi, qiyoslash, mantiqiy umumlashtirish, bilimni ongda qayta ishlash borliqni anglashning ilmiy uslubidir, deydi Beruniy.

Beruniyning ta'kidlashicha, bilim olish va insoniyat yaratgan bilimlarni egallash uchun o'quvchi-talabadan dastlab axloqiy poklikni talab qiladi. SHuningdek, ta'lim bilan tarbiyaning bir butunligini ko'rsatadi, faqat shu birlikka amal qilgan shogirdlar kamolot sari bora oladi, deb ishontiradi.

O'quvchi-talabalarning yaxshi o'qishi uchun muallim rostgo'y, savodxon, shogirdlariga prinsipial yumshoq muomalali bo'lishi kerak. Muallim o'quvchitalabani doimo to'g'ri yo'lga boshlashi, uning sezgir va talabchan bo'lishi lozimligini uqtiradi. Zotan, o'quvchi-talabaga mehr-muhabbatli bo'lish ta'lim-tarbiya mezonidir.

Beruniy o'qitish jarayoni muallimning o'qib-o'rgatishi, takror-lashi bilan bevosita bog'liq ekanini alohida uqtiradi. Shuningdek, u kitob o'qishning usul va metodlariga alohida e'tibor beradi. Kitoblarni shunchaki emas, balki fikrlab, kichik-kichik bo'limlarga bo'lib o'qish, hamma o'qilgan joylarini umumlashtirib, qayta o'qish haqida didaktik mulohazalar bildiradi.

Beruniy o'qitishga faqat *induktiv* yo'l bilangina emas, balki *deduktiv yo'l* bilan ish tutish lozimligini ta'kidlaydi. Bunda olim har qaysi metodni o'z joyida qo'llamok zarurligini yaxshi bilgani ko'rinib turibdi. Bunday o'qish tafakkurni o'stirib, bilishning sifatini yaxshilaydi, aqliy bilimlarni boyitadi.

Ma'lumki, o'quvchi-talabani to'g'ri, ravon o'qishga o'rgatish, asosan, alifboni o'rgatish davrida amalga oshiriladi. O'qish bilan savod o'rganish jarayonida o'quvchi-talabaning bilim va malakalari takomillashtiriladi. O'qish darslari grammatika, orfografiya, matematika, tabiatshunoslik va boshqa fanlardan beriladigan bilimlarni mustahkam egallashda muhim rol o'ynaydi.

Abu Rayhon Beruniy dastlab o'quvchi-talabaning ongli o'qishi, matnning hajmi kichik, mazmuni sodda, keyinchalik esa hajmi katta mazmuni murakkabrok bo'lganlarini o'qishga kirishishi, o'qish jarayonida taqqoslash, qiyoslashga e'tibor berish talabalarning ongli bo'lishiga asos solishini yeslatib o'tgan.

Olim o'qilganlarning hammasini qaytarib o'qish deganda, asosan, xato qilmay, so'zlarni buzmay, ortiqcha tovush ishlatmay, bo'g'inlarni tushirib koldirmay, so'z urg'usini o'z o'rnida qo'llab to'g'ri o'qishni ta'kidlaydi. O'qishning tez, to'g'ri va ifodali bo'lishi, o'qish davomida bolaning o'z-o'zini tuzatib borishi xatosiz o'qishga yordam beradi. Bunday o'qishda asar mazmunini tushunib so'zlarni to'g'ri talaffuz qilib va ifoda yetilgan voqealarning ichki va tashqi mohiyatini anglab o'qishni ta'kidlaydi.

Hozirga vaqtda o'quvchi-talabaning savodli o'qishida to'rtta asosiy tarkibiy kism, ayniqsa ahamiyatlidir. Bo'lar ongli, ifodali, to'g'ri va tez o'kishdir. Ular o'zaro ichki bog'lanish motivlariga ega. O'rta asrning buyuk donishmandi Beruniy o'kish haqida ana shu o'zaro bog'liqlik o'quvchi-talabalarning o'qish faoliyatini mukammallashtirishga, rivojlantirishga imkon yaratishini nazarda tutgan edi.

Abu Rayhon Beruniy ilm olishda takrorlashni ustun qo'yadi, shu bilan birga, bilim berish xilma-xil yo'l bilan, eng muhimi, o'quvchi-talabani toliqtirmasdan, charchatmasdan turli vositalar bilan o'quvchi xotirasini kuchaytirish, tafakkurini boyitish va bilishni chukurlata borish orqali amalga oshirilishi zarurligini uqtiradi. U hqiqiy maqsadga erishish uchun yo'lini to'sib to'rgan

hamma noaniqliklar va shubhalarni bartaraf qilish, bunda juda yehtiyotkorlik bilan xarakatlanish lozimligi, o'zlashtirilgan bilimlar hayotda tajriba qilib olinmasa bundan hech naf bo'lmasligi haqida gapiradi. X-XI asrlarda Beruniyning didaktikasidagi ta'lim berish usullari va metodlari ayrim jihatlarining soddaligi va qarama-qarshiliklariga qaramasdan, katta kashfiyotligi va ilmiyligi bilan qimmatlidir.

Abu Rayxon Beruniyning "Hindiston", "Qadimgi xalqlardan qolgan yodgorliklar", "Mineralogiya", "Geodeziya" nomli asarlarida inson va jamiyatning paydo bo'lish tarixi, davlatni boshqarish siyosati, ijtimoiy adolat, jamoa faoliyatida mehnat va pul muomalasi, oila va nikoh munosabatlari masalalariga ham to'xtaladi. Beruniy inson va jamiyatning paydo bo'lishi masalasiga to'xtalib: "Qadimgi tarixlarning eng avvalgisi va eng mashhuri bashariyatning boshlanishidir", deydi. Beruniy kishilik jamiyati paydo bo'lishi haqida fikr yuritar ekan, insonlar o'rtasida tafovutlar bo'lsada, kishilarning ichki to'zilishi barchada umumiydir, degan xulosaga keladi. Ana shu nuqtayi nazardan xalqlarning turli ajdodlaridan paydo bo'lgan degan ehtimolni butunlay rad etdi. U inson bilan maymun o'rtasida o'xshashlik borligini juda ko'p ilmiy dalillar asosida tushuntirib beradi: "Ular a'zolarining o'xshashligi bilan, tashqi ko'rinishlari ham o'xshab ketadi".

Beruniy fikricha, inson hayvondan aql bilan farq qiladi. Lekin mutafakkir insonning hayvondan farq qiladigan bu xususiyati qanday paydo bo'lganligini tushuntirganda, xudoga murojaat qilib, insonni xudo azaldan shunday yaratgan, deydi.

Ayniqsa, mutafakkirning insonning jismoniy to'zilishi va butun faoliyatini aniqlashda jo'g'rofiy omilning roli haqidagi fikrlari katta ahamiyatga ega: "...(odamlar) to'zilishlarining rang, sur'at, tabiat va axloqda turlicha bo'lishi faqatgina nasablarning turlichaligidan emas, balki tuproq, suv, havo va yer (odam yashaydigan joy)larning turlichaligidan hamdir".

Adabiyotlar ro'yxati:

1. Islom Karimov. "Yuksak ma'naviyat – yengilmas kuch". . Toshkent. "Ma'naviyat" 2008 yil.

2. E. Yusupov, F.Ismoilov. "Inson barkamolligi". Toshkent. "O'zbekiston" 1990 yil.

3. Komiljon Hoshimov, Safo Ochil. "O'zbek pedagogikasi antologiyasi" Toshkent. "O'qituvchi" 1995 yil.

4. R. Saidov, N. Xolliyev. "Inson odobi". Toshkent. 1988 yil.

5. Hoji Sotimxon Munavvar. "Odobnoma". Toshkent. "Fan" 1992 y.

6. Joyce, B., Calhoun, ye., Hopkins, D «Pedagogy, Teaching Practices» 2004,

7. Pedagogy, Curriculum, Teaching Practices and Teacher yeduction in Developing Countries

3-mavzuga doir tayanch atamalar:

1. Renaissance- Renessans- Uyg'onish davri- ilm-fan uch yo'nalishda yuksak darajada rivojlangan.

2.National tradition-Natsionalnaya traditsiya- Milliy an'ana – millat hayotining turli sohalorida namoyon bo'ladigan tushunchalar, belgilar, xususiyatlar, faoliyat turlari, odatlar va xislatlarning avloddan-avlodga o'tish hamda meros bo'lib qolish ko'rinishi.

3.Movarounnahr – Maverannaxr – Movaraunnahr — (arab. daryoning narigi tamoni)-o'rta asrlarda islom mamlakatlarida keng tarqalgan geografik atama.

4. Thinker-Mo'slitel-Mutafakkir- Zamonning genial insoni.

Nazorat savollari:

1. Abu Nasr Farobiyning ta'lim-tarbiyaga oid g'oyalarini ifodalangan?

2. Ibn Sinoning pedagogik qarashlarini tushuntirib bering?

3. Ibn Sinoning qaysi asarlarida ma'rifatparvarlik g'oyalari ilgari surilgan?

4. Beruniyning ma'rifiy-axloqiy qarashlarini tushuntirib bering?

Mustaqil ish mavzulari:

1. Abu Nasr Farobiyning pedagogik qarashlari.
2. Ibn Sinoning pedagogik qarashlari.
3. Al-Xorazmiyning pedagogik qarashlari.
4. Ibn Sinoning ma'rifiy-axloqiy qarashlari.

Test savollari:

1. Abu Ali ibn Sino ta'lim-tarbiyaga oid fikrlari berilgan qatorini toping.

A.Yurtga sodiqlik, insonparvarlik, mehnatsevarlik, xushxulqlik insonni komillik sari yetaklaydi;

B.Ta'lim-tarbiyada nazariy va amaliy masalalar muhim o'rin tutadi

C.Bola tug'ilgandan to oyoqqa turguncha ma'lum tartibda tarbiyalanib borishi lozim;

D.Bilimdon bo'lish tarbiya bilan chambarchas bog'liq, shu bois bola tarbiyasiga ertaroq kirishmoq lozim.

2. «Inson bo'lib dunyoga keldingmi, biror kasb egalla, hunar o'rgan, shunda dunyodan hammomga kirib toza yuvinib chiqmagan kishidek yashamaysan». Yuqoridagi fikrlar kim tomonidan aytilgan?

A.Abu Ali ibn Sino.

B.Beruniy.

S. Al-Xorazmiy

D. A. Navoiy

3. Ta'lim-tarbiya mazmuni nima asosiga quriladi?

A. Odob-axloq me'yorlari asosida.

B. Muayyan tuzum yuritgan siyosat o'z oldiga qo'ygan vazifa va maqsadlar asosiga quriladi.

S. Ko'nikma, malakalarni shakllantirish asosiga.

D. Tashqi muhit ta'siriga ko'ra

4. Komillik so'ziga ta'rif bering ?

A.Insonning akliy kamoloti boskichlariga muntazam ravishda erishuvchi jarayondir

B. Ma'naviy va jismoniy guzallik

S. yetuklik va bekamu kustlik

D. Mehr-muxabbat, adolat, to'g'rilik, vijdon, or-nomus, iroda, tadbirkorlik, matonat kabi asl insoniy azilatlarining majmuidir.

5- mavzu: QARDOSH XALQLAR MUTAFAKKIRLARI VA MA'RIFATPARVARLARINING MA'RIFIY-PEDAGOGIK QARASHLARI

Reja:

1. Abo'lqosim Firdavsiyning pedagogik fikrlar taraqqiyotiga qo'shgan xissasi.

2. Muslihiddin Sa'diy SHeroziy ta'lim-tarbiyaga oid g'oyalari.

3. Jaloliddin Rumiyning pedagogik qarashlari.

4. Mirzo Abdulqodir Bedilning ilm-ma'rifatga oid fikrlari.

Tayanch iboralar: pedagogik fikrlar, ilm-ma'rifat, fazilat, aqliy tarbiya, nafosat tarbiyasi, mehnat tarbiyasi, jismoniy tarbiya.

Abo'lqosim Firdavsiy (taxminan 940/941-1025/1026) jahon madaniyati va ijtimoiy-pedagogik fikrlar taraqqiyotiga bebaho hissa qo'shgan buyuk mutafakirdir. Uning "Shohnoma"si xalq qahramonligi, vatanparvarlik, markazlashgan davlatni vujudga keltirish, adolatli shoh, yaxshilik va yezgulik, samimiy muhabbat va sadoqat, nasihatnoma hamdir. Unda Firdavsiy mehnat va mehnatsevarlik, ilm va ma'rifatparvarlik, aql va hikmat, sahovat va himmat haqida fikr bildirib, kishilarni oqil va odil bo'lishga chaqiradi, zolimlik, qonxo'rlik, tanballik va himmatsizlikni qoralaydi.¹⁰

Firdavsiy mehnat va g'ayrat-shijoatli bo'lishni ulug'lab, tanbal, dangasa bo'lmaslikka da'vat yetadi. Uning fikricha, ishdan qochgan kishidan nom, or-nomus va jur'at ham yiroqlashadi. Kishilarning dangasaligi yomon qalblik oqibatidir, yomon qalblik dangasalikka hamovozdir... Jahonda mehnatsiz foyda yo'qdir, kimki dangasa bo'lsa, unga boylik kelmaydi...YOsh kishi dangasa bo'lsa, hayotning qalbi undan to'yadi (bezor bo'ladi).

Firdavsiy mehnat qilish bilan kasb-hunar egallashni targ'ib qilar ekan, kasbhunarning mohiyatini ta'riflab, shohlarga uch narsani orzu qilishni maslahat beradi.

¹⁰ Н.М.Маллаев., Абулқосим Фирдавсий, УзССР Давлат бадий адабиёт нашриёти., - Т.: 1962, 55-бет.

Toza bo'lsa agar podshoh zoti, yaxshilikka qolur jahonda oti.
Unga uch nimarsa bo'ladi orzu.
Agar uchdan o'tsa, to'rt bo'ladi u.
Pok zotu, hunaru, nasabing agar,
Birlashsa ajoyib mevalar berar. yazdon inoyati kishi gavhari,
yomonga yo'lamas, qochar u nari.

Hunar o'rganursan har hil kishidan, Qochmasang mehnatu ranj
tashvishidan.

Firdavsiy kasb-hunarni e'zozlab, kasb-hunar eng avvalo
gavhardan yaxshi, xunarmand tomonidan gavhar pardoatlanishini,
kasb-hunar tajriba va matonat bilan egallanishini aytadi.
Firdavsiyning takidlashicha, inson qancha boylik egasi bo'lsa ham
agar u tajribasiz bo'lsa, biror kasb-hunarni egallay olmaydi, har bir
inson hayotda yaxshilik va yomonlikni boshdan kechirsagina,
mo'min-qobil bo'ladi.

Firdavsiyning uqtirishicha, aql – idrok va bilim har bir
insonning fazilati va boyligidir:

*Xudo ne'matlarin oliysi idrok, Aqlni vasf yetar kimki dili pok.
Aql bir tirik jon, bilmaydi zavol, Aql turmush asli, buni yodlab ol.
Aql yo'l ko'rsatib, dilni yetar shod, Har ikki olamda aqlli obod.*

*Aqldan g'amginlik, shodlik, o'ktamlik, Aqldan borligu-yo'g'ligu,
kamlik.*

*Agar aqli xira bo'lsa har inson,
SHodlikka erisha olmas bir zamon
Aql va idrokdan bezak topsa dil,
Uni gavhar to'la ganjga qiyos qil.¹¹*

Mutafakkirning fikricha, aql rahnamodir, ko'ngilni shod
qiluvchidir, shodlik va odamiylik aql tufaylidir, ko'plik va ozlik
undandir. Kimki aqlsiz bo'lsa, uning bag'ri o'z qilmishidan
yaralanadi.

Firdavsiy ilmni qudratli kuch hisoblaydi. U toj-taxt uchun ham,
shodlik uchun ham bilim bo'lishi shart ekanligini, ilmsiz toj-taxt
foydasizligini ta'kidlab, ilmlarni egallashga chaqiradi:

*Har nechuk ilmdan yeshitsang bir so'z, Uni tinmay o'rgan
kechayu-kunduz.*

*Ilmdan bir shu'la dilga tushgan on, Shunda bilursanki, ilm
bepoyon.*

Firdavsiy har bir insonning pand-nasihatga va ibratli xatti-
harakatlarga amal qilishini maslahat beradi. Uning ta'kidlashicha,
har bir kishi yeshitgan foydali so'zlarini unutmasligi kerak.

Buyuk alloma yezgulik va yaxshilik, shirinsuxanlik, insoniy
fazilatini kamol toptirishni, chin inson bo'lishni, har bir kishi uchun
baxt va sharaf ekanini uqtirib, dunyoda odamiylikdan ko'ra
yaxshiroq ish yo'qligini aytadi: *Jahonda qoldirsang agar yaxshi nom,
Bizdan so'ng faqat shu yetadi davom.*

Shoir hirs, ochko'zlikni qoralaydi, uning inson boshiga
keltiradigan falokatini ko'rsatib deydi:

*Faqat odam ko'zin hirs nomli olov,
Ko'r qilib tanitmas kim o'g'il, kim yov.*

Firdavsiy manmanlik, takabburlik kishi boshiga tashvish
keltiruvchi, ishni orqaga ketkazuvchi illat ekanini uqtiradi:
*Manmanlik, takabbur keltirdi tashvish, Shundan so'ng orqaga
ketaverdi ish.*

Firdavsiy yoshlarni ona-Vatanni yovdan asrashga va
e'zozlashga da'vat yetadi: *Jahonni bermaylik, keling yomonga,
Barchani boshlaylik yaxshi tomonga.*

Mutafakkir o'z asarida bola tarbiyasiga alohida e'tibor berib,
bola garchi sher kabi yovvoyilashgan bo'lsa ham, otaning
kushandasi bo'lmasligini, agarda u shunday yo'l tutsa, buning
uchun ona javob berajagini aytadi: *Farzand bo'lsa hamki sher kabi
gushna, Otasin qonig'a bo'lmaq'ay tashna. Agar boshqacharoq bo'lib
chiqsa ish, Sirin onasidan kerakdir bilish.*

Umuman, Abo'lqosim Firdavsiy o'zining «SHohnoma» asari
bilan Markaziy Osiyo va yeron xalqlarining ko'p asrlik ma'naviy
madaniyati taraqqiyotiga, shuningdek, pedagogik fikrlar rivojiga
ulkan hissa qo'shdi. Uning falsafiy, ijtimoiy, axloqiy-tarbiyaviy
qarashlari o'z davri va undan keingi davr uchun ham muhim
ahamiyatga ega bo'ldi.

Muslihiddin Sa'diy Sheroziy (1184-1291) “Guliston” asarida
uqtirishicha, yosh avlodni komil inson qilib tarbiyalash jarayonida

¹¹ Қаранг: Ўзбек педагогикаси тарихи. А.Зуннунов умумий таҳрири остида. –
Т.: “Ўқитувчи”, 1997, 242-бет.

hayot uchun zarur bo'lgan insoniy fazilatlarni shakllantirish kerak, deydi. Bu esa, insonda asta-sekin, avvalo oilada va maktabda tarbiya yo'li bilan, katta bo'lganda esa hayotiy tajriba yoki o'zo'zini tarbiyalash jarayonida shakllanadi:

*Kimga yoshligidan berilmas odob,
Ulg'aygach bo'ladi baxsiz, dili g'ash.
Ho'l novda egilar qay xilda eggsang,
Quruqni to'g'rilar faqat o't-otash.¹²*

Sa'diyning fikricha, boladagi qobiliyat o'z-o'zidan rivojlanmaydi. Uning rivojlanishi uchun bolani tarbiyalash kerak, tarbiya bo'lmasa, boladagi bor qobiliyat ham yo'qoladi. Uning kamol topishi uchun kamolotga asos bo'ladigan qobiliyat negiz bo'lishi kerak. U o'z fikrini isbot uchun «Guliston» asarida quyidagi hikoyani keltiradi:

«Bir vazirning takasaltang o'g'li bor edi. Vazir o'g'lini bir donishmand huzuriga yeltib: «SHuni. tarbiya, qil, shoyad aqli kirib, odam bo'lsa» — dedi. Donishmand vazirzodani uzoq muddat tarbiya qildi, foydasi bo'lmadi. Bolaning otasiga bir odam orqali: «O'g'ling odam bo'lmadi, meni ham aqldan ozdirdi» – deb xabar qildi.

Sa'diy bu voqeadan shunday xulosa chiqaradi:

*Qobiliyat bo'lsa aslida, Tarbiya unga qiladi asar.
Qancha urinsa bo'lmas sayqali,
Temir aslida bo'lmas javxar.¹³*

Sa'diy o'z pedagogik qarashlarida tarbiyani uch asosiy ko'rinishga — **aqliy, nafosat va jismoniy, mehnat tarbiyasiga** bo'ladi. Mutafakkir bolani tarbiyalash vazifasini ularning ota-onalariga yuklaydi, ya'ni oilaviy tarbiyaga katta e'tibor beradi va farzand tarbiyasida ota-onaning burchini shunday ta'riflaydi:

¹² Саъдий. Гулистон. Ғ.Ғулом номидаги Бадиий адабиёт нашриёти. –Т.: 1968, 145-бет.

¹³ Ўша жойда, 143-бет

*«Utay yaxshi nom birla desang agar,
Sen o'g'lingga o'rgatgil ilmu hunar.
Agar bo'lmasa aqlu fikri uning,
Nishon qolmagay sendan o'lgan kuning.
Ota-onasi erkalatsa nuqul,
Juda ko'p qiyinchilikni ko'rgay o'g'il.
Aql o'rgatu, to'g'rilik, poklik,
Sevib erkalatma, qil idroklik...
Agar senda Qoruncha ham, bo'lsa zar,
O'z o'g'lingni qoldirmag'il behunar»¹⁴*

Sa'diy ota-onalarga har bir farzandning xulq-atvorini hisobga olgan holda bolalarni qobiliyatli qilib o'stirishni, axloqiy tarbiyani yoshligidan boshlashni tavsiya yetadi. Sa'diyning uqtirishicha, xulq-atvor shakllanib bo'lgach, bolaga tarbiya uncha kor qilmaydi, deydi.

Aqliy tarbiya, Sa'diyning nazarida, bilimni egallash va uni hayotga tatbiq etish bilan bog'liqdir. Aqliy tarbiya uni hayotda sinash jarayonida rivojlanib boradi.

Sa'diy bilimni hayotga tatbiq etishni tashviq yetar ekan, uning hayotiy mohiyatini isbotlashga harakat qiladi. Uning fikricha, bilimni egallagan odam aqli va axloqlidir. Bunday odam jamiyatda qadrlanadi, qayerda bo'lmasin, uni hamma hurmat qiladi, u hamma yerda shuhrat qozonadi. Sa'diy ilmga amal qilmagan olim haqida shunday hikoya qiladi:

«Bir odamdan: «*Ilmiga amal qilmagan olim nimaga o'xshaydi?*»—*deb so'radilar. U javobida: «Bolsiz asalariga o'xshaydi!*» – dedi.¹⁵

Sa'diyning fikricha: «... *Ikki toifa odam behuda ishlab, behuda harakat qilgan bo'ladi: biri mol-mulk yig'ib, foydalanmagan va ikkinchisi esa ilm olib, amal qilmagan odam:*

*Harchand o'qibsan, bilimdonsan,
Agar amal qilmading, nodonsan.¹⁶*

¹⁴ Ўша жойда, 110-111-бетлар.

¹⁵ Ўша жойда, 173-бет.

¹⁶ Ўша жойда, 157-бет.

Odam bilimni turmushda foydalanish uchun egallaydi, tajribada qo'llanmagan bilim foydasizdir.

Sa'diy hayotiy tajribani axloqiy ma'noda tushunadi. Uning bilimni tajribada qo'llash haqidagi fikri hozirgi davrda ham o'z mohiyatini yo'qotmagan.

Sa'diy odamlardan axloq me'yorini bilishni va hayotda unga rioya qilishni talab yetadi. SHu bilan birga, u bilimni barcha sohada odamlarda go'zal insoniy fazilatlarini shakllantirishga yo'naltirishni talab yetadi.

Sa'diy birorta sohada bilim egallashni boshladimi, to uni oxirigacha yetkazishni maslahat beradi: buning uchun odam, birinchidan, bilimga qiziquvchan, hamma yerda va hamma vaqt yangilikka intiluvchan bo'lishi kerak; ikkinchidan, bilimni quruq o'rganishni emas, balki munozara yo'li bilan haqiqatni aniqlab, ongli suratda o'zlashtirish kerak, deydi. Uning fikricha, munozarasiz bilim rivoj topmaydi.

SHunday qilib, Sa'diy kishini hayotga tayyorlash uchun, eng avvalo, aqliy tarbiyani tajriba bilan bog'lash, mustaqil o'qish yo'li bilan amalga oshirish kerakligini tavsiya yetadi. Aqliy rivojlanish kamolot uchun zarur, demak, aqliy tarbiya axloqiy tarbiya bilan uyg'un bog'lanishi kerak.

Sa'diyning pedagogik qarashlarida yosh avlodning axloqiy tarbiyasi markaziy o'rinda turadi. Shu masalani yechishda Sa'diy insonparvarlik prinsipidan kelib chiqadi. Uning pedagogik ta'limotiga ko'ra, insoniy muhabbat va hurmat tuyg'usi inson qadriyatida, axloqiy tarbiyada asosiy o'rnini egallaydi. SHu ma'noda, u yoshlarga murojaat qilib, ularni bilimlarni egallashga, xush axloq bo'lishga da'vat yetadi.

Muhtojlarga yordam berishni Sa'diy birinchi darajali insoniy fazilat hisoblaydi. Ayniqsa, u yetim bolalarga ota-onalari kabi g'amxo'rlik qilish zarurligini qayta-qayta ta'kidlaydi. Uning fikricha, yetimlar va muhtojlarga yaxshilik, yezgulik qilish insonparvarlik va odamiylikka xos xususiyatdir: *Yetimlar boshiga mudom soya sol, Arit gardu changin, tikan kirsra ol.*

*Yetim tursa oldingda ma'yusdil,
O'z o'g'lingni hatto o'pib suymagil...*

Art rahm yetib, oqib ko'z yoshini, YO'zin changin yo'qdir qarindosh, tanish, O'zing parvarish qil, o'zing parvarish»¹⁷.

Sa'diyning nazarida, inson tadbirkor, tejamkor bo'lmasligi tufayli kambag'allashishi, muhtojlikka tushishi mumkin. SHuning uchun kishi shunday fazilatlariga ega bo'lish bilan birga yana sabrli bo'lishini va nafsni tiya bilishni ham o'rganishni tavsiya qiladi. Bu xususiyatlarga ega bo'lgan insonni a'lo xulqli deyish mumkin, deydi.

Sa'diy nafsni tiyishning foydasi va zarari haqida shunday hikoya qiladi:

«Olimlardan biri o'z o'g'lini ko'p ovqat yemakdan tiyib: «Ko'p yemak tanga zarar», – dedi. O'g'li unga aytdi: «Ey ota, odamni ochlik o'ldiradi. yeshitmaganmisiz, zariflar (askiyachilar): «Ochlik azobini chekkandan ko'ra – to'qlikdan o'lgan yaxshiroq» deyдилar».

Sa'diy ushbu hikoyati orqali shunday xulosaga keladi:

*Ko'p yema, og'zingdan chiqib ketmasin,
Och yurma zaiflik jondan o'tmasin.
Ovqatdan tanaga keladi lazzat,
Ammo ortiqchasi keltirar zahmat.
Gulshakar zarardir ko'p esang agar,
Me'yorida esang, non ham gulshakar.
Me'da to'lib ketib, og'risa qorin,
Nafi bo'lmas dori-darmonlar barin¹⁸.*

Sa'diy odamlarga sabrli, tejamkor, mehnatsevar bo'lish bilan birga, kamtar bo'lishni ham uqtiradi. U kamtarlikni keng ma'noda tushunib: kamtar odam xushmuomala, tavoze'li, yaxshi va samimiy maslahatlarga e'tiborli bo'ladi, unga maqtancholik, xushomadgo'ylik, chaqimchilik begonadir, deydi.

Sa'diy yosh avlodni axloqiy jihatdan kamol topishiga alohida e'tibor qaratadi, u insondagi rostgo'ylik xislatini eng muhim xususiyatlardan biri deb biladi. Kishi bu fazilati bilan boshqalarning muhabbati va hurmatiga, eng muhimi, ishonchiga sazovor bo'ladi.

¹⁷ Ўша жойда, 54-бет.

¹⁸ Ўша жойда, 96-бет.

Rostgo'y kishi rostgo'yligi o'ziga noxushlik keltirganda ham rost gapiradi, deydi. G'iybatchilik, chaqimchilik, yolg'onchilik inson uchun yomon hislatdir, deb hisoblaydi.

Sa'diy yoshlarni kishilar bilan muloqotda bo'lishda yehtiyot bo'lib, xushaxloqlik bilan har bir so'zni o'ylab gapirishga da'vat yetadi. Aqlli odam ko'p va o'ylamasdan gapirmaydi, gapirganda ham har so'zini dilidan qimmatbaho yoqut kabi saralab chiqaradi. Bemavrid, behuda so'zlab, o'zining ham, so'zining ham qadrini ketkazmaydi. Uni birov tinglamas ekan, yaxshisi sukut saqlashi kerak.

Ammo barcha holatlarda sukut saqlash kishining aqlliligidan darak emas. SHuning uchun, o'z o'rnida so'zlab, o'z bilimi va donoligini namoyon yetmog'i ham lozim. Bu haqda Sa'diy shunday hikoya qiladi: «Sahboi Voilni fasohatda tengi yo'q, deb hisoblar edilar, chunki u bir majlisda bir yil davomida so'zlasa ham bir ishlatgan so'zini takrorlamasdi. Bir fikrni ikkinchi marta aytishga majbur bo'lgan taqdirda ham, boshqa iboralar bilan ifoda yetardi, deydi:

*So'zing garchi dilkash va shirin bo'lur,
Mukofoti tasdiku tahsin bo'lur.
Bir aytdingmi, aytma uni o'zga dam,
To'yib bir edingmi yetar, holva ham.¹⁹*

Agar kishi munozaraga taklif qilinmasa, u boshqalar gapini bo'lmasligi, kattalarga qaraganda o'zi ko'p narsani bilsa ham hadeb hamma narsaga aralashavermasligi lozim, deydi Sa'diy.

Sa'diy yozadi: «Birov gapini tugatmasidan burun gapga aralashadigan kishidan ko'ra ortiqroq o'z nodonligini oshkor qiladigan odam bo'lmaydi» — deydi va fikrini shunday xulosalaydi:

*Ey oqil, so'zning ham bosh-oyog'i bor,
Uzga so'zga so'zing qistirma, zinhor.*

*Aqlu xush egasi tadbirli inson,
So'z boshlar suhbatdosh jim bo'lgan zamon²⁰.*

Shu zaylda Sa'diy o'zining «Guliston» asarida odamlar bilan muloqot odobini bayon yetadi. Uning uqtirishicha, do'stlik ikki muhim xususiyatga — samimiylik va tarbiyaviylik xususiyatiga ega.

Mutafakkir boshiga kulfat tushgan odamga muruvvat ko'rsatgan, uning dushmanlarini o'zining dushmani deb bilgan odamni haqiqiy do'stdir deydi. Adib do'stlik mustahkam bo'lishi uchun quyidagilarni shart qilib qo'yadi: *...Gar oqil esang, do'stdan kechmagil,*

O'shanda g'anim ko'z ocholmaydi bil... Agar sen esang do'st bilan jonu tan, G'anim yemirilur shohu ildiz bilan²¹.

Sa'diy bu shartlarga amal qilinmas ekan, demak, do'stlik samimiy emas, deydi. Uning nazarida, haqiqiy va samimiy do'stlik inson qalbida o'chmas iz qoldiradi, uning axloqiy-ma'naviy qiyofasiga ta'sir ko'rsatadi.

Sa'diy do'stlikning tarbiyaviy ahamiyatini yuqori baholagan holda, otaonalarni ogohlantirib, o'z bolalarini yomonlar bilan muloqotda bo'lishiga yo'l qo'ymasliklarini uqtiradi. Ota-onalar, ayniqsa, ota bolasi tarbiyasiga e'tibor bermasa, bola yomon odamlarga qo'shilib qolishi mumkin. Uning bu fikri xalqning «**Bola aziz, odobi undan aziz**» maqoliga hamohangdir.

Sa'diy o'z asarlarida mehnat tarbiyasiga katta e'tibor beradi: har bir yosh avlod oilasidagi ahvolidan qat'i nazar, kasb-hunar o'rganishi kerakligini uqtiradi: *Hunar lozim, naqshni chizsa bo'lg'ay, Devorlarga bo'yoqlar pushti, zangor.*

Agar bo'lmas ekan fazlu hunar hech, Bilib bo'lmas odammi, naqshi devor²².

«Guliston» asarida Sa'diy bir otaning o'z o'g'liga kasb-hunar o'rganish kerakligini uqtirganini bayon yetadi. Ota deydi: «Aziz o'g'lonlarim, hunar o'rganinglar, ... hunar qaynar bo'loq, tunganmas davlatdir, agar hunarmand molidan mahrum bo'lsa, qayg'usi

¹⁹ Ўша жойда, 119-бет.

²⁰ Ўша жойда, 120-бет.

²¹ Ўша жойда, 136-бет.

²² Ўша жойда, 151-152-бетлар. ²⁵ Ўша жойда, 117-бет.

yo'qdir, chunki hunarning o'zi davlatdir. Hunarmand qayerga borsa, qadrlanadi va uying to'ridan joy oladi. Hunarsiz odam esa hamisha mashaqqat chekadi, o'zgalar qo'liga qaraydi".²⁵

Sa'diyning uqtirishicha, oila bolaning baxtli kelajagi uchun zamin yaratadi. U oilada asosiy tayanch deb otani oladi va hayotdan misollar keltirib, bolalar tarbiyasi buyicha bir qancha takliflar bilan ota-onalarga murojaat yetadi, shu yo'l bilan o'z davridagi ta'lim-tarbiya mazmuni, xalq pedagogikasi usullarini ularga tushuntirishga harakat qiladi. Mutafakkir ota-onalarga o'z bolalarini tarbiyalashni, o'qitishni, kasb-hunar o'rgatishni, jismonan chiniqtirishni, ularga odamlar bilan muloqotda bo'lish o'qibini o'rgatishni, sog'lom-bo'lish uchun muayyan me'yorda ovqatlanishga odatlantirishni tavsiya yetadi.

Umuman, Sa'diy SHeroziyning pedagogik qarashlari – ta'lim-tarbiya haqidagi fikrlaridan quyidagi xulosaga kelish mumkin: Uningcha, pedagogik faoliyatiga xos birinchi xususiyat shuki, hayotning o'zi, shuningdek, xalq hayoti va turmush tarzi ifodalangan xalq og'zaki ijodi tarbiya haqidagi qarashlarining negizini tashkil yetadi. Birinchi xususiyat Sa'diy qarashlarini xalqqa yaqinlashtiradi, asarlarining xalqchilligini ta'minlaydi; ikkinchi xususiyat – bu qarashlarining baynalminalligi, insonparvarligi va vatanparvarligi, shuningdek, dini, ye'tiqodi, jinsi va millatidan qat'i nazar, barcha odamlarga nisbatan hurmat bilan qarashidir; uchinchi xususiyat – yoshlarni mehnatni sevishga va boshqalarga foyda keltirishga da'vat etishidir; to'rtinchi xususiyat – do'stlik va birodarlik burchini shaxsiy manfaatni ko'zlab emas, balki tarbiyaviy ahamiyati va ijtimoiy mohiyatiga qarab ado etishdir; beshinchi xususiyati – ota-onalarning yosh avlodda yuksak insoniy axloqiy sifatlarni tarbiyalashga da'vat yetilishidir.

Jaloliddin Rumi (1207-1273) o'zining «Masnaviy», «Devoni kabir» («Ulug' devon»), «Fihi mo fihi» («Unda qanday bo'lsa, bunda ham shunday»), «Makotib», «Majolisi sa'ba» kabi asarlari bilan pedagogik fikrlar taraqqiyotiga ulkan hissa qo'shgan mutafakkirdir.

Ulug' shoir va mutafakkir Jaloliddin Rumi butun umri davomida inson ruhi erkinligini, irqi, tili va diniy mazhabidan qat'i nazar, insonlar tengligini himoya qildi, inson irodasini ozodlikning

muhim vositasi deb hisoblab, shu asosda axloqodob masalalari haqida fikr bayon yetdi.

«**Podsho va kanizak rivoyat**»ida bayon yetilishicha, bir podsho ko'ngil ochmoq uchun shikorga chiqadi. Yo'lda bir kanizakni ko'rib, chiroyiga maftun bo'lib, uni sevib qoladi. Nogahon qiz bemorlanib hushidan ketadi. SHoh tabiblarni chaqirtiradi, biroq ular davo topolmaydilar. SHunda shoh masjidga boradi va mehrobda turib tangriga nolalar qilib, yig'lab, qizga davo berishni so'raydi, uyquga ketadi. Tushida bir mo'ysafid ko'rinadi va ertaga qizni davolaydigan hakim kelajagin aytadi. Hakim kelganda shoh uni izzat-ikrom bilan kutib oladi. Hakim malika yotgan joyga kirib, yoqimli so'zlar bilan undan hol-ahvol so'raydi. Malika boshdan o'tgan siru sinoatlarini bayon qilib, sevgilisi Samarqandda zargar yigit ekanini va uning turar joylarini aytib beradi. Hakim shohni voqeadan xabardor qiladi. SHoh Samarqandga odam yuborib, yigitni oldirib keladi, unga in'omlar taqdim yetadi. Qiz sevgilisi bilan topishadi, sog'ayadi, yori bilan Samarqandga ketadi. Oradan olti oy o'tganda qizni tuzatgan hakim yigitning do'koniga kelib payt poylab unga ajal sharbatini ichiradi, u olamdan o'tadi. Qiz g'am-anduhda ranglari sarg'ayadi, oxirida taqdirga tan beradi.

Bu rivoyatida Rumi podshoning kanizakka nisbatan ko'rsatgan mehrshafqatini, boadabligini e'zozlab, adab birlan jahon nurga to'lishini, falak pok, musaffo bo'lishini ta'kidlab:

Nurga to'lgay, boq, adab birlan falak, Pok, musaffodir adab birlan malak,—deydi.

Rumi vafodorlikni, sevgida sadoqatli bo'lishni tashviq yetadi, ishq Allohning usturlobi asrori ekanini, unga davo yo'qligini aytadi, odamlarni fitna, xunrezlikni orzu qilmaslikka da'vat ztadi.

«**Baqqol va uning to'tisi haqida hikoyat**»ida shunday voqea tasvir yetiladi: Bir baqqolning to'tisi bor edi. U juda so'zamol edi. Savdo ahllari uni notiq deb bilishardi. Bir kuni baqqol uyga ketganda, u uchmoqchi bo'ladi. SHunda qanoti gul yog'i idishiga tegib, u to'qiladi. Baqqol qaytib kelganda to'qilgan yog'larni ko'rib, to'tining boshiga urib-urib kal qiladi. To'ti shu kundan e'tiboran so'zlashni tark yetadi. Baqqol qilgan ishidan afsuslanib sochlarini yulib yig'laydi, yordam istab darveshlarga hadyalar beradi, to'tidan kechirimlar so'raydi. Ammo to'ti so'zlamaydi. Oradan uch kun

o'tadi. Boshida birorta tuki yo'q bir darvesh o'tib qoladi. To'ti tilga kirib, undan qanday gunohi uchun kal bo'lib qolganini so'raydi, balki sen ham yog'ni to'kkandirsan, deydi. Xaloyiq uning gaplarini yeshitib kuladi, darveshni o'ziga o'xshatdi, shekilli deyishadi.

Rumiy bu voqeani tasvirlash bilan, hayotda hamma odamlar teng emasliklarini uqtirib, ari ham har xil bo'lib, biri zahar yig'sa, biri asal to'plashini, ohu bir xil giyoh esa ham, sarhisobda biridan tezak, biridan mushki nob kelishini aytadi va:

Hissi dunyo – shu jahonga narvon, Hissi diniy – osmonga narvon.

Ul biriga doru darmondir tabib,

Bo'l biriga doru darmondir habib, – deb hikoyani yakunlaydi.

Rumiyning uqtirishicha, dunyo to'plash, mehnat qilish bu jahonda yashash yo'li, Alloh huzuriga solih banda bo'lib borish yo'li esa, diniy qonun-qoidalarga amal qilish va shu yo'lda sa'yi harakatlar qilishdan iboratdir.

Bu dunyoda baqqolga o'xshaganlarga tabiblar doru darmonlik qiladi, to'tiday fazilat egasi bo'lganlarga esa Muhammad alayhissalomgina doru darmondir, madadkoridir.

«**Hudhud va Sulaymon haqida rivoyat**»ida esa mana bu voqea bayon qilinadi:

Sulaymon shoh shikorda yo'rganida bir joyga kelib chodir tikadilar. Jahondagi barcha qushlar uchib kelib, unga bosh yegishadi, xizmatiga shaylanib turishadi. Hammalari g'oyatda ahil, bilgan hunarlarini namoyish qiladilar. So'z navbati Hudhudga kelganda, u ko'kdan turib nazar solsa, yerning usti va tagidagi barcha narsalarni, rangini, qayerda qancha suv borligini ko'rish hunariga egaligini izhor qiladi. Shoh uning so'zlarini ma'qullab, cho'llarda o'ziga hamroh topib olishini bildiradi. Shu paytda zog'qarg'a paydo bo'lib, Hudhud so'zlari yol'gon, odobsizlik, deb SHohda shubha tug'diradi. Shoh, uning gaplarida jon bor, deb o'ylab Hudhudni sarxushlikda ayblaydi. Shunda Hudhud o'z so'zlari chin, haq ekanini aytib, zog' qavmi o'ziga azaldan dushmanligini, u o'limga munkirligini uqtiradi va o'zi ko'zi ko'r bo'lmaguncha yiroqdan odamni behad ko'rajagini aytdi.

Rumiy bu rivoyatida hamzabonlik – do'stlikni dilni-dilga oshno-begonani payvand yetuvchi vosita ekanligini ta'kidlar ekan, hamdil bo'lish undan ham yaxshiligini aytib, hind bilan turkning

bir-biri atrofida parvona bo'lishini e'zozlaydi, ikki turkning bir-biriga begonadek bo'lishidan afsuslanadi. Uning fikricha, agarda odamlar o'zaro ahil bo'lsalar, nutqbozlikka hojat yo'q. Qalblar o'zi tarjimonlik vazifasini bajaradi. SHoir: *Hamzabonlik dilni-dilga band yetar, Oshno-begonani payvand yetar.*

Turli tilda so'zlashuvchi millatlar o'zaro do'st bo'lsalar, o'rtada vositachiga hojati yo'q, deb biladi:

O'rtada ul nutqi biyron ne karak,

Tarjima qilmoqqa qodirdir gorak...²³

Alloma rivoyatida Hudhud tilidan hasadni qoralaydi, zog' xususiyatiga ega bo'lgan hasadgo'ylar haq hukmiga mahkumdir, deydi.

Jaloliddin Rumiyning «**Ichindagi ichindadir**» asarida do'stlik, axloq-odob haqida bildirgan fikrlari g'oyat muhimdir. Bu asariga kirgan va «**Bittasi**», deb boshlanadigan hikoyatida do'stlik va inoyatni ulug'lab, uning sodir bo'lishini misollarda bayon yetadi, haqiqiy do'st bamisoli ko'zgu bo'lishini uqtiradi: «Bittasi: «Biz nuqsonlimiz!» dedi. Boshqasi esa, kishida qanday holdaman, nimalar qilyapman, deya o'z-o'zini tergash tuyg'usining uyg'onishi do'stlik va inoyat dalilidir. CHunki «Sevgi bor joyda sitam ham bo'ladi». Begonalarga emas, do'stlariga sitam qilinadi. Ammo sitamda ham sitam bor. Sitam undan muxtasar bo'lganga, uning o'zi uchun yaxshilik va sevgi ekanligini bilganga qilinadi. SHu bilan birga, hech ta'sir qilmaydigan borki, bu sevgi alomati emas. Masalan, gilamni changdan tozalamoq uchun kaltaklashadi. Aqllilar bunga tanbeh berish demaslar. Ammo bir sevgan kishisini yoxud bolasini ursalar, bunga sitam derlar. SHuning uchun modomiki, sen o'zingda bir dard yoki pushaymonlik his yetarkansan, bilgilki, bu senga Allohning inoyati va sevgisidan bir dalildir. Agar sen og'aningda bir qusur ko'rsang, bu sendagi nuqsonning aksidan iboratdir. Olam ham xuddi shunday oynadir. «*Mo'min mo'minning oynasidir*» (Hadisdan). Sen o'sha qusurni o'zingdan uzoqlashtir. CHunki undan hosil bo'lgan sendagi iztirob o'zingdan.

²³ Жалолиддин Румий, Учмоққа қанот йўқ вале учгайман. – Т.: 1994, 12-бет. ²⁷ Шарқ юлдузи, 1995 йил 3-4-сонлари, 192 — 193-бетлар.

Rumiy boshqa bir hikoyatida qanoatsizlik ko'ngilsiz holatlar keltirishini aytib, kishilarni sabr-qanoatli bo'lishga chaqirib, mol-dunyoda ham ma'lum o'lchov borligini ko'rsatadi.

U deydi: «... attor do'koniga borishing bilan u yerda shakarning juda ko'p ekanini ko'rsan. Biroq attor sening pulingga yarasha shakar beradi... Xuddi shunday, odam borki, dengizlarga qonmaydi, odam bo'ladiki, bir tomchi suv bilan kifoyalanadi, ortiqchasi unga zarar keltiradi. Bu faqat ma'no olamida, ya'ni ilm va hikmatda emas, balki hamma narsada shunday.

Dunyodagi mol-mulklar, oltinlar, qimmatbaho toshlar konlari so'ngsiz o'lchovdadir. Biroq ular insonga bahosi miqdorida keladi. Ortiqchasini esa ko'tarolmay, aqldan ozadi».

Jaloliddin Rumiy odamlarga murojaat qilib, ularni bu dunyoda hamjihat, hamkor bo'lishga da'vat ztadi: «Odamlar, — deydi shoir, — biz bu dunyo uyida birga edik, deyishlari va bir-birlari bilan go'zal bir tarzda kelishib, bog'lanishlari kerak... odamning yaxshi va yomonligini bir chetga qo'yib, uning shaxsiyatiga, asliga e'tibor bermoq kerakki, ko'ramiz, ul zotning qanday o'zligi va javhari bordir.

Ko'rmoq va bilmoq mana shunaqa bo'ladi».²⁷

Demak, do'st tanlashda inson shaxsiyatini, uning kimligini ko'rish va bilish – muhimdir.

Jaloliddin Rumiy aql haqida so'z yuritar ekan, uni inson vujudida bir amr dsb biladi. Uning ta'kidlashicha, «Mabodo vujud raiyatlari unga bo'yinsunsa, barcha ishlar tekis ketadi. Agar aksincha esa, hammasi izdan chiqadi. Sarxushlik kelishi bilan bu qo'lu oyoqdan va vujudning barcha a'zolaridan har xil noma'qullikni kutsa bo'ladi.

Rumiyning fikricha, inson ana shunday holatga tushmasligi uchun, vujud raiyatlari aqlga bosh yegishlari zarur. «CHunonchi, tikuvchilik do'koniga ishga berilgan yosh bola ustaga itoat qilishi lozim. Modomiki bolaning maqsadi ushbu kasbni o'rganmoq ekan, demak, u o'z tasarrufidan voz kechib, ustaning amriga «labbay» deb javob berishi shart. (Xuddi shunday biz ham) Ulug' Tangridan faqat

Uning inoyati asirlari hisoblangan yuz ming zahmat va riyozatdan ustunroq bo'lgan inoyat so'raymiz».²⁴

Rumiy o'z pedagogik qarashlarida amal va ilm hamda ikkisiga ega bo'lgan insonning hayotda tutgan mavqeiga alohida e'tibor beradi, ilmni hamma narsadan ustun qo'yadi, odamlarni ilmi bo'lishga da'vat yetadi.

Amal hamda ilm mavjuddir, – deydi Rumiy. Ba'zilarining amali bor-u, ilmi yo'q. Ba'zilarida esa, aksincha. Agar insonda ham amal, ham ilm bo'lsa, u o'ta muvaffaqiyatli zotdir».²⁵

Rumiyning inson ruhiyati, unga xos xususiyatlar haqidagi fikrlari ham pedagogik-psixologik ahamiyatga ega. Alloma odamlarni o'z umrlarini behuda o'tkazmay, g'ofillikni tashlab, insonlar uchun foydali ish qilishga chorlaydi. Buni «Fasl» hikoyatida ko'rish mumkin. Hikoyatda «Insonda, – deydi Rumiy, – shu qadar ulkan ishq, hirs, orzu va dard bordirki, yuzminglarcha olam o'ziniki bo'lsa ham, ko'ngli tinchimaydi. U mashg'ul bo'lgan ishida, san'atda, ilmi nujumda hakimlikda... hamma-hamma joyda ham huzur topolmaydi. CHunki istagan narsasini qo'lga kiritolmagan. Yer diloromdir, ya'ni ko'ngilni tinchlantiruvchi, demakdir. SHunday ekan, ko'ngil boshqa bilan-qanday xotirjam bo'lsin. Zavq va orzular zinapoyaga o'xshaydi. Zinalar o'tirib, dam olishga moslashmagan, aksincha, ustiga bosib o'tiladi, xolos. Umriga shu zinapoyalarda behuda o'tkazmaslik uchun g'ofillikdan tez uyg'ongan va ahvolning mohiyatini anglab yetgan zot qanday baxtli!»

Jaloliddin Rumiy ta'limda har bir o'qilgan kitobning ma'nosini bilish muhimligini ta'kidlaydi, ma'noga z'tibor bermaslik ko'r-ko'rona o'qish ekanligini aytadi.

Ma'noga yuzlanishni inson dastlab unchalik sevmaydi. Biroq vaqt o'tgan sayin yoqtira boradi. Bu jarayon suratda (shaklda) aksincha kechadi. CHunki surat boshida xush va latif tuyuladi, biroq u bilan qanchalik ko'p birga bo'lganing sari undan shunchalik qattiq sovub borasan. Qur'onning surati qayda-yu ma'nosi qayda? Xuddi

²⁴ Ўша жойда, 208-бет.

²⁵ Ўша жойда, 210-бет.

shunday, insonga boq! Agar inson suratidan ma'nosi ketsa, jasadi qoladi. Jasadni esa, hech kim ushlab turmaydi».

Umuman, Jaloliddin Rumiyning ta'lim-tarbiya haqidagi fikrlari yoshlar tarbiyasi rivojida salmoqli ahamiyat kasb yetadi.

SHarqning buyuk shoiri faylasufi, mutafakkiri, o'z davrining **“Mirzo Malik ush-shuarosi” Mirzo Abdulqodir Bedil (1664-1721)** o'zining “Irfon” asarida yoshlarni ham ilm-ma'rifatga, adolatga da'vat yetadi, hunarni, san'atni, shaxs erkinligi, do'stlik, muhabbat, vafodorlik va adolatni madh yetadi.

Bedil “Qomde va Mudan” dostonida adolatsizlik ustidan adolat, jaholat ustidan ilm-ma'rifat tantana qilishini ifodalash bilan, shohlarni, binobarin barcha insonlarni adolatli bo'lishga undadi, zulmning fojiasini ko'rsatdi: *Qayerdagi bo'lsa zolim badkirdor, Bir kuni u yengilib, so'ng bo'lar xor*²⁶.

Bedil insonlarni rahm-shafqatli bo'lishga da'vat yetar ekan, g'aribu ojizlarga yordam berish, bu – iqbollari bo'lish, qora kunlarni bartaraf etish ekanligini aytib, shunday deydi:

*G'ariblarga kimki ko'rsatsa yordam,
Qora kundan qutulg'usi u har dam.
Qayerdagi bo'lsa iqbol qo'rg'oni,
Ojizlarga yordam uning narvoni.*³¹

Mutafakkir har bir ish – harakatda sabrli, tashvishli kunlarda chidamli bo'lishni maslahat beradi. U sabr, taskin yo'li, kishini murod maqsadiga erishtirish yo'li ekanligini uqtiradi, har bir ishda shoshmaslikni, sabrli bo'lishni maslahat beradi. Bedil Mudan tilidan shunday deydi: *Sabr bilan har kim dilga bersa qo'l, Sevinch oynasin ko'rgay albat ul... Sabri bilan kishi maqsadga yetar, CHunki u sabr tashvishlardan or yetar.*

*Sabr joyida hovliqishga yo'l bo'lmas.
U — visoldir, u har kimga qo'l kelmas.
Sabr yo'lini taskin yo'li degaylar,*

*Murod maqsadga u bilan yetgaylar!*²⁷

Bedil mardlikni yuqori baholab, mardlik, jasorat kishiga baxt, iqbol, orzularga erishtiruvchi omil ekanligini ta'kidlab insonlarni, ko'proq yoshlarni mardlik fazilatini egallashga da'vat yetadi:

*Mardlar chindan bel bog'lasa har mahal,
Baxti kulib, topgay orzusi amal.
Qat'iy bo'lsa mardning ahdu jur'ati,
Ko'kni yerga tutashtirar g'ayrati,*³³ – deydi shoir.

Bedil «Irfon» asarida insoniyatni ulug'laydi, ularni yaxshilikka, yomonlikni bartaraf etishga da'vat yetadi, uningcha, irqiy, milliy, diniy ye'tiqodlaridan qat'i nazar, hamma inson hurmatga loyiq, yehtironga sazovor mehribonlikka muhtojdir. Ayni vaqtda inson o'z vatanining sodiq farzandi, o'z yelining g'amxo'ri bo'lmog'i kerak.

Bedil ijtimoiy hayotdagi, insonlar o'rtasidagi salbiy hollarni dangasalik, makr-hiyla, xiyonat, qalloblik, ig'vogarlik, yolg'onchilik, ochko'zlik, xasislik, kibru havoni qoraladi. U yoshlar-ni mehnatsevarlikka undadi, kamtarlikda kamol topishni, yaxshi-lar bilan do'stlashib, yomonlardan yiroq bo'lishni maslahat beradi.

Bedil, ko'ngli ochiq va saxiy kishilar oynadek yorug', nurafshon bo'lsalar, makr-hiylali, ko'ngli qoralar qorong'u, zulmatsimon ekanligini uqtiradi:

*Agar tabiati kasero moili nifoq dar'yobi,
Ba yaqin shinosi, ki suhbati, akobir darnayohti.*²⁸

Ma'nosi: agar biror kishi tabiatida nifoqlikka – ikki yuzlamachilikka, aldashlikka, kelishmovchilikka moyillik topsang, shuni aniq bilginki, u kishidan yaxshilik ko'rmaysan, undan yaxshilik olmaysan.

Bedil «Komde va Mudan» dostonida insonni qadrlamaydiganlarning munofiqligini uning xulqida, xatti-

²⁶ Bedil. Komde va Mudan. –T.: 1960, 44-bet. ³¹ ŷsha joyda, 44-bet.

²⁷ ŷsha joyda, 28-bet, ³³ ŷsha joyda, 93-bet.

²⁸ ŷsha joyda, 47-bet

harakatida namoyon bo'lishini uqtirib, yoshlarni bu illatdan uzoq bo'lishga undaydi:

*Izzat, hurmat qadrin bilmay har kishi,
Tartibsizlik bo'lsa uning uy, ishi,
Xoli uzrin izlash kerak xulqidan,
Odob kelmas xushsizlarning qo'lidan.
Telbalik ham, odobdir muhabbatda,
Lekin mag'rurlik ko'z bo'lur g'aflatda.²⁹*

SHunday qilib, Mirzo Abdulqodir Bedil o'z davrining buyuk, ilg'or mutafakkiri sifatida shuhrat qozondi. U ijtimoiy-pedagogik fikrlar rivojiga katta ta'sir ko'rsatdi.

Adabiyotlar ro'yxati:

1. Islom Karimov. "Yuksak ma'naviyat – yengilmas kuch". Toshkent. "Ma'naviyat" 2008 yil.
2. E. YUsupov, F. Ismoilov. "Inson barkamolligi". Toshkent. "O'zbekiston" 1990 yil.
3. Komiljon Hoshimov, Safo Ochil. "O'zbek pedagogikasi antologiyasi" Toshkent. "O'qituvchi" 1995 yil.
4. R. Saidov, N. Xolliyev. "Inson odobi". Toshkent. 1988 yil.
5. Hoji Sotimxon Munavvar. "Odobnoma". Toshkent. "Fan" 1992 y.
6. Pedagogy, Curriculum, Teaching Practices and Teacher yeduction in Developing Countries

5-mavzuga doir tayanch atamalar:

Moral-Moralno'y-axloqiy-jamiyatda qabul qilingan jamoatchilik fikri bilan ma'qullangan jarayon.

Legacy-Naslediye-Meros-intellektual sohada o'tmishdagi ajdodlarimizdan avloddan-avlodga o'tib kelayotgan aqliy faoliyat natijalari.

Anciyent-drevniy-qadimgi- yeramizdan avvalgi va tarixiy davrlar.

²⁹ Ўша жойда, 39-бет.

Nazorat savollari:

1. Abo'lqosim Firdavsiyning pedagogik fikrlar taraqqiyotiga qo'shgan xissasi haqida nimalarni bilasiz?
2. Muslihiddin Sa'diy SHeroziy ta'lim-tarbiyaga oid qanday g'oyalarni bilasiz?
3. Jaloliddin Rumiyning pedagogik qarashlari haqida gapirib bering.
4. Mirzo Abdulqodir Bedilning ilm-ma'rifatga oid fikrlarini tahlil qiling.

Mustaqil ish uchun mavzular

1. Abo'lqosim Firdavsiyning pedagogik fikrlari.
2. Muslihiddin Sa'diy SHeroziy ta'lim-tarbiyaga oid g'oyalari.
3. Jaloliddin Rumiyning pedagogik qarashlari.
4. Mirzo Abdulqodir Bedilning ilm-ma'rifatga oid fikrlari.

Test savollari

1. Donishmand iborasi qanday kishilarga nisbatan kullaniladi? A. Ko'p narsa biladigan, bilimdon, olim, dono.

B. Bu olam haqidagi yaxlit umumlashtirilgan bilimlar tuplami.

S. Bu mifologik negizda shakllangan va rivojlangan duneqarashdir

D. Bola tarbiyasi shugullanuvchi kishi

2. Milliy iftixor deganda nimani tushunasiz?

A. Millatning (alohida shaxsning) o'zligini anglashi, millat ravnaqini ta'minlash yo'lidagi hatti-harakat, o'z millati istiqboli yo'lidagi mas'ullikni ongli ravishda xis etishi.

B. Muayyan davlat yoki jamiyatning umumiy mafkurasini ifodalash.

S. SHaxs ,davlat va jamiyat, uzluksiz ta'lim, fan, ishlab chikarish kabilar

D. Muayyan davlat yoki jamiyat umumiy mafkurasini ifodalaydi

3. ye'tiqod bu ..

A. shaxsning o'z qarashlari, tamoyillari va dunyoqarashiga mos ravishda harakat qilishga undovchi anglanilgan

B. Akliy jarayonga tegishli xolat

S. Muayyan bir okimga xos qonun-koidalarga rioya qilish

D. SHaxsning kundalik ehtiyojiga aylangan intilish

4. Qadimgi YUnonistonda o'qituvchilarni nima deb atashgan?

A. Pedagog

B. O'qituvchi

S. Ta'lim beruvchi

D. Muallim

6-7-mavzular: XALQ PEDAGOGIKASINING DIDAKTIK IMKONIYATLARINI O'QUV-TARBIYAVIY JARAYONGA TATBIQ ETISH

Reja:

1. Xalq pedagogikasida insonning ulug'lanishi haqidagi didaktik g'oyalari.

2. Farzand tarbiyasining ijtimoiy ahamiyati haqidagi etnopedagogika fikrlarni pedagogik jarayonga tatbiq etish.

3. Bola tarbiyasining vorisiyligi xususida.

4. Ijobiy axloqiy sifatlarga erishish va salbiy axloqiy sifatlarni bartaraf etish usullarining kursatilishi.

Talaba – yoshlarda milliy tarbiyani umumbashariy qadriyatlar bilan shakllantirishni dunyo miqyosida erishilayotgan umumbashariy yutuqlar va zamonaviy fan asoslarining tarbiyaviy jihatlarisiz tasavvur etish qiyin.

Shunga ko'ra oliy pedagogik ta'limda yoshlarda faqat pedagogik malaka va ko'nikmalarni tarkib toptirish, umumbashariy bilimlarni o'zlashtirishga ham imkoniyat yaratib berish lozim. Milliy qadriyatlar asosida shakllantiriladigan tafakkur va dunyoqarash yoshlarning umuminsoniy va zamonaviy yutuqlarni to'liq egallashlari uchun zamin yaratadi, zamonaviy bilimlar va ko'nikmalarni egallash esa chuqur va mustahkam bilim olish uchun poydevor vujudga keltiradi.

Shu sababli yoshlarda milliy tafakkurni va zamonaviy bilim ko'nikmalarni o'zaro aloqada shakllantirish va olgan bilimlarni umumlashtirishga, ish jarayoniga xalq pedagogikasini olib kirishga o'rgatish barkamol insonni shakllantirishda muhim omil sanaladi. Yoshlarni ma'naviy qarashlarini shakllantirishda, ularni ma'naviy qadriyatlarimizni buyuk mutafakkirlar ilimiy merosini, falsafiy qarashlarini, muhim jihatlarini o'rganish, bugungi kun zamonaviy ilm-fan va texnika taraqqiyotiga erishilayotgan bilimlarni o'zlashtirishga yo'naltirish bilan bog'liq tar'lim-tarbiyaviy faoliyatga kuchli e'tibor qilinayotganligi bejiz emas.

Yoshlarning intellektual salohiyatini qo'lga kiritishlarida ta'lim jarayonida ularni mustaqil fikr yeritishga o'rgatish, dastlabki

manbalarni o'zlashtirishning aniq usullarini egallash, olingan bilimlarga Inqli ravishda yondashishga o'rgatish muhim rol o'ynaydi. Bunda asosiy e'tiborni dars jarayoniga qaratib, ilm-fan sohasida erishilgan yutuqlar va zavonaviy bilim hamda ko'nikmalar ustidagi ishlarni qo'shib olib borish zarur. Shunga ham ko'ra, barcha fanlar tizimiga milliy va umumbashariy qadriyatlarning ilmiy asoslarini kiritish darkor. Bundan ko'zlangan maqsad umuminsoniy qadriyatlarni e'tirof yetadigan shaxs sifatida tarbiyalashdan iboratdir.

Buni ayniqsa «Xalq pedagogikasi»ni o'qitish misolida yaqqol ko'rishimiz mumkin. «Xalq pedagogikasi» bu o'zbek xalqining ta'lim sohasida erishgan buyuk qadriyati sanaladi va u ko'p jihatdan umumbashariy qadriyatga aylanib qolgan.

Talabalarga tarbiyaviy ishlarda «Xalq pedagogika»ni o'zaro bog'lovchi to'rtta yelementni ko'rsatib o'tish mumkin.

Xalq madaniyati tarixi, tili, dini, urf-odatlar haqida bilimlar majmuasi. Bu bilimlar majmuasini o'zlashtirish orqali bo'lajak mutaxassislarning milliy ongi shakllanadi, amaliy tajribaga to'g'ri metodologik yo'nalish beradi.

Anglash, mehnat qilish va shu kabi vazifalarning asosi bo'lib hisoblanadigan umumiy intellektual hamda amaliy malakalarning tizimi. Bu tizim orqali bo'lajak mutaxassislarning milliy madaniyatini saqlab, yosh avlodga yetkazishni ta'minlaydi.

Bo'lajak mutaxassislarning xalq tajribasini bugungi sharoitda tarbiya jarayonida foydalanish va uni yanada rivojlantirish.

Atrof-muhit orqali olingan bilim, malka hamda unga nisbatan tajribasi bo'lajak mutaxassislarda ishonch, qimmatli hislatlarning o'z ta'sirini ko'rsatadi.

Bo'lajak mutaxassislarning tarbiyaviy ishlarda «Xalq pedagogikasi» asosida yondashishga tayyorgarligi – bu xalq pedagogikasining tajribalarini tarbiyaviy ishlarda foydalanishning metodologik asosini bilish, shaxsning har tomonlarma tarbiyasi, beriladigan tarbiyaning mazmuni, uslublari, turlari, shakllari haqida bilimlarni o'zlashtirish.

Xalq pedagogikasi tajribalaridan foydalanishga tayyorlashning quyidagi shakllarini ko'rsatish mumkin: ma'ruza, seminar, amaliy tajriba darslari, maxsus kurslar, auditoridan tashqari darslar

pedagogik amaliyot, talablarining ilmiytadqiqot ishlari, kurs ishlari, diplom ishlari va hokazo.

Uslublari: hikoya, suhbat, intervyu, treninglar, munozaralar.

Manbalar: xalq og'zaki ijodi, milliy o'yinlar, urf-odatlar, rasm-rusumlar, xalq an'analari, milliy san'at namunalari va hokazo.

Xalq pedagogikasini ta'lim-tarbiya jarayoniga tatbiq etishdan maqsad, tarbiya texnologiyasining ahamiyati, tarbiyaviy ishlarda «Xalq pedagogikasi»ning xususiyatini to'liq tushuntirish, tajribalarini foydalanishga tayyorgarligini shakllantirish, tarbiyaviy ishlarning uslublari, shakllari, jihozlaridan o'rinli tartibda foydalana olishga o'rgatish. Olingan nazariy bilimlarni, malaka va ko'nikmaga aylantirish, amaliy jihatdan qo'llash.

Xulosa qilib aytganda shu vaqtga qadar ta'lim-tarbiya ishlarida xalqning boy pedagogik merosidan, hadislar va she'riy mantlarda oldinga surilgan g'oyalardan to'la foydalana olganimiz yo'q. Aslida bo'lar inson ma'naviy kamolotining hamma davrlari uchun ham ahamiyatli bo'lib qoladigan zaminlardir.

Xalqimizning asrlar davomida shakllangan madaniy merosidan, axloq, odob, tarbiya borasidagi an'analaridan qanchalik samarali foydalansak, milliy mustaqilligimizning chinakam fidoiysi bo'lgan yoshlarni tarbiyalash borasida shunchalik sezilarli yutuqlarga erishamiz.

Jamiyat taraqqiyoti uchun aholining soni emas, balki sifati muhimdir. Sifatning bosh mezoni yuksak ma'naviyatdir.

Talabalardagi yetuk jihatlarni shakllantirishda boshqa fanlar bilan bir qatorda «Xalq pedagogikasi» fanining ahamiyati katta. Bu fan yoshlarda mavhum qoidalarni emas, balki hayotda halol vijdon va iymon bilan yashashni o'rgatmog'i kerak. Har bir fan kishilarga muayyan bilimlarni o'rgatadi. Bu bilimlar kishilarning yuksak axloqiy fazilatlar bilan qo'shilganda yetuk ma'naviy boylikka aylanadi.

Milliy an'analar – millat hayotining turli sohalarida namoyon bo'ladigan tushunchalar, belgilar, xususiyatlar, faoliyat turlari, odatlar va xislatlarning avlodan-avlodga o'tish hamda meros bo'lib qolish ko'rinishi. Milliy an'analar umuminsoniy an'analarning bir millat darajasida namoyon bo'lishidir. Ular orqali har bir millat bir davrdagi o'ziga xos xususiyat, hayot tarzi,

madaniyati, fani, adabiyoti hamda boshqa sohalardagi erishilgan natijalar va yutuqlarni boshqa davrda yashayotgan avlodlarga yetkazadi.

Milliy an'analarda millatning betakrorligi, millat hayotining o'ziga xosligi, vorislikning muhim milliy jihatlari namoyon bo'ladi. Millatning har bir avlodi milliy an'analarni o'tmishdan kelajakka yetkazib beruvchi insonlar ruhida tarbiyalanishi kerak. Millatning tanazzuli milliy an'analarning ham tanazzulidir.

Xalq qadim zamonlardayoq aql faqat bilimni emas, balki bilimni amalda qo'llashni ham o'z ichiga oladi, degan fikrga keldi. U aql g'oyalar majmuidan iborat, aqli odamgina barcha hayot hodisalarini tushuna oladi va maqsadga erishadi degan fikrni olg'a surdi. Buning uchun bolaga yoshligidan boshlab ta'lim berish lozimligini ta'kidlaydi. Xalq o'z tafakkur kuchi va tajribasiga asoslanib, o'z ta'lim metodlarini ham tavsiya yetadi. Ushbu ta'lim metodlari buyuk mutafakkirlarning didaktik qarashlaridan qolishmaydi. etnopedagogika manbalarida ta'kidlanishicha, o'qishning kechi bo'lmaydi. Hadislarda: "Beshikdan qabrgacha ilm izla", — degan fikr xalqning ushbu fikriga mazmunan juda yaqin. SHuningdek, A. Navoiyning:

"Bilmaganin so'rab o'rgangan olim, Orlanib so'ramagan o'ziga zolim" ... tarzidagi hikmatli baytlari ham etnopedagogika durdonalaridan mohirlik bilan foydalanish natijasi bo'lib, u o'quvchini ilmlarni boshqalardan tinimsiz o'rganishga chorlaydi. SHuningdek, xalqda: "Agar o'zing bilmasang, bilganlarga quloq tut", deyiladi.

Etnopedagogikada ilm egallash mashaqqatli yo'l ekanligi ta'kidlanib, uning: "Ilm olmoq igna bilan quduq qazish bilan teng" ligi ta'kidlanadi. SHuningdek, "Takrorlash – bilimning onasi" ekanligi "Bir saboqni ming takror qil!" maqolida yanada kuchliroq mazmun kashf yetadi.

Xalq ta'limni tizimli va uzluksiz olish lozimligini allaqachon anglab yetgan. Uning didaktik qarashlarida o'qish – oqimga qarshi so'zishga o'xshatiladi. Chunki, oqimga qarshi so'zishda to'xtagan kishi orqaga ketganidek, o'qishda to'xtash ham ilm egallashni orqaga suradi.

Ta'limning ko'rsatmaliligi ham xalq e'tiboridan chetda qolmaydi. "O'n marta yeshitgandan bir bor ko'rgan yaxshi" maqoli bu fikrni yorqinroq ifodalaydi.

Ta'limning muhim yelemi – bilimlarning mustahkamligi tamoyili.

YOshlikda samarali amalga oshishini: "YOshlikda o'rgangan ilm toshga o'yilgan naqsh kabidir" maqolida bayon qilinadi.

SHuningdek, xalq pedagogikasi manbalarida ilmning qiymati uning amalda qo'llanilishi bilan o'lchanishi alohida ta'kidlanadi. Hayot uchun foydasiz ilmni egallash qoralanadi. Amalda qo'llanmaydigan bilim – yomg'irsiz bo'lutga, uz bilimni boshqalarga o'rgatmagan kishilar ko'zaga solib qo'yilgan yorug'likka o'xshatiladi.

Tillarni o'rganishga xalq olamni bilish imkonini kengaytiruvchi vosita deb qaraydi. O'zbeklar shuning uchun: "Tilni bilish- dilni bilishga yo'l ochadi", "YUzta tilni bilgan kishi yuzta aqlning egasidir,-" deyishadi.

Ona tilini bilish, uni asrash – avaylash, ta'limni ona tilida olish aqliy tarbiyada muhim ahamiyat kasb etishi xalq pedagogikasi manbalarida alohida ta'kidlangan. Ona tili – xalqning bebaho boyligi, u "ona" so'zini aytish, o'z ismini bilish bilan bola qalbiga kiradi. SHu til vositasida bola olamni bila boshlaydi, ilk allalar bola qalbiga xalq san'ati ruhini olib kiradi va uni umrbod sehrlab qo'yadi.

Xalq pedagogikasida ilmni yoshlarga amaliy hayotda zarur bo'lgan tabiiy bilimlar bilan bog'lab tushuntirishga alohida e'tibor beriladi. Jumladan, qadimgi turkiguy xalqlarda oylar, yil hisobi yevropaliklar tavqimidan farq qilgan. Ularda oylar: "hamal" (mart) — 19 martdan, "savr" (aprel) – 19 apreldan, "javzo" – 20 maydan, "saron" – 21 iyundan ... boshlangan. Har bir oyning, yil fasllarining boshlanishi va tugashi quyosh va boshqa sayyoralar harakati bilan bog'lanib, bu vaqtda qanday ishlar qilinishi ta'kidlangan. Jumladan: "Hamal – yekinlarga kirar amal", "Asad – yekiningni yasat", "Savr kirdi – yekinlarga davr kirdi", "Saratonda suv quy, asadda tek qo'y", "Yer haydasang kuz hayda ..." singari.

SHuningdek, miflar, afsonalar, dostonlardagi ijobiy qahramonlar ham ilm va ustozlarini hurmat qiluvchi, bilimdon,

topqir, kasb – hunarli, matonatli, hayot qiyinchiliklarini o‘zi egallagan ilm va hunar vositasida bartaraf yetuvchi kishilar sifatida ko‘rsatilgan. Dushmanga qarshi kurashdagi mahorat ham harbiy ilm sifatida tasvirlangan.

Laylakning kelishi bahordan, qaldirg‘och va yovvoyi kabutar – yozdan, qarg‘aning qag‘illashi – qordan, sovuqdan darak beradi deb tushunilib, shunga mos yumushlar (hosil yig‘ish, yekish ...) bajarilgan.

Bolalarga sigirning 9 oyda, tuyaning 12 oyda, quyularning 5 oyda bolalashi, mollarning yoshini ularning tishlariga qarab aniqlash o‘rgatilgan. “Baliq”, “sigir” yillari serhosil, “ilon”, “ot”, “sichqon” yillari qurg‘oqchil bo‘ladi deb tushuntirishgan.

Matematikaga doir bilimlar masofani, hosilni, qurilayotgan uylar o‘lchamini o‘lchash bilan; fizikaga doir bilimlar amaliyot bilan bog‘liq holda oddiy richaglar, shamol va suv kuchidan foydalanish misolida; kimyoviy ilmlar chorvachilik mahsulotlarini qayta ishlash (masalan, sutdan qatiq, yog‘ ... olish, yog‘ni kuydirish ...), o‘simliklardan bo‘yoq olish, kiyimlarni tozalash, yuvish bilan; astronomiyaga doir bilimlar yulduzlar va quyoshga qarab vaqtni aniqlash misolida; tibbiyotga bog‘liq bilimlar dorivor o‘simliklarni to‘plash va hayvonlar hamda o‘simliklar yog‘laridan foydalanib kasalliklarni davolash misolida o‘rgatilgan. Bu jarayonda nazariy bilimlar amaliyot bilan mustahkam bog‘lab tushuntirilganligi ahamiyatlidir.

Xalq pedagogikasida bolalarning tafakkuri, mushohada qobiliyatini o‘stirishda topishmoqlardan unumli foydalanilgan. Topishmoqlar vositasida bolalarga ibtidoiy hisob (qo‘shish, ayirish, ko‘paytirish va bo‘lish amallari) o‘rgatilgan. Bo‘lar jumlasiga: “Pak-pakana bo‘yi bor, yetti qavat to‘ni bor” (piyoz), “Aylanaverib-aylanaverib semirdi xonim” (urchuq), “Otarida yuz qo‘y va yechki bor. Ularning nechta oyog‘i va qulog‘i bor?” (100 ta qo‘y va yechkida 400 oyoq, 200 quloq bor) va boshqalarni kiritish mumkin.

YOki otasidan: “YOshingiz nechada?” deb so‘ragan bolaga ota: “O‘zingning yoshingga ... yoshni qo‘shsang, mening necha yoshga kirganligimni topasan”, — deb javob bergan.

3-masala. etnopedagogikada tarbiyaviy g‘oyalar. Xalq pedagogikasida aqliy tarbiya bilan birgalikda yoshlarga

tarbiyaning boshqa yo‘nalishlarini ham singdirishga alohida e‘tibor berilgan.

Biz ushbu bandda xalq pedagogikasida tarbiyaning asosiy yo‘nalishlari xususida qisqacha to‘xtalib o‘tamiz, xalos. CHunki, keyingi mavzularda tarbiyaning har bir yo‘nalishi xususida alohida fikr yuritish ko‘zda tutilgan.

Jismoniy tarbiya etnopedagogika manbalarida yetakchi tarmoqlardan biri sifatida ko‘rsatiladi. Ularda ichish, chekish singari salbiy odatlar tanqid qilinadi. Jismoniy – tarbiya komil shaxs tarbiyasining ajralmas qismi ekanligi afsona va dostonlar qahramonlari misolida; ertaklar, maqollar vositasida ko‘rsatib beriladi. Jismoniy – tarbiya sog‘liqning garovi ekanligi, sog‘liq esa eng qimmatli bo‘ylik, unumli mehnat, to‘kin – sochinlik, baxtli hayot vositasi, go‘zallik manbai ekanligi, Vatan, yel-yurt qalqoni ekanligi yuksak pardalarda kuylanadi.

O‘yinlar – bolalarni jismoniy tarbiyalashda muhim ahamiyatga ega ekanligi, milliy tarbiyada zarur vosita ekanligi hisobga olingan. Jismoniy – tarbiya, o‘yin, mehnat jarayonida qo‘shiqlar aytilib, estetik tarbiya amalga oshirilgan.

Aytishuvli o‘yinlar, qo‘shiqli o‘yinlarni ham shular jumlasiga kiritish mumkin. Masalan: “Oq terakmi, ko‘k terak, bizdan sizga kim kerak?” kabi. O‘yinlarda aytiladigan qo‘shiqlarning mazmuni yil fasllari bilan, mavsum va boshqalar bilan bog‘langan:

“Quyosh chiqdi olamga, yugurib bordim xolamga ...”,

“Boychechagim boylandi, qozon-tovog‘ing ayrondir ...”,
“YOmg‘ir yog‘aloq, yam-yashil o‘tloq,

Endi yekinlar chiqarar quloq ...” va boshqalar.

“Ko‘pkari”, “Uloqtortar”, “Qizquvdi”, “Olomon poyga”, “Kurash”, “Zuvillatar”, “CHillak” “Beshtosh” singari o‘yinlar jismoniy-tarbiya vositasi sifatida qo‘llanilgan. Xalq pedagogikasida oilaviy tarbiyaga ham alohida e‘tibor berilgan. O‘tmishda otabobolarimiz yoshlarni ota-onani, qarindosh va yurtdoshlarni hurmat qilishga chorlovchi maqol, matallarni yaratishgan. Oilaviy turmush axloqi puxta egallagan, bolajon, insonparvar qahramonlar afsona va dostonlarda kuylangan:

“Bolaginamning bolasi – qandak o‘rikning donasi”, “Davlatning – ota-onang”, “YOmon xotin – umr azobi”, “Ota rozi – xudo rozi”, “Odobli bola yelga manzur”, ... kabilar shular jumlasidandir.

Xulosa qilib aytganda, xalq pedagogikasi manbalarida komil insonni shakllantirish uchun ularga ilm, kasb-hunar o‘rgatish; tarbiyaning ijtimoiy turmush uchun zarur yo‘nalishlarini mustahkam singdirish lozim ekanligi targ‘ib yetiladi. Mazkur g‘oyalar hozirgi milliy istiqlol davrida ham muhim ahamiyat kasb yetmoqda.

1-masala. Xalq pedagogikasida insonning ulug‘lanishi

Vatan — bu faqat yer, suv, tog‘lar, daryolar, tabiiy boyliklarda emas, balki u odamlar, ularning ma‘naviy-axloqiy sifatleri, ijtimoiy munosabatlari hamdir. Atoqli shoir G‘. G‘ulom aytganidek: “Insonga hurmat bu – o‘zni tanimak” dir. SHuning uchun ham xalq pedagogikasida inson olamdagi eng ulug‘ jonzod sifatida ulug‘lanadi. Prezident I. Karimovning “O‘zbekiston- buyuk kelajak sari” asarida yangilangan jamiyatning asosiy vazifalari jumlasiga” — Insonparvarlik g‘oyalari sodiqlik va g‘oyalarning oliy maqsadi inson, uning hayoti va shaxsiy dahlsizligi...” kiritilganligi bejiz emas.

Xalq pedagogikasida azaldan insonni ulug‘lash, uning qadr-qimmatini, xalq manfaatini yuqari qo‘yish targ‘ib yetiladi. Jumladan xalq maqollarida olamda yashayotgan barcha kishilarga bu yorug‘ jahonda har bir inson mehmon ekanligi va buni yodda tutib, bir-birini qadrlash zarurligi uqtiriladi:

Bir uy to‘la jonsan,

Bir biringga mehmonsan.

Etnopedagogikada inson shaxsining shakllanishi, tarbiyasi va rivojlanishi murakkab, uzluksiz jarayon ekanligi g‘oyatda to‘g‘ri talqin yetiladi. SHuning uchun uni qadrlash, insonni arziyas kamchiliklari uchun yerga urmaslik lozimligi targ‘ib yetiladi. Negaki, shaxsning shakllanishi jarayoni goyat murakkab kechadi va u mashaqqatli mehnat yevazigagina yuz beradi. Jumladan:

Bir yigit qirq yilda voyaga yetar, yoki:

O‘z qadrini bilmagan, kishi qadrini bilmas.

Qadrlasang, qadring oshar, qadrsizdan hamma qochar.

Insonni qadrlash masalasi xalq pedagogikasida bolaga nisbatan munosabatda ham ko‘zga tashlanadi. SHuning uchun

bolaning tarbiyasiga ona kornidan boshlab e‘tibor berish darkorligi ta‘kidlanadi. “Bola aziz, odobi undan aziz”, “Bolaginamning bolasi, qandak o‘rikning donasi” va b.

Xalq pedagogikasida insonning ulug‘lanishi ota-ona, oilaning boshqa a‘zolari, yer-xotin munosabatlari, do‘st, qarindoshlarga bo‘lgan munosabatlar misolida ko‘rsatib o‘tiladi. YOmon odamlarni qadrlash befoyda ekanligi ta‘kidlanadi. CHunonchi, “Davlatning-ota-onang”, “Boqmasang, moling ketar, xo‘rlasang, xotining ketar”, “Bo‘z yaktak qichitar, yaxshi xotin tinchitar”, “YAxshi-qand edirar, yomon-pand edirar”, “It bilan tenglashma, kuchuk bilan o‘ynashma”, “YOmon o‘zini bilmas, o‘zgani ko‘zga ilmas”, “Dili qing‘irning tili qing‘ir” kabi maqollar shular jumlasidandir.

Dostonlarda tasvirlangan personajlararo konfliktlar ham inson qadr-qimmatini joyiga qo‘ymaslik va boshqa salbiy axloqiy sifatlar zamirida tug‘iladi. Jumladan, “Alpomish”, “Go‘ro‘g‘li va Bozirgon” va boshqa dostonlarda aka-uka, do‘stlararo munosabatlarda bir-birini qadrlamaslik oqibatida inson taqdiri va hayotini o‘zgartirib yuborish darajasidagi voqealar sodir bo‘ladi.

3-masala. Bola tarbiyasining vorisiyligi xususida:

Tarbiyaning vorisiylik xususiyati faqat hozirgi zamon pedagogika fanida emas, balki qadim zamonlardayoq xalq pedagogikasi manbalarida ta‘kidlangan. SHuning uchun biz xalq pedagogikasi durdonalaridan yoshlar tarbiyasi borasida foydalanishimiz davr talabidir.

CHunki: “Eskini o‘zlashtirgan va yangini tushunishga qodir insongina tarbiyachi bo‘la oladi”(Konfutsiy. Qarang: Barkamol avlod orzusi. Tuzuvchilar:

SH. Qurbonov va b. T., “SHarq” 1998.114-b.).

Oila noyob va yaqin qon-qarindoshlik hissiyoti asosiga qurilgan jamoa. Bola o‘zining eng ardoqli hissiyotlarini oila a‘zolari bilan baham ko‘radi. Oilaning ichki munosabatlarida ota-onaning o‘rni g‘oyat kattadir. Unda ota-onaning tarbiyaviy ta‘siri bolaning axloqiy sifatlarini shakllantirishga yordam beradi. CHunki, bola muhim tarbiyaviy sifatlarini ota-onadan, oila a‘zolaridan o‘rganadi. Ug‘il otasiga yoki akalariga, qiz esa onasi yoki opalariga o‘xshashga harakat qiladi. SHu maqsadda bola oilada kattalarning

xatti-harakatlariga taqlid qiladi. Ularni zimdan kuzatib, o'zi uchun ma'qul sifatlarni o'zlashtirib oladi. SHuning uchun xalqda balalar haqida fikr yuritilganda uning otasi yoki boshqa biror qarindoshiga o'xshab ketishi haqida aytiladi. Hatto, kelin tanlash, turmushga berishda ham oilasi, otaonasi surishtiriladi. Masalan:

“Onasini ko'rib, qizini ol!” Inson shaxsidagi tarbiyaviy sifatlar har doim ochiq namoyon bo'lavermaydi. Insoning ichki dunyosini bilish uchun uni ba'zan yillar davomida kuzatishga to'g'ri keladi. Hayotda kishi o'zi bilmagan holda gohida bolalikdan uz oilasida ongiga singgan tarbiyaviy sifatlarni namoyon qiladi. Quyida yuqoridagi fikrlar o'z aksini topgan:

“Qariysan, qartasan asl naslingga tortasan” va boshqalar.

“Qush uyasida ko'rganini qiladi” va b. “Ilonning bolasi-ilon, CHayonning bolasi-chayon”.

Tarbiyadagi vorisiylik tarixan keksa avlodlardan kelajak avlodlarga meros sifatida o'tadi. Har bir millat va xalqning o'z milliy tarbiya metodlari shu millat birga yashaydi. Hayotda tajribasiz yoshlarga keksalardan pand-nasihat olish, o'rganish tavsiya yetiladi. Ayniqsa, vatanparvarlik, insonparvarlik, do'stlik, mehnatsevarlik, tarbiyasiga doir tarbiyaviy o'gitlar hozdirgi davr uchun ham qimmatlidir. SHuning uchun xalq pedagogikasida keksalarni e'zozlashga undaladi. Prezidentimiz tomonidan 2002 yil — “Qariyalarni qadrlash yili” deb ye'lon qilinganligi ham xalqimizda tarbiyaning vorisiyiligiga misol bo'la oladi. SHuningdek, “Qari bilganni pari bilmas”, “Qarisi bor uyning parisi bor” kabi maqollar shular jumlasidandir.

Adabiyotlar:

1. Barkamol avlod orzusi. Tuzuvchi-mualliflar: SH. Qurbonov va b Toshkent “SHarq”, 1988.
2. barkamol avlod . O'zbekiston taraqqiyotining poydevori. Toshkent “O'zbekiston”, 1997.
3. Hoshimov K H va b. Pedagogika tarixi T “O'qituvchi”, 1996.
4. Xasanboyev J. Va b Pedagogika tarixi. T. “O'qituvchi”, 1996.
5. O'rta Osiyoda pedagogik fikr taraqqiyoti tarixidan. Tuzuvchi-mualliflar: M. Xayrullayev, N. Hatomov va b. TOshkent. “FAN”, 1997.
6. Jumayeva X. Folklor va tarbiya. T. “O'qituvchi”, 1980.

7. Mutalipova M.J. Xalq pedagogikasi – T.: Alisher Navoiy nomidagi O'zbekiston milliy kutubxonasi nashriyoti, 2011 y.

8. Joyce, B., Calhoun, ye., Hopkins, D «Pedagogy, Teaching Practices» 2004,

9. Pedagogy, Curriculum, Teaching Practices and Teacher yeduction in Developing Countries

6-7-mavzularga doir tayanch atamalar:

National valuyes-Natsionalnoye znacheniyе-Milliy qadriyatlar – bu muayyan xalq va millatlarning uzoq tarixiy davrlar asosida rivojlanib kelgan va ma'lum shakl va mazmunga ega bo'lgan moddiy va ma'naviy boyliklar majmuasidir.

National tradition-Natsionalnaya traditsiya- Milliy urf-odat- tarixiyijtimoiy kategoriya bo'lib, ular muayyan millatning tarixiy taraqqiyoti jarayonida avloddan avlodga o'tib kelgan ishlab chiqarish, tirikchilik, maishat, xulq-atvor va boshqalarda o'ziga xoslikka ega bo'lib, rasm-rusumga aylangan munosabatlardir. Urf-odatlar asrlar davomida yashab, kishilarning axloqiy normalariga aylangan holda, ularning qon-qoniga, xatti-harakatiga, kundalik turmushi shakllariga singib ketadi.

National rituals-Natsionalno'y ritual-Milliy an'ana- millat hayotining turli sohalarida namoyon bo'ladigan tushunchalar, belgilar, xususiyatlar, faoliyat turlari, odatlar va xislatlarning avloddan-avlodga o'tish hamda meros bo'lib qolish ko'rinishi.

Nazorat savollari:

1. Ilmni egallash yoshlar kelajagi, mamlakat va xalq istiqboli uchun qanday ahamiyatga ega?
2. Etnopedagogika manbalarida ilmni yoshlar ongiga singdirish, kasb-hunar o'rgatish masalasiga qanday yondoshilganligini tushuntiring.
3. Ilm, hunar o'rganish, ularning ahamiyati necha moddiy boyliklardan ustun qo'yilganligini tushuntiring.
4. Ilm sohiblariga munosabati bildiruvchi etnopedagogika durdonalari haqida so'zlab bering.
5. Ta'limning muntazamligi, ongliligi, mustahkamligini ta'minlashga undovchi etnopedagogika g'oyalari tushuntiring.

6. Etnopedagogika manbalarida ilm egallash jarayoni qanday talqin qilingan

7. Xalq pedagogikasida komil inson tarbiyasining qanday talqin yetilgan?.

8. Xalq pedagogikasida insonning ulug'lanishi haqida so'zlang.

9. Bola tarbiyasining ijtimoiy ahamiyati etnopedagogikada qanday tushuntirilgan?

10. Tarbiyaning vorisiyligi haqidagi etnopedagogika g'oyalarni ayting.

11. Ijobiy axloqiy sifatlarni tarbiyalash, salbiy axloqiy sifatlarni bartaraf etish metodlari etnopedagogikada qanday tasvirlangan?..

Mustaqil ish uchun mavzular:

1. Xalq pedagogikasida insonning ulug'lanishi haqidagi didaktik g'oyalari.

2. Farzand tarbiyasining ijtimoiy ahamiyati haqidagi etnopedagogik fikrlarni pedagogik jarayonga tatbiq etish.

3. Bola tarbiyasining vorisiyligi xususida.

4. Ijobiy axloqiy sifatlarga erishish va salbiy axloqiy sifatlarni bartaraf etish usullarining kursatilishi

Test savollari:

1 Tarixda buyuk pedagoglar o'zining pedagogik g'oyalarini ilgari surishda qaysi jihatlarga e'tibor qaratganlar?

- a) xalqning kelib chiqishiga;
- b) xalqning mentalitetiga;
- s) yoshlarning ta'lim-tarbiya, odobi va zehniga;
- d) xalqning ta'lim va tarbiya sohasidagi bosh tajribalariga;

2.«Xalq pedagogikasi zamirida pedagogika fani shakllangan, rivojlangan» — degan ta'rif kim tomonidan berilgan?

- a) A. Avloniy; b) H. H. Niyoziy; s) Abu Ali ibn Sino;
- d) Beruniy;

3. Xalq pedagogikasi talaba yoshlarda qanday jihatlarni shakllantiradi?

a) fanlar bo'yicha olingan bilim, malaka, ko'nikmalarni umumlashtiradi;

b) pedagogik bilimlarni chuqurlashtiradi, yoshlarga ta'lim va tarbiya berishda

kasbiy maxoratni yuksaltiradi;

s) Xalq pedagogikasi va pedagogika fani bo'yicha olingan bilimlarni

jamlaydi;

d) mutafakkirlar o'gitlaridan bahra olish, udumlar, urf-odatlariga sodiqlik,

milliy odob-axloq me'yorlariga rioya qilish jihatini tarbiyalash;

4. Xalq pedagogikasining asosiy manbalari...

a) o'gitlar, pand-nasixatlar, odob-axloq mavzusidagi asarlar;

b) xalq og'zaki ijodi, qadrshunosligi, udumshunosligi, asrlar davomida

to'plagan boy tajribalari;

s) allomalarning pedagogik g'oyalari;

d) o'rganish obyekti shaxs bo'lgan barcha fanlar.

5. Xalq pedagogikasi qay tarzda shakllanib, rivojlanib borgan?

a) avloddan-avlodga o'tib kelgan tajribalar asosida;

b) pedagogika fani zamirida;

s) xalqning boy va betakror odobnoma va odatnomasi, pandnomalar, folklor

ijodi namunalari asosida;

d) mavjud shart-sharoit ta'sirida.

6. Insonni shakllantiruvchi odob-axloq haqidagi xalq qarashlari nimalarda ifoda yetilgan?

a) xalq og'zaki ijodi xususan dotsonlarda ifoda yetilgan;

b) xalq pedagogikasi va pedagogika fanidan;

s) mutafakkirlarning asarlarida;

d) ertak, maqol, matal, hikmatlarda.

7. O'zbek xalq ijodi bola tarbiyasiga qanday usul orqali singdiriladi? a) bevosita;

b) to'g'ridan-to'g'ri, bevosita;

s) yangi pedagogik texnologiya yordamida;

d) o'yin tarzida.

8. Insonni yuksakka yeltuvchi, go'zallikdan bahramand qiluvchi mezon – aql – idrok – degan purmano fikr kimga tegishli?

a) B. Naqshband; b) A. Assaviy; v) N. Kubro; g) YU. X. Xojib;
d) M. Qoshg'ariy.

9. Abu Ali ibn Sino ta'lim-tarbiyaga oid fikrlari berilgan qatorini toping.

a) ta'lim-tarbiyada nazariy va amaliy masalalar muhim o'rin tutadi;

b) yurtga sodiqlik, insonparvarlik, mehnatsevarlik, xushhulqlik insonni

komillik sari yetaklaydi;

s) bola tug'ilgandan to oyoqqa turguncha ma'lum tartibda tarbiyalanib borishi

lozim;

d) inson tarbiyasining maxsuli uning xulqida namoyon bo'ladi.

10. Ta'lim-tarbiya mazmuni nima asosiga quriladi?

a) muayyan tuzum yuritgan siyosat o'z oldiga qo'ygan vazifa va maqsadlar

asosiga quriladi;

b) odob-axloq me'yorlari asosida;

s) ko'nikma, malakalarni shakllantirish asosiga;

d) umumxalq me'yorlariga asosan.

8-9-mavzular: XALQ PEDAGOGIKASIDA OILA VA OILAVIY TARBIYANING AKS ETISHI

Reja:

1. Xalq pedagogikasida oila.
2. Oila va unda farzand tarbiyasi.
3. Oilaviy tarbiya metodikasi.
4. Mutafakkirlar oila tarbiyasi haqida.
5. Farzand tarbiyasining ijtimoiy ahamiyati haqidagi etnopedagogik fikrlar.

Tayanch so'zlar: Oila, oila tarbiyasi, tarixiy tajriba, hamkorlik, ma'naviy-axloqiy tarbiya, insoniy fazilatlar.

O'zbek oilalari asrlar davomida mustahkam, ahil jamoa ma'naviyat va tarbiya o'chog'i bo'lib kelgan. Oiladagi muhit turmush qurish borasidagi an'analar sog'lom ma'naviyatli avlodni tarbiyalashga xizmat qilgan.

Ma'naviy, barkamol jismoniy sog'lom farzandlarni voyaga yetkazishda oilada amalga oshiriladigan axloq odob tarbiyasining ham o'rni benihoya katta. Oila jamiyatning eng kichik o'chog'idir. Bu muqaddas dargohda kelajak kishisi kamolga yetadi. Keksalar ko'pincha «Bug'doy yeksang bug'doy olasan, arpa yeksang, arpa olasan» deyiladi. SHuning uchun ham kelajagimiz bolalarga qanday tarbiya berayotganimizga, ular qalbini qanday tuyg'ular, qanday orzular bilan to'ldirayotganimizga bog'liq.

Kelajakni qanday bo'lishi hozirgi kunda biz tarbiyalayotgan yoshlarga bog'liq. Bunday ulkan vazifani amalga oshiruvchi, moddiy va ma'naviy boyliklarini yaratuvchi asos oiladir. Oila jamiyatning boshlang'ich ijtimoiy bo'g'ini sifatida murakkab tarkibiga ega bo'lib, u o'z faoliyatida oila a'zolarining ehtiyoji va qobiliyati, turli faoliyatning maqsad va vazifalarigina emas, balki tarbiyaviy faoliyatni ham aks yettiradi.

Oilaviy tarbiya metodikasi uchun eng muhimi uning aloqador tomonlarini, ya'ni tarbiyaviy vazifalarini bir maromga solish, oilani o'ziga xos xususiyatlarini va mavjud imkoniyatlarini aniqlash katta ahamiyat kasb yetadi.

Oilaviy tarbiyaning o'ziga xosligi shundaki, u bolalarga ota-onalarning otaonalik, qon-qarindoshlik xislatlarini uzatib, shaxsning umumiy va xissiy rivojlanishnigina ta'minlab qolmay, balki shaxsning mavjud imkoniyatlarini va axloqiy kamolotini o'stiradi.

Xalq pedagogikasida asosiy e'tibor oila tarbiyasida ota-onalarning, ustozmurabbiylarning faol darajasiga qaratilgan.

Bola tarbiyasi oilaning insonni bunyod yetuvchi tabiiy va ijtimoiy mohiyati bilan uzviy bog'liqdir.

Bola oilada, maktabda, ota-onalar bilan munosabatda, jamoat joylarida, katta yoshdagilar, o'rtoqlari bilan muloqotda tajriba orttirib boradi.

O'zbek oilalarida bolalarga tarbiya berishda ota-onaning namunasi, ularning mehnatsevarligi oilaviy ishlarga javobgarligi, ish yuritishi, o'g'il bolalarga nisbatan otaning, qizlarga esa onaning ustozlik, rahnamolik ishlari asosiy o'rinni egallaydi.

Oilada bolalarni tarbiyalash o'zining bir qancha milliy xususiyatlariga ega. Ular xalqning shakllangan oilaviy an'analari, urf-odatlarini, xalqning ruhiyati, hayoti va turmush tarzidir.

Barkamol inson tarbiyasida oila jamiyat bilan yaxlit birlikni tashkil yetadi, bu esa hozirgi kunimiz uchun xos xususiyatlardan biridir. Ayniqsa, ota-onalar va jamiyat a'zolarining mehnat faoliyatlari xarakteri, yer va ayolning teng huquqligi, o'zaro hurmat farzandlarni e'zozlash, hurmatlash, ijtimoiy va fuqarolik ye'tiqodi, oilaviy madaniy hayotning mavjudligi va o'sayotganligi o'zbek oilalariga xos fazilat sifatida qadrlanmoqda.

Oilaviy tarbiyada xalq pedagogikasi an'analari, ertak, maqol, topishmoqlar shaklida o'z ifodasini topgan va u tarbiyaviy ta'sir ko'rsatish vositasi sanalib, tarbiyaning barcha qirralarini qamrab olgan. Ayniqsa, inson va uning tarbiyasi, o'z-o'zini tarbiyalash, bolalikning yosh davrlari, ularning dangasalik va injiqliklari, o'yinlari, qizlar tarbiyasi haqida ajoyib matal maqol, aforizmlar yaratilgan bo'lib, ular xalq pedagogikasi sabog'ining yorqin namunasi.

Xalq donishmandligida ota-onalar haqida ularning bolalari bilan munosabatlari, onaning madaniy, tarbiyaviy ta'siri atroflicha yoritilgan.

Masalan, oilada hamma kishi bir kishiga otaga itoat yetgan. Otaning yoki onaning gapi ikki qilinmagan. Otaning izidan chiqish, u kishining buyrug'ini bajarmaslik, otaga gap qaytarish, unga tik boqish gunoh hisoblangan.

Xalqchil iboralar hammavaqt tarbiyada muhim o'rin egallagan. Masalan, musulmon farzandi quyosh chiqquncha uxlasa, «yomon bo'ladi», erta saharda yeshik ochilmasa, «yomon bo'ladi», kunlik rizqimizdan «benasib qolamiz» bolalarni erta turishga undagan.

Xalqimizda faqat o'zining bolasinigina emas, umuman o'ziga yaqin hamma bolalarni sevis, yehtiyotlash, ularning tarbiyasi bilan shug'ullanish an'analari avloddan-avlodga o'tib kelgan. «Bir bolaga butun mahalla ota-ona» degan maqol shundan.

As the driving force behind the social development of the human person neyeds the influence of objective factors, the ordinary people, the biological and physical (material) neyeds, the higher (spiritual) neyeds opportunitiyes to meyet their neyeds, as well as a set of relations betweyen the states.Neyeds or create reasons for this activity. People looking for means and resources to meyet their own neyeds. There are options to meyet the neyeds of people happy. Otherwise, he will be unhappy to learn that the driving force.If moral yeduction, and social development. Moral yeduction and faulty human social breakdown and social benefit (theft, yextremism, liyes, fraud, yetc.) face. Moral yeduction to meyet the neyeds of people looking for ways to communicate with people and to improve the quality of social.

These mutual influyences aimed at the yefficiyent use of power leading yeducational interaction to be successful in the.

Odami ijtimoiy rivojlanishini harakatga keltiruvchi kuch deb, kishi ehtiyojlari ta'sirida yuz beradigan obyektiv omillarni, odamlarning oddiy, biologik va jismoniy (moddiy) ehtiyojlaridan boshlab, oliy (ma'naviy va ruhiy) ehtiyojlariga qadar bo'lgan ehtiyojlar majmui hamda ularni qondirish imkoniyatlari orasidagi munosabatlarga aytiladi.

Ehtiyojlar u yoki bu faoliyatning sabablarini vujudga keltiradi. O'zining ehtiyojlarini qondirish uchun kishi vosita va manbalar qidiradi. ehtiyojni qondirish imkoniyatlari

mavjud bo'lganda, kishi o'zini baxtiyor his yetadi. Aks holda, o'zini baxsiz deb bilib, unda harakatlantiruvchi kuch paydo bo'ladi. Agar odamning axloqiy tarbiyasi to'g'ri bo'lsa, u ijtimoiy rivojlanadi. Axloqiy tarbiyasi nosoz odamning ijtimoiy sifatlari nuray boshlaydi va ijtimoiy illat (o'g'rilik, nashavandlik, yolg'on so'z, firibgarlik va hokazo) larga duchor bo'ladi. Axloqiy tarbiyasi yaxshi odam ehtiyojini qondirishning to'g'ri yo'llarini izlaydi hamda odamlar bilan muloqotda bo'lib, yaxshi ijtimoiy sifatlari takomillashib boradi.

Oila — hayotiy mazmuniga hamda jamiyat tomonidan ma'kullanadigan xususiyatlarga ega bo'lgan ijtimoiy hodisa. Unda ijtimoiy hayotning barcha asosiy qirralari, vazifalari hamda xususiyatlari, sinkretik tarzda bo'lsada, mujassamlashgan.

Inson umri mobaynida oila ta'sirini sezib turadi, dastlab ota-onasining oilasida, so'ng o'zi ko'rgan oilasida hayot kechiradi. Har ikki holda ham oila insonning shaxs sifatida karor topishiga muhim tarbiyaviy ta'sir ko'rsatadi. Inson oilada nividual va ijtimoiy hayot kunikmalarini hosil qilibgina qolmay, balki unda o'zaro munosabatlarni yo'lga qo'yish bo'yicha ota-ona maqomini ham oladi. Aksariyat tadqiqotlarda oilaning ijtimoiy institut sifatidagi turt asosiy vazifasi ajratib ko'rsatiladi.

Birinchi vazifa – farzandlar tug'ilishi bilan bog'liq.

Ikkinchi vazifa – yangi avlodni Ushbu jamiyat madaniyatidan bahramand etish.

Uchinchi vazifa – shaxsning o'zini-o'zi kamol toptirish, uning kobilyatini yuzaga chikarish uchun sharoit yaratish

Turtinchi vazifa — shaxsning muomala-muloqotga, xissiy kulaylikka bo'lgan psixologik ehtiyojini qondirish.

Shaxs ijtimoiy faolligini shakllantirishda yaxlit jarayonning bu kirrasiga kuplab omillar, jumladan, oilaning moddiy farovonligi, ota-onaning saviyasi, oilaviy qadriyatlar tizimi, bolaning ta'lim olish jarayonida ota-onaning ishtiroki singari jihatlar ta'sir ko'rsatadi.

Oilaning farovonligi shunchaki emas, balki farzandni kamol toptirish uchun moddiy va ma'naviy mablaglar, shuningdek, ishlab

chikarish faoliyatidan bo'sh vaqt ajratish imkonini beradigan zarur shart sifatida muhimdir.

Bunday moddiy shart-sharoitlarda bolaga uyinchoklarni, o'quv-qurollarni, asbob-uskunalarni, kitob-daftarlarni qo'ya oladigan alohida xona ajratish, oila budjetidan bolaga boshqa shaharlar va mintaqalarga ekskursiya va sayohatlar qilish uchun, turli sport seksiyalari hamda to'garaklarga katnashish uchun hamda maktabdan tashqari qo'shimcha bilim olish uchun mablag' ajratish imkoni kiradi.

Bolada eng katta ishonchni oila a'zolari hosil qilishi, tabiiy. Bolaning atrofda odamlarga munosabati, oila a'zolari o'rtasidagi munosabat axloqiy jihatdan qanchalik yuksakligiga bog'liq. Ota-ona mehridan, g'amxo'rligidan bahramand bo'lmagan, oilaning har tomonlama himoyasini his etmagan bola o'z atrofida odamlardan xavotirda, hadiksirab yashaydi. Oila muhitidan xayrixohlik esa, aksincha bolada atrofda odamlarga nisbatan hurmatni ko'paytiradi, uning ijtimoiy faolligini oshiradi.

Inson o'zi tug'ilib o'sgan oilada ilk bor tarbiya oladi. Uning tarbiyasi o'z oilasidagi oila a'zolari bilan muloqotda va o'zaro munosabatlar orqali shakllanadi. Bolaning kelajakda shaxs sifatida shakllanib, komil inson bo'lib yetishuvida qanday oilada tarbiyalanganligi, oilada qanday iklim hukm so'rganligi, o'z ota-onasi bilan bo'lgan o'zaro munosabatlarning qay tarzda kechganligi muhim ahamiyat kasb etadi. Shuning uchun ham insoniyat madaniyati tarixining ilk davrlaridanoq oilada farzand tarbiyasiga alohida e'tibor berib kelingan.

Ming yillik tarixga ega bo'lgan xalqimizning buyuk dostonlari «Alpomish», «Go'ro'g'li», shuningdek Sharq mamlakatlari xalqlari uchun katta ma'naviy manba bo'lmish hind xalq dostonlari «Maxobxarat», «Ramayana» kabilarda mazkur masala yorqin tasvirlangan.

Pedagog, psixolog olimlar izlanishlaridagi jamiyatimiz taraqqiyotining ijtimoiy-siyosiy jihatlarini, milliy istiklol mafkurasining tarixiy negizlari, o'tmishda o'tgan allomalarning g'oyaviy qarashlari, oila va oilaviy tarbiya masalalariga bagishlangan fikr-mulohazalar, inson va jamiyat rivojini boyitadi, sog'lom ma'naviy axloqiy ruxini saqlash va mustahkamlashga

xizmat qiladi. Qadimgi madaniy merosimiz hisoblangan «Avesto»da naslning pokligi, tozaligiga alohida e'tibor berilgan, qarindosh-urug', aka-ukalarni quda bo'lishi qoralangan.

Shu ma'noda boshqa manbalar qatori «Avesto»ning mafkuraviy manba sifatidagi qimmatli pedagogika Fani uchun ilmiy asosdir.

Ota-onaning farzandlariga va farzandlarning ota-onasiga mehr-oqibatli bo'lishlari, ularning ota-onalik va farzandlik burchini, mas'uliyatini his qilish masalalari xalqimizning milliy qadriyatlarining shakllanishida muhim ma'naviy manba bo'lib xizmat qilganligi shubhasiz. Shariat qonunlarida Islom ta'limotida Qur'oni Karim va Hadisi Shariflarda oilaviy munosabat koidalari asosiy urin egallaydi. Zotan, ota-ona farzandni dunyoga keltiruvchi, tarbiyalovchi, hamfik, do'st, hayotda yo'l boshchi, oilaning moddiy va ma'naviy ta'minotchisi tarzida ulug'lanadi. Shuning uchun ham Qur'on ta'limotiga ko'ra oilada ota-ona eng muqaddas zot.

Ibn Sinoning «Donishnoma», «Risolai ishk», «Uy xo'jaligi» kabi asarlarida ham tarbiya pedagogikasi va tabobat masalalariga oid qimmatli mulohazalar keltirib utilgan.

«Ota-ona, — deb yozadi u, — ham nazariy, ham Amaliy jihatdan oilada tarbiya masalalari mukammal o'zlashtirmoqi lozim. Agar ular tajribasiz bo'lsa, o'z farzandlarini yaxshi tarbiyalay olmaydi. Yomon tarbiya ko'rgan bola nafaqat Ushbu oila, balki qo'shnilariga, mahalla-ko'yga ham yomon zarar keltirishi mumkin.

Shu sababli ham oiladagi bola tarbiyasi ota-onaning jamiyatda tutgan mavqeidan qat'i nazar, ularning birlamchi vazifasidir, deb hisoblaydi.

XI asrning buyuk mutafakkirlari Yusuf Xos Xojibning fikricha, farzand ko'rish va unga tarbiya berish har bir inson uchun buyuk baxtdir, ularsiz hayotning ma'nosi yuk. Lekin bu narsa ota-onaga katta mas'uliyat yuklaydi, uning uddasidan chiqmoq, har bir ota-ona uchun ham farz, ham qarzdir. Shuning uchun ham oilaviy tarbiyani Yusuf Xos Xojib bola axloqiy taraqqiyotining asosi, deb hisoblagan. «Agar bolaning xulqi yomon bo'lsa, bunda bolaning aybi yuk, hamma ayb-otasida». Shuning uchun ham ota-ona ayniqsa, ota bunga katta e'tibor bermoqi lozim. «Qutadg'u bilig»da oilada muomala odobiga katta e'tibor berilgan. Undagi asosiy

tamoyil til bilan dil birligi ekanligi urtaga tashlangan va bo'larning barchasida bilimning ahamiyati ta'kidlangan.

Kaykovus Unsurulmaoniyning oilaviy tarbiya haqidagi qarashlari «Qobusnoma» asarining «Ota-ona haqqini bilmoq zikrida» bobida atroflicha bayon etilgan. Olim va alloma Kaykovus ota-ona o'z farzandi uchun hatto «o'linga ham tayyor» ekanligini ta'kidlab, o'z navbatida, ularni aslo ranjitmasliklari, aksincha, shirinsuxanlik bilan munosabatda bo'lish lozimligini alohida uk-tiradi: «Har bir farzandki, oqil va dono bo'lsa, ota-ona mehr-muhabbatini ado etmakdin bosh tortmagay».

Dunyoda necha millat, necha xalq bo'lsa, hammasining o'ziga xos turmush tarzi, o'tmish hayoti va kelajagi bilan chambarchas bog'liq an'analari mavjuddir. O'zbek xalqining ham urf-odatlari, turmush tarzi, oilaviy marosimlari, ta'lim-tarbiya, madaniyat an'analari moziyning uzoq-uzoq asrlariga borib taqaladi. Barg ildizdan quvvat oladi deganlaridek, hozirgi va kelajak avlod kishilarining ularni chukur bilishi ma'naviyatning mag'zi to'qligi omilidir. Bu hamisha, hamma avlod tomonidan e'tirof etilgan haqiqatdir.

Kaykovusning «Qobusnoma»sidan tortib, Al-Xorazmiy, Abu Nasr al-Farobiy, Abu Rayhon Beruniy, Ibn Sinolarning nazmiy va nasriy asarlarida, Yusuf Xos Xojibning «Qutadg'u bilig» («Baxt keltiruvchi bilim»), Ahmad Yugnakiyning «Xibatul xakoyik», («Haqiqat sovg'alari») kabi jahonga mashhur asarlarida Navoiyning ulmas she'riyatida, Munis Xorazmiyning «Savdita'lim», Qori Niyoziyning «Hayot maktabi», Abdulla Avloniy «Turkiy guliston yoxud axloq» asarida sharq xalqlari, xususan, o'zbek xalqiga xos ibratli tomonlar ochib berilganki, ular kalami orqali xalqimizga xos bo'lgan ota-onani hurmatlash, insoniylik, mehr-oqibat, mehmondo'stlik, ma'rifatga chanqoqli, onani ulug'lash, farzandga mehrlil va fidoyi bo'lishlik kabi fazilatlar dunyoga tanilgan bo'lsa, ajab emas.

Har bir xalq o'zining milliy an'analarga asoslangan tarixiy madaniyati va turmush tarziga egadir. An'ana xalqimizning asrlar osha tuplagan milliy boyligi bilan shuningdek, uning yangi sharoitda yangi mazmun bilan boyitilishi, yangidan-yangi an'analarning vujudga kelishi bilan qimmatli va hayotbaxshdir.

An'analarning vujudga kelishi va shakllanishi murakkab ijtimoiy jarayondir .

Unda xalqning donno fikrlari, axloq mezonlari, insonni hurmatlash va qadrlash o'z ifodasini topgan .

Oilaviy an'analarga bolalarning tugilishlari bilan bog'liq bo'lgan marosimlar, urf-odatlar bolalar tarbiyasiga taalluqli bo'lgan va umuminsoniyat tomonidan qabul qilingan Amaliy maslahatlar, qoidalar, metodik usullar va vositalar kiradi .

Har davrning yangi an'anasida yangi avlod vakillarining xususiyatlari, shuningdek ularning o'tmish haqidagi yorokin xotiralari, mehnatkashlar ommasining kelajak uchun intilish uz aksini topib boradi . Boshqa xalq an'analari kabi oilaviy an'analarda ham shu xalqning tarixi, uning turmush sharoiti va hayot tarzi bilan bog'liq o'tmishi va kelajagi aks etdi .

Shu ma'noda o'zbek xalqining oilaviy an'analari qimmatli va azizdir. Xalq donishmandligida ota-onalar haqida ularning bolalari Bilan munosabatlari , onaning madaniy , tarbiyaviy ta'siri , donoligi va atroflicha yoritilgan . Masalan , oilada hamma kishi bir kishiga – otaga itoat etgan. Otaning yoki onaning gapi ikki qilinmagan. Otaning izmidan chikish , u kishining buyrugini bajarmaslik, otaga gap qaytarish, unga tik boqish gunoh bo'lgan. Hadisda yozilganidek «Otaga itoat qilish – Tangriga itoat qilishdir .

Uning oldida gunoh qilish Tangri oldida gunohkor bo'lish Bilan barobardir».

Xalq donishmandligi an'analari avloddan-avlodga o'tish jarayonida shakl jihatidan uzgarishlarga uchraydi, lekin uz mazmuni, tarbiyaviy ta'sirini yo'qotmasdan hozirgi va kelgusi avlodlarga xizmat qiladi. Shu ma'noda xalq pedagogikasini ilg'or tarbiya goyalari bilan uyg'unlashtirish, oilaviy tarbiyada qo'llanilgan an'analarni yildan-yilga shakllanib borayotgan yangilari bilan boyitish, mamlakatimiz uchun sadoqatli yoshlarni voyaga yetkazish davrimizning eng muhim muammolaridan biridir.

«Bola — aziz , odobi undan aziz» . Bu maqolda o'zbek xalqining tarbiyaga oid qarashlari uz ifodasini topgan. Bu e'tiqod yillar davomida ular ongiga singib ketgan. Ota-onalar farzand ko'rish, ularni sog'lom o'stirish Bilan birga, ularning odobli bo'lishlarini

ham orzu qilishgan. Bola tilga kirishi bilanoq axloqiy tarbiyaning alifbosi bo'lgan salomlashishni o'rgatishgan . Bolalar uyga kirishda, o'zidan kattalar Bilan uchrashganda , yulda ketayotganda ung kullarini ko'ksiga qo'ygan holda «Assalomu alaykum» deb surashadilar. Bu ham tarbiyaning o'lmas sabog'i bo'lib, o'zbek xonadonida mustahkam o'rin olgan.

Masalan, musulmon farzandi quyosh chiqquncha uxlasa, «yomon bo'ladi» , erta saharda eshik ochilmasa «yomon bo'ladi», kunlik rizqimizdan benasib qolamiz iboralari bolalarni erta turishga undagan. Kechki payt quyosh botish arafasida uxlasa «yomon bo'ladi» deb uqtirishgan.

Saranjom-sarishtalik uyning bezagi , tejamkorlik farovonlik kaliti , to'g'rilik , halollik-ko'ngil xotirjamligi ekanligini menatkash xalqimiz unutmagan va oilada bolalarni anna shunday fazilatlar asosida tarbiyalashga doimo vaqt topisha olgan.

Xalq madaniyatining eng muhim belgilaridan xushmuomalalikka , hozirjavoblikka alohida e'tibor berilgan. Sharq xalqlari uz bolalariga soxtalik, yasamalikdan nari yurishni singdirib kelgan , samimiy munosabatni ulug'lagan, o'rgatgan .

Xalq pedagogikasini chuqur o'rganar ekansiz, mutaffakirlarning ta'lim-tarbiyaga oid , odob-axloqqa oid asarlarini ko'zdan kechirar ekansiz, o'zbek xalqi bolalarni tarbiyalashda tarbiyaviy ishning eng ta'sirchan uslubi — o'yin shaklidan juda oqilona foydalanganini ko'rasiz. O'g'il bolalarni uddaburon, chaqqon, topqir qilib, qizlarni mehr-shafqatli, uy ishlariga kirishimli qilib tarbiyalaydigan shunday an'anaviy uyin shakllari bo'lganki , ularni xalq etnografiyasini o'rganish yo'li bilan tiklash , hozirgi ishlarimizda ham qo'llash kerak. N.Krupskaya xalq tarbiyasi tajribasidagi eng yaxshi uslub va usullarni olishni targib qilib , o'zbek bolalari uyinlarining o'ziga xos xususiyatlarini ijobiy baholab, ularning tabiat Bilan yakin munosabatda yashashlarini juda ko'p qiziqarli o'yinlarga egaligini, jismonan rus bolalariga nisbatan chiniqqan , chaqqon ekanliklarini qayd qilgan edi.

Xalq pedagogikasida farzandni jismonan baquvvat, aqlan barkamol qilib tarbiyalash bilan birga ularni hayotga turmushning og'ir-yengil sinovlariga tayyorlab borishga ham qattiq e'tibor

berilgan. Bunda ta'lim-tarbiyaning og'it, nasihat, namuna bo'lish, mehnatda chiniqtirish shakllaridan unumli foydalanilgan.

Yoz kunlaridan birida bog'da ko'maklashayotgan bola otasidan so'rabdi :

-Nima uchun mana bu daraxt qiyshiq, mana bunisi esa to'g'ri?

-O'g'lim,- deb javob beribdi ota , — bu daraxtning qiyshiq o'sgan joylarini kesib, parvarish qilib turilgan, ikkinchi daraxt esa o'z holicha o'sgan , shuning uchun qiyshiq.

-Unday bo'lsa, daraxtlarni doimo parvarish qilish kerak ekanda, — xulosa chiqaribdi o'g'il .

-To'ppa – to'g'ri , deb javob beribdi ota, — o'g'lim daraxtlarni parvarish qilish ko'p foyda keltiradi. Sen ham xuddi yosh niholga o'xshaysan. Sening xatolaringni tuzatib tursam, yaxshi narsalarga o'rgatsam sen esa mening so'zlarimdan chiqmasang , yaxshi odam bo'lib voyaga yetasan. Agar sen mening gaplarimga quloq solmasang , xuddi mana shu ikkinchi daraxt kabi egri o'sib voyaga yetasan, debdi .

Ota-onalar farzand fidoyilaridir.

Bu sharq xalqlari, xususan o'zbek millatiga xos bo'lgan fazilatdir.

Adabiyotlar:

1. M. Xolmatova «Oilaviy munosabatlar madaniyati va sog'lom avlod tarbiyasi» T. 2000 y.
2. YUsupov, Y. YUsupov «Oila – ma'naviyat bo'log'i » T. 2003 y.
3. A.K. Munavvarov «Oila pedagogikasi» T. 1994 y.
4. O'rta Osiyoda pedagogik fikr taraqqiyoti tarixidan. Tuzuvchi-mualliflar: M. Xayrullayev, N. Hatomov va b. Toshkent. "FAN", 1997.
5. Jumayeva X. Folklor va tarbiya. T. "O'qituvchi", 1980.
6. Mutalipova M.J. Xalq pedagogikasi – T.: Alisher Navoiy nomidagi O'zbekiston milliy kutubxonasi nashriyoti, 2011 y.
7. Joyce, B., Calhoun, ye., Hopkins, D «Pedagogy, Teaching Practices»
8. 2004,

9. 8.Pedagogy, Curriculum, Teaching Practices and Teacher yeduction in Developing Countries

8-9-Mavzuga oid tayanch iboralar:

Family-Cemya-Oila-jamiyatning kichik bo'g'ini.

Moral-Moralno'y-axloqiy-jamiyatda qabul qilingan jamoatchilik fikri bilan ma'qullangan jarayon.

Legacy-Naslediye-Meros-intellektual sohada o'tmishdagi ajdodlarimizdan avloddan-avlodga o'tib kelayotgan aqliy faoliyat natijalari.

Anciyent-drevniy-qadimgi- yeramizdan avvalgi va tarixiy davrlar.

Mustaqil ish uchun mavzular:

1. Xalq pedagogikasida oila tarbiyasi.
2. Xalq pedagogikasida insoniy fazilatlarini ifodalanishi.
3. Bola tarbiyasining ijtimoiy ahamiyati etnopedagogikada ifodalanishi.
4. O'zbek oilalarida tarbiyaning o'ziga xos xususiyatlari.
5. Ijobiy axloqiy sifatlarni tarbiyalash, salbiy axloqiy sifatlarni bartaraf etish usullari.

Nazorat savollari:

Tarbiyada oilaviy muhitning o'rni qandayg'
Oilaviy tarbiyaning o'ziga xosligi nimadag'
Bola tarbiyasida hamkorlik tushunchasig'
O'zbek farzandi qanday bo'lishi kerak'
Insoniylik fazilatlar haqida tushunchangizg'

Test savollari:

1. Aqliy tarbiya nima?

- a) yoshlarni odob-axloq ko'nikmalari bilan qurollantirish;
- b) fikrlash, his qilish, tasavvur, xayol va xotira qobiliyatlarini o'tsirish, bola ichki dunyosini ma'naviy jihatdan boyitish;
- s) mehnat qobiliyatini o'tsirish, bilim olishga qiziqtirish;
- d) bilimdon yoshlarni tarbiyalash, kasbiy mahoratini shakllantirish.

2. Xalq pedagogikasi orqali yoshlarda qaysi jihatlar tarbiyalanadi?

a) xalqning milliy, tarixiy turmush va tafakkur tarzi, xalq an'analari va urf-

odatlariga sodiqlik hissi;

b) xalqning qadimiy turmush tarzi tajribalariga sodiqlik;

s) milliy urf-odatlarga sodiqlik;

d) milliy g'urur, milliy iftixor.

3. Xalq pedagogikasi xalqni maqsadli yo'nalishga safarbar qilishda nimaga tayanadi?

a) allomalar o'gitlariga;

b) hadis ilmiga;

s) xalq og'zaki ijodiga;

d) ijtimoiy masalalarga.

4. O'zbek xalq pedagogikasida yoshlarni jismoniy jihatdan necha yo'nalishda tarbiyalangan?

a) 6 yo'nalishda; b) 2 yo'nalishda; s) 4 yo'nalishda; d) yo'nalishlar mavjud bo'lmagan.

5. «Inson bo'lib dunyoga keldingmi, biror kasb egalla, hunar o'rgan, shunda dunyodan hammomga kirib toza yuvinib chiqmagan kishidek yashamaysan». YUqoridagi fikrlar kim tomonidan aytilgan?

a) Abu Ali ibn Sino; b) A. Navoiy; s) H. H. Niyoziy; d) Al Xorazmiy.

6. Sa'diy ta'limoti to'g'ri yozilgan qatorni toping.

a) o'z mehnatidan non egan kishi;

b) Hotamtoy himmatidan ozod qilish;

s) qo'ling mehnatda, qalbing ilm olish va yezgu ishlarda bo'lsin;

d) bilimli hor bo'lmas.

6. Xalq pedagogikasi yoshlarni mehnatsevar qilib tarbiyalashda qo'llaniladigan muhim usul qaysi?

a) tushuntirish, rag'batlantirish, suhbat orqali;

b) ishontirish, o'git, nasixat, namuna ko'rsatish;

s) ibrat ko'rsatish, ko'rgazma va tanbeh orqali;

d) nasixat qilish, ibrat ko'rsatish, rag'bat.

7. Xalq pedagogikasi orqali nimalar o'rganiladi?

a) nozik tuyg'ular orqali eng go'zallikni anglashni o'rgatadi;

b) yuksak fazilat egasi bo'lib etishish usullarini o'rgatadi;

s) milliy me'rosimizga aylangan nafis san'at asarlari, mumtoz kuy-

qo'shiqlarning ta'lim-tarbiyada tutgan o'rnini o'rganadi;

d) yoshlarni mutsaqil, erkin firklashga o'rgatadi.

8. Bolaning ota-ona va kattalarga bo'lgan mehribonliklarini qanday tushunasiz?

a) tarbiya natijasidagina shakllantirilgan ma'naviy fazilatdir;

b) tug'ma hodisalar;

s) zaruriyat;

d) ta'lim-tarbiya natijasi.

**10-11- mavzular: XALQ PEDAGOGIKASIDA YOSHLARNI
TARBIYALASHNING METOD, USUL VA VOSITALARI.
TARBIYALASH METODLARIDAN YOSHLARNI
TARBIYALASHDA FOYDALANISH YO‘LLARI**

Reja:

1. O‘zbek xalq pedagogikasida tarbiya metodlari.
2. Namuna va ibrat ko‘rsatish metodlari.
3. Rag‘bat va jazolash metodlari.
4. Etnopedagogik manbalarda o‘z-o‘zini tarbiyalash metodlari.

Sharq xalqlari jumladan o‘zbek bolalari tarbiyasiga befarq qaramaganlar. Hayotdagi har qanday hatti-harakatning ham oqibati to‘g‘ri baholangan. Yoshga monand ta‘sir ko‘rsatish yo‘l va vositalari yaratilgan. Kerak bo‘lganda rag‘batlantirish turlaridan foydalanilgan, lozim bo‘lsa jazolangan. Noaxloqiy hattiharakatlarni qisqa va lekin o‘ta tarbiyaviy ahamiyatga ega bo‘lgan «yomon bo‘ladi» iborasi bilan tavsiflangan.

Masalan, xalqimizning qadimdan amal qilib kelayotgan odob-axloq qoidalariga nonga hurmat ulug‘langan va non ushug‘i bexosdan yerga tushib ketsa, «yomon bo‘ladi» deb uni qo‘lga olib ko‘zga surtib, o‘pib og‘izga solingan.

Birgina «yomon bo‘ladi» iborasi juda katta va ta‘sirchan tarbiya vositasi bo‘lib xizmat qilgan. «Yomon bo‘ladi» iborasi orqali kattalarga hurmat, kichiklarga g‘amxo‘rlik, tarbiyalangan, yetim bolalarga, boshiga tushgan oilalarga ozor yetkazilmagan. Otaga ters javob berish, xotin-qizlarga behayolik qilish «yomon bo‘lishi»ni yoshlikdan tushuntirilgan. Bunda bolalarni yoshi xattiharakatlari o‘ziga xos xususiyatlari hisobga olingan. Ayrimlariga noaxloqiy xatti-harakatlarining yomonligi qur‘oni Karim hadislardan misollar keltirish, hikoyalar aytib berish orqali ifodalansa, ayrim yoshdagi bolalar ota-ona; aka-uka, opa-singil, qo‘ni-qo‘shnilarning ijobiy xatti-harakatlari namunasida tarbiyalangan.

O‘zbek xalqida bolalar bilan bog‘liq juda ko‘p an‘analar mavjud. Xalq pedagogikasi bolalarga mehr-muhabbat, ularni sevish,

erkalash, parvarish qilish, ta‘lim-tarbiya berish, ehtiyotlash kabi insoniy qarashlarni targ‘ib qilib kelgan.

Xalqimizning o‘zining tarbiya usullarida bolalardan kattalarga birinchi bo‘lib salom berishni kattalar suhbatiga aralashmaslikni, ularni hadeb savollar bilan charchatmaslikni, kattalar o‘z joylariga o‘tirgunga qadar o‘tirmaslikni, uyga mehmonlardan so‘ng kirishni, lekin yeshikni birinchi bo‘lib ochib, ushlab turish, ularga yordam berish kabi odob qoidalariga rioya etishni har doim talab qilgan.

Ota-ona dasturxonidagi taomga qo‘l uzatmaguncha hech kim qo‘l uzatmagan. YUqoridagi odob qoidalari deyarli o‘z ahamiyatini yo‘qotgan, ular milliy hulqatvorimiz bezaklaridir.

Xalq madaniyatining eng muhim belgilaridan xushmuomilalikka hozir javoblikka alohida e‘tibor berilgan. SHarq xalqlari o‘z bolalariga soxtalik yasamalikdan nari yurishni singdirib kelgan samimiy munosabatni ulug‘lagan, o‘rgatgan.

YUqorida aytib o‘tilganidek, xalq ijodi ham shu orqali xalq pedagogikasida qo‘llaniladigan: tushuntirish, namuna ko‘rsatish, odatlantirish, iltimos qilish, istak bildirish, maslahat berish, yolvorish-iltijo, duo qilish, la‘natlash, kaltaklash kabi metodlari bo‘lsa-da, yoshlarning insoniy fazilatlarini tarbiyalashda asosan o‘g‘itnasihat, ibrat ko‘rsatish, maqtash, qarg‘ash kabi metodlaridan foydalangani ko‘zga tashlanadi.

O‘git-nasihat xalq og‘zaki ijodida bolalarda insoniy fazilatlarini tarbiyalab etishtirishda eng ko‘p qo‘llaniladigan metodlaridan biridir. Avvalo, kishilarni kishi tomonidan va rostgo‘y bo‘lish, yaxshilik haqida teran fikr yuritilgan xalq maqollari asosan panj-nasihat formasida tinglovchiga nisbatan maslahat, nasihat, istak va buyruq formasida ishlatiladi. Masalan:

Yomonning yaxshisi bo‘lguncha Yaxshining yomoni bo‘l!
Birovga o‘lim tilaguncha, O‘zinga umr tila!
qadrlasang qadring oshar, qadrsizdan hamma qochar kabi maqollar tinglovchilarga nisbatan o‘g‘it-nasihat formasida aytilgandir.

Bolalarni insoniylik ruhida tarbiyalashda qo‘llaniladigan eng xarakterli shakllardan biri, xalq donishmandliklarining axloq va odob yuzasidan aytiladigan hikmatli so‘zlari-maqollarini u yoki bu ertak orqali hal qilinishi kerak bo‘lgan muammo sifatida ishlatilishidir, ya‘ni axloq va odob masalalariga bag‘ishlangan xalq

maqollarining naqadar haqiqat ekanligini (Har kimsa etsa-o'ziga) ertagi mazmuni orqali ochib berilishidir.

Training method (from the Greyek "metodos") way of achiyeving the goal of yeducation; pupils in thinking, feyelings and behavior will impact methods. School practices, methods that pupils in thinking, feyelings and behavior will impact methods. The creation of new methods of yeducation is not the power of a single teacher. There is always the problem of improving the techniquyes to solve it yeach according to his trainer, the yeducation process in accordance with the specific conditions of its richness of yexpression on the basis of common methods. Techniquyes, positive and negative, the way yeducational process highly yeffectiyent and yeffective assessment. The yeffectiveness of the techniquyes that can be assessed through the use of the yexact circumstanes. Teaching methods to select a number of factors. Goals and objectives of yeducation. The aim of the training and techniquyes allow you to choose the right content. What is the purpose, then it must be in accordance with the methods of achiyeving it. The nature of the formation of the person on the content of the yeducation and social neyeds. However, the same task can be filled with a varyiyety of opinions. Therefore, the techniquyes are not generally content with is very important to connect with the idea.

Tarbiya metodi (yunoncha "metodos" - yo'l) tarbiya maqsadiga erishishning yo'li; tarbiyalanuvchilarning ongi, irodasi, tuyg'ulari va xulqiga ta'sir etish usullari. Maktab amaliyotiga tatbiq yetilganda, metodlar – bu tarbiyalanuvchilarning ongi, irodasi, tuyg'ulari va xulqiga ta'sir etish usullaridir. Tarbiyaning mutlaqo yangi metodlarini yaratishga bironta tarbiyachining kuchi yetmaydi. Metodlarni takomillashtirish muammosi doimo mavjud, har bir tarbiyachi o'zining imkoniyatiga ko'ra uni hal qiladi, tarbiya jarayonining aniq shart-sharoitlariga mos ravishda o'zining xususiy qarashlarini ifoda etish asosida umumiy metodikani boyitadi. Metodning ijobiy va salbiysi bo'lmaydi, tarbiya jarayonida ma'lum yo'lni yuqori darajadagi samarali va samarasiz deya baholash mumkin emas. Metodning samaradorligini u qo'llanilayotgan sharoit nuqati nazaridan baholash mumkin.

Tarbiya metodlarini to'g'ri tanlash bir qator omillarga bog'liq. **Tarbiyaning maqsad va vazifalari.** Tarbiya maqsadi va mazmuni metodlarni to'g'ri tanlashga imkon beradi. Maqsad qanday bo'lsa, unga erishish metodlari unga muvofiq bo'lishi zarur. **Tarbiyaning mazmuni** shaxsning shakllanishiga qo'yiluvchi ijtimoiy talablar mohiyatidan iborat. Unutmaslik kerakki, aynan bitta vazifa turli xil fikrlar bilan to'ldirilgan bo'lishi mumkin. SHuning uchun metodlarni umuman mazmun bilan emas, balki aniq fikr bilan bog'lash g'oyat muhimdir³⁰.

Xalq pedagogikasida tarbiya metodlari. Xalq pedagogikasi o'zbekona axloq, odob va tarbiyaning barcha qirralarini o'zida mujassamlashtirgan. Xalq pedagogikasida turlicha tarbiya metodlari hamda vositalaridan foydalaniladi. Bu metod va vositalar nihoyatda rang-barang bo'lib, ko'p jihatlari bilan ilmiy pedagogikadan ustunlik qiladi. Binobarin, ushbu metodlar ilmiy pedagogikaning shakllanishiga ham o'z ta'sirini o'tkazgan. Xalq pedagogikasida qo'llanilgan xilma-xil tarbiya metodlarini quyidagi tarzda umumlashtirish mumkin:

1. Tushuntirish (hikoya qilish, o'rgatish).
2. Mashqlantirish (odatlantirish, mashq qildirish).
3. Namuna (maslahat berish, uzr so'rash, o'rnak bo'lish).
4. Nasihat qilish, o'git (undash, ko'ndirish, iltimos qilish, yolvorish, tilakistak bildirish, ma'qullash, rahmat aytish, duo qilish, oq yo'l tilash va hokazolar).
5. Qoralash va jazo (ta'kidlash, ta'na, gina, tanbeh berish, majbur qilish, koyish, ayblash, uyaltirish, qo'rqitish, nafratlanish, ont-qasam ichirish, urish, kaltaklash va hokazolar).

Xalq pedagogikasi namunalari, tarbiya metodlari va tarbiyaviy ta'sirlar muayyan vositalar yordamida qo'llanilgan. Mehmon kutish, mehmonga borish, turli mehnat jarayonlari, hasharlar, turli gurunglar (choyxona, to'y marosimlari), sayillar, oilaviy an'analar (tug'ilgan kun, fuqarolik pasporti, umumiy o'rta, o'rta maxsus va oliy ma'lumotga egalik to'g'risidagi attestat va

³⁰ Martin, Jay. **The Education of John Dewey.** (2003). Columbia University Press

diplom, davlat mukofotlarini olish kabi holatlarni nishonlash) va musobaqalar o'ziga xos tarbiya vositasi sanaladi.

Insoniy fazilatlarini tarbiyalashda namuna ko'rsatish metodi ustida gap yuritilar ekan, avvalo shuni aytib o'tish kerakki, insoniylik mavzusida aytilgan ertak va dostonlarning o'zi katta tarbiya vositasi sifatida xizmat qiladi.

O'zbek xalq ijodida insoniylikni tarbiyalash yuzasidan qo'llaniladigan namuna ko'rsatish metodi juda ko'p shakllarda uchraydi. ertak va dostonlarda uchraydigan namuna ko'rsatish metodining xarakterli tomoni-uning asosan ikki yo'nalishida ko'zga tashlanishidir. Bir tomondan, ijobiy fe'l-atvorga ega bo'lgan kishilarning hatti-harakatlarini ko'rsatish orqali undan ibrat olishga undalsa, ikkinchi tomondan salbiy fe'l-atvorga ega bo'lgan kishilarning nojo'ya hattiharakatlarini ko'rsatish bilan undan nafratlanishga, yaramas urinishlardan qochishga targ'ib qilinadi. Masalan, «Erali va SHerali» dostonida aka-ukaning ustoz bolalarga odob-axloq haqida juda ko'p pand-nasihatlar aytadi.

Xalq ijodi materiallarida bolalarning odob va axloqiy tarbiyalash yuzasidan xilma-xil tarbiya vositalaridan foydalangani ham ko'rsatiladi.

Folklor materiallarida uchraydigan axloqiy tarbiya vositalari juda ko'p tur va shakllarga ega bo'lsa ham, asosiy vosita sifatida:

Bolalar o'yinlari.

CHoyxo'rlik – choyxona gurungi.

Bolalar gapi – gap yeyish.

To'y marosimlari.

Sayillar va hokazolar.

SHubhasiz, bunday davra yoki yig'inlarning tarbiyaviy ta'siri katta bo'lgan va hozir ham u juda muhim tarbiyaviy ahamiyatga egadir.

Madaniyat deganda inson xulq-atvorining go'zalligi, sahovat va himatliligi, olijanobliligi, va'dasiga vafodorligi, o'ziga xosligi bilim olishi, donoligi, bag'ri kengligi, odobliligi, ozoda va pokizaligi, qalbining beg'uborligi va shu singari yoqimli urf-odatlar tushuniladi.

...Ma'rifatning insonga ko'rsatadigan ta'sirlaridan biri shuki, u odam dunyoqarashini kengaytiradi, unga notanish uning hayotiga

begona hodisalarning asl ma'nolarini tushunishga yordam beradi. Ma'rifat ilm va madaniyat nuridir.

Aqliy tarbiya barkamol inson tarbiyasining yetakchi tarkibiy qismi bo'lib o'quvchi yoshlarni tabiat va jamiyat, kishi tafakkuri haqidagi bilimlar tizimini ilg'ab olishi, ularda ilmiy dunyoqarash, yuqori onglik xislatlarini parvarishlash, fan asoslaridan xabardor qilish, tafakkur va nutq qobiliyatlarini o'stirishni maqsad qilib qo'yadi.

Aqliy tarbiyani shunday tashkil etish lozimki toki o'quvchilar aql-zakovatli, obyektiv dunyoni yaxlit idrok yetadigan, o'zligini tushunadigan, hayotda tutgan o'rnini anglab yetadigan, o'z oldida to'rgan vazifalarni ongli bajara oladigan, insoniy qadr-qimmatni ulug'laydigan bo'lishsin. Inson kamolotida bilim egallash ulkan fazilatlardan biri hisoblanadi.

Hadis kitoblarida har bir mo'min-musulmon uchun ilmning naqadar zarurligi bayon yetilgan. «Beshikdan to qabrgacha ilm izla» — degan nurma'no hadisi shariflar so'zimiz isbotidir.

Muhammad alayhissalom o'z hadislarida – «Ilm sahroda do'st, hayot yo'llarida tayanch, yolg'iz damlarda yo'ldosh, baxtli daqiqalarda rahbar, qayg'uli onlarda madadkor, odamlar orasida zebu-ziynat, dushmanlarga qarshi kurashda qurol» deganlar.

Xalq pedagogikasida ham hadislar ham, xalq og'zaki ijodida ham ilmli bo'lishga, ilmga intilishga yuksak darajada shariat berilgan, ular bugungi kunda ta'lim-tarbiya jarayonida o'z ahamiyatiga ega.

Yusuf Xos Xojib o'z asarlarida bilimdon bo'lish tarbiya bilan chambarchas bog'liqligi, bola qanchalik erta tarbiya qilinsa, shuncha yaxshiligi haqida yozadi:

«Agar kimda bo'lsa aql, ilm zehn,

Uni madh yetib sen, tugal yer degin,

Ziyod bo'lsa kimda o'quv, uquv, aql, bilim, Yomon va kichik bo'lsa ham maqtagin».

Alisher Navoiy «Farhod va SHirin» dostonida ilm orqali Farhodning aqlidrokli bilimdon, hunarmand, kamtar insonparvar, irodali va ye'tiqodli inson bo'lganligi ko'rsatadi.

Demak yuqorida ta'kidlaganidek, yoshlar aqlini o'stirish uchun birinchi galda vazifa ilm olish, ilmiy dunyoqarashni kengaytirishga da'vat etishdir.

Aqliy tarbiya fikrlash, xis qilish, tasavvur, hayol va xotira qobiliyatini o'stirish, ichki dunyosini ma'naviy jihatdan boyitish, yosh avlodni mehnat qilish qobiliyatini o'stirish, ularni ijtimoiy hayotga tayyorlashga qaratilgan.

Tarixiy an'ana va tajribalardan ma'lumki, ta'lim-tarbiya doimo muayyan va tuzum yuritgan siyosat o'z oldiga qo'ygan vazifa va maqsadlar asosiga qurilgan.

O'zbek xalqi ota-bobolaridan qolgan buyuk madaniy merosga ega. Bu bo'liklar jamiyatda fan va madaniyat adabiyot va san'at, mustaqilligimiz ravnaqiga, ma'naviyatimizni yuksaltirishga, milliy g'urur iftixorimizni mustahkamlashga xizmat qilib kelgan va bundan keyin ham xizmat qiladi. Bunday ma'naviyatning bo'log'idan yosh avlodni bahramand etish, tarbiya jarayonida ulardan mohirlik bilan foydalanish biz pedagoglarni asosiy burchimizdir. Bunday meros xalqni o'zligini anglash, ajdodlar bilan faxrlanish, xalq mentalitetiga mos ravishda shakllanishga ulkan xissa qo'shadi.

Xalq pedagogikasida xalqning milliy – tarixiy turmush va tafakkur tarzi, xalq an'analari va urf – odatlariga sodiqlik xissini tarbiyalash g'oyalari ilgari surilgan.

Hamma zamonlarda ham inson, uning ma'naviy-axloqiy kamoloti, bosh masala bo'lib kelgan.

Insonda ana shunday jihatlarni rivojlantirishda quyidagi milliy aqidalar muhim ahamiyat kasb etadi.

✓ O'zaro hamjamiyat va jamoa bo'lib yashash hamda mehnat qilish

✓ Kattalarga hurmat kichiklarga shafqat, yel-yurtga muhabbat

✓ Ota-onani qadrlash, farzandlik burchini to'la ado etish

✓ Oilaga va farzandlarga g'amxo'rlik qilish Millat ayirmaslik

✓ Boshqalar qayg'usiga sherik bo'lish

✓ Xasharchilik an'analarini tiklash va yordam berish

✓ Vatanga muhabbat tuyg'usini yanada rivojlantirish

✓ Ota-bobolarimizga xos mehnatsevarlik odobiga sodiq qolish

✓ Islom diniga ye'tiqod tuyg'ularini tarbiyalash

✓ Milliy madaniyatni tobora rivojlantira borish
✓ Bilim olishga ahamiyat berish
✓ Ustoz-ziyolilarga, ma'rifatparvar kishilarga hurmat-ehtiromda bo'lish

✓ Milliy odob-axloq me'yorlariga to'la rioya qilish

Ko'rsatilgan shu ma'naviy-axloqiy aqidalarga amal qilish hamda o'tmishdagi olimu fuzalolaru shoirlarning benazir merosi qanchadan-qancha avlodlarning ma'naviy ruhiy ongini va turmush tarzini shakllantirgan va u hamon o'z ta'sir kuchiga ega ekanini yodda tutgan holda amalga tatbiq etish zarur. Bu tarbiyada natijaga erishishning muhim shartlaridan biridir.

O'zbek Xalq pedagogikasi xalqni maqsadli yo'nalishga yoppasiga safarbar qilishda milliy qadriyatlarga tayangan holda, talaba yoshlar qalbiga kirib boradi, ularni ijtimoiy ongini o'stirishda yetakchi o'rin tutadi.

Komil inson tushunchasi, insonning dunyoqarashi, jumladan diniy ye'tiqodi, ruhiyati va xulq-atvor normalari, qolaversa, axloq-odobi bilan bevosita aloqadordir.

Barkamol insonlar xalq taqdiri va farovonligi, Vatan taqdiri va uning ravnaqini o'ylaydilar. Bunday insonlar mutelikda qaramlikda yashashni istamaydilar. Barkamol inson o'zida insoniylik fazilatlarini mujassam yetgan, odobaxloq me'yorlariga amal qiluvchi, o'z shaxsiy fikriga, g'oyasiga, mukammal bilimga ega bo'lgan jihatlarni qamrab olgan bo'lishi kerak.

Ana shunday maqsadli, ye'tiqodli insonlarga jamiyat ishonadi, tayanadi, ular hamma vaqt xalq, millat iftixori bo'ladi.

Keksa avlod, ota-ona o'z farzandlarini uzoq zamonlar mobaynida to'plangan va takror-takror sinovdan o'tgan ajoyib insoniy fazilat qoidalari hamda uni amalga oshirish metod va vositalarini yaratganlar va shu asosda zamona yoshlarini o'sha ijtimoiy hayot talablariga muvofiq kishilar qilib tarbiyalab kelganlar.

Xalq ijodi materiallarining ko'rsatilishicha, bolalarda insoniy his-tuyg'ularni tarbiyalashning mazmuni kishilarga mehr-muhabbat qo'yish, izzat-hurmat bilan muomala qilish, insoniy huquqlarni himoya qilish, qadrlash, kishilar oldidagi o'z burchini

anglash, odamlarga nisbatan samimiy, halol va rostgo'y bo'lish kabi dastlabki yelementar odob va axloq qoidalarini o'z ichiga oladi.

O'zbek xalq pedagogikasi yoshlarda yuqoridagi kabi ma'naviy fazilatlarni tarkib toptirmoq uchun, birinchi navbatda bolalarni o'ziga yaqin kishilarga ota-ona, aka-uka va oiladagi kattalarga bo'lgan tabiiy muhabbat tuyg'ularini tarbiyalab voyaga yetkazish zarurligiga amal qilingani ko'rinadi.

Ma'lumki, kishilarning shu jumladan bolalarning ota-ona va kattalarga bo'lgan mehribonligi, g'amxo'rliги tug'ma hodisalar bo'lmay, tarbiya natijasidagina shakllantirilgan ma'naviy fazilatlardir.

Ota-onalarning bolalarga mehr-muhabbat, fidokorlik va g'amxo'rliklarining o'zi bolalarda ota-onani qadrini oshiradi. Ota-ona bolalar ko'z o'ngida muqaddas va mo'tabar bo'lib gavdalanadi. Ularning ota-onaga bo'lgan tabiiy muhabbat hislarini tarbiyalab boradi. Bolalardagi bu hissiyot ayniqsa, bolalarning maktab yoshigacha bo'lgan davrida, ota-onaning suyushi, erkalashi, ardoqlashi zaminida rivojlanib boradi.

Biroq o'zbek xalq og'zaki ijodida, shuningdek, xalq pedagogikasida ota-ona bolani qanchalik sevmasin va unga qanchalik mehr qo'ymasin, bu sohada ma'lum me'yor mavjudligi haqida fikr yuritiladi. Bolani haddan tashqari ardoqlash, erkalash, taltayib ketishiga yo'l ochib bermaslik uqtiriladi. Xalq pedagogikasida ota-onaning o'z farzandini sevishi, ardoqlashi, erkalashi, uning kelajak istiqboli baxtli bo'lishi bilan chambarchas bog'liq bo'lgandagina bolagi ijobiy ta'sir etishi mumkin ekanligini ko'rsatadi.

Xalq og'zaki ijodida ota-onalarning o'z farzandlarini zo'r berib erkalashi va taltaytirishlari natijasida ularning injiq, irodasiz, tantiq, xushyoqmas, dangasa, odobsiz, o'jar va xudbin bo'lib qolishlarini tasvirlovchi asarlar ko'plab uchraydi. yerka tutsa onasi, Taltayadi bolasi.

O'zbek xalq poyetik ijodida bolalarni oilada va bola yashab to'rgan muhitda insoniy fazilatlarni tarbiyalashning juda uzoq zamonlardan beri davom yetib kelayotgan o'ziga xos xilma-xil metod va vositalari mavjud ekanligi ko'rinadi.

Insoniy fazilatlarni tarbiyalashda namuna ko'rsatish metodi ustida gap yuritilar ekan, avvalo shuni aytib o'tish kerakki, insoniylik mavzusida aytilgan ertak va dostonlarning o'zi katta tarbiya vositasi, metodi sifatida xizmat qiladi. ertak va dostonlarda uchraydigan namuna ko'rsatish metodining xarakterli tomoni – uning asosan ikki yo'nalishida ko'zga tashlanishidir. Bir tomondan ijobiy fe'latvorga ega bo'lgan kishilarning hatti-harakatlarini ko'rsatish orqali undan ibrat olishga undalsa, ikkinchi tomondan salbiy fe'l-atvorga ega bo'lgan kishilarning nojo'ya hatti-harakatlarini ko'rsatish bilan undan nafratlanishga targ'ib qiladi.

Masalan, «Erali va Sherali» dostonida, aka-ukaning ustozi bolalarga odobaxloq haqida juda ko'p pand-nasihatlar aytadi. SHU o'git-nasihatlardan xulosa chiqarib, yerali ukasiga: — «Aqli rasolarning gapini ko'rdingmig'» deb, u shunday donolardan ibrat olish kerakligini aytadi.

«Orzigul» dostonida Suvonxon otasi Suyonxonning o'zi uyida parvona bo'lishining qadriga yetmaydi. Arzimagan gap bilan otasiga nisbatan ginaxonlik qilib yuradi. Otasi esa bundan ranjiydi. Su orada Suvonxon farzand ko'radi. U bolasini juda sevadi. U: «Farzand qanday yaxshi! Yurakning moyidan, kishining mehri joyidan bo'lur. Ko'rar ko'zimni yig'latma», — deb Orzigul bilan o'g'lining qoshiga kelib: «Kishi farzand ko'rmaguncha ota-onaning qadrini bilmas ekan», deb otasidan ibrat olishiga, uni qadrlashga ahd qildi. shuningdek, «Men kuyarman bolamga, bolam kuyar bolasiga», «Sen ham bo'larsan mendek» ertaklarini ham ko'rsatish mumkin.

Demak, ota-ona va oiladagi kattalarning ijobiy fe'l-atvor va hatti-harakatlari shu oiladagi bolalarga ijobiy ta'sir qilgani holda oiladagi kattalarning nojo'ya hattiharakatlari bolalarga salbiy ta'sir ko'rsatadi.

O'zbek xalq og'zaki ijodida insoniylikni tarbiyalash yuzasidan qo'llaniladigan rag'batlantirish va qoralash bir necha formada ko'zga tashlanadi. Ko'pchilik ertak va dostonlarda rag'batlantirish metodi: 1) ma'qullash va maqtash, 2) alqash, 3) mukofotlash shakllarida, jazolash metodi esa: 1) qarg'ash, 2) jismoniy jazo berish shakllarida uchraydi.

Rag'batlantirish metodi axloqiy tarbiya yuzasidan eng ko'p qo'llaniladigan metodlardan biri, xalq og'zaki ijodida u turli shaklda ishlatiladi. Ularni shartli ravishda quyidagi guruhga ajratgan holda taqin qilish mumkin.

Ma'qullash va maqtash. Xalq og'zaki ijodiyoti asarlarida bolalarni insoniylik yuzasidan amalga oshirgan ibratli ishlarini kattalar tomonidan ma'qullash, taqdirlash, rahmat aytish va maqto'v bilan bir o'rinda tasvirlanadi. Masalan: «Erali va SHerali» dostonida, yerali bilan SHeralini insoniylik yuzasidan yel-yurt, oshnaog'ayni o'rtasidagi munosabatlari usta Odilni juda quvontiradi, ularning fe'latvoriga qoyil bo'ladi.

Usta Odil ikkalasining yo'ziga qarab: «Barakalla aka-ukalikda o'zgalar sizlardan ta'lim olishlari kerak. Ta'lim bergan ustozingga ming rahmat, ustozdan ibrat olgan aqllaringga rahmat, ikkinchi padaringga rahmat!» deydi.

«Suxrob va Muzrob» ertagida tasvirlanishicha, Suxrob bilan Muzrob ikkisi katta bir mamlakat xalqiga taxlika solib to'rgan devlarni o'ldiradi. SHunda saroyga yig'ilgan kishilar Suxrob va Muzrobning bahodirlarcha qilgan xizmatlariga ofarinlar aytib qoyil qolishibdi.

Yuqorida keltirilgan asarda bolalar o'zlarining odobi, insonpavarliklari bilan ota-ona, ustoz ham xalq ommasining olqishlariga sazovor bo'ladilar. Ba'zan ertak va dostonlarda bolalarning taqdirlanish sabablari ko'rsatiladi, ularning kelajakda ham shunday bo'lishiga da'vat yetiladi. Masalan: «Chambil mudofaasi» dostonida shunday voqeani ko'ramiz: Go'ro'g'libekning o'g'li Avaz Holdornikiga to'yga boradi. To'y davomida Holdorxonning dushmanligini sezib keladi va bo'lgan voqeani otasiga aytib beradi. SHunda Go'ro'g'libek: Avazning bu so'zlarini yeshitib, sherday hayqirib, yo'lbarsday cherpini, qoplonday chopinib, ko'zlari o'tday yonib «Barakalla, o'g'lim, yaxshi ish qilibsani! Indamay kela berganingda mening o'g'lim bo'lmas eding, men sendan xush vaqt bo'lmas edim». «O'g'lim, barakalla, har ish vaqti – soati bilan bo'ladi, dedi».

Ko'rinib turibdiki, Go'ro'g'libekning o'z farzandi Avazning faoliyatidan minnatdor bo'lib uni rag'batlantirdi.

Olqish. Olqish xalqimiz o'rtasida qadim zamonlardan beri davom yetib kelayotgan rag'batlantirish shakllaridan biridir. Olqish xalq og'zaki ijodida rag'batlantirishning boshqa shakllariga qaraganda ko'proq uchraydi.

Odatda olqish va qarg'ish ma'lum sotsial guruh va alohida shaxslarning o'zaro munosabatlarida, bir-birlarining ijobiy yoki salbiy hatti-harakatlariga nisbatan minnatdorchilik yoki g'araz, norozichiliklarini izhor qilishlarida qo'llangan.

Asosan ota-ona, keksalar va umuman ayrim shaxslar o'zgalarning ijobiy harakatlariga minnatdorchilik izhor qilishga qodir bo'la olmasalar taqdirlash, mukofotlash, armug'on in'om o'rnida o'zlarining chuqur ichki istak va armonlarini izhor qilganlar. Keyinchalik o'zgalar uchun bag'ishlanadigan istak va orzular o'ziga nisbatan qudratli va qodir bo'lgan tashqi kuch – Ollohdan so'raydigan bo'lganlar.

O'z navbatida olqish duo ham bir necha yo'nalishda ko'rinadi.

Birinchi – o'z fe'l-atvori va hatti-harakati bilan kattalarni manzur qilgan bolalarning sog'-salomat bo'lishlariga ishlatiladigan olqish: umringdan baraka top, dard ko'rma, tani-joning sog' bo'lsin ilohim va hokazolar.

Ikkinchi – bolalarning kelajagi haqida: baxtiyor bo'l, niyatingga yet, tuproq olsang oltin bo'lsin, ilohim.

Uchinchidan – tashqi ta'siriga nisbatan: do'stga zor, dushmanga xor bo'lma, qasd qilganlar past bo'lsin, ilohim va hokazolar. Mukofot. Xalq ijodida rag'batlantirishning mukofot shakli ham uchraydi. Lekin, xalq og'zaki adabiyoti namunalarda ba'zi obrazlar – xalq orzu qilgan – adolatli va xalq sevar podshohlar, qurbi yetgan keksalar, o'z fe'l-atvori va hattiharakati, donishmandligi bilan ko'pchilikka manzur bo'lgan, keksalarni shuningdek, yel-yurt va hukmdorlarni ma'lum bir topshiriq va niyatlarini mardlik va matonat bilan ado yetgan yoshlarni mukofotlaganliklari, ularning mehnatini qadrlaganliklari ifodalanadi.

QADRLASH METODI

Xalqimiz o'rtasida bolalarning axloqiy tarbiyasi yuzasidan qo'llaniladigan qoralash metodi turli shaklda – uyaltirish, koyish, urishish, so'kish, qarg'ash, oq qilish va jismoniy jazo berish

shakllarida qo'llanilishi ma'lum. Biroq xalq og'zaki ijodida asosan qoralashning qarg'ish va jismoniy jazo berish kabi ayrim shakllarigina uchraydi.

-qarg'ish ham ma'lum sotsial guruh yoki ayrim kishilar o'zaro shaxsiy adovatda bo'lganlarida, raqibi qarshisida o'zi kuchsiz ekanligini anglab, o'ziga nisbatan qudratli bo'lgan ikkinchi bir kuchning ko'magidan madad tilab murojaat qilish, ya'ni o'sha kuch orqali o'z raqibiga ko'ngilsizlik, baxsizlik, qayg'uli hollar, hatto o'lim tilaganlar.

-qarg'ish ota-ona va umuman kattalarning o'z bolalari yoki begona bolalarga nisbatan qo'llanilib, u ham o'z navbati bilan shaxsi – jismoniy va fe'l-atvoridagi xususiyatlarga ko'ra turlicha ishlatiladi.

Odatda qarg'ish bola tarbiyasida eng ko'p qo'llaniladigan shu bilan birga eng zararli jazo shakllaridandir. Bunday jazo orqali bolalarda ruhiy azob, tushkunlik va alam ortadi. Ota-ona va kattalarning tarbiyasi sifatidagi ta'siri yo'qoladi, kattalar bilan bolalar o'rtasidagi mehribonlikka putur yetadi, ahillik va obro' yo'qoladi.

SHuning uchun ham xalqimiz: Ura bersang, yeti qotar, qarg'ay bersang, beti qotar deydi.

Jismoniy jazo – o'zbek xalq pedagogikasi tarixida bolalarga jismoniy jazo berish, juda uzoq zamonlardan beri davom yetib kelayotgan shakllaridan biridir.

Tarixda bolalarga nisbatan qo'llaniladigan juda og'ir jismoniy jazo shakllari bo'lgan. SHuningdek, oilada ota-ona va umuman kattalar tomonidan, tarbiya nuqtayi nazaridan qo'llaniladigan jismoniy jazo – tarsaki, quloq cho'zish, xivchin yoki qamchi bilan urish, mushtlash, tepish kabilar bo'lganligi ma'lum. Biroq, xalq og'zaki ijodida tarbiya yuzasidan faqat shapaloq (tarsaki) urish shakligina uchraydi.

Umuman xalq og'zaki ijodida jismoniy jazo tarbiyaviy ta'sir ko'rsatuvchi vosita sifatida aslo uchramaydi.

Tarbiya vositalari. Xalq ijodi materiallarida bolalarning odob-axloqiy tarbiyasi yuzasidan qo'llaniladigan metodlar bilan birga xilma-xil tarbiya vositalaridan ham foydalanilgani ko'rsatiladi. Bo'lar asosan quyidagilardan iborat bolalar o'yinlari, choyxo'rlik,

gap yeyish, kattalar bilan birgalikda to'yमारosimlarida ishtiroki, sayillar, safar sayohatlarga borish va hokazolar.

Xalq pedagogikasini chuqur o'rganar ekanmiz, o'zbek xalqi bolalarini tarbiyalashda tarbiyaviy ishning eng ta'sirchan usuli – o'yin shaklidan oqilona foydalanganliklarini ko'ramiz.

O'g'il bolalarni uddaburon, chaqqon, topqir qilib, qizlarni mehr-shafqatli, uy ishlariga kirishimli qilib tarbiyalaydigan shunday o'yin shakllari bo'lganki, ularni bugungi kunda qayta tiklash va tarbiya jarayoniga qo'llash lozim.

Xalq pedagogikasida farzandni jismonan baquvvat, aqlan barkamol qilib tarbiyalash bilan birga ularni hayotga, turmushning og'ir-yengil sinovlariga tayyorlab borishga ham qattiq e'tibor berilgan.

Ota-onalar farzand fidoiylaridir. Bu sharq xalqlariga xususan o'zbek millatiga xos fazilat. SHunday ekan farzandlarning ota-onalari oldidagi burchlari beqiyosdir.

Fikrlarimizni Navoiyning quyidagi misralari bilan yakunlasak maqsadga muvofiq bo'ladi:

Boshni fido qilg'il ota boshiga,

Jismni qil sadaqa ano qoshig'a. Tun-kuningga aylagil nurposh, Birisin oy ayla, birisin quyosh.

Farzand tarbiyasining ijtimoiy ahamiyati haqidagi etnopedagogika fikrlari

Farzand inson hayotining davomchisi, orzu-umidlarining ro'yobga chiqaruvchisidir. U faqat oila uchun emas, balki millat, yelat, xalq, jamiyat uchun ham qadrlidir. SHuning uchun etnopedagogikada bola tarbiyasi faqat oilaningemas, balki jamiyatning ham vazifasi sifatidatalqin yetiladi. SHuning uchun "Bir bolaga yetti maxalla ota-ona" ekanligi talqin yetiladi.ayni paytda bola tarbiyasida jamiyatdagi muhitning ahamiyati aks etishi ota-onaning, qo'shnilarning qarindoshurug'larning axloqiy sifatlariga bog'lab tushuntiriladi. Jumladan, "Onasini ko'rib, qizini ol", "Odobli bola yelga manzur", "YOshdan xato, kattadan uzr", "Kattaga hurmatda bo'l, kichikka izzatda bo'!"singari maqollar shunday sifatga ega.

YOmon axloqiy sifatlar bola tarbiyasining oilada noto'g'ri yo'lga qo'yilishi tufayli yuzaga kelishi "Erkalatlsa onasi, taltayadi

bolasi”, “Qush uyasida ko’rganini qiladi” singari maqollarda ifodalangan. Odamlarga, ota-onaga qarata: “Bolani yoshdan o’rgat, xotinni boshdan o’rgat!”, -deb maslahat beriladi. Aks holda: “Buyursa-bola, Buyurmasa-balo” bo’lishi mumkinligi alohida ta’kidlanadi. Agar bola yaxshi inson bo’lib tarkib topsa, u xalq uchun, mamlakat uchun foydali inson bo’lishi mumkinligi ta’kidlanadi:

“Bir kishi ariq qaziydi, ming kishi suv ichadi” Do’st tanlashda adashmaslik uqtiriladi:

“Ishonmagin” do’sting”ga

Somon tiqar po’stinga!”

“Ota dushmani do’st bo’lmas!”

“Yo’ling bilib yo’ldosh qil

Tiling bilib tengdosh qil” va b..

“Alpomish” dostonida Hakimbek, “To’maris”, “SHiroq” rivoyatlarida Tumaris,

Siroq singari el-yurt uchun o’z hayotini qurbon qilishgacha borib yetgan Jaloliddin manguberdi, Temur Malik, Sohirqiron Amir Temur singari vatanparvar, xalqparvar tarixiy shaxslar yetishib chiqdi. Ularning jasoratli hayot yo’lini o’rganish hozirgi paytda yoshlar tarbiyasida muhim ahamiyatga egadir. Hozir mahalla, hashar, to’y, sayil va boshqalar ijtimoiy tarbiya manbaidir.

Ijobiy axloqiy sifatlarga erishish va salbiy axloqiy sifatlarni bartaraf etish usullari haqida

Xalq pedagogikasida shaxsning ijobiy va salbiy axloqiy sifatlarning shakllanishi sabablari obyektiv ravishda ko’rsatib berilgan. Xalq bola tarbiyasining murakkab va sharafli ish ekanligi to’g’ri anglaydi. SHuning uchun xalqda “Bolaaziz, bola tarbiyasi undan ham aziz” deyiladi. Bu fikr g’oyatda to’g’ri. CHunki gap kelajak avlod tarbiyasi haqida borayotir. Xalq tarbiyani umr bo’yi davom yetuvchi jarayon deb hisoblab, bola tarbiyasini bir lahza ham e’tiborsiz qoldirmaslikka chaqiradi. Aks holda bolani qayta tarbiyalash zarur bo’ladi. Ammo, qayta tarbiyalash jarayoni ancha murakkab ish ekanligi ta’kidlanadi: “O’ttiz yil egri o’sgan daraxtni bir yilda to’g’rilab bo’lmaydi”.

Etnopedagogikada ko’rsatilishiga, barcha ijobiy sifatlar bolaga yoshligida singdirilishi lozim. Bunda oilaning ahamiyatga g’oyat

katta. Ayniqsa, otaning yumshoq ko’ngilli, onaning erkalatishlari bola tarbiyasiga salbiy ta’sir etishi alohida ta’kidlanadi:

“Erkalatsa, onasi, taltayadi bolasi” yoki: **“Egri mo’ridan tutun egri chiqadi”**.

Tarbiya jarayonida ijobiy axloqiy sifatlarni shakllantirishda hamkorlik pedagogikasidan foydalanish, bola shaxsini hurmat qilishi zarurligi ta’kidlanadi.

Xalq ham hamisha: “Bolani kim erkalatsa, u o’shanga yaqin keladi,-” deydi.

Xalq pedagogikasida ijobiy axloqiy sifatlarni shakllantirishda katta yoshli bolalardan foydalanish taklif yetiladi. Amaliy hayotda ham oiladagi kichik yoshli bolalar katta yoshli akasi yoki opalaridan ko’proq tarbiya oladilar. Katta bolalar o’z ukalariga g’amxo’r bo’ladilar. Ular ukalariga tarbiya bera turib, o’zlarini kattalardek his qiladilar. Ularga mehnat qilish, axloqiy madaniyat ko’nikmalarini singdiradilar. SHuning uchun bosh farzand tarbiyasiga ko’proq, e’tibor berilsa, kichiklarini tarbiyalash oson kechishi ta’kidlanadi: “Kattasini tarbiya qil, kichigining o’zi o’rganadi” deyiladi.

Bolani yutuqlari uchun ortiqcha maqtash uni o’z bilarmonlikka olib kelishi ta’kidlanadi: “O’zini maqtagan axmoq, bolasini maqtagan undan ham axmoq”.

Bolalikda paydo bo’lgan salbiy axloqiy sifatlarni tuzatish mumkinligi va bu uncha qiyin kechmasligi ta’kidlanadi. Shuningdek, yomon xislatlar to’g’ma emas, balki o’zlashtirilgan sifatlar, noto’g’ri tarbiya oqibati ekanligi ta’kidlanadi.

Boladagi salbiy sifatlar oiladagi yoki atrof-muhitdagi salbiy omillar tufayli paydo bo’lgan bo’lsa, yomon odatni vujudga keltirgan manbalardan bolani uzoqlashtirish, manbani bartaraf etish taklif yetiladi. Oilada osoyishta muhit yaratish, yaxshi do’stlar topishga ko’maklashish tavsiya yetiladi: “Do’stingning kimligini ayt, sening kimligingni aytaman”, “Yaxshi bilan yursang yetarsan murodga, Yomon bilan yursang qolarsan uyatga” maqollari fikrimizning dalilidir.

O’z-o’zini tarbiyalash inson shaxsining shakllanishida katta ahamiyatga ega. Xalq bu borada tarbiyalashning o’ziga xos dasturini taklif yetib: “Yaxshilarga yondosh, yomonlardan uzoqlash”-deb

ta'kidlaydi. "Yetti o'lchab bir kes", "Avval o'yla, keyin so'zla", "Yaxshilikni yomondan o'rgan" kabi maqollarda mustaqil hayotda odamlar yordamida yaxshi sifatlarni egallash, yomon sifatlarni tuzatish mumkinligi ta'kidlanadi.

Etnopedagogika manbalarida yoshlar o'z-o'zini tarbiyalash va qayta tarbiyalash vositasida eng oliy insoniy sifatlarni — izzat-hurmat, kamtarlik, odillik, halollik, mehnatsevarlik, to'g'riso'zlik singari odatlarini egallashi mumkinligi ta'kidlanadi.

Bolalarda aqliy va ijobiy axloqiy sifatlarning shakllanishida o'yinlarning ahamiyati ham katta. O'yin jarayonida bolaning bunday sifatlari rivojlanadi. Bola 3-5 yoshda predmetlar bilan, 5-7 yoshda esa bolalar va kattalar bilan o'ynashga, rollarni bajarishga intiladi. O'yin jarayonida u ota, ona rolini bajarishi, qo'g'irchoqni kiyintirish, yuvintirish, uxlatishni o'rganadi, hayvonlar va qushlarga taqlid qilib ovoz chiqaradi, Vrach, o'qituvchi, shofyor, sotuvchi obrazlariga kiradi. Shuning uchun o'yin ham etnopedagogika manbasi sifatida katta tarbiyaviy kuchga ega.

Ertaklarni obrazli qilib so'zlab berish vositasida yaxshi axloqiy sifatlarga havas, yomonlariga nisbatan esa nafrat uyg'otiladi.

Adabiyotlar:

1. M. Xolmatova «Oilaviy munosabatlar madaniyati va sog'lom avlod tarbiyasi» T. 2000 y.
2. E. Yusupov, Y. Yusupov «Oila – ma'naviyat bulog'i» T. 2003 y.
3. A. K. Munavvarov «Oila pedagogikasi» T. 1994-y.
4. O'rta Osiyoda pedagogik fikr taraqqiyoti tarixidan. Tuzuvchi-mualliflar: M. Xayrullayev, N. Hatomov va b. TOshkent. "FAN", 1997.
5. Jumayeva X. Folklor va tarbiya. T. "O'qituvchi", 1980.
6. Mutalipova M.J. Xalq pedagogikasi – T.: Alisher Navoiy nomidagi O'zbekiston milliy kutubxonasi nashriyoti, 2011 y.
- 7 Martin, Jay. **The yeducation of John Dewey. (2003).** Columbia University Press

10-11-Mavzuga oid tayanch iboralar:

Family-Cemya-Oila-jamiyatning kichik bo'g'ini.

Moral-Moralno'y-axloqiy-jamiyatda qabul qilingan jamoatchilik fikri bilan ma'qullangan jarayon.

Legacy-Naslediye-Meros-intellektual sohada o'tmishdagi ajdodlarimizdan avlod-dan-avlodga o'tib kelayotgan aqliy faoliyat natijalari.

Ancient-drevniy-qadimgi- yeramizdan avvalgi va tarixiy davrlar.

Perfest man- idealno'y chelovek- komil inson- "Komil inson – bir ideal, barcha dunyoviy va ilohiy bilimlarni egallagan, ruhi mutlaq ruhga tutash, fayzu karomatdan serob, siyratu surati saranjom, qalbi yezgu tuyg'ularga limmo-lim pokiza zot".

Sulture-kultura-madaniyat-insonning egallagan bilimlari va hosil qilgan tajribalariga asoslangan malakali harakatlari yoki mehnat faoliyatining mahsulidan bunyod bo'lgan

Mustaqil ish uchun mavzular:

1. O'zbek xalq pedagogikasida tarbiya metodlari.
2. Namuna va ibrat ko'rsatish metodlari.
3. Rag'bat va jazolash metodlari.
4. Etnopedagogik manbalarda o'z-o'zini tarbiyalash metodlari.

Nazorat savollari:

1. O'zbek xalqi farzand tarbiyasida qanday metodlardan foydalangan?
2. O'zbek milliy tarbiyasining o'ziga xos xususiyatlari to'g'risida gapirib bering.
3. Xalq va zamonaviy pedagogikadagi tarbiya metodlarini qiyosiy tahlil qiling.
4. Tarbiya metodlarini didaktik jarayonga tatbiq etish usullari haqida gapirib bering.

12-mavzu: XALQ PEDAGOGIKASIDA AXLOQIY TARBIYA MASALALARI

Reja:

1. O'zbek xalqining madaniyati , axloqiy me'yorlari .
2. Xalq pedagogikasida axloqiy tarbiya.
3. Abdulla Avloniyning ta'lim-tarbiyaga oid qarashlari
4. Abdulla Avloniyning «Turkiy guliston yoxud axloq» asarida insoniylik va axloqiy tarbiyaga oid qarashlari

Tayanch iboralar: Axloqiy va falsafiy yetuklik, xalq odobnomasi , ma'naviy ustivorlik , tarbiyaviy qarashlar.

Xalq madaniyatining eng muhim belgilaridan xushmuomalalikka, hozirjavoblikka alohida e'tibor berilgan . Sharq xalqlari uz bolalariga soxtalik, yasamalikdan nari yurishni singdirib kelgan, samimiy munosabatni ulug'lagan. Xalq pedagogikasini chukur o'rganar ekansiz, mutafakkirlarning ta'lim-tarbiyaga oid, odob-axloqka oid asarlarni ko'zdan kechirar ekansiz, o'zbek xalqi bolalarni tarbiyalashda tarbiyaviy ishning eng ta'sirchan uslubi – uyin shaklidan juda okilona foydalanganini kurasiz . Ugil bolalarni uddaburon, chaqqon, topqir qilib, qizlarni mehr-shafqatli , uy ishlariga kirishimli qilib tarbiyalaydigan shunday an'anaviy uyin shakllari bo'lganki, ularni etnografiyasini o'rganish yuli Bilan tiklash, hozirgi ishlarimizda ham qo'llash kerak. Yosh avlodni tarbiyalashda keksa avlodning xizmati, ayniqsa benihoyadir. Bobo va buvilar oilada tarbiyani mukammal yo'lga qo'yishda , chinakkam xalqchil tarbiyani, oilaviy tarbiyani yaratishda jonkuyarlik qiladilar

Kesalar haqida gap ketganda , biz ularni xonadonimiz farishtasi , xayrbarakasi deb ataymiz. Xalq donoligi, ming yillik tajribalar, milliy an'analar qadriyatlarimiz ongida, faoliyatida, turmush tarzida jamlangandir. Ular yosh avlodning ustozlari, murabbiysi, hayot dorilfununidir. Donishmandlar qari bilganni pari bilmas, deb bejiz aytishmagan .

O'zbek xalq pedagogikasi an'analarida farzandlarni estetik idroki, hissiyoti va tasavvurlarini rivojlantirish hamda

mukammallashtirish, tarbiyalanuvchilarning badiiy-ijodiy kobilyatlarini shakllantirish va kamol toptirish, estetik did asoslarini shakllantirish va kamol toptirish: estetik tarbiyada tarbiyalanuvchilar o'yin folklorining o'rni va ahamiyati, tarbiyalanuvchilar folklor- etnografik dastalari – estetik tarbiya markazi ekanligi, vorislik, ustoz-shogirdlik an'analarning pedagogik, axloqiy-estetik ahamiyati , yoshlarni shaxs sifatida shakllantirish hamda badiiy-estetik tarbiyalashda xalq ommaviy tomosha, dorbozlik, askiya, baxshi-shoirchilik, dostonchilik, qiziqchilik, qiroatxonlik, otunlik, buzaxurlik alyorlari kabi san'atlarining tutgan urni va pedagogik-tarbiyaviy ahamiyati , xalq an'anaviy sporti , farzandlar jismoniy bakuvvatligi va yetukligining garovi ekanligi, chaqqonlik , epcillik va har tomonlama garmonik rivojlanishning sinalgan vositasi ekanligi tarbiyalanuvchilar uyin folklorining pedagogik tarbiyaviy ahamiyati, xalq pedagogik tarbiyasida turizm va sayohatning, savdo-sotiq va tijoratning o'rni, jismoniy-tarbiya va sport kunikmalarida xalq sport va tarbiyasida ahamiyat berish .

Xalq an'anaviy pedagogikasida tabiat va inson uygunlashuvi muammolari, tabiat va tarixni e'zozlash , saklash va qadrlashning ahamiyati , hayvonlar dunyosi , qushlar olami hamda dov-daraxtlar, o'simliklar va giyohlarga; ruxsat, suv, borliq-atrofga insoniy munosabat — xalq pedagogikasining ekologik tarbiyasi asoslarining asosi ekanligi, odatlar, udumlar, rusm-rusumlar, marosimlar, «Navruz», «Mehrjon», «Hayit-ro'za» boshqalarning tarbiyalanuvchining dunyoga kelishi, qulog'iga azon aytish, ilk qadami, beshikka solish, birinchi kiyim-bosh kiydirish, to'y-tomoshalar, odatlar, udumlar , marosimlar va an'analarning ta'lim-tarbiyaviy pedagogik yunalishi, ahamiyati va shu kabilar.

Pedagogik madaniyatni egallash uchun avvalo boy pedagogik tarixiy merosimizni chuqur bilishimiz zarur. Chunki utmish tajribalaridan sabok olib, amaliy faoliyatga dadil kirib borish mumkin .

Tarixiy merosimizdagi ulkan xazinadan bahramand bo'lish niyatida o'zbek xalq pedagogikasiga murojaat yeta boshladik . Ana shunday ulkan pedagoglarimizdan biri Abdulla Avloniy edi.

Abdulla Avloniy ta'lim-tarbiyaga oid qarashlari kengroq tasavvur etish uning hayot faoliyatiga bir nazar tashlash urinli bo'lar. Abdulla Avloniyning otasi Mirovlan asli Qo'qonlik bo'lib, to'quvchilik bilan shug'ullangan. «Otaonam, — deydi Abdulla Avloniy tarjimai holida, — savodli bo'lganlar. Ishdan bo'shagach har ikkovlari ham kitob oq'irdilar.»

Abdulla Avloniy 1878-yil 12- iyulda Toshkentdagi Mergancha mahallasida tug'iladi. U 7 - yoshida O'qchidagi eski maktabni, keyinroq madrasani ham oq'ib bitiradi. Arab, fors, tatar, Ozarbayjon va rus tillarini puxta o'rganadi . 1907-yilda «Shuhrat», 1908-yilda esa « Osiy» degan yangi ro'znomalarni chiqaradi .

Uning 1912-yilda yozgan « Muallimi avval» kitobidan yoshlar savod chikarishgan, 1915-yilda yozgan «Ikkinchi muallim» kitobidan esa she'r va hikoyalar o'qib, zurur saboqlar olishgan .

Abdulla Avloniy «Birinch muallim»da shunday deb yozadi: «Muhtaram muallim afandilarimizdan rijo qilurmanki , bizning «Birinch muallim»imizdan ham olib tajriba qilib , ukitib kursalar. Chunki xar gulning bir isi , har mevaning bir ta'mi , mazasi bordir. Bu «buy»yu ta'm esa tajriba soxiblariga nashfuz ma'lum bo'lur» , « Birinch muallim» , «eng oson usul ila» tartib yetilmish» .

Abdulla Avloniy tanikli shoir sifatida 4000 misradan ortik she'r ijod qilgan , kuplab ilmiy-pedagogik makolalar nashr yettirgan . U 1934-yil 24- avgustda vafot yetadi .

Abdulla Avloniyning asosiy ta'lim-tarbiyaga oid qarashlari 1913-yilda yozgan «Turkiy guliston yoxud axloq» kitobida ifodalangan . Bu kitob ikkinchi marta 1917-yilda eski o'zbek yozuvida Toshkentda nashr qilingan va boshlangich sinflarda axloqdan darslik vazifasini o'tab kelgan . Bu asarida u islom dini haqida shunday deydi: « Islomiyat-odamgarchilik» demak .

Bu asar hozirgi Kirill yozuvida 1-marta 1967-yilda «O'qituvchi» nashriyotida qayta chop etiladi .

U 80 bet hajmda 10 ming nusxada nashr yetilgan bo'lsa ham O'zbekiston Pedagogika Fanlari ilmiy-tadqiqot instituti kutubxonasida uning bir nusxasi saklanmokda, xolos.

Demokchimizki , bu asarga bo'lgan talab ancha katta.

Mazkur asarga pedagoglarimizdan Muhitdin Maxsumov kirish so'zi yozar ekan, shunday degan :

«Turkiy guliston yoxud axloq», Kaykavusning «Qobusnoma» , Yusuf Xos Xojibning «Qutadg'u bilik», Nosir Xusravning «Saodatnoma», Sa'diyning «Guliston» va « Buston», Jomiyning «Bahoriston» , Navoiyning «Maxzub-ul-qulub» , Axmad Donishning « O'g'illarga nasixat» kabi asarlari tipidagi o'ziga xos bir asardir . XX asr boshlarida bunday asarni o'zbek tilida birinchi bo'lib Abdulla Avloniy yaratdi va ta'lim-tarbiya ishlarida uni tatbik yetdi .

Muallif ta'lim-tarbiya haqida g'oyat ibratli fikrlarni bildiradi .

«Pedagogika – deydi Abdulla Avloniy , - bola tarbiyasining Fani demakdir» . « Dars ila tarbiya ikkisi jon ila tan kabidir». « Dars oluvchi – biluvchi , tarbiya oluvchi- amal kiluvchi demakdir» .

Bu yerda pedagogika faniga kiska va lunda ta'rif berilgan , ta'lim Bilan tarbiyani jon Bilan tanga uxshatib , ularni bir-biridan ajratib tushunish mumkin emasligini erkin ifodalab bergan .

Axloqni Abdulla Avloniy «YAxshi xulqlar» va «yomon xulqlar» guruxiga bo'lib, quyidagicha tushunchalarni sanab o'tadi va ularga izoh beradi.

U «Yaxshi xulqlar»ga quyidagilarni kiritadi:

Fatonat (utkir zexn, ziyrakli , tezfaxmlilik), nazofat

(tozalik, poklik, ozodalik) , sa'y (harakat , tirishish,urinish) va g'ayrat, riyozat (qiynalish, mashaqqatlanish), shijoat (botirlik, dovyuraklik), qanoat , ilm, sabr, halim (yumshoqlik , muloyimlik, yuvoshlik), intizom, mikiyosi, nafs, vijdon, vatanni sevmak, haqoniyat , nazari ibrat (ibrat Ko'zi), iffat (poklik, tozalik, nomus, adab) , idrok va zako (zexnlik , tez tushuna olishlik), ziyraklik, xifzi lison, xavf va rajo (umid , tilak) , itoat , xakshunoslik , xayrixoxlik kabi ijobiy fazilatlar.

«Yomon xulqlar»ga esa : g'azab , shahvat , jaholat , razolat (pastkashlik , tubanlik), safoxat (aqlsizlik, nodonlik , ablahlik), adovat (dushmanlik, kek), nifoq, tama'(ochko'zlik, qizg'anchilik) zulum kabi salbiy xususiyatlar kiradi. Unda mana shu xulq tushunchalarining ma'nosi izohlanadi, ta'riflanadi va ma'lum bir baytlar Bilan yakunlanadi. Masalan: tarbiya bilan inson qismati hal bo'lajagini ta'riflab, shunday bayt keltiradi:

Xudoning rahmati, fayzi hama insonga yaksardur, Va lekin tarbiyat birla yetushmak sharti akbardur. Tugib tashlov bila

bo'lmas bola , bo'lgay balo sizga, Vujudi tarbiyat topsa, bo'lur ul rahnamo sizga.

Temurchining bolasi tarbiyat topsa , bo'lur olim, buzulsa xulqi, luqmon o'g'li bo'lsa bo'lgusi zolim.

Hozirgi rus tilidan o'zbek tiliga tarjima kilingan pedagogika darslaridagi «Axloqiy tarbiya» , « estetik tarbiya» deb xar xil turlari tilga olinsa, Abdulla Avloniy tarbiyaning tarkibiy kismlarini kuyidagicha ko'rsatadi:

1. Tarbiyaning zamoni
2. Badan tarbiyasi .
3. Fikr tarbiyasi .
4. Axloq tarbiyasi .

«Tarbiyaning zamoni»da uni qachon boshlash va kimlar shugullanishi zarurligi ko'rsatilgan. Abdulla Avloniy ta'kidlashicha, tarbiyani yoshlikdan boshlash nihoyatda zarur. Haqiqatdan ham, kichik yoshdagi bola hali misoli plastilin, qayoqqa karab ishlov berilsa, shunday shakllanadi, suyagi kotadi . Tarbiya Bilan dastlab ota-ona, keyin faqat maktabgina emas, hatto butun jamoatchilik, hukumat ham shugullanishi zarur, chunki bunda inson takdiri xal etiladi. «Alhosil, — deydi Abdulla Avloniy , — tarbiya bizlar uchun yo hayot , yo mamot , yo najot – yo halokat, yo saodat – yo falokat masalasidir» .

Abdulla Avloniy fikricha ota-ona, oila badan tarbiyani uz zimmasiga olishi , fikriy , akliy tarbiya sohasida asosan muallimlar kabi javob berishi lozim. Chunki jismoniy tarbiya shartlaridan biri badan , kiyim-kechak , uy-joy , asbob-uskunalarini toza tutish zarur. Har xil iflosliklarni yuqtirmaslik masalasida ota-ona ehtiyot bo'lishi kerak. Tozalik , poklik , kundalik ehtiyoj koida , odatga aylansagina faxm , idrok , kishi ruxiyati , fikri rivojlanadi .

Xalqi olam suygusidir tozalik , pokni ,

Poklik orttirgusidir faxm ila idrokni ,

Xar kishini kuksida poklik nishoni bo'lmasa, Tozalik maydonidan kuvgaylar ul bebokni .

Abdulla Avloniy mehnat, g'ayrat, dangasalik, yalqovlik, jasoratlilik, qo'rqoqlik, qanoat, sabr, intizom kabi axloqiy tushunchalarga alohida to'xtaladi. U yoshlarni kichiklikdan intizomga urgatish , ilm-ma'rifatli bo'lish zarurligini uqtiradi. Ilm-

fan, uning fikricha, yoshlarni yomonlikdan qaytaruvchi, yaxshilikka yetaklovchi, yetuklikka yeltuvchi, baxtiyor yetuvchi qudratli kuchdir.

« Ilm,- deydi Abdulla Avloniy ,- insonlarning madori, hayoti, rahbari najotidir» .

Ilm bir daryo ichi tulumush duru gavhar bilan , Qiymatu qadrin qachon bilgay Ani johil yilon.

Vijdon tushunchasi kengroq talqin etiladi, u yaxshi xulq manbai, kishining fazilatini ko'rsatuvchi kuzgu , vijdoni – kishining eng yaxshi mevasi hosili. Hayo, iffat , ibrat , til – kishi uchun eng muhim ziynatlardir. U ona tilining buyukligini eslatadi: ey ona til, aziz qadrdonim, Iltifoti ruhim, rahmonim. Tugdim kundan aylading ulfat , Ulguncha ayilma ey jonim .

«Menga ilmu adab san o'rgatding chin adib muallim shonim.

Millating ruxini ko'targuchi sen, eng muqaddas karami sultonim.

Abdulla Avloniy guzallik-nafosat haqida fikr yuritib , ma'naviy ichki guzallikning suzda ifodalanishini alohida ta'kidlaydi .

Guzallik yuzda yermay yey birodar, So'zi shirin kishi har kimga yoqar.

So'zing oz bo'lsin-u , ma'noli bo'lsin, eshitganlar qulog'i durga to'lsin .

Abdulla Avloniy o'zbek-milliy madaniyatiga, xalq ta'limini yangi yo'lga qo'yishda iste'dodli pedagog sifatida jonbozlik kursatdi. U yoshlarga savod o'rgatish, tarbiyalash yuzasidan g'oyat muhim masalalarni ko'tarib chiqdi va ularni yangicha hal etish yo'llarini kursatdi .

Xullas, Abdulla Avloniy uz durdonalari Bilan o'zbek xalq pedagogikasining tarbiya nazariyasiga ulkan hissa qo'shdi .

Abdulla Avloniy g'oyalarini kayta anglash , fikrlarini , uylarini yana bir mushohada etish uchun uning asarlarini qayta nashr etib, kelajak avlodga yetkazsak , alloma ruhini shod etgan va bu bilan biz o'zligimizni e'zozlagan bo'lamiz .

Quyida Abdulla Avloniyning «Turkiy guliston yoxud axloq» asaridan parcha ukiysiz .

CHor Rossiyasi ulkamizni bosib olgandan so'ng millatimiz ziyolilari mahalliy xalqlarimizni ma'rifatli qilish maqsadida milliy

maktablar ochib , yoshlarga milliy- vatanparvarlik tarbiyasi berish yullari haqida bosh kotirganlar .

Ular shu yuldan borib juda kup darsliklar , kullanmalar yaratganlar. Ana shulardan biri Abdulla Avloniydir .

Abdulla Avloniy birinchi bo'lib 1913-yilda pedagogikaga oid «Turkiy guliston yoxud axloq» kitobini yaratdi. Mazkur kitob 1917-yilda ikkinchi marta qayta nashr etilgan. 1967-yilda esa A.Maxsumova tomonidan hozirgi alfavitda tayyorlanib, «O'qituvchi» nashriyotida chop ettirilgan .

Abdulla Avloniy «Turkiy guliston yoxud axloq» boshlang'ich sinflarda axloqdan darslik sifatida ko'p yillar foydalanib kelingan.

Adabiyotlar:

1. Mutalipova M.J. Xalq pedagogikasi – T.: Alisher Navoiy nomidagi O'zbekiston milliy kutubxonasi nashriyoti, 2011 y.

2. B.Ziyomuhamedov, SH. Abdullayeva «Pedagogika»- T — 2000

3. Boshlangich ta'lim. 1992 y. 5-6 son

4. «Xalq ta'limi» 2003 y

Nazorat savollari :

1. Abdulla Avloniyning pedagogika ta'limiga qo'shgan xissasi haqida gapiring.

2. «Turkiy guliston yoxud axloq» asarining yaratilish tarixi .

3. Asarda ilmning qanday qirralari aks yettirilgan ?

4. Asarda kuprok tarbiyaning qanday jihatlariga ta'rif berib utilgan ?

5. Biz asarni o'rganishimizdan maqsad nimada?

12-mavzu uchun tayanch so'zlar:

National pedagogi- Notsionalnaya pedagogika-Xalq pedagogikasi. Xalqning boy ta'lim- tarbiya borasidagi tajribalari, mutafakkirlarning ilg'or pedagogik g'oyalari hamda diniy manbalar ta'lim-tarbiya borasidagi g'oyalarini qamrab oladi.

Education- Vospitaniye-Tarbiya. Ma'naviy manbalar va hozirgi zamon talablari va ehtiyojlarini nazarda tutgan holda

o'qituvchining o'quvchi bilan aniq bir maqsadga qaratilgan o'zaro ommaviy va nazariy muloqotidir.

A cultural and educational-Kulturno-vospitatelnoy-Madaniy tarbiyaviy. Avlodlar tomonidan yaratilgan amaliy tajriba, axloo'iy, ilmiy, tafakkuriy, diniy va ruxiy qarashlar, xalq madaniyati va ijodi kabi moddiy va ma'naviy boyliklarni yoshlar onggiga singdirish.

Moral-Moralnoy-axloqiy-jamiyatda qabul qilingan jamoatchilik fikri bilan ma'qullangan jarayon.

Mustaqil ish uchun mavzular

1. O'zbek xalqining madaniyati , axloqiy me'yorlari .

2. Xalq pedagogikasida axloqiy tarbiya.

3. Abdulla Avloniyning ta'lim-tarbiyaga oid qarashlari

4. Abdulla Avloniyning «Turkiy guliston yoxud axloq» asarida insoniylik va axloqiy tarbiyaga oid qarashlari

13- mavzu: XALQ PEDAGOGIKASIDA JISMONIY VA MEHNAT TARBIYASI

Reja:

1. Etnopedagogikada jismoniy barkamollikning ijtimoiy ahamiyati haqida.
2. Mehnatning ijtimoiy ahamiyati va mehnatsevarlikning ulug'lanishi.
3. Xayoliy mehnat qurollari va mehnat ahlining e'zozlanishi .

Tayanch so'zlar: jismoniy tarbiya, barkamollik, mehnat tarbiyasi, mehnatsevarlik, mehnat qurollari, mehnat ahli.

Etnopedagogikada jismoniy barkamollikning ijtimoiy ahamiyati haqida. O'tmishda insonning tabiat stixiyalariga qarshi kurashdagi o'zligi noma'lum tuyulgan hodisalarga javob topishga undagan. Bo'ron, sel, toshqin, zilzila kabi g'ayri tabiiy ko'ringan kuchlarga qarshi kurasha oluvchi qahramonlar yaratishga olib kelgan. SHuning uchun "Avesto" da Anaxita xushqomat, zabardast, kamtarin, to'g'riso'z go'zal qiz sifatida namoyon bo'ladi. U kishilarga kuch-qudrat baxsh yetuvchi, suvning mo'l bo'lishini ta'minlovchi ma'buda. "Avesto" yovuzlikka qarshi kurashuvchi pahlavonlar g'olib bo'lishida Allohdan madad so'raydi.

"Odami Od" hikoyasida Odami Od obrazi ham jismoniy barkamollikda tengsiz qahramon sifatida tasvirlanadi. Uning bo'yi bo'lutga yetadi, kuchli, dengizda baliqni qo'li bilan tutib, quyosh taftida pishirib yeydi. U Nuh payg'ambarni yelkasiga mindirib, toqqa olib chiqibdi. Tog'da to'rtta bahaybat chinorni tomiri bilan sug'urib, ustiga Nuh payg'ambarni o'tirg'izib, dengiz bo'ylab ravona bo'libdi. Nonushtaga bir hovuz suvga non to'g'rab yer ekan, chinordan kema yasab, hamma odamlarni kemaga solib, dengizga tushib, o'zi kemani tortib ketibdi.

"Avesto" dagi adolatli shoh Jamshid ham shunday qudratli qahramon sifatida tasvirlangan. Yetti yuz yil Amudaryoda hukmronlik qilgan yer Xubbi, qahramonlik rivoyatlaridagi To'maris, SHiroq, Zarina, Rustam, Siyovush, Alpomish singari

qahramonlar ham o'z jismoniy barkamolligi tufayli yovuzlikka qarshi kurashganlar.

Hozirgi paytda unumdor yerlar, tabiiy boyliklar, suv resurslarining kamayishi, alkogolizm, narkomaniyaning kuchayishi singari salbiy omillar insonning jismoniy barkamolligi, sog'lig'i, yoshlar salomatligini asrashni taqoza yetmoqda. Komil shaxs tarbiyasida jismoniy tarbiya muhim yo'nalishga aylandi. Xalq hamisha jismoniy tarbiya – salomatlik garovi ekanligini tushungan. SHuning uchun yoshlarga o'yinlar, milliy kurash turlari, sport musobaqalariga, toza havodan foydalanishga alohida e'tibor bergan. Quyosh nuri va suvdan foydalanib, sog'liqni saqlash mumkinligini qadimdayoq tushunib yetgan. Ba'zan o'z sog'lig'iga e'tiborsiz qaragan yoshlarga qarata aytiluvchi o'gitlar shular jumlasidandir:

"Ikki narsa yo'qotilganidan so'ng qadrlanadi – sog'liq va yoshlik", "Tan sihatlik – tuman boylik", qozoqlar: "Kambag'alning boyligi — sog'lig'i", — desa, turkmanlar: "Sog'liq bo'lsa, erkinlik bo'ladi" deyishadi. SHuningdek, xalq sog'liqni saqlash uchun "Boshingni salqin, oyog'ingni issiq tut" deb pand beradi. Sog'liqni saqlashda ovqatlanish madaniyatiga amal qilishga chaqiradi: "Qorning og'risa – og'zingni, ko'zing og'risa – qo'lingni tiy" va b.

Zararli odatlar oqibati achchiq ekanligi ta'kidlanadi: "CHekuvchining ichi ham, puli ham kuyadi".

O'z avlodlarini sog'lom, baquvvat, botir bo'lishini orzu qilgan xalq farzandlariga Quvvat, Polvon, Arslon, Botir, Qahramon, Bahodir, Murod, Komil singari ismlar qo'yishni taomilga kiritgan. Dostonlar va ertaklar qahramonlari qahramonlar darajasida tasvirlangan. Ular vositasida yoshlar jasoratiga, mardlik va insonparvarlikka undalgan.

Jismoniy tarbiyada "Ko'pkari", "Qiz quvdi", "Olomon poyga", "Uloq tortish", "Kurash" singari milliy o'yinlarning ahamiyati katta bo'lgan. Ular hozir ham muhim ahamiyatga ega.

Mehnat tarbiyasi ham jismoniy barkamol qiluvchi, ham moddiy to'kin – sochinlikni ta'minlovchi vosita sifatida talqin yetilgan. Mehnatsevar yoshlarni tarbiyalash xalqning bosh maqsadi sifatida qo'yilgan: "Mehnat – mehnatning tagi rohat", "Mehnatdan kelsa

boylik, turmush bo'lar chiroylik". **Mehnatning ijtimoiy ahamiyati va mehnatsevarlikning ulug'lanishi haqida**

O'rta Osiyo va Qozog'iston sharoitida mehnat tarbiyasi yoshlar tarbiyasining ajralmas qismi sifatida qaralgan. Uni amalga oshirishda avvalo oila, so'ngra jamoatchilik mas'ul hisoblangan. Mehnat vositasida madaniyat, san'at, axloqiy sifatlar, ona Yerga muhabbat hissi tarbiyalangan. CHorvachilik, dehqonchilik, bog'dorchilik, pillachilik turkigo'y xalqlarda qadimdan asosiy mehnat turi hisoblanib, bolalar ularni amaliy hayot jarayonida o'rganganlar.

Xalq pedagogikasi shuni ta'kidlaydiki, inson faqat mehnati bilan aziz. SHuning uchun "Ko'mirchi yo'zi qora bo'lsa ham uyalmaydi", yoki: "Gap bilguncha, ish bil!", "Bugungi ishni ertaga qo'yma!" deb o'git beradi xalq. Xalq hamisha yosh avlod mehnatsevar bo'lishi bilan birga u hunarli ham bo'lishini, hunarni quruq o'rganish emas, balki "qo'li gul usta" bo'lishni targ'ib yetadi. SHuningdek: "Ortiqcha kasb boshni aylantirmaydi", yoki: "Bir yigitga qirq hunar oz" deydi xalq. Ayni paytda o'z ishining ustasi bo'lish insonga darhol nasib yetmasligi yeslatiladi. Buning uchun irodali, sabr-toqatli bo'lishga chaqiriladi.

Mehnatni sifatli qilish (ishning o'zini bilguncha, ko'zini bilish) kelajakda pan berishning oldini olishi alohida ta'kidlanadi.

Xalq yengil ish ortidan quvuvchilar, ishyoqmaslar ustidan kuladi, yoshlarni ulardan ibrat olmaslikka chaqiradi; ularni "oqbilak", "tannoz" deb ataydi. "Dangasaning kosasi oqarmas" ligi, "Ishyoqmasga it boqmas" ligini ta'kidlaydi. SHunday qilib, xalq vijdonan, muntazam, aql bilan ijtimoiy foydali mehnat qilish lozim deb hisoblaydi: "YOMg'ir bilan yer ko'karar, mehnat bilan yel ko'karar", "Yer yo'zini yer ochar, yer yo'zini yer ochar", "Obro'osmondan tushmas, mehnatdan kelar", "Tekinning minnati ko'p, mehnatning ziynati ko'p" va boshqalar.

Xalq ertaklarida, afsona va rivoyatlarda, dostonlardagi qahramonlar o'z mehnatsevarligi, mehnatda toblanganligi, bir necha kasb-hunar sohibi bo'lganligidan hayot qiyinchiliklarini, og'ir sinovlarni engib, o'z maqsadlariga erishadi, keng xalq ommasining baxti, manfaati uchun kurashadilar. CHunonchi, A. Navoiyning "Farhod va SHirin" dostonidagi Farhodning mehnati o'z

ijtimoiy xarakteri bilan, xalq ertagi "Zumrad va Qimmat" dagi Zumrad mehnatsevarligi va ijobiy axloqiy sifatlari bilan o'quvchini o'ziga tortadi.

Markaziy Osiyoda mehnat tarbiyasi berish bilan bolalarni yoshligidan mustaqil hayotga tayyorlashgan. Jumladan, hatto A. Vamberi ham, bizda qiz bolalarga to'qish, bichish, tikish, sut mahsulotlari tayyorlash, 7-8 yoshdan dehqonchilik, chorvachilik ishlarida qatnashishga o'rgatilishini ta'kidlagan. CHunki xalq: "Terga botgan rohatga botar", "Ter to'ksang, dur terasan", "Uyqu – g'adolat, mehnat — rohat", "Xotin chiroyi yerdan, hosil chiroyi yerdan", "Qolgan ishga qor yog'ar", "Quldek ishlasang, bekdek yotib yeysan", "Qo'rada ko'rsam – qornim to'q", "Hunar — birlikda, rizq — tiriklikda", "Ko'pning rizqi mo'l bo'lur", "Baraka — ko'pchilikda", "Ko'pdan quyon qochib qutulmas", "Maslahatsiz bo'lgan ish, boshga keltirar tashvish" va boshqalar.

Xayoliy mehnat qurollari va mehnat ahlining e'zozlanishi
Ma'lumki, ibtidoiy odamlar o'ziga noma'lum bo'lib ko'ringan tabiat kuchlaridan talvasaga tushar ekan, ayni paytda ularni engishga harakat qilgan. Ba'zan buning uddasidan chiqa olmay, g'ayri tabiiy hodisalarga sig'ingan, ularni totemistik tasavvurga aylantirgan.

Jonsiz narsalarga jonli deb qarashdan iborat ibtidoiy qarashlar animizm nomini, g'ayritabiiy jonzodlar (qirq boshli ilon, ikki boshli odamsifat shoxli hayvon ...) totemizm nomini olgan. Totemizm ibtidoiy jamiyatda paydo bo'lib, unda odamning hayvon, o'simlik yoki tabiat hodisalari bilan aloqasi borligiga ishonishga undaladi. "YOriltosh" da tosh yorilib, qizni ofatlardan saqlash uchun o'z bag'riga olsa, "Qilich botir" da qahramonning joni qilichida deb uqtiriladi. SHuningdek, o'tmishda turkiy xalqlar ot, xo'kiz, ilon, bo'ri, it kabi hayvonlarga ye'tiqod qo'rganlar, og'ir kunlarda bo'ri va otlardan najot kutganlar. O'zbek xalq dostonlarida G'iro't, Boychibor, Jiyronqush, Majnunko'k singari otlar obrazlari mavjud. Hatto sohibqiron Amir Temurning "Kuno'g'lon" deb atalgan oti ham g'ayri tabiiy hisoblangan.

Qadimgi etnopedagogika manbalarida hayvonlarda mavjud bo'lmagan xususiyatlar haqida ham fikr yuritiladi. Jumladan, otning qulog'ini burash bilan ko'kka parvoz qilish, suvda so'zish, dunyoning narigi chetiga, baland tog'lar osha "uchar gilam" da

borish samolyotlarning kashf yetilishiga, suv ostida suzuvchi qayiqalar – suv osti kemalarining yaratilishiga, “sehrli yetikcha” lar ega mashinalarning yaratilishini orzu qilish tufayli vujudga kelgan. “Sehrli oyna” haqidagi afsona va orzu televizor misolida ro’yobga chiqqan bo’lsa, sehrli dastgoh sehrli dasturxon haqidagi orzular ish unumi juda yuqori bo’lgan dastgohlarning ishlab-chiqarish uskunalarining yaratilishiga olib kelgan. CHunki, har bir yangilik dastlab orzularda, hayol (fantaziya) da tug’iladi. So’ngra inson uni amalga oshirishga harakat qiladi. CHunki, ijtimoiy taraqqiyotning ma’lum bosqichida mavjud bo’lgan ish qurollari, asboblar, mehnat unumini jamiyat talabi darajasida qondirmagach, yangi qurollar haqida o’ylanadi. Hind badiiy filmi “Ramayana” dagi yoy paykonlarining uchishi, boshqarilishi raketalar haqidagi eng ibtidoiy tasavvurga o’xshaydi.

Etnopedagogikada mehnat ahli g’oyat ulug’lanadi. Mehnatning tarbiyaviy ahamiyatiga ham yuqori baho beriladi: *Donoga ish – shonu shuhrat, Nodonga ish – g’amu kulfat.*

Hosiling kam bo’lsa, havodan ko’rma!

Qolgan ishga qor yog’ar.

Qarasang, qand yersan,

Qaramasang, pand yersan.

Qo’li qimirlaganning og’zi qimirlar.

CHo’pchak degan – cho’p bo’lar, Teraversang, ko’p bo’lar.

Ertalabki ish – ko’ngilni qilar xush.

To’kilsa, manglay tering, Unumli bo’lar yering va shu kabilar.

Mol boqqanning barmog’idan moy tomar.

Molga bersang soz yemish, boqar seni yozu qish.

Moling zotli bo’lsa, yemishing totli bo’ladi ...

Hozirgi zamon pedagogikasida mehnat tarbiyasini tadqiq yetgan buyuk pedagoglar tadqiqotlarini o’rganish shunday xulosaga olib keladiki, ular o’z pedagogik fikrlarini xalq pedagogikasiga tayanib yaratganlar.

Hozirgi paytda yoshlarning mehnat tarbiyasini takomillashtira borish xalq xo’jaligi ehtiyojini qondirishga qaratilgan bo’lib, ayni paytda bu jarayon komil inson shaxsini shakllantirish vositasi

hamdir. CHunki, mehnatning mohiyatini, uning inson hayoti uchun zarur omil ekanligini tushunishgina, mehnatni, mehnat ahlini, moddiy ne’matlarni, tabiatni, madaniy yodgorliklarni asrashga, hurmat qilishga o’rgatadi. Xalq pedagogikasida ta’kidlangan bu boradagi fikrlar mazkur muammoni hal qilishga yordam beradi:

Ko’p yo’rganga Ergashma, ko’p bilganga Ergash!

Mullaning qilganini qilma, aytganini qil.

Otang ta’zirini yemay desang, otang ta’sirini ol!

Oldingdan oqqan suvning qadri yo’q.

O’z qadrini bilmagan, kishi qadrini bilmas.

Aytuvchi nodon bo’lsa, tinglovchi dono kerak.

Ustoz otangdan ulug’. *Ish ustasidan qo’rqar.*

Asil aynimas, sariyog’ sasimas.

Bir kattaning gapiga kir, bir kichikning ..

Adabiyotlar:

1. Barkamol avlod – O’zbekiston taraqqiyotining poydevori. T., O’zbekiston, 1997.

2. Pedagogika tarixi. A. Zunnonov tahriri ostida. T., O’qituvchi, 1997. 3. Hoshimov K.X. va b. Pedagogika tarixi. Toshkent, “O’qituvchi”, 1996.

4. Pedagogika tarixidan xrestomatiya. Tuzuvchi-muallif. O. Hasanboyeva. Toshkent, “O’qituvchi”, 1993.

5. Izmaylov A.E. Narodnaya pedagogika: pedagogicheskiye vozzreniya narodov Sredney Azii i Kazaxstana. M., “Pedagogika”, 1991.

6. Jumayeva X. Folklor va tarbiya. T., O’qituvchi, 1980 va b.

7. Mutalipova M.J. Xalq pedagogikasi – T.: Alisher Navoiy nomidagi

O’zbekiston milliy kutubxonasi nashriyoti, 2011 y

Nazorat savollari:

1. Xalq pedagogikasida bolalarga jismoniy tarbiya berish usullari haqida gapirib bering.

2. Xalq pedagogikasida bolalarga mehnat tarbiyasi berish usullari haqida gapirib bering.

3. Mutafakkirlar jismoniy va mehnat tarbiyasi haqida.

13-mavzuga oida tayanch so'zlar:

Physical training-fizicheskiye vospitaniye-jismoniy tarbiya-insonning barcha tabiiy qobiliyatlarini chiniqtirib, yuksaltirib boruvchi jarayon.

Labour training-Trudovoye vospitaniye-Mehnat tarbiyasi-tarbiyaning muhim turi, shaxsni shakllantirishning zarur shartlaridan biri bo'lgan pedagogik jarayon.

Moral-Moralno'y-axloqiy-jamiyatda qabul qilingan jamoatchilik fikri bilan ma'qullangan jarayon.

Legacy-Naslediye-Meros-intellektual sohada o'tmishdagi ajdodlarimizdan avlodlarimizga o'tib kelayotgan aqliy faoliyat natijalari. **Anciyent-drevniy-qadimgi-yeramizdan** avvalgi va tarixiy davrlar.

Mustaqil ish uchun mavzular:

1. Etnopedagogikada jismoniy barkamollikning ijtimoiy ahamiyati haqida.
2. Mehnatning ijtimoiy ahamiyati va mehnatsevarlikning ulug'lanishi.
3. Xayoliy mehnat qurollari va mehnat ahlining e'zozlanishi .

14-mavzu: ETNOPEDOGOGIK MANBALAR TIZIMI

Reja:

1. Etnopedagogika manbalari tizimi va uning xilma – xilligi.
2. Maqollar, topishmoqlar, olqish va qarg'ishlar tizimi.
3. Marosim folklori, qo'shiqlar, dostonlar, og'zaki drama va askiyalar tizimining pedagogik ahamiyati.
4. Afsona, rivoyat, naqlar, ertaklar, latifalar, loflar tizimining pedagogik xususiyatlari.

Tayanch so'zlar: maqollar, topishmoqlar, olqish va qarg'ishlar, marosim folklori, qo'shiqlar, dostonlar, og'zaki drama va askiyalar.

Etnopedagogika manbalari tizimi vaularning xilma-xilligi:

Etnopedagogika manbalari o'z to'zilishi, qo'llanish o'rnini, vazifasiga ko'ra muayyan tizimlar (guruhlar) ni tashkil yetadi. Bunday guruhlarini ko'rsatish uchun ma'lum atamalardan foydalaniladi. etnopedagogika manbalari turlari ijtimoiy taraqqiyot davomida sekinlik bilan o'zgarib boradi: ularning ba'zilarini so'nishi yoki boshqasi bilan almashishi mumkin.

Etnopedagogika manbalari turlarining vujudga kelishini ijtimoiy hayot taqozasi qiladi. Chunki voqelikning o'zi voqealarga, obrazlarga boy bo'lib, xalq ijodiyoti oldiga uni g'oyaviy-tarbiyaviy va estetik mohiyatini idrok yetgan holda biror shaklda ifodalashni zaruratga aylantiradi. Ajdodlarimizning bosqinchilarga qarshi kurashi afsona va dostonlarni, tabiat kuchlari oldidagi o'jizligi esa so'z magiyasi (afsun) ga sig'inishni paydo qildi. Demak, voqelikning muayyan xarakteri xalq ogzaki ijodida o'ziga xos ifoda shaklini vujudga keltirishga xizmat qildi.

Xalq pedagogik tafakkurining tarixiy taraqqiyot darajasi ham u yoki bu turning yuzaga kelishiga olib keldi. Agar taraqqiyotning ilk bosqichida oddiy shakllar yuzaga kelgan bo'lsa, keyinchalik murakkab shakllar paydo bo'ldi.

SHunday qilib, o'zbek xalq pedagogikasining janrlar turi xilma-xil bo'lsada, u boshqa xalqlar pedagogikasi tizimlaridan farq qiladi. Jumladan, barcha xalqlar pedagogik manbalari tizimida ertak,

maqol, topishmoq, qo'shiq turlari bo'lsada, ruslarda doston, o'zbeklarda blina yo'q, yoki o'zbek va tojiklarda ramozon, hayitlik aytimlari, ukrain va beloruslarda kolyadkalar, ruslarda ratseyka va chastushkalar tizimlari mavjud. Bir necha xalqlardagi etnopedagogika manbalarining bir xil tizimi ham o'z xususiyatiga ko'ra bir-biridan farq qiladi.

Etnopedagogik asarlar janrlari o'z ijodkorlari faoliyati bilan ham bog'liq. Agar topishmoq va maqol singari turlar ommaviy xususiyatga ega bo'lsa, doston, og'zaki drama, ertak, askiya kabilar maxsus kasbiy tayyorgarlikni talab qiladi. Ammo, mazkur turlarga xos quyidagi tamoyillarni ta'kidlab o'tish lozim:

1. Etnopedagogika manbalari pedagogik xususiyatlarining mushtarakligi;
2. Manbalar janrlariaro o'zaro ta'sir, bir-biriga muvofiqlik va bir-birini boyitish xususiyatlari;
3. Har bir turning vujudga kelishida ikkinchi turning manba sifatida xizmat qilishi – genetik aloqa;
4. Bir turdagi asarning boshqa bir tur tarkibida uchrashi;
5. Bir turdagi asarning yana bir necha boshqa turlar tarkibida uchrashi va boshqalar.

Shunday qilib, Markaziy Osiyo xalqlari pedagogikasida manbalar tizimi quyidagilarni o'z ichiga oladi:

1. Maqollar,	8. Latifalar,
2. Topishmoqlar,	9. Loflar,
3. Olqish va qarg'ishlar,	10. Dostonlar,
4. Marosim aytimlari,	11. Og'zaki drama,
5. Qo'shiqlar,	12. Askiya,
6. Afsona, rivoyat, naqlar,	13. Matallar va x.k.
7. Ertaklar,	

Maqollar, topishmoqlar, olqish va qarg'ishlar tizimi:

“Maqol” atamasi arabcha “kavlun” – gapirmoq, aytmoq so'zlaridan olingan bo'lib, ommaning muayyan voqea-hodisalar, voqelik haqidagi lo'nda xulo salarini ifodalaydi. Ularda fikr aniq, muayyan mantiqiy izchillikda, ba'zan to'g'ri, ba'zan ko'chma ma'noda ifodalanadi.

Maqolda ifodalangan pedagogik g'oyalar alohida shaxsgagina emas, balki keng xalq ommasiga qaratilgan bo'ladi. Unda hayotiy tajribada sinalgan pedagogik fikrlar bayon qilinadi. U o'z shakliga ko'ra ixcham, mukammal, lekin ommabop bo'ladi. SHuningdek, maqollar xalq pedagogik tafakkuri yo'nalishlarini, uning pedagogik madaniyatini, ma'naviy-axloqiy ye'tiqodini, turmush va mehnat mezonlarini, sevgi va nafratini, orzu va intilishini ifodalaydi. SHuning uchun ham

L.N. Tolstoy: “Har bir maqolda men shu maqolni yaratgan xalq siymosini ko'raman”, -degan edi. Xalq maqollari mehnat jarayonida yaratilganligi tufayli unda mehnat mavzusi yetakchilik qiladi. Mehnatga muhabbat, hurmat ulug'lanuvchi makollarda dangasalik qoralanadi: Betashvish bosh qayda, mehnatsiz osh qayda; Dangasaning kosasi oqarmas; Ishyoqmasga it boqmas ...

Vatanparvarlik, dushmanga qarshi nafrat targ'ib yetiladi: Bo'lbo'l chamanni sevar, odam – Vatanni; Vatan gadosi – kafan gadosi; Ona yurtning omon bo'lsa, rangi ro'ying somon bo'lmas ...

Botirlik, saxiylik, adolat, insof qadrlanadi: Arslon izidan qaytmas, yigit so'zidan; yerni nomus o'ldiradi; Botirdan yov qo'rqar; Yo'lga chiqsang, yo'ldoshli chiq! ...

Ilmni egallash targ'ib yetiladi: Ilm – aql chirog'i; Ilm ko'p, umr oz, zarurini o'rgan; Kitob – bilim manbai ...

Topishmoq – deb, bir-biriga o'xshash ikki predmetdan jumboq yasali, ikkinchisiga xos o'xshash belgilar asosida uni topishga mo'ljallangan she'riy yoki nasriy topshiriqqa aytiladi. Masalan: “Bir parcha patir, olamga tatir” topishmog'ida eng to'yimli ozuqa – patir “Oy” ga o'xshatilgan. Oy ham go'zal, tunda olamni munavv qiladi.

Topishmoq atamasi “Top” buyruq fe'li va “-ish” hamda “-moq” qo'shimchalaridan yasalgan.

Topishmoqlarda ham ta'lim-tarbiyaviy fikrlar olg'a suriladi, ular vositasida insonning tafakkuri, fikrlash doirasi, topqirligi, nutqi, hozirjavoblik sifatleri o'stirilgan. O'tmishda aholi qishning uzun tunlarida to'planishib, maqol, matal, topishmoq, doston, ertaklar aytib vaqtini ko'ngilli o'tkazganlar. Bunday anjumanlarda bolalar ham qatnashgan. Jumladan: topishmoqni topolmaganlar “shahar bergan”. Masalan: Qoziq ustida qor turmas (nima? -tuxum). Agar javob beruvchi topishmoqni topolmasa:

“SHahar berdim”, - degan. SHunda topishmoq aytuvchi shunday deb, sherigini uyaltirgan, izza qilib, so‘ng o‘zi javobini aytgan: “SHahar, unda boru munda kel, kelib yonimga yiqil, Ikkalamiz ketaylik, Sen keta turib bir xaloga yiqilding. SHunda bir devona: “Xey, do‘st”, -deb keldi. Men bir kurak tillo berdim, u meni maqtab ketdi. Sen bir kurak go‘ng berding, u seni qarg‘ab ketdi. Men bir otga, sen bir yeshakka minding ... “javobi -tuxum” edi. YOki, “sotdim — oldim” dialogi bilan topishmoq javobi yakunlangan:

- Oldim. - Qo‘lini. -
- O‘choqqa kasov qilaman ...
- Sotdim. - Nimasini?. - Nima qilasan?
- Olqishlar - olqish turkiy tillarda

“maqtab, sharaflash, yaxshi istak tilash” ma‘nolarini anglatadi. O‘tmishda olqishlar ulug‘ yoki oqsoqollar tomonidan ijro yetilgan. Hozir ularning quyidagi turlari mavjud:

a) uchrashuv olqishlari: — Kishilar tanish-notanishligidan qat‘i nazar uchrashganlarida olqish aytib fотиha tortadi: “Omin, qadam yetdi, balo yetmasin” kabi.

b) dasturxon olqishlari: “Omin, taomning haqi, baloning dafi, har kim esa, o‘zining nafi, yesonlik, tan-sihatlik, keng fe‘l, ketmas davlat, xotirjamlik ... bersin” singari.

v) ish boshidagi olqishlar (so‘z sehriga ishonishdan paydo bo‘lgan). Jumladan, imorat qurishdan oldin:

“Omin, boshlagan ishlaringda Alloh madadkor bo‘lsin, ishlaring unumli va barorli bo‘lsa, Hazrati Nuh o‘zi qo‘llasin, qo‘llaring dard ko‘rmasin, shu imorat baxtli kunlarga xizmat qilsin”... singari..

Qarg‘ishlar – “qarg‘ish” –“qir” fe‘liga “-g‘a” va “-ish” qo‘shimchalari qo‘shilishidan yasalgan. Qarg‘ishda yomon kishilarga baxsizlik, yomonlik tilansa, so‘kishda kishi shaxsi haqoratlanadi. Qadimgi kishilar qarg‘ish insonga tegishiga ishonganlar, qarg‘ishni yo‘llash va qaytarib olish mumkin deb hisoblaganlar. Jumladan: qarg‘ishni qaytarish aytimi kuyidagicha bo‘lgan:

Yutganim yumurtinga,
Suvlarga oqsin,

Ko‘zlaganim – ko‘zimga. Yellarga uchsин.

Urushganim – o‘zimga,

Suvlarga oqsin,

Yellarga uchsин.

Tog‘larga ursin, Toshlarga ursin .. kabi.

Mifologik qarg‘ishlar: “Arvoh ursin”, “Alvastiga yo‘liqqur”, “Jin ursin”, “Jin chalsin”, “Jin chaqirsin” va b..

Tabiat bilan bog‘liq qarg‘ishlar: “Ko‘zingga gul tushsin”, “Go‘shingni quzg‘unlar cho‘qisin”, “Jonning chiqsin” ...

Jonsiz narsalar bilan bog‘liq qarg‘ishlar: “Sut ko‘r qilgur”, “Non ko‘r qilgur”, “Tobutingni o‘zim ko‘taray”, “Topganing tobutingga buyursin” va boshqalar.

Olqishlar va qarg‘ishlarda tarbiyaviy ta‘sirchanlik g‘oyat kuchli bo‘lib, oilada axloqiy og‘ish yuz bergan a‘zolar, ularning ta‘sirida o‘z kamchiliklarini tuzatishga, ota-onaga, oilaga, yaqinlarga nisbatan o‘z munosabatini, axloqiy sifatlarini o‘zgartirishga majbur bo‘lgan.

Marosim folklori, qo‘shiqlar, dostonlar, og‘zaki drama va askiyalar tizimining pedagogik ahamiyati

Insonga sog'liq, to'kin-sochinlik tila sh, uning hayotidagi biror muhim sanani nishonlash maqsadida o'tkaziladigan, an'anaga aylanib qolgan harakatlar marosim deyiladi. Marosimlarning mavsumiy va oilaviy-maishiy marosim turlari mavjud.

Mavsumiy marosimlar bahorgi, yozgi, kuzgi, qishki marosimlar kiradi. Ular ham turlarga bo'linadi. Jumladan, bahorgi mavsumiy marosimlarga: loy tutish, shox moylar (dalaga qo'sh chiqarish), navro'z, yomg'ir chaqirish, "Sust xotin" ("Avesto" da madh yetilgan) marosimlari kirgan. CHunonchi: **Havolarni yog'dirgan, Sust xotin, Bug'doylarni bo'ldirgan, Sust xotin. Osmondan tomchi tashlab, Sust xotin, yelu yurtni to'ydirgin, Sust xotin...**

YOzgi marosimlar: "CHoy momo" (SHamol ona demakdir, unda shamolda mevalarni to'qilishdan saqlashga undalغان), va boshqalar.

Oilaviy-maishiy marosimlar jumlasiga to'y, (beshik) to'yi, sunnat to'yi, nikoh to'yi, kelin salom, motam marosimi, yig'i-yo'qlovlar va boshqalarda ko'zda tutilgan kishining tarbiyaviy sifatleri ulug'langan, insoniyat qadr-qimmati yuqori ko'tarilgan, insonparvarlik, yoshlarda ularga havas, hurmat uyg'otishga undalغان.

Qo'shiqlar – voqelikni yakka shaxs kechinmalari orqali aks yettiradi.

"Qo'shiq" – turkiy "qo'shmoq" so'zidan olingan bo'lib, misraga misrani qo'shib kuylash, aytish ma'nolarini anglatadi.

Qo'shiqlarda xalq ma'naviyati qudrati, irodasi ifodalanadi. U kishilarni ruhan tetiklikka, jasoratga, mehnatsevarlikka, vatanparvarlikka, do'stlikka, sevgi sadoqatga chorlaydi. Xalq qo'shiqlarining mehnat qo'shiqlari (dehqonchilik, chorvachilik, hunarmandchilik), lirik qo'shiqlar, tarixiy qo'shiqlar, termalar singari turlari mavjud.

Doston – qissa, hikoya, ta'rif, sarguzasht ma'nolarini anglatadi. U keng tarqalgan etnopedagogik janr bo'lib, xalqning ma'naviy-maishiy qiyofasi, kurashi, axloqiy-estetik qarashlari, adolat, ozodlik, tinchlik, vatanparvarlik, insonparvarlik, do'stlik kabi tarbiyaviy sifatlarni targ'ib yetadi. Dostonlarda komil shaxs tarbiyaviy sifatlari umumlashgan holda beriladi. Oliy insoniy sifatlari bo'rttiriladi. SHuning uchun tinglovchida doston

qahramonlaridan o'rnak olish hissi tug'iladi. Dostonlarni baxshilar kuylashadi. "Baxshi" mo'g'ulcha va buryatcha "baxsha", "bag'sha" so'zlaridan olingan bo'lib, "ustod", "ma'rifatchi" degan ma'nolarni anglatadi.

Og'zaki drama – etnopedagogika yo'nalishidagi ijodning mustaqil turi bo'lib, qadim zamonlarda vujudga kelgan. U xalq ongi, axloqiy mezonlari, estetik didini tarbiyalashga xizmat qiladi. Og'zaki dramada tomosha ko'rsatish bahonasida hayot qiyinchiliklari, sinfiy munosabatlar fosh qilingan, tomoshabinda zarur tarbiyaviy sifatlarni tarbiyalashga xizmat qilgan.

Og'zaki dramani qiziqchilar, askiyabozlar, masxarabozlar satirik uslubda ijro etishgan. Ularda ochko'zlik, ko'zbo'yamachilik, zulm, adolatsizlik, zo'ravonlik, buzuqlik kabi salbiy axloqiy sifatlari hajv va yengil kulgi ostida tanqid qilingan.

Askiya – arabcha "zakii" so'zidan olingan bo'lib, "so'zamol", "o'tkir", "zehnli" degan ma'nolarni anglatadi. Askiya – so'z o'yini yoki hozirjavoblar musobaqasidir. Askiyaning payrov turida "Bo'lasizmi", "O'xshatdim", "Gulmisiz, rayhonmisiz, jambilmisiz" kabi turlari mavjud. Ularda kishilarning salbiy xislatlari achchiq kulgi vositasida tanqid (masxara) qilinadi. Askiya ko'pincha to'y, sayil, marosimlarda uyushtiriladi. Askiya Farg'ona vodiysida keng tarqalgan bo'lib, u kishiga estetik zavq berish bilan birga did-farosat, aql-zakovat, sezgirlik, topqirlik, hozirjavoblik sifatlari tarbiyalaydi. Insonni izza qilish vositasida o'z-o'zini tarbiyalashga undaydi.

Afsona, rivoyat, naql, ertak, latifa, loflar tizimining pedagogik xususiyatlari:

Afsona – arabcha so'z bo'lib, sarguzasht, sehr-jodu va uydirmaga asoslangan hikoya ma'nosini anglatadi. Afsonada xalq orzusidagi qahramonlar vositasida dushmanlarni, tabiat stixiyalarini daf etishga mifologik obrazlar yordamida erishiladi. Ular o'quvchini ushbu qahramonlarga o'xshashga, ularga xos tarbiyaviy sifatlarni egallashga undaydi.

Rivoyat – hayotiy voqealarni hayotiy uydirmalar vositasida aks yettiruvchi etnopedagogik manba bo'lib, unda tarixiy voqealar, ayrim shaxslar va geografik joy bilan bog'liq voqealar, ularning bunyod yoki vayron yetilishi hikoya qilinadi. Rivoyat o'quvchida

Vatanga, ajdodlarga, xalqqa muhabbat, zulmga nafrat, do'stlik, insonparvarlik, mehnatsevarlik, ma'naviy va jismoniy kamolotga intilish hissini uyg'otadi.

Naql – axloqiy-didaktik vazifani bajaruvchi, axloqiy sifatlar, fikrlash qobiliyatini o'stirishga qaratilgan etnopedagogik janrdir. Masalan: “Ko'rpangga qarab oyoq uzat”, “Har kim qilsa o'ziga”, “Odam-odam bilan tirik”, “Qaqillashi biznikida, tuxum qilishi qo'shninikida” kabi.

Naqlarda salbiy-tarbiyaviy sifatlarga ijobiy-tarbiyaviy sifatlar qarshi qo'yiladi. Garchi, To'g'rivoy (YAxshivoy, Soddavoy) yo'lda egrivoy (Ayyorvoy, YOmonvoy) ga aldanib qolsada, keyinchalik sehrli yordamchilar tufayli u g'alaba qilib, murodiga yetadi. egrivoy esa misi chiqib, sharmanda bo'ladi.

Naqlarda yashirin holda tarbiyaviy o'gitlar ifodalanib, nihoyasida qissadan hissa chiqariladi.

Ertak – qadimgi turkcha “Etuk” (M. Qoshg'ariy)so'zidan olingan bo'lib, biror voqeani og'zaki so'zlash ma'nosini anglatadi. ertak – Surxon, Qashqa, Farg'ona vohasi, Samarqandda “matal”, Xorazmda “varsaqi”, Toshkent atrofida “cho'pchak” deb ataladi.

Ertaklarda mo'jiza yoki sarguzasht ma'lum voqea-hodisalarni hayot bilan bog'lab, haqiqat, ozodlik, to'g'rilik, odamiylik, olijanoblik g'oyalarini targ'ib yetadi. SHuning uchun ular bolani o'ziga ko'proq jalb yetadi. ertaklar ham didaktik, ham tarbiyaviy ahamiyatga egadir. Jumladan: “CHol bilan kampir”, “Bo'lbo'ligo'yo”, “Ur to'qmoq”, “Uch og'a-ini botirlar”, “Bo'ri bilan qo'zichoq”, “Baxtli kal” singari ertaklar shular jumlasidandir. ertaklarning hayvonlar, qushlar haqidagi turlari, mitti polvonlar (“No'xatvoy”, “Quloqvoy”, “Handalak polvon”, “YApaloqpolvon” ...) haqidagi turlari, bir yoki ikki yepizodli satirik ifoda vositasida salbiy tarbiyaviy sifatlarni tanqid, masxara qiluvchi etnopedagogika turidir. O'zbeklarda latif qaytarish, so'zga chechanlik musobaqasi shaklida o'tkaziladi. mavjud.

Latifa arabcha – latif, mayin, lutf demakdir. Latifa satira va yumorga asoslangan bo'lib

Ulug' Vatan a asarlarining tipik qahramoni Nasriddin afandi hisoblanadi. U latifalarda o'ta aqli, noziktabiat, insonparvar, mehnatsevar kishi sifatida salbiy axloqiy sifatli kishilarni masxara

qiladi. Zaxarxanda kulgi, kinoya, kesatiq, xazilmutoyiba vositasida yomonliklarni bartaraf qiladi.

Lof – mustaqil etnopedagogik tur bo'lib, ularda notabiiy voqealar, salbiy xislatlar tanqid ostiga olinadi. Loflar mubolag'ali yepizodga mantiqiy mos javoburushi yillarida dushmanga nisbatan nafrat ruhidagi xalq qo'shiqlari yaratildi.

Ularda qahramonlikka chorlovchi ruh ustun darajada edi:

Mening yorim qahramon Dushmanga bermas omon.

Bosqinchi fashistlarni, Qilar yer bilan yakson .

Qayta tiklash, tinchlik yillarida mehnat tarbiyasini targ'ib yetuvchi, qo'shiqlar tug'ildi:

Ishlov berdik bo'z yerlarga bog' bo'ldi,

CHigit yekdik, “oq oltin” dan tog' bo'ldi. Kuch ayamay mehnat qildik, tolmadik, To'kkan terdan rohat, vaqtlar chog' bo'ldi. va b..

Porloq kelajakka umid ko'zi bilan boqqan ajdodlarimiz inson qobiliyati va qudratini ideallashtiruvchi mifologik obrazlarni yaratgan. Mifologik obazlarning ilk namunalari qadimiy mif va afsonalarda o'z aksini topgan.

Mif grekcha “myfhos”-so'z, rivoyat so'zidan olingan bo'lib, dunyoning paydo bo'lishi, tabiat hodisalari, xudolar, afsonaviy pahlavonlar; goh inson, goh jonzod qiyofasidagi zulmkor dushmanlar haqidagi to'qima afsonalardir. Mifologiya — miflarni o'rganuvchi fan bo'lib, u ibtidoiy insonning tabiat sirlarini bilishga intilishi tufayli vujudga kelgan.

Insonning tabiat stixiyalariga qarshi kurashdagi ojizligi (bo'ron, sel, zilzila, dovul...) tufayli ularga qarshi kurasha oluvchi g'ayritabiiy obrazlar yaratishga ehtiyoj tugilgan. Natijada yaxshilik va yomonlik haqidagi mifologik tasavvurlar paydo bo'lgan. Olam haqidagi bunday ibtidoiy miflar ta'sirida osmon, oy, quyosh va turli hayvonlar, xudolar, g'ayritabiiy pahlavonlar haqidagi miflar vujudga keldi. Hayvonlar va tabiat stixiyalariga qarshi kurashga qaratilgan (so'z kuchi, afsun “avrash” vositasida ularga ta'sir etish tufayli, yovuz kuchlarga teng keladigan qurol inson ixtiyorida bo'lmagan bir paytda) miflar yaratildi. Ko'rinib turibdiki, miflar insonga osoyishta yashash, yovuz kuchlarni engishga ko'maklashuvchi orzular ifodasidir.

Miflarda yaxshilik va yomonlik, go'zallik va xudbinlik, yorug'lik va zulmat orasidagi kurash jarayoni tasvirlanadi. Komil insonlar hamisha yaxshilik, go'zallik, yorug'likning tantana qilishi ko'maklashadi. Aniqroq aytilganda, miflarni o'qigan o'quvchi ijobiy qahramonlarning tarafdoriga aylanadi. "Avesto" da yaxshilik – Axura Mazda, yomonlik – Axriman qiyofasida namoyon bo'ladi. Kitob g'oyasiga ko'ra barcha hodisalar (tabiat va jamiyatdagi) ana shu ikki yaratuvchining o'zaro kurashidan kelib chiqadi.

Mitra – quyosh va yorug'lik xudosi, Noxit – obodonlik, farovonlik xudosi, Xumo – baxt, tole xudosi va boshqa yaxshilik tantanasiga ko'maklashadi. Yomonlik kuchlari: ajdar, dev, jin, yalmog'iz va boshqa mifologik obrazlarda tasvirlangan. SHuningdek, Kayumars va Jamshid haqidagi miflar ham O'rta Osiyoda qadimdan tarqalgan. Uning turli variantlari mavjud ("Avesto" da, "Qadim xalqlardan qolgan yodgorliklar" da, "SHohnoma" da va b.) Kayumars "G'iyosul lug'at" da Govmard (inson — buqa) deb ta'riflanib, Amudaryo bo'yida yashagan, bo'yi daryoning narigi betiga yetgan va hokazo ....

Miflardagi ijobiy obrazlar xalq manfaati uchun, adolat, go'zallik uchun kurashadi. Kishilarga hayotda, kurashda yordam beradi. Ularga oliy insoniy sifatlarda o'rnak ko'rsatadi, kasb-kor o'rgatadi. Demak, miflarda xalq ommasining ilk pedagogik tafakkuri o'z ifodasini topgan, deyish mumkin.

Jamshid haqidagi mif O'rta Osiyo va yeronda keng tarqalgan bo'lib, unda Jamshid najotkor qahramon sifatida ko'rsatilgan ("Avesto" da).

Jamshid adolatli podsho bo'lib, uning ming yillik shohlik davrida qahraton sovuq, jazirama issiq, kasalliklar va o'lim kamaya borgan. Uning yerida mollar va odamlar ko'paya borgach, u yerni uch marta ko'paytiradi, chorva va qushlarni ham ko'paytiradi. Ammo, to'satdan qahraton qish, toshqin boshlanadi. Odamlarni qutqarish uchun Jamshid (yima) ariqlar ochadi. Bu afsona A. Navoiyning "Mulki Ajam", Firdavsiyning "SHohnoma" asarlarida tasvirlangan. Bunday mifologik obrazlar keyinchalik ertak va dostonlarda rivojlantirildi.

"Odami Od" hikoyasida Nuh payg'ambar bo'yi bo'lutga yetadigan usta yordamida chinordan kema yasatib, odamlarni

kemaga o'tqazib, o'zi kemani torta ketibdi ("Od" – fors-tojikcha "ulkan odam"). "Er Xubbi" mifi ham insonga g'amxo'rlik timsolidagi etnopedagogik asardir. U Xorazm va Farg'onada keng tarqalgan. Xubbi insonparvar, daryoning hokimi, Amudaryoda 700 yil yashagan va bu davrda daryoga jinlar yaqinlasha olmagan. Jamshid taxtga o'tirishi bilan u domdaraksiz g'oyib bo'lgan. Bundan Xubbining opasi aza tutgan, u bilan birga daryo, tog'u-toshlar, qushlar, hayvonlar, odamlar, osmonda farishtalar, yer ostida devlar yig'lagan. Ular Xubbi tirik, qiyomatgacha yashaydi, deb tasavvur qilganlar.

"To'maris", "SHiroq" rivoyatlari, Rustam haqidagi epos, qadimgi qo'shiqlarda ham yuksak tarbiyaviy sifatlarni targ'ib yetilgan. Ularda kishilar yaxshilik qilishga, xushxulq bo'lishga, yomon odatlardan xalos bo'lishga chorlangan. Jumladan, "Devonu lug'otit turk" da quyidagi pedagogik g'oyalar madh yetiladi:

Boqmas jahon sovuq so'z, SHilqim, yuzsiz, baxilga.

YOqimli bo'l, xushxulq bo'l,

Qolsin noming ko'p yilga ... Ov qushlarin ushlab, Tulki, to'ng'iz tishlashib. Itlarimiz ishlatib,

Hunar bilan gerdaydik.

YOki qish – yozning kamchiliklarini shunday ochadi: ***Senda barcha yomonlar, CHivin, pashsha ilonlar. Du mi gajak chayonlar, Hamla qilib yugurishar.*** YOz qishga deydi:

Sendan sa'valar ketar, Bo'lbo'llar sayrab qo'nar.

Menda qaldirg'och tunar,

Naru — moda uchrashur ...

Adabiyotlar:

1. Barkamol avlod – O'zbekiston taraqqiyotining poydevori. Toshkent, "O'zbekiston", 1993.
2. O'zbekistonning milliy istiqloq mafkurasi. Toshkent, "O'zbekiston", 1993.
3. Hoshimov K.H. va b. Pedagogika tarixi. T., "O'qituvchi", 2006.
4. Pedagogika tarixidan xrestomatiya. Tuzuvchi-mualliflar: O. Hasanboyeva. Toshkent, "O'qituvchi", 1993.

5. Jumayeva X. Folklor va tarbiya. Toshkent "O'qituvchi", 1980.
6. O'zbek xalq og'zaki poyetik ijodi. Darslik. Imomov K. va b. tahriri ostida. Toshkent, "O'qituvchi", 1990. -304 b.
7. O'zbek xalq maqollari. YOzib oluvchi va to'plab nashrga tayyorlovchilar: S. Xudoyberganov va b. Toshkent, "G'. G'ulom", 1978. -288 b.
8. Izmaylov A. Narodnaya pedagogika: pedagogicheskiye vozzreniya narodov Sredney Azii i Kazaxsta. Moskva, «Pedagogika», 1990.
9. Hoshimov K. va b.. Pedagogika tarixi. Toshkent, "O'qituvchi", 2005.

14-mavzuga oid tayanch so'zlar:

Legend-Legenda-Afsona- arabcha so'z bo'lib, sarguzasht, sehr-jodu va uydirmaga asoslangan hikoya ma'nosini anglatadi.

Tale-Skazka-Ertak- qadimgi turkcha "Etuk" (M. Qoshg'ariy) so'zidan olingan bo'lib, biror voqeani og'zaki so'zlash ma'nosini anglatadi.

Proverd- Poslovitsa-"Maqol"- atamasi arabcha "kavlun" – gapirmoq, aytmoq so'zlaridan olingan bo'lib, ommaning muayyan voqea-hodisalar, voqelik haqidagi lo'nda xulo salarini ifodalaydi.

Nazorat savollari:

1. Markaziy Osiyo xalqlarida ilk pedagogik tasavvurlar qanday vositalar yordamida bayon yetilgan?
2. Ibtidoiy odamlar so'zning ilohiy qudratiga nega ishonganlar?
3. Buyuk ajdodlarimiz o'z asarlarini yaratishda etnopedagogika manbalaridan foydalanganlarmi?
4. Pedagogik g'oyalar targ'ib yetilgan qadimgi miflardan misol keltiring.
5. "Avesto" da qanday axloqiy sifatlar bayon yetilgan?
6. Rivoyatlarda qanday tarbiyaviy sifatlar tarannum yetilgan?
7. Qadimgi turkiy etnopedagogika manbalarida komil inson tarbiyaviy sifatleri qanday talqin yetilgan edi?
8. Xalq pedagogikasining tekshirish obyekti nima?
8. Bola tarbiyasining tug'ma qobiliyat, muhit va oiladagi ota-ona tarbiyasiga bog'liqligi etnopedagogika manbalarida qay tarzda yoritilgan?

9. O'zbek xalq pedagogikasining tarixiy taraqqiyot yo'lini tushuntirib bering?

10. etnopedagogika manbalari tizimining xilma-xilligini (so'zlab) tushuntirib bering. 12. Maqol va topishmoqlarning pedagogik xususiyatlarini so'zlab bering.

Mustaqil ish uchun mavzular:

1. Etnopedagogika manbalari tizimi va uning xilma – xilligi.
2. Maqollar, topishmoqlar, olqish va qarg'ishlar tizimi.
3. Marosim folklori, qo'shiqlar, dostonlar, og'zaki drama va askiyalar tizimining pedagogik ahamiyati.
4. Afsona, rivoyat, naqlar, ertaklar, latifalar, loflar tizimining pedagogik xususiyatlari.

15-mavzu: XALQ PEDAGOGIKASI VA O'ZBEK XALQ OG'ZAKI IJODI

Reja:

1. Xalq pedagogik tushunchalarining yaratilishi va xilma-xilligi.
2. O'zbek xalq pedagogikasida tarbiyaviy g'oyalarning aks etishi.
3. Xalq og'zaki ijodi manbalari tizimi.

Xalq pedagogikasi fani xalq og'zaki ijodi namunalarida olg'a surilgan pedagogik g'oyalar vositasida komil insonni tarbiyalash, shakllantirish va rivojlantirish muammolari xususida bahs yurituvchi fandır. "Xalq pedagogikasi" va "etnopedagogika" atamaları bir xil ma'nodagi sinonim so'zlardir. SHuning uchun "Etnopedagogika" atamasi o'rnida ba'zan "Xalq pedagogikasi" ifodasi ham ishlatiladi.

Xalq pedagogikasi ilmi har bir xalqning hayotiy faoliyati, ijtimoiy taraqqiyoti jarayonida asrlar osha to'planib, avloddan-avlodga og'zaki tarzda o'tib kelgan. U xalq ommasining tarixiy va ijtimoiy tajribalari maxsuli bo'lib, hayot sinovlarida o'zini oqlagan empirik bilimlar majmuidir.

Birinchi Prezident I.A. Karimov: "Ma'rifatga intilish xalqimizning azaliy fazilatlaridan biridir",-degan edi. Barkamol avlod orzusi. Tuzuvchi — Sh. Qurbonov va b.. Toshkent, "SHarq", 1999. 86-b./. Ana shu fazilatning erkin ifodasini etnopedagogika manbalarida ko'rishimiz mumkin. Chunonchi, etnopedagogikaga doir biror-bir manba yo'qki, unda ilm, ma'rifat, yezgulik, aqliy va jismoniy komillik, ma'naviy-axloqiy go'zallik, mehnatsevarlik, vatanparvarlik, do'stlik va boshqa sifatlar targ'ib yetilmagan bo'lsa. Afsonalar, rivoyatlar, dostonlar, qo'shiqlar singari manbalarda yuqorida qayd yetilgan tarbiyaviy sifatlar xalqning o'zi yaratgan qahramonlar timsolida targ'ib yetiladi.

Xalq pedagogikasi fanining maqsadi-bo'lajak komil shaxs ongida milliy va xalqchil tushunchalarni shakllantirish, baynalmilallik tuyg'ularini tarbiyalash, xalq orzusidagi komil shaxsni tarbiyalab voyaga yetkazishdan iboratdir. Fanning vazifasi

esa-mazkur tarbiyaviy sifatlarni shakllantiruvchi pedagogik jarayonga ijobiy ta'sir etish, uning samaradorligini oshirishdan iborat.

Xalq pedagogikasi tarixan xalqning o'zi, uning ijtimoiy ongi, tafakkuri, turmush tarzi bilan bakatmi ravishda shakllangan. U hozirgi zamon pedagogikasi ilmining ibtidosi hisoblanadi. Xalqning o'zi hayot ekan uning pedagogik fikri, o'z milliy pedagogik qarashlari ham yashayveradi.

Markaziy Osiyoda antik davrdayoq badiiy-pedagogik ijod namunalari vujudga kelgan. Farg'onaning Saymalitosh, Samarqandning Afrosiyob, Surxondaryoning Zarautsoy, Qoraqalpog'istonning Qo'yqirilganqal'asida topilgan yodgorliklar va yozuvlarda xalqning ilk pedagogik fikrlari aks yettirilgan. Ularda hozirgi zamon pedagogikasi ilmining shakllanishiga zamin yaratilgan.

Buyuk ajdodlarimiz, pedagog-olimlarimiz o'z asarlarida xalq badiiy ijodi namunalariga tayanib ish ko'rganlar. Donishmand xalq olg'a so'rgan tarbiyaning xalqchilligi va tabiatga uyg'unligiga doir g'oyalarni ijodiy rivojlantirganlar. Xalq tafakkuri rivoji uchar gilamlar va otlar, oynai jahonlar yaratishni orzu qilishda ifodalangan bo'lsa, hozirgi zamonda ular haqiqatga aylandi. SHu jarayonda xalqning tarbiya haqidagi tushunchalari ham o'sib bordi.

Etnopedagogika geneseologik, tarixiy, mantiqiy to'zilishi nuqtai-nazaridan o'ziga xos xususiyatlarga ega. Bu xususiyatlar quyidagilarda ko'zga tashlanadi:

Etnopedagogika manbalari jamoaviy ijod mahsuli bo'lib, ularning vujudga kelgan vaqti ham, muallifi ham noma'lum.

Og'zakichilik-etnopedagogika manbalarining yaratilish tarzidir; U hali yozuv vujudga kelmasidanoq ajdodlarimiz turmushi, dunyoqarashi, pedagogik qarashlarining ifodasi sifatida vujudga kelgan.

Vorisiylik-etnopedagogika manbalari bo'lmish folklor asarlariga xos xususiyat bo'lib, ular zamirida pedagogik fikrlar xalqning xotira manбайдan og'izdanog'izga, avloddan-avlodga o'tib kelgan.

Ko'pvariantlilik-ma'lum bir etnopedagogik asarning yonmayon yashay oladigan, bir-birini mantiqan inkor qilmaydigan, ammo

o'zaro farqlanuvchi nusxalarida o'z ifodasini topadigan xususiyatdir. Masalan, "Alpomish" dostonining xalq orasida 30 dan ortiq variantlari yashab kelmoqda:

An'anaviylik-etnopedagogika manbalarining avlodlar avlodga o'tish jarayonida o'zining dastlabki shakli va qahramonlarini saqlab qolganligida ko'zga tashlanadi.

MDH mamlakatlarida xalq pedagogikasi muammolari Rusiyalik G.S. Vinogradov, gro'ziyalik A.F. Xintibidze, chuvashistonlik G.N. Volkov, tataristonlik YA.I. Xanbikov, ozarbayjonlik A.SH. Hoshimov, tojikistonlik SH.A. Mirzayev, turkmanistonlik K.Pirliyev va boshqalar tomonidan tadqiq yetilgan. O'zbekistonda xalq pedagogikasining ba'zi muammolari Z.Mirtursunov, B.Qodirov, I.Ashirboyev, G.Ubaydullayev, M.Sherboyev va boshqalar tomonidan tadqiq yetilgan.

"Etnopedagogika" atamasini ilk bor chuvashistonlik G.N.Volkov pedagogik adabiyotlarga kiritdi va uni alohida fan sifatida ta'riflab berdi. (Volkov G.N. va boshqalar. etnopedagogika. Toshkent, "FAN", 2000 s.6.).

Xalq pedagogikasi manbalari va ulardagi pedagogik fikrlar xilma-xilligi, rang-barangligi ham kishi diqqatini o'ziga tortadi. Avvalo, xalq pedagogik madaniyatining tarkibiy qismi sifatida etnopedagogika manbalarida pedagogika nazariyasi muammolari emas, balki pedagogik amaliyotiga doir fikrlar ko'proq o'z aksini topgan. SHuningdek, etnopedagogika manbalarida shaxs shakllanishiga ta'sir yetuvchi omillar, xalq muhim deb hisoblagan tarbiya yo'nalishlari haqidagi tasavvurlar, yoshlar tarbiyasida foydalanish mumkin bo'lgan ilg'or tarbiya an'alaridan foydalanish yo'llari ko'rsatib beriladi.

Xalq pedagogikada faqatgina tarbiya jarayoni emas, balki ta'lim jarayoniga dahldor fikrlar ham olg'a surilgan. SHunday bo'lishi tabiiy ham. CHunki, yosh avlodga hamisha xalqning o'zi tarbiya bilan birga ta'lim ham berib kelgan, ularga kasb-kor, amaliy san'at malakalari, sport o'yinlarini o'rgatib kelgan. Demak, etnopedagogikada ta'lim va tarbiya yaxlit pedagogik jarayonning komponentlari sifatida qaraladi.

Xalq pedagogikasi fani o'z faoliyati jarayonida ma'lum qoida va qonuniyatlarga tayanib ish kuradi. Mazkur qoida va qonuniyatlar,

g'oyalar fanning harakat va faoliyat trayektoriyasi (chizig'i) ni belgilab beruvchi metodologik asoslari hisoblanadi. Ular yerdamida u jamiyat talablariga ko'ra o'z oldiga quyilgan maqsad va vazifalarni hal qilishga erishadi.

Etnopedagogika fanining metodologik asosini Prezidentimiz asarlarida olg'a surilgan milliy, madaniy merosni asrab-avaylash, ularni o'rganish, yanada boyitib kelajak avlodlarga meros qoldirish haqidagi fikrlar; falsafaning jamiyat, shaxs, ong va ularni tarbiya vositasida o'zgartirish mumkinligi haqidagi qonuniyatlari; buyuk ajdodlarimizning pedagogik qarashlari; komil insoni tarbiyalash, shakllantirish va rivojlantirishga dior diniy ta'limotlar tashkil yetadi.

Etnopedagogika manbalari tizimi (afsonalar, rivoyatlar, dostonlar, qo'shiqlar, aytishuvlar, tortishuvlar, allalar, yallalar, topishmoqlar, maqollar, matallar, o'lanlar, madhiyalar, marsiyalar, marosim, aytimlari, xalq o'yinlari va b...)ni ko'zdan kechirganimizda yuqoridagi fikrlarning to'g'riligi ayon bo'ladi. CHunonchi, barcha manbalarda, agar ular musulmon dini tarqalgan hududlarda yaratilgan bo'lsa, etnopedagogik asarlar qahramonlari diniy tushunchalarga ishonadi, shariat qonunlaridan chetga chiqmaydi, milliy tarbiya sifatlariga ega bo'ladi.

Etnopedagogikaning barcha manbalarida tasvirlangan pedagogik fikrlarda, qahramonlar dunyoqarashlarida inson barcha hayotiy muammolarni, orzuomidlarini faqat ilm-ma'rifatni yeagallash, yezgu amallar, mehnat va yaratuvchilik, do'stlik va hamkorlik, go'zal ma'naviy-axloqiy sifatlarni egallash yordamida amalga oshirish mumkinligi haqidagi g'oya olg'a suriladi. SHuning uchun bugungi milliy istiqloq davrida xalq pedagogikasi durdonalarini o'rganish g'oyat muhimdir. Chunki: "Kelajakda O'zbekiston yuksak darajada taraqqiy yetgan iqtisodi bilangina emas, balki bilimdon, ma'naviy yetuk farzandlari bilan ham jahonni qoyil qilishi lozim,"- deganida I.A.Karimov haq edi. (Karimov I.A. Ilm-fan imkoniyatlaridan to'laroq foydalanaylik. "O'qituvchilar gazetasi". 1989-yil, 2-dekabr).

Buyuk mutafakkirlarimizning pedagogik qarashlari mazmuniga xalq pedagogikasi g'oyalari singib ketgan. Farobiyning "Fozil odamlar shahri", Beruniyning "Qadim xalqlardan qolgan

yodgorliklar”, Ibn Sinoning “Tadbiri manozil”, “Donishnoma”, YUsuf Xos Hojibning “Qutadg’u bilig”, va boshqa asarlarida xalq pedagogikasi yelementlaridan unumli foydalanilgan.

Xalq pedagogikasi boshqa fanlar bilan ham yaqin aloqada faoliyat ko’rsatadi. CHunonchi, tarix, etnografiya, adabiyot, sotsiologiya, san’at, madaniyatshunoslik fanlarini shu toifaga kiritish mumkin. Pedagogika fanlari tizimiga kiruvchi barcha fanlar, psixologiya, fiziologiya, gigiyena fanlari bilan hamkorlikda rivojlanib boradi.

Xalq pedagogikasida dunyoning moddiyligi, ijtimoiy hodisalarning o’zaro bog’liqligi, sabab va oqibatlari, shakl va mazmun birligi, qarama-qarshi kuchlar kurashiga doir falsafiy qonuniyatlarga amal qilinganligi yaqqol ko’zga tashlanib turadi. Masalan, “Har bir qiyinchilikning rohati ham bor”, “Oldinga ketgan halinchak orqaga ham qaytadi”, “Quvonch kelmasdan qayg’u ketmas”... kabi ifodalar shular jumlasidandir.

Xalq bola fe’li va ruhiyatini go’dakligidan kuzatish oqibatida uning axloqiy sifatlarini bilib olgan. SHuning uchun tarbiyani ona qornidayoq boshlash lozimligini tavsiya yetgan. CHunonchi, “Bola boshidan, meva ko’chatidan bilinadi”, “Bolani beshikdan tarbiyalash kerak”, “Uch yoshlining amali sakson yoshda ham saqlanadi” kabi maqollar va hikmatli so’zlar fikrimizning dalilidir.

Milliy istiqlol tufayli xalqimizning o’z milliy, madaniy, tarixiy merosini o’rganish imkoniyatlari qayta tiklandi. Milliylik, o’zlikni anglash yo’lidan borib, milliy istiqlol mafkurasi xalq ommasi ongiga singdirilmoqda. Ota-bobolarimiz ye’tiqod qilgan islom dinining tarbiyaviy ahamiyati yanada kuchaydi.

Qadimgi Turon mulkida yaratilgan adabiyot, san’at, moddiy va ma’naviy boyliklar barcha turkiy xalqlar boyligiga aylandi. Ularda xalqimizning milliy qadriyatlari o’z ifodasini topgan. Ijtimoiy taraqqiyotning hozirgi bosqichida komil insonni tarbiyalashda ular muhim ahamiyat kasb yetadi.

Hatto, komil inson haqidagi mukammal ta’limot ko’hna Sharq falsafasida yaratilgan. Bu haqdagi fikrlar etnopedagogika manbalarida o’z aksini topgan.

Ularni qayta tiklash, o’rganish, ijobiy jihatlarini pedagogik amaliyotga joriy etish milliy istiqlol davridagina mumkin bo’lib

qoldi. Modomiki: “Jamiyat taraqqiyotining asosi, uni muqarrar halokatdan qutqarib qoladigan yagona kuchma’rifat...” ekan, xalq pedagogikasi xuddi shu ma’rifatni targ’ib yetuvchi tarbiya vositasidir. SHuning uchun Respublikamizda milliy istiqlol davrida komil insonni tarbiyalash kelajagi buyuk davlatni barpo etishning asosiy sharti sifatida talqin qilinmoqda. Bu vazifani amalga oshirishda etnopedagogika yutuqlaridan foydalanish muhim ahamiyat kasb yetadi.

Goh g’amgin, goh quvonchli kechgan o’tmishni, ajdodlarimiz buyukligi sababini bilmasdan milliy g’urur va iftixorni tarbiyalab bo’lmaydi.

Vujudimiz va qadriyatlarimizda neki bo’lsa, barchasi o’tmishdoshlarimiz va buyuk ajdodlarimiz rihiyatida jamlanganligini har bir o’qituvchi va o’quvchi chuqur bilmog’i va his yetmog’i darkor. Bu kabi mas’uliyatli vazifani amalga oshirishda bizga “Xalq pedagogikasi” fani yaqindan yordam bera oladi. SHuning uchun mazkur fanni o’rganish, uning manbalari haqida kengroq ma’lumotga ega bo’lish bo’lajak pedagog-kadrlar uchun muhim ahamiyat kasb yetadi. Zero, milliy pedagog-kadrlarni tayyorlashni ushbu omillarsiz tasavvur qilib bo’lmaydi.

Jamiyatning ma’naviy yetukligi, ijtimoiy ong teranligi, inson kamolotini ta’minlashda etnopedagogika asarlarning ahamiyati beqiyosdir. SHuning uchun o’zbek xalq pedagogikasining tarixiy taraqqiyot yo’lini o’rganish muhim ahamiyat kasb yetadi.

Qadim zamonlaridayoq tarixiy, badiiy, ilmiy asarlar mualliflari turli maqsadlarda folklor asarlariga murojaat yetib, ularni yozib olganlar. Jumladan,

Mahmud Koshg’ariyning (XI asr) “Devoni lug’otit turk” asari shular jumlasidandir. Mazkur manbalarda pedagogik g’oyalar targ’ib yetilgan. Jamiyatning tarixiy taraqqiyoti jarayonida etnopedagogika asarlari takomil topib, bizgacha yetib keldi. Mehnat jarayonida va ongning rivojlanishi tufayli ilk etnopedagogika asarlari namunalari badiiy jihatdan mukammallashib borgan. Dastlab, kichik hajmli naql va miflar, mehnatni yengillashtiruvchi, ruhni tetiklashtiruvchi ertak va afsonalar yaratilgan, qo’shiqlar paydo bo’lgan.

Demak, o'zbek xalq pedagogikasi manbalari yozuv yuzaga kelishidan ancha oldin paydo bo'lib, yozma adabiyotning vujudga kelishiga asos bo'lgan. Qadimiy etnopedagogik manbalar bizgacha asl holda yetib kelmagan. Chunki ular ijtimoiy taraqqiyot bosqichlarida o'zgarib, sayqal topib borgan. eng qadimgi etnopedagogik manbalar miflar, jangnomalar, rivoyat, ertak, naqlar, qo'shiqlardan iborat bo'lgan.

O'rta Osiyoda feodalizm davri (XI-XX asr boshigacha) g'oyat ziddiyatli taraqqiyot bosqichi bo'lib, bu davr xususiyatlari etnopedagogika manbalariga kuchli ta'sir ko'rsatgan. Ammo bu davrga xos ma'lumotlar bizgacha to'la yetib kelmagan. Mavjud taraqqiotlarda ko'rsatilishicha, eng qadimgi davrlarda miflar, rivoyatlar, aytimlar, mehnat va marosim qo'shiqlarida pedagogik fikrlar targ'ib yetilgan. Ayniqsa, dostonchilik vujudga kelgach, kishilar ularda madh yetiluvchi qahramonlarning tarbiyaviy sifatlaridan ruhiy madad, zavq olganlar. YOshlar halollik, ma'naviy va jismoniy yetuklik timsolini his yetganlar. etnopedagogika manbalarining ilk yozma nusxasi O'rta Osiyoda XII asrda ("Abu Muslim" kitobi) yozilgan. XIV asrda Amir Temur o'z g'olibona yurishlarini baxshilarga doston qilib kuylashni topshirgan.

Manbalarda o'zbek dostonchiligining ilk bo'g'ini Ergash Jumanbo'lbo'l o'g'lining yetti ota-bobosi (XVI asr) aytgan dostonlarga borib taqalishi ta'kidlangan.

XVII-XVIII asrlar dostonchilik taraqqiyotida gullagan davr bo'ldi. Bu davrda "CHambil qamali", "Rayhon arab", "Tulumbiy", "SHayboniyxon", "To'lg'anoy" singari vatanparvarlik, mardlik, halollik, insonparvarlik, aqliy va jismoniy komillikni madh yetuvchi asarlar, shu ruhdagi maqollar, matallar, xalq qo'shiqlari yuzaga keldi.

Rusiya bosqinchiligi davrida xalq ommasi boshiga tushgan beadam azob uqubatlar XIX asr etnopedagogika namunalarida o'z aksini topdi. Jumladan: ***Non tishlatdim bolamga, mardikordan qaysin deb,***

Zolimlarni qarg'adim, Ilohi, yer yutsin, deb.

YOki; mahalliy xalqning bosqinchilarga nisbatan nafrati quyidagi qo'shiqda yanada kuchliroq ko'zga tashlanadi.

***So'k oshini ichmayman, Hech haqimdan kechmayman.
yetigimni yechmayman, Mardikorga olgan Nikolayni
Qorda qarag'ay kesganman, Taxtdan yiqitmay
qo'ymayman.***

SHuningdek, zulmkor mahalliy hukmdorlarga nisbatan nafrat ruhini ug'otuvchi quyidagi qo'shiqlar ham e'tiborga loyiqdir: ***Isfandiyor zolimliging bildirding,***

Non o'rniga kunjarani edirding, ...

Haddan oshding, zolim, yoning so'kilsin,

Boshing kesilsinu, qoning to'qilsin! va boshqalar.

Ko'rinib turibdiki, XX asr arafasida tarixiy qo'shiqlarga ijtimoiy adolatsizlikka qarshi kurash ruhi kirib kela boshlagan. Bosqinchilik va zulmga nisbatan nafrat ruhi targ'ib yetilgan, milliy ozodlik orzusi vatanparvarlik, insonparvarlik g'oyalari kuchaya borgan.

SHo'rolar tuzumi davrida etnopedagogika manbalarini to'plash, yozib olish, nashr etishga yetibor kuchaygan bo'lsada, mavjud tuzum ruhiga mos kelmagan manbalarni o'qish, ulardan foydalanish o'tmish va din sarkiti nomi bilan taqiqlab qo'yildi.

Faqat milliy istiqlol tufayli xalq pedagogikasi manbalaridan keng miqosda foydalanish imkoniyati tug'ildi. Xalqning madaniy merosini, tarixiy haqiqatni qayta tiklash davlat siyosati darajasiga ko'tarildi.

Biroq, etnopedagogika Respublikamizda alohida fan sifatida yendigina shakllanish arafasidadir. Uning manbalarga g'oyat boy tarixiy taraqqiyot yo'lini ilmiy pedagogik jihatdan puxta o'rganish va tizimga solish ishlari o'z tadqiqotchilarini kutib turibdi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. SH.SHomaqsudov « Hikmatnoma» — T «O'zbekiston» 1990 y
2. X.Bobomirzayev «Xalq og'zaki ijodi va uning ta'lim-tarbiyadagi samarasi» — T «O'qituvchi» — 1996 y
3. Hoshimov K.H. va b. Pedagogika tarixi. T., "O'qituvchi", 2006.
4. Pedagogika tarixidan xrestomatiya. Tuzuvchi-mualliflar: O. Hasanboyeva. Toshkent, "O'qituvchi", 1993.
5. Jumayeva X. Folklor va tarbiya. Toshkent "O'qituvchi", 1980.
6. O'zbek xalq og'zaki poyetik ijodi. Darslik. Imomov K. va b. tahriri ostida. Toshkent, "O'qituvchi", 1990. -304 b.

7. O'zbek xalq maqollari. YOzib oluvchi va to'plab nashrga tayyorlovchilar: S. Xudoyberganov va b. Toshkent, "G'. G'ulom", 1978. -288 b.

8. Izmaylov A. Narodnaya pedagogika: pedagogicheskiye vozzreniya narodov Sredney Azii i Kazaxstan. Moskva, «Pedagogika», 1990.

9. Hoshimov K. va b.. Pedagogika tarixi. Toshkent, "O'qituvchi", 2005.

Nazorat savollari:

1. Xalqda pedagogik tushunchalar qanday paydo bo'lgan?
2. Xalqning tarbiya borasidagi fikrlarining poyetik ijodda aks etishi haqida so'zlab bering.
3. Xalq og'zaki ijodi deb nimaga aytiladi?
4. Xalq og'zaki ijodi janrlari haqida nimalarni bilasiz?
5. Tarbiya jarayonida xalq og'zaki ijodidan foydalanishning ahamiyati qanday?

15-mavzuga oid tayans so'zlar:

Physical training-fizicheskiye vospitaniye-jismoniy tarbiya-insonning barcha tabiiy qobiliyatlarini chiniqtirib, yuksaltirib boruvchi jarayon.

Labour training- Trudovoye vospitaniye-Mehnat tarbiyasi-tarbiyaning

muhim turi, shaxsni shakllantirishning zarur shartlaridan biri bo'lgan

pedagogik jarayon.

Moral-Moralno'y-axloqiy-jamiyatda qabul qilingan jamoatchilik fikri bilan ma'qullangan jarayon.

Legacy-Naslediye-Meros-intellektual sohada o'tmishdagi ajdodlarimizdan avloddan-avlodga o'tib kelayotgan aqliy faoliyat natijalari.

Anciyent-drevniy-qadimgi- yeramizdan avvalgi va tarixiy davrlar.

Legend-Legenda-Afsona-_arabcha so'z bo'lib, sarguzasht, sehr-jodu va uydirmaga asoslangan hikoya ma'nosini anglatadi.

Tale-Skazka-Ertak-qadimgi turkcha "Etuk" (M. Qoshg'ariy)so'zidan olingan bo'lib, biror voqeani og'zaki so'zlash ma'nosini anglatadi.

Proverd- Poslovitsa-"Maqol"- atamasi arabcha "kavlun" – gapirmoq, aytmoq so'zlaridan olingan bo'lib, ommaning muayyan voqea-hodisalar, voqelik haqidagi lo'nda xulo salarini ifodalaydi.

Mustaqil ish uchun mavzular:

1. Xalq pedagogik tushunchalarining yaratilishi va xilma-xilligi.
2. O'zbek xalq pedagogikasida tarbiyaviy g'oyalarning aks etishi.
3. Xalq og'zaki ijodi manbalari tizimi.

16-mavzu: XALQ OG'ZAKI IJODI XUSUSIYATLARI VA JANRLARI

Reja:

1. Xalq og'zaki ijodida odob-axloq haqidagi g'oyalar.
2. Sinfidan tashqari tadbirlarda xalq og'zaki ijodi janrlaridan foydalanish.
3. O'zbek topishmoqlarini matematik ta'limni milliylashtirishda qo'llash.

Tayanch iboralar: Xalq og'zaki ijodi, janr, vosita, aqliy yetuklik, qahramonlik dostonlari, CHOymomo.

Axloqiy tarbiya masalalariga xalq pedagogikasida keng o'rin berilganligi tufayli, xalq og'zaki ijodi janrlarida axloq-odob xaqida qimmatli g'oyalar ilgari surilgan. Professor Zunnunovning ta'kidlashicha «har bir xalq, jumladan o'zbek xalqi ham axloq qonun-qoidalarini yaratdi va u insoniylik asosi hisoblanadi. Misol uchun, «Olim bo'lish oson, odam bo'lish qiyin» maqolini olaylik. Unda insonga bo'lgan munosabat riqin ifodalangan. Xalq tasavvurida olim bo'lishga nisbatan odam bo'lish mushkuldir. SHu sababli ham qadimdan insoniylik yosh avlodni go'zal axloqli qilib tarbiyalashda asosiy mezok hisoblangan va t u tarbiyaning asosi sifatida hozir ham davom yettirilmoqda. Milliy maktabda ta'lim-tarbiyani insoniylashtirish masalasi muhim o'rin tutadi. SHunday ekan, xalq pedagogikasi manbalaridan biri bo'lgan o'zbek folklorlarining yoshlarda, insoniylikni, axloqiy xususiyatlarni shakllantirishdagi imkoniyatlaridan samarali foydalanmog'imiz zarur.

Xalq pedagogikasida bolaning mehnat tarbiyasiga, uni kasb-hunar egasi bo'lib etishishiga jiddiy ahamiyat berilgan. Xalq og'zaki janrlarida mehnatning tarbiyaviy ahamiyati katta ekanligi qayd yetiladi. Mehnat bola tarbiyasida asosiy vosita deb qaraladi. Masalan, xalq ko'shiqlarida mehnatsevarlik ulug'lanadi, sifatli, ijodiy, ixlos bilan va samarali kilingan mehnatga yuksak baho beriladi.

Misol tarikasida o'zbek qizlarining mehnat tarbiyasida keng foydalanilgan kashta qo'shiqlarini keltirish mumkin. Bosma tikar botirib, Issiq suvga qotirib.

SHuning uchun botir qiz, yel ko'rganda shoshirib.

Xalq pedagogikasiga ko'ra yosh avlodda mehnatsevarlikni shakllantirish insonning aqliy yetukligi, jismoniy salomatligi va kamoloti, axloqiy pokligi va undagi nafosat xususiyatlarini vujudga kelishi bilan bog'liqdir. Xalq bolaning aqliy jihatdan rivojlanishiga alohida e'tibor bergan.

Xalq og'zaki ijodi materiallarida eng ko'p uchraydigan va bola tarbiyasida muhim o'rin tutgan odob va axloqiy tarbiya vositalaridan biri mehmondorchilikdir.

Avvalo shuni aytish kerakki, mehmondorchilik va mehmondo'stlik xalqimiz tarixida uzoq zamonlardan beri davom yetib kelayotgan eng olijanob insoniy odatlardan biri bo'lib davom yetib keladi va davom yetib kelmoqda, bundan keyin ham shunday bo'lib davom yetilishiga shubha yo'qdir.

Xalq og'zaki ijodida jismoniy tarbiya g'oyalari ham keng o'rin olgan. Xalq azaldan yoshlarning sog'lom, yepchil va bakuvvat bo'lib o'sishiga doimo e'tibor berid kelgan. Xalqda jismoniy barkamollik, vatan himoyasi va marjdik tushunchalari bilan chambarchas bog'lanib kelgan. Navoiyning «Farhod va SHirin» dostonidagi Farhod obrazi orqali jismonan kamolotga erishgan, mard va pahlavon inson shunday tasvirlanadi:

*Ajabdur uch yoshida ko'zga atfol,
Nechunkim o'n yoshida o'zga atfol,
Qolib bu ishda yel hayroni oning
Sehru mehr sargardonni oning.*

Ya'ni, Farhod juda aqlli, zeharli bola bo'lib o'sadi, zo'r havas bilan ilm egallaydi, ammo o'kib ilm olish bilangina cheklanib qolmaydi. U jismoniy va harbiy mashg'ulotlar bilan ham shug'ullanib chiniqa boshlaydi.

10 yoshida unda 20 yashar yigitning kuch-quvvati bo'ladi. U o'zining aql va jismoniy mahorati bilan kishilarni xayratda

qoldiradi .Farhod o'z ilmi , kuch-quvvati va hunarini ommaning manfaati uchun sarflaydi .

O'zbek qahramonlik dostonlaridagi obrazlar xalq pedagogikasida bolaning jismoniy va vatanparvarlik tarbiyasida qo'llanib kelgan . Jumladan ,

Alpomish , Rustamxon obrazlarida jismoniy kamolotga erishgan , vatan himoyasiga tayyor , uning uchun jang qilishga shay kishilar gavdalantirgan .

Qahramonlik yeposlaridagi ajoyib-g'aroyiblik , qiziqarlik yoshlarni doimo o'ziga jalb yetib kelgan va muhim tarbiya manbai bo'lib xizmat qilgan .

Xalq og'zaki ijodi yozma adabiyotdan ancha ilgari paydo bo'lgan va yozma adabiyotning paydo bo'lishiga zamin hozirlagan . Xalq og'zaki ijodi xalqning yengilmas irodasini , kelajakka bo'lgan ishonchni , adolat ,haqiqat , tinchlik va baxt haqidagi tasavvurini aks yettiradi .

Xalq shoiri va jamoa tomonidan yaratilib , og'izdan-og'izga , avloddanavlodga o'tib kelgan badiiy asarlar Xalq og'zaki ijodi deyiladi yoki folklor deb yuritiladi . Xalq og'zaki ijodiga qo'yidagi janrlar kiradi : qushiq , matal , topishmoq , afsona ,rivoyat , doston , askiya , tez aytish , masal , Alla , yor-yorlar , kelin salomlar va boshqalar .

Lapar , lof , askiya kabi janrlar tortishuv , baxslashuv , aytishuv , hazil , mutoyiba , mubolag'a asosida ijro yetiladi .

Sinfdan tashqari mashg'ulotlarda ayniqsa Bahor faslida « Mavsumiy marosim qo'shiqlari» (yomg'ir chaqirish qo'shiqlari) , Sust Xotin qadim Zardushtiylik dinida muqaddas sanalgan Tishtiriya obrazidir . Sust Xotin

Zardushtiyalar yomg'ir tangrisi (Osmon suvlari xudosi) hisoblangan .

CHoymomo (shamol to'xtatish) qo'shiqlari .

YO , haydar (shamol chaqirish) qo'shiqlari bayram kechalari , tadbirlarda aytilgan va qo'llanilgan .

Bundan tashqari milliy urf-odatlarimiz , an'analarimiz , qadriyatlarimizni ulug'lovchi va davom yettirib kelinayotgan «Navro'z» bayramlarida laparlar , askiyalar , yor-yorlar , kelin salomlardan Xalq og'zaki ijodi namunalaridan keng foydalanib

kelinmoqda . Sinfdan tashqari o'tkazilgan «Navro'z» davraga chorlaydi» mavzusidagi kechadan namuna keltiramiz .

Xona bayramona bezatilgan . Navro'z bayramiga atalgan suratlar , shuningdek , devoriy gazeta osilgan . navro'z taomlari Bilan to'ldirilgan dasturxon . Bayram ertaligiga ustoz o'kituvchilar , ota-onalar taklif yetilgan bo'lib , ular oldiga anvoyi guldastalar terib quyilgan . Ishtirok yetuvchi bolalar milliy kiyimlarda yasanib olishgan .

Nihoyat bayram ertaligi boshlanadi . Magnitafondan «bahor valsi» musiqasi yangrab bir oz davom yetgach , ohista pasayib , davraga boshlovchi qiz Hulkar chiqib keladi .

Boshlovchi : — Assalomu alaykum muhtaram ustozlar ! Assalomu alaykum , mehribon va qalbi daryo ota-onalar ! Quvnoq davramizga xush kelibsizlar !

- manna bepoyon o'lkamizga zarg'alodoqlardan gulchambarlar taqib , xushro'y Navro'zi olam kirib kelmoqda !

-Marhabo , yey Navro'zi olam ! Gulchehra :

- Keldi nasimi navbahor , o'lkamni pardozi ayladi , Ko'k maysalarni bog'aro baxmal poyonoz ayladi .

Ona zamin borliqni , barcha jonzotlarni muborakbod qimoqda .uning farzandi bo'lmish mo'tabar inson ham ko'hna Ona yerni hamisha sevib ardoqlaydi .

Unga ta'zim qiladi :

- Inson to nafas olarkan u kuy-qo'shiqsiz , saroqi qushlarsiz , dalabog'larsiz , qirmizi lolarsiz yashay olmaydi . Barno :

- Ochildimi Boychechak , yendi har yon gul demak , CHunki bahor yelchisi shu mitti gul Boychechak . Hulkar :

-YAngi yilingiz muborak bo'lsin , hoy bobo Navro'zingiz muborak bo'lsin , hoy momo . Ayyomingiz muborak bo'lsin , hoy Ona Boychechak chiqibdi bugun Navro'z ekan . Barno :

- Hoy bog'bon bobo , niholga bersin baraka

Hoy Dehqon bobo hosilga bersin baraka

Hoy CHO'pon bobo , naslga bersin baraka Boychechak chiqibdi bugun Navro'z ekan . Nigora :

-Ariq bo'yiga boring

YO ko'pchilik yo yolg'iz

Hammangizga birday teng

Atir purkar ko'k yalpiz . Muborak :
 -Ariq bo'yida yaapiz
 Atir sochgani sochgan Barg yozib yashnab gul qiz Kuchoq
 yozgani yozgan.
 Gulchexra :
 (Udda chalingan kuy fonida) 0 navro'zi olamda to'kin
 dasturxon
 Qadimiy taomlar oldimda bugun Ota-bobolar ruhin shod yetib
 CHin avlod bo'lmokni dilimga tugdim . Kuy balandlashadi .
 Hulkar – navro'z o'zbek xalqining azalik va uzoq tarixga ega
 bo'lgan Bahor bayrami bo'lib bunda ajoyib xalq sayllari , dor
 o'yinlari , polvonlar bellashuvi , aytishuv , alyorlar kabi xalq
 san'atlari namoyish qilingan .
 _ Mahallarda ariq va hovuzlar tozalangan . sumalak va ko'k
 somsa , ko'k chuchvara hamda xalim navro'zning asosiy taomlari
 hisoblangan .Arazlashgan kishilar bir-birlarini kechirib , yarashib
 olishgan . Kattalarga hurmat , kichiklarga mehr-shafqatli bo'lish
 haqida suhbatlar bo'lgan . Muborak:
 «Odobnoma»da aytilganidek !
 Oftob yaxshimi , odob yaxshimi ?
 Oftob berur nur , odob-chi huzur ! Rahim :
 -Bolalikdan xushyor bo'ling chalishmang
 Ming qilsa ham «Siz»ni «Sen»ga almashmang «Siz» bu hurmat ,
 yeldan rahmat oladi , «Sen» sonda yo'q , aro yulda qoladi .
 («Bahor keldi» ashulasi ko'tarilib , bir banddan sung tinadi.)
 Abror :
 - Bugun kurtak o'qir ertak Bahor keldi , bahor keldi .
 Sochi tol-tol silkinar tol Bahor keldi , bahor keldi .
 (Boshdan oyoq oppoq libosga burkangan holda Bahoroy chiqib
 keladi .) Nargiza :
 - Keldi bahor , keldi Navro'z
 U bahorning yelchisi
 Bizni bahor boshlab keldi .
 Navro'z bahor kuychisi . Xayrullo :
 - Munchalar dilkash ko'klam chog'lari
 Bezanar YAna o'lkam bog'lari Novdalar taqar guldan sirg'alar
 Arg'imcha solib uchar turnalar .

(birdan momakaldiroq va chaqmoq chaqib , yomg'ir va shamol
 ovozlari yeshitiladi)
 Hulkar : — Ko'p o'tmay bo'ron to'xtab , bahor toshqinlari tindi
 . Osmon YAna billurdek balqidi . Jonivorlar yayrab-yashnab ,
 qizg'aldoqlar zarmunchoq taqdi .
 (Olis-olslardan yoqimli nay ovozi yeshitildi)
 (ikki bola o'rtaga chiqib o'z juralarini davraga chorlaydi)
 Dilshod : — Bor , ho bor Baxrom : — Kel, ho kel !
 Hamalam ho
 Yo'l qayda Tez chopib kel!
 O'ynagani kel !
 Quvnagani kel !
 Saylga kel!
 Kelaver h-o-o-o-y (davraga bir guruh bolalar chiqib tugib
 tashlangan bolbog' atrofida «Kim oladi shuginani-ya» qo'shig'ini
 aytib qarsak Bilan davom yettiradilar)
 Bolalar : — Kim oladi-ya shuginani-ya! Kim oladi -ya
 shuginani-ya!
 1-o'kuvchi : Men olaman shuginani-ya
 Men olaman shuginani-ya
 (u davrani aylanib , bir uynab chiqqach , engashib ogzi Bilan
 belbog'ni olmokchi bo'ladi , lekin ololmaydi)
 Bolalar : — Ololmaydi-ya , shuginani-ya yepchil bo'lsang ham
 o'zingni ko'rsat CHaqqon bo'lsang ham , o'zingni ko'rsat
 Ololmaysan-o , shuginani-ya !
 (2-o'kuvchi ham belbog'ni ololmaydi .nihoyat bir kichkina
 yepchil bola o'ynab og'zi Bilan belbog'ni engashib oladi . Bolalar
 qiyqirishib g'olibga qarsak chaladilar)
 O'zbek xalqining azaliy navro'z taomi sumalak qozonlarga
 solinib , uni atrofida o'tirib , qozonni kovlaydigan xar bir kishi
 yaxshi niyatlar , orzu-istaklarni aytib , kelgusi sayllarga ham
 shunday sumalak qozonlarini kovlash nasib etishini aytib , qizlar
 momalar ijrosida sumalak qo'shig'i yangraydi. Sumalagim
 qozonlarda qaynaydi ,
 Uni ko'rib qora ko'zim quvnaydi .
 SHundan so'ng yor-yor sadolari ostida milliy kiyimda kiyingan
 kelin davraga kirib keladi . U xalqimizning qadimiy urf-odatlariga

asoslangan holda davom yetayotgan momolar tomonidan ijro yetilgan holda «Kelin salom» lapari ijro yetilgan holda barchaga taʼzim qiladi .

Yana davra davom yetgan holda kuy va qoʻshiq raqslar davom yettirib , bayram dasturxoniga barchani taklif yetib , navroʻz bayrami ertaligi yakunlanadi .

Xalq bolaning aqliy jihatdan rivojlanishiga alohida eʼtibor bergan. Oʻtmishda oʻzbek xalqi hayot tarzining ifodasi sifatida tematik jihatdan gʻoyat boy va rang-barang boʻlgan topishmoqlar yaratilgan boʻlib , xalq ogʻzaki ijodining bu namunasi bolaning aqliy tarbiyasida keng qoʻllanilgan .

Topishmoqlar xalqimiz ijtimoiy-maishiy turmushining , yashab toʻrgan hudud tabiatining , Jugʻrofiyasining va umuman bizni oʻrab toʻrgan olamning barcha sohalarini qamrab olgan . Topishmoqlarning nafaqat tarbiyaviy , balki didaktik imkoniyatlari ham katta . Masalan , sanoq sonlar ishtirok yetadigan oʻzbek topishmoqlari matematik taʼlimni milliyashtirishda foydalaniladi . Bunday topishmoqlar narsa va hodisalar sanoq sonlar yordamida jumboqlanadi. Yaʼni ular orasidagi oʻxshashlik hisobga olinadi. SHunday ekan, jumbokni yechishda oʻquvchilar tahlil qilish , taqqoslash , umumlashtirish , narsa va hodisalarni oʻzaro bogʻlagan holda tekshirib soʻngra xulosa chiqarish kabi mantiqiy operatsiyalarni bajaradilar. Topishmoqlar vositasida beriladigan matematik bilimlar hayot bilan bogʻliq , Amaliy yoʻnaltirilgan boʻladi. Misol uchun Ushbu topishmoqni keltiramiz :

Bir daraxtda oʻn ikki shoxa

Har shoxada oʻttiz yaproq

YAproqning bir yoni qora , bir yoni oq

Javobi : 1 yil , 12 oy , 30 kecha

Simga qundi oʻn qaldirgʻoch

Kelib qoʻndi YAna beshta Sung uchtasi uchib ketdi
Qaldirgʻochlar qoldi nechta ? Javobi : $10+5-3=15-3=12$ Tayanch iboralar :

Mavsumiy-marosim qushiqlari , topishmoq , alla , rivoyat , ertak.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. SH.SHomaqsudov « Hikmatnoma» — T «Oʻzbekiston» 1990 y
2. X.Bobomirzayev «Xalq ogʻzaki ijodi va uning taʼlim-tarbiyadagi samarasi» — T «Oʻqituvchi» — 1996 y
3. Hoshimov K.H. va b. Pedagogika tarixi. T., «Oʻqituvchi», 2006.
4. Pedagogika tarixidan xrestomatiya. Tuzuvchi-mualliflar: O. Hasanboyeva. Toshkent, «Oʻqituvchi», 1993.
5. Jumayeva X. Folklor va tarbiya. Toshkent «Oʻqituvchi», 1980.
6. Oʻzbek xalq ogʻzaki poyetik ijodi. Darslik. Imomov K. va b. tahriri ostida. Toshkent, «Oʻqituvchi», 1990. -304 b.
7. Oʻzbek xalq maqollari. YOzib oluvchi va toʻplab nashrga tayyorlovchilar: S. Xudoyberganov va b. Toshkent, «Gʻ. Gʻulom», 1978. -288 b.
8. Izmaylov A. Narodnaya pedagogika: pedagogicheskiye vozzreniya narodov Sredney Azii i Kazaxsta. Moskva, «Pedagogika», 1990.
9. Hoshimov K. va b.. Pedagogika tarixi. Toshkent, «Oʻqituvchi», 2005.

Nazorat savollari:

1. Xalq ogʻzaki ijodida odob-axloq tarbiyasi haqida qanday gʻoyalar berilgan ?
2. Sinfdan tashqari oʻtkaziladigan tadbirlarda xalq ogʻzaki ijodini qaysi janrlaridan foydalanilgan ?
3. Xalq ogʻzaki ijodida topishmoqlardan qanday taʼlimda qoʻllanilgan ?

16-mavzuga oid tayanch soʻzlar:

Oral-Ustnoʻy-Ogʻzaki- voqea- hodisa mohiyatini soʻzlar orqali bayon qilish.

Creative work-Tvorchestvo-Ijod-isteʼdod va qobiliyat mahsuli.

Legend-Legenda-Afsona- arabcha soʻz boʻlib, sarguzasht, sehr-jodu va uydirmaga asoslangan hikoya maʼnosini anglatadi.

Tale-Skazka-Ertak- qadimgi turkcha «Etuk» (M. Qoshgʻariy)soʻzidan olingan boʻlib, biror voqeani ogʻzaki soʻzlash maʼnosini anglatadi.

Proverd- Poslovitsa-“Maqol”- atamasi arabcha “kavlun” – gapirmoq, aytmoq so‘zlaridan olingan bo‘lib, ommaning muayyan voqea-hodisalar, voqelik haqidagi lo‘nda xulo salarini ifodalaydi.

Mustaqil ishlash uchun mavzular:

1. Xalq og‘zaki ijodida odob-axloq haqidagi g‘oyalar .
2. Sinf dan tashqari tadbirlarda xalq og‘zaki ijodi janrlaridan foydalanish
3. O‘zbek topishmoqlarini matematik ta‘limni milliy lashtirishda qo‘llash

17-18- mavzu: TA‘LIM-TARBIYA JARAYONIDA ERTAKLAR, AFSONA, RIVOYAT, HIKMATLAR VA MAQOLLARDAN FOYDALANISH

Reja :

1. O‘zbek xalq maqollarining tarbiyaviy ahamiyati .
2. Xalq maqollarida pand-nasihatni ifodalanishi.
3. Xalq ertaklarining tarbiyaviy mohiyati .

Tayanch iboralar :

Tarbiya metodlari, o‘git-nasihati, ibrat, ertak, tarbiya vositalari.

O‘zbek xalqining har bir avlodi xalq ommasining bir necha asrlar mobaynida to‘plagan tarbiya an‘analarini bolani hayotga va mehnatga tayyorlashda qo‘llab kelgan. Ya‘ni, xalq pedagogikasining imkoniyatlaridan amalda foydalangan. Bizning oldimizda esa zamonaviy o‘zbek maktabi o‘quv-tarbiya jarayonida milliy tarbiya madaniyatini qo‘llash uchun ularning imkoniyatlarini aniqlash masalasi taribdi . Xalq pedagogikasining tarbiya ishini amalga oshirishdagi imkoniyatlari deganda nima tushuniladi ?

Xalq pedagogikasining tarbiyaviy imkoniyatlari deganda xalq tarbiya tarjibasidan joy olgan yempirik pedagogik bilimlar , ma‘lumotlar , malakalar va kunikmalarning zamonaviy maktab va oila tarbiyaviy sistemasida bolalar va o‘quvchi yoshlarni tarbiyalash maqsad va vazifalarni hal etish zarurligi tushuniladi .

Masalan, O‘zbek xalq maqollarining tarbiyaviy imkoniyatlari maktabda tarbiyaning asosiy maqsadidan kelib chiqadi . Tarbiyaning asosiy maqsadi –har tomonlama yetuk insonni shakllantirish .Uning tarkibiy qismlari esa rivojlangan va shakllanib kelayotgan shaxsning aqliy , jismoniy , axloqiy mehnat va nafosat tarbiyalaridir. Maqollar esa, tarbiyaviy jarayonda shaxsni shakllantirishning sanab o‘tilgan tarkibiy qismlarini amalga oshirishda kulay shart-sharoit yarata oladi .

Jumladan , xalq maqollaridan aqliy tarbiyaga oid , jismoniy tarbiyaga xos , axloqiy , mehnat va nafosat tarbiyalariga taalluqli o‘nlab namunalarni tanlab olish mumkin . Ular esa o‘qitishda , sinfdan tashqari tarbiyaviy faoliyatida va maktabdan tashqari

ishida yuqorida keltirilgan shaxsni shakllantirishning o'zaro bog'liq bo'lgan barcha yunalishdarni amalga oshirish uchun lozim bo'lgan tadbirlarda keng qo'llanilishi mumkin .

Xususan , o'quv jarayonida yoki sinfdan tashqari tarbiyaviy ishlarda xalq pedagogikasining tarbiyaviy imkoniyatlariga murojaat etish mumkin .

Masalan , boshlang'ich sinflarda , aniqrog'i 3-sinfda o'zbek xalq maqollari o'rganiladi . Mazkur sinf uchun «O'qish» darslaridan birida « O'zbek xalq maqollari» mavzusi bor . Dars jarayonida foydalanish uchun xalq pedagogikasining tarbiyaviy imkoniyatlarini aniqlanadi .O'qituvchi xalq tarbiya an'analari imkoniyatlarini aniqlashda darsning maqsadlariga e'tibor beriladi . YA'ni «O'zbek xalq maqollari» mavzusidagi darsning qo'yidagi maqsad va vazifalarni ajratib ko'rsatish mumkin . Xalq og'zaki ijodi namunalari Bilan tanishtirish , maqollarni o'rgatish va ular haqida tasavvur hosil qilish; maqollarning mazmunidan foydalanib, o'quvchilarni mehnatsevarlikka, kamtar va odobli bo'lishga , o'zidan kattalarni hurmat qilishga undash; xalq og'zaki ijodi namunalarini tuplash va ularni asrashga chaqirish. Keltirilgan maqsad va vazifalarni hal etishga imkon beruvchi o'zbek xalq maqollari tanlab olinadi va bo'lar xalq pedagogikasining tarbiyaviy imkoniyatlarini tashkil yetadi .

Xalq og'zaki ijodida bolalarni bosiqlikka, sofdillikka, oddiylikka undash Bilan birga , ulardagi gerdayish , ichi qoralik , chaqimchilik va boshqa salbiy sifatlar qoralangan .

«Manamanlik qilma , netarsan , obro'yingdan ketarsan», «Sen o'zingni maqtama , seni birovlar maqtasin» , «Egilgan boshni qilich kesmas» , « Mevali daraxtning mevasi qanchalik ko'p bo'lsa , uning boshi shunchalik past yegiladi» , «Birovga go'r qazisang , o'zing yiqilasan» , «Ko'rpangga qarab oyoq uzat» singari xalq maqollarida pand-nasihati ifoda yetilgan .

Ko'plab maqol va matallarda bilimli bo'lish ulug'lanadi , bilimsizlik qoralanadi . «Bilagi zo'r birni yiqar , bilimi zo'r mingni yiqar» , «Ilmi yuqning ko'zi yumuq» , «Ilmsiz bir yashar , ilmi ming yashar» , «Ko'p o'qigan ko'p bilar» , « Olim bo'lsang , olam senniki» , «O'qigan o'g'il otaday ulug' va xokoza .

O'git va nasihat xalq og'zaki ijodida bolalarda insoniy fazilatlarini tarbiyalab etishtirishda eng ko'p qo'llaniladigan metodlardan biridir .

Avvalo kishilarni kishi tomonidan qadrlanishi kishilik burchini anglash , halol va rostguy bo'lish , yaxshilik haqida teran fikr yuritilgan xalq maqollari asosan pand-nasihati , maslahat istak va buyruq shaklida ishlatiladi. Masalan :

Yomonning yaxshisib o'lguncha , Yaxshining yomoni bo'l !

Birovga o'lim tilaguncha, O'zingga umr tila .

Qadrlasang qadring oshar, Qadrsizdan hamma kochar .

Sen o'zingni maqtama , Seni birovlar maqtasin .

Joy berganga joy Ber , Jon berganga -jon .

Kabi maqollar tinglovchilarga nisbatan o'git-nasihati shaklida aytilgandir . Bolalarni insoniylik ruhida tarbiyalashda qo'llaniladigan qo'llaniladigan eng xarakterli shakllardan biri , xalq donishmandlarining axloq-odob yuzasidan aytiladigan hikmatli so'zlari-maqollarini u yoki bu ertak orqali hal qilinishi kerak bo'lgan muammo sifatida ishlatilishidir . YA'ni odob-axloq masalalariga bag'ishlangan xalq maqollarining masalalariga bag'ishlangan xalq maqollarining naqadar hayotiy haqiqat ekanligini ma'lum ertak mazmuni orqali ochib berilishidir .

Masalan, bir ertakda ota bolasini mehnat qilishga oltin va'da qilib qiziqtiradi ,o'zining shaxsiy namunasi bilan hunarning foydali, afzalliklarini hikoya qilish orqali hayotga tayyorlaydi , tarbiyalaydi. Namuna sifatida qo'yidagi ertaklarni tahlil qilaylik . Bir kambag'al o'limi oldidan o'zining uch o'glini chaqirib , uzum ishkomlaridan birining tagiga oltin ko'mganligini yeslay olmasligini aytibdi . Agar bolalari oltinlarni topib olishsa , boyib ketishlarini uqtiribdi va olamdan o'tibdi . Aka-ukalar oat o'limidan keyin oltin topish ilinjida zudlik Bilan bir necha kun davomida bog'ni boshdan CHopa boshlashibdi .

Ular qancha chuqur kavlashmasin , oltinni topisha olmas . YAxshi chopilgan yer va uzumzor kelgusi yili juda katta hosil

beribdi. Hosilni vaqtida terib , sotgan aka-ukalar tezda boyib ketishibdi. SHunda ular , ota uzumzolarga oltin ko'mmaganliklarini, shu hiylasi Bilan boqqa yaxshi qarash , parvarishlash lozimligini , halol mehnat qilishlari kerakligini aytganini faxmlab olishibdi .

Jumladan , «Zolim podshoh» , «Qari bilganini pari bilmas» , «Eshonim deb yeshagimdan ayrildim» ertagida , «Er-xotin qo'sh hukiz» , «Maslahatli ish bitar, bemaslahat ish boshga yetar» kabi maqollar o'git-nasihat yusinida uqtiriladi .

Demak , xalq og'zaki ijodida insoniylikni tarbiyalash haqidagi o'gitnasihatlarni maqollar orqali o'qtirilishi Bilan birga ayrim ertaklarda axloq va odob yuzasidan aytilgan maqollarning mazmuni obrazli bayon qilib berilishi orqali ham o'sha maqollarni hayotiy haqiqat ekanligi uqtiriladi .

Ko'pchilik ertak va dostonlarda ota-ona va keksalarning turmush tajribalarini ifodalash Bilan birga yoshlarni unga bevosita amal qilishlariga undaydigan maslahat va pand-nasihatlar shakli ham asosiy o'rinlardan birini egallaydi .

Masalan, Ro'zivoy Bilan Munavvar chehra» ertagida og'ir ahvolda qolgan Ro'zivoy tirikchilik yo'lini axtarib safarga jo'namokchi bo'ladi . Onasini zo'rg'a ko'ndiradi . Onasi bolasiga ijozat Bera turib : «Xo'p bolam, aqlu-hushing joyida bo'lsin , borgan yeringda beadabchilik qilma , kattakichikni farqiga borsang obro' topasan» deb nasihat qiladi .

Masalan, « Sen ham bo'lursan mendek» ertagini ko'raylik. «Rasul ota to'qson yoshdan oshib , asablari bo'shashib , kuch-quvvatdan qolgan kezlari.

Unga qanday idishda ovqat bersalar ham qo'llari Bilan tuta olmay tushirib sindira beradi .Kelin o'ta xasislik Bilan cholni ranjitadi , o'g'liga shikoyat qiladi . Nihoyat o'g'il yog'ochdan yo'nib otasi uchun maxsus yog'och kosa qilib beradi . CHol faqat shu kosadagina ovqatlanadigan bo'lib qoladi . Bu ahvol oiladagi to'rt yashar nabirasiga qattiq ta'sir qiladi .Bir kuni ertalab otasi ishga ketayotsa bola qo'liga pichoq olib , ha deb bir g'ochni o'ynayotgan yemish. SHunda otasi :

-Nima qilayapsan , o'glim ? –deb so'rasa .Bolasi :

- Siz qariganingizda buvamga o'xshab ovqat yeydigan yogoch kosa qilayapman , -deb javob beradi .

Bolaning javobi otaga qattiq ta'sir qilibdi . Qilmishidan pushaymon bo'libdi . YOgoch kosani chini idishlar Bilan almashtiribdi .

Demak , ota-ona va oiladagi kattalarning ijobiy fe'l-atvor va hatti xarakatlari shu oiladagi bolalarga ijobiy ta'sir ko'rsatadi . Oiladagi yosh bolalar , o'z tabiatlariga ko'ra , ko'pincha kattalarga ko'r-ko'rona taqlid qiladilar .

Masalan , YAna bir ertak misolida « Usta Nishon» ertagida : «Oq bo'loq» qishlog'ida yashovchi xalq «Oq bo'loq» ko'li atrofida yashasa ham suvdan bahramand bo'la olmas edilar .Qo'shni qishloqlik usta Yo'ldoshning o'g'li usta Nishon «Oq bo'loq» qishlog'iga keladi va xalq kuchi Bilan katta charxpalak quradi . Qishloqda YAna suvga ma'murchilik boshlanadi .Usta Nishon ham shu qishloqda yashab qoladi . Xalq uni juda sevib hurmat qiladi .O'z farzandlaridek g'amxurlik qilishadi . Biroq ko'p o'tmay otasi chaqirtiradi .U ketish uchun xalqdan ijozat so'raydi . Qishloqning katta-kichik hamma odamlari yig'ilib keladi .SHunda usta Nishon xalqqa qarab : «Otalar , akalar , ukalar , men arzimagan sabab Bilan sizning qishlog'ingizga keldim . Tuzlaringizni ichdim , izzat-hurmatingizni ko'rdim .Meni dehqonchilik qilishga , bog' tutishga o'rgatdilaringiz . Sizlardan men juda xursandman . yendi menga ruxsat bersalaringiz o'z qishlog'imga , ota-onam oldiga ketsam . Sizlardan oq fotixa so'rayman» debdi . SHenda qishloq keksalari : «O'g'lim , biz sizdan juda xursandmiz , bizning mushkulimizni oson qildingiz , suvga serob qildingiz , bog'-rog'larimiz qayta ko'kardi , sizdan hech yomonlik ko'rmadik. otangiz chaqirtirgan ekan ilojimiz qancha. Ota-onangizning odiga boring , bola-chaqali bo'ling. Otangizga , volidangizga bizdan duo deng» — deb javob beradilar.

Bundan tashqari xalq og'zaki ijodining boshqa namunalari singari , xalq maqollari va ertaklarida halollik , to'g'rilik , yaxshilik , botirlik , saxiylik , go'zallik , kamtarlik kabi axloqiy sifatlar yuksak baholanadi . Va aksincha , tekixurlik , egrilik , yomonlik , qo'rqqoqlik , baxshilik , xunuklik , manmanlik singari salbiy xususiyatlar qoralanadi .

Misol tariqasida bilimdonlik va ilmsizlikka oid Ushbu maqollarni keltiramiz :

«Bilgan o'kir, bilmagan to'qir», «Bildirish uchun bilish kerak», «Bilimsiz kishiga ish yo'q, ilmsiz kishiga Osh yo'q», «Farxod va shirin», «Uch o'g'il», «Aql va oltin» ertaklarida ilm-xunar ulug'lansa, «Etti axmoq», «Kuygan chol», «Soqi mumsik Bilan Boqi mumsik» kabi ertaklarda savodsizlik, axmoqlik, fahmsizlik kabi illatlar kulgi ostiga olingan. Xalq Tasavvurida olim bo'lishga nisbatan odam bo'lish mushkuldir. SHu sababli qadimdan insoniylik yosh aslodni go'zal axloqli qilib tarbiyalashda asosiy mezon hisoblangan va u tarbiyaning asosi sifatida hozir ham davom yettirilmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Karimov. I.A. Barkamol avlod – O'zbekiston taraqqiyotining poydevori. – Toshkent: O'zbekiston, 1997.
2. Ajdodlar o'giti, hikmatlar, hikoyalar, tamoyillar. T. 1991 y.
3. Akromov B. Mehmon yigit ziynati // Sog'lom avlod uchun. - 2009.-N8.
4. Bekmurodov M. Qarindoshlik nikoh, va oila // Sog'lom avlod uchun. - 2009.-N1.-
5. Bobomirzayev X. «Xalq og'zaki ijodi va uning ta'lim-tarbiyadagi samarasi». T. «O'qituvchi». 1996 y. 173-bet.
6. Volkov G. N., Baubekova G. D. «Etnopedagogika» Toshkent 2000 y.
7. Mutalipova M. «Xalq pedagogikasi» T. «Bayoz». 2013y.
8. Musurmonova O. «O'qituvchilarning ma'naviy madaniyatini shakllantirish» T. «Fan» 1993 y. 105-bet.
9. Ro'ziyeva D., Usmonboyeva M., Holiqova Z. Interfaol ta'lim metodlari: mohiyati va qo'llanilishi / Met.qo'll. – Toshkent: Nizomiy nomidagi Toshkent davlat pedagogika universiteti, 2013.
10. Sattarov M. «O'zbek udumlari» (Millatning kenja bo'g'iniga). T. «Fan». 1994 y. 223-bet.
11. Xoshimov K. «O'zbek pedagogikasi antalogiyasi». Toshkent 1995

12. Curriculum, cultural traditions and pedagogy: understanding the work of teachers in England, France and Germany (2012).

13. WWW.pfh.
de/fileadmin/Content/PDF/forschungspapierere/the-stateand-islam-in-central-asia-wolters.pdf.

Mavzuga oid tayanch so'zlar:

Physical training-fizicheskiye vospitaniye-jismoniy tarbiya-insonning barcha tabiiy qobiliyatlarini chiniqtirib, yuksaltirib boruvchi jarayon.

Labour training- Trudovoye vospitaniye-Mehnat tarbiyasi-tarbiyaning muhim turi, shaxsni shakllantirishning zarur shartlaridan biri bo'lgan pedagogik jarayon.

Moral-Moralno'y-axloqiy-jamiyatda qabul qilingan jamoatchilik fikri bilan ma'qullangan jarayon.

Legacy-Naslediye-Meros-intellektual sohada o'tmishdagi ajdodlarimizdan avlodan-avlodga o'tib kelayotgan aqliy faoliyat natijalari.

Ancient-drevniy-qadimgi- yeramizdan avvalgi va tarixiy davrlar.

Legend-Legenda-Afsona-_arabcha so'z bo'lib, sarguzasht, seyr-jodu va uydirmaga asoslangan hikoya ma'nosini anglatadi.

Tale-Skazka-Ertak-qadimgi turkcha "Etuk" (M. Qoshg'ariy)so'zidan olingan bo'lib, biror voqeani og'zaki so'zlash ma'nosini anglatadi.

Proverd- Poslovitsa-"Maqol"- atamasi arabcha "kavlun" – gapirmoq, aytmoq so'zlaridan olingan bo'lib, ommaning muayyan voqea-hodisalar, voqelik haqidagi lo'nda xulo salarini ifodalaydi.

Nazorat savollari:

1. Odob-axloq tarbiya metodlariga oid materiallar kaysi janrlar o'rin egallaydi ?
2. Maqollarning qanday tarbiyaviy ahamiyati bor ?
3. Ertaklarda qanday tarbiya usullaridan foydalanilgan ?

ALLALARNING TARBIYAVIY AHAMIYATI

Beshikdagi farzandiga muhabbat va umid qo'shig'ini kuylamagan ona olamda bo'lmasa kerak, albatta. Bu qo'shiqlar – ona allalari – san'atning bebaho xazinasiga aylandi. Ammo afsuslar bo'lsinki, bu qo'shiq turli nashrlarda sochilib yotibdi va hech kim ularni bir joyga yig'ishni xayoliga ham keltirmayotir. Nega bizning bolalar nashriyotimiz barcha xalqlar allalarini to'plab, ularni alohida kitob shaklida nashr etishi mumkin emas?! Bunday kitob bizning poyeziyamizda ajoyib hodisa bo'lib qolmay, yana ham ma'rifiy, ham tarbiyaviy qimmat kasb yetgan bo'ladi. Bu hayratlanarli kitob bo'ladi".

Rasul Hamzatov

Allalar – beshik qo'shiqlarining keng tarqalgan an'anaviy janri hisoblanadi. Jahonda biror xalq, yelat yoki millat yo'qki, ularning tilida alla kuylanmasa ... ruslarda "bayki" yoki "bayushki" deb yuritiluvchi bunday qo'shiqlar turkmanlarda "huvdilar", ozarbayjonlarda "lay-lay", tatarlarda "alli-balli", qoraqalpoqlarda "heyra-heyra", turklarda "ninni", forslarda "lolo", nemislarda "wiyegeleyed", o'zbek va tojiklarda "alla" va "allo" atamallari bilan mashhurdir. Binobarin, alla jahon onalarining mehrga yo'g'rilgan bir qadar farahbaxsh, ammo o'rni bilan esa bir qadar g'amgin, eng muqaddas qo'shig'idir.

Alla ijtimoiy – estetik qiymatiga ko'ra ikki vazifani bajaradi: birinchisi, bolalarni uxlatish ("alla" so'zining lug'aviy ma'nosi ham allalash – ovutib, avaylab uxlatish) dan iborat. Bunday allalab ovutish yoki uxlatish, kuylash jarayonida namoyon bo'ladi.

Xuddi shu asnodan ularning ikkinchi vazifasi – tarbiyaviy-estetik mohiyati namoyon bo'ladi: bu allaning yemotsional ta'sirchanligidan kelib chiquvchi xususiyati bo'lib, bolani kuy og'ushida hayot bilan tanishtirish, ohanglar vositasida hayot ma'nosini anglashiga yo'l ochish, shu zaylda estetik didini o'stirish maqsadiga qaratilganligidir. Abu Ali ibn Sino allaning ana shu xususiyatini ming yil ilgariyoq payqab, shunday degan edi: "Bolaning mijozini kuchaytirmoq uchun unga ikki narsani qo'llamoq kerak. Biri bolani sekin-sekin tebratish, ikkinchisi, uni

uxlatish uchun odat bo'lib qolgan musiqa va allalashdir. SHu ikkisini qabul qilish miqdoriga qarab bolaning tanasi bilan badantarbiyasiga va ruhi bilan musiqaga bo'lgan iste'dodi hosil qilinadi". Ulug' hakim "bolani sekin-sekin tebratish" ning badantarbiya bilan bog'liqligini maxsus ta'kidlagan ekan, umuman, tebratishni, aytaylik, faqat beshikda tebratishnigina emas, balki belanchakda yoki o'tirib olib, ikkala oyoqni yonma-yon holatda uzala cho'zgan ustiga qo'yilgan yostiqa bolani tebratib alla aytishni, tikka to'rgan holda bag'riga bosib tebranishni yoki yelkasiga bir maromda qoqa turib alla aytishni ham ko'zda tutgan. Ammo bu jarayonlar allasiz bajarilishi ham mumkin, shunchaki tebratib turilib, bola uxlatiladi. SHunisi ham borki, bu jarayonlar har bir xalqning etnografik xususiyatlari bilan chambarchas bog'liq. Aytaylik, o'zbek yoki tojiklarda allaning kuylanish ohangi tebratishning muvozanati va ritmiga mos bo'lib, bunda tebratilayotgan narsa beshikmi yoki belanchakmi – hammasining alla ohangiga mutanosibligiga qat'iy rioya qilinadi. O'zbeklarda beshik yoki belanchakka shaqildoq bog'lash odati bo'lsa-da, baribir, tebranish ritmiga mos ovoz bilangina allaga jo'r bo'linadi, fransuzlarda alla kuyi shaqildoq jo'rligida hosil qilinadi.

Allalarning Ibn Sino zamonidayoq Markaziy Osiyodagina emas, balki O'rta va YAqin SHarq mamlakatlarida yashovchi xalqlar orasida ham muhim ahamiyat kasb yetgan mustaqil janr sifatida keng tarqalganligi turkiy xalqlar o'rtasida "balubalu" nomi bilan yuritilganligiga oid "Devonu lug'otit turk" dagi ma'lumot ham tasdiqlaydi. Alisher Navoiy ham Farhodning beshikdalik davrida unga mukammal tarbiya berish uchun "navoguy"(uxlatish uchun alla aytuvchi) berkitilganligini shunday tasvirlaydi:

Arusi charx tun-kun doya kirdor,

Bo'lib har tavri holidin xabardor. Beshik davrida chiniyu xitoyi,

Bo'lib yuz no'sh lab doston saroyi. Ko'zining nozi yeldin yeltib uyqu, Anga uyqu keturmakka navogo'.

Bu dalilning qiymati shundaki, Farhod tarbiyasi bilan shug'ullanuvchilar safida maxsus allachi yoki alla aytuvchi yenaga ham bo'lganligini tasdiqlaydi. Ana shu tasdiq, o'z navbatida, alla ijrochiligining maxsus san'at – navogo'lik darajasida tadrijiy

takomilga erishganligini, shu soha bilan shug'ullanuvchilarning navogo' sifatida alohida e'tibor qozonganliklarini yaqqol ko'rsatdi. Jahon madaniyati taraqqiyotiga salmoqli hissa qo'shgan ana shu uch buyuk siymo – Abu Ali ibn Sino, Mahmud Qoshg'ariy va Alisher Navoiyning bu guvohliklari allaning uzoq zamonlardan beri xalqimiz turmushiga, bolalar tarbiyasiga keng va chuqur singiganligidan dalolat beradi.

Allalar, odatda, bolalarning yemizikli davrida – ular to uch yoshni to'ldirgunlarigacha aytiladi. SHu sababli allalarni "sutda qorilgan va mehrga yo'g'rilgan qo'shiq" sifatida baholashlari bejiz emas. Allalar onalarning minglab avlodidan bir-biriga o'tib, sayqal topib, onalik mehrini, armonini silsilaviy bog'lab kelayotgan umrboqiy qo'shiqdir. Allalarning bu qadar uzoq yashovchanligi sababi, ularda onalik qalbining ayollik mahzunligining barq urib turishidadir. Xuddi shu xususiyat allalarning nafaqat bolalarga, balki kattalarga ham yoqimlilikini, qolaversa, har bir xonadonda kuylanishini va xush ko'rilishini ta'minlagan.

Ona o'zining tug'ma sezgirligi bilan bola uchun faqat tinchlantiruvchi, yorqin va monoton qo'shiq kerakligini angladi. SHu zaylda alla shakli yuzaga keldi. Onalik sezgilari allalarning qanday mazmunga ega bo'lishini aytib turadilar. Allalarni onalar dunyosisiz, sezgilarisiz, tashvishlarisiz tasavvur yetib bo'lmaydi. Buni rus allashunosligi onalik tuyg'ularining uch bosqichi sifatida bir-biridan shunday ajratib ko'rsatadiki, bu holni o'zbek allalarida ham ko'rish mumkin. Allashunoslikda onalik tuygularining uch boskichi ajratib kursatiladi: Birinchi bosqich- allalarda bolani o'rab olgan muhit ifodasi bo'rtib turadi, aniqrog'i, bola bilan bog'liq predmetlar: beshik, belanchak va boshqalar ta'riflanadi. Ammo bu poyetik ta'rif onaning shaxsiy kechinmalaridan, onalik tuyg'ularidan holi bo'ladi. Bu turdagi rus allalarida bolani uni o'rab olgan muhit bilan tanishtirishga alohida e'tibor berilgan. SHu maqsadda turli-tuman qushlar va hayvonlar poyetik maqtovida ularning ham salbiy, ham ijobiy xususiyatlarini ko'rsatishgan. O'zbek allalarida esa, asosan, beshik yoki belanchakning maqtovi bilan cheklaniladi. Hayvonlar, qushlar va hashoratlar poyetik ta'rifidan tarkib topgan allalar yo'q hisobi. Ammo, o'zbek allalarida hayvonlarning bolalari va qushlar nomi bilan aloqador erkalash

ohangi bor: bolalar qo'zichoqqa, toychoqqa, toyloq yoki bo'taloqqa, bo'lbo'lga, suqsurga, lochinga qiyoslanib e'zozlanadi.

Bunday qiyoslash aslida o'sha jonivorlarga bo'lgan samimiy munosabatlar zahirida tabiiylik kasb yetgan.

Ikkinchi bosqich- allalarda bola taqdiri asosiy o'rinda turadi. Lekin yendi ona bola taqdiriga befarq qaray olmaydi. Bola taqdiriga bog'liq o'y-kechinmalar onaning shaxsiy kechinmalari fonida chuqurlasha boradi: fikr bola atrofida aylansa-da, unga onalik tuyg'ulari ham aralasha boradi. Ammo bu chuqurlashuv hali bir qadar sayozroq, aralashuv esa bir qadar daxlsizroq kechadi. Bunga ona qalbining uyg'ona boshlashi va undagi to'lg'anish darajasi sababchi bo'ladi. Xuddi shu jarayonda alla ohangiga didaktik yo'nalish – axloqiy-tarbiyaviy qarashlar singga boradi. O'zbek allalarida bola taqdiri bilan bog'liq didaktik yo'nalish g'oyat sezilarli ekanligini alohida ta'kidlash lozim.

Uchinchi bosqich- bu allago'ylikning yuqori bosqichi hisoblanadi. CHunki bu boskichda ona qalbining to'lg'anishlari behad chuqurlashib, yendi u o'z tuyg'ulari girdobiga g'arq bo'lib qoladi. O'z shirin tuygulari bilan ovora bo'lib, bolasi borligini hayolidan soqit qiladi. Dardlari va tashvishlarini yuragidan sizib chiqqan mayin, lekin bir qadar horg'inroq monoton ohangda kuylab yoradi, shu monoton ohangdan taskin topganday bo'ladi. O'zbek allachiligida bu xildagi allalar ancha. Buning sababini o'zbek onalari repertuarining qashshoqligi, binobarin, og'ziga qay bir qo'shiq tushsa, unga alla naqoratini qo'shib kuylagani bilan izohlash to'g'ri emas. Bu o'rinda folklorshunoslarning onalar repertuari boyigach, undagi allalar soni 3-7 tagacha yetgach, ixtisoslashgan allachilik bosqichi shakllanadi va xuddi shu davrda ona o'z tuyg'ulari asirasiga aylanadi, degan xulosasi asoslidir. O'zbek allachiligida bu xildagi allalarning xiyla ko'pligiga yextimol, ulug' Navoiy e'tirof yetgan usha davrning ixtisoslashgan NAVOGO' lari bo'lganligi ta'sir ko'rsatgandirlar?!

Allalar faqat kuylanadi. Ularni shunchaki aytish mumkin emas. Monoton (bir xil) ohang barcha o'zbek allalari uchun mushtarak xususiyatdir. Ammo, monoton ohang onaning ijro paytidagi holati va kayfiyati bilan bog'liq. Ona kayfiyati chog' kezlarda allaning monoton ohangida xush yoquvchi mayin yumshoqlik mayli sezilib

tursa, xafa, iztirob chekayotganida ma'yus tortuvchi hazinlikka moyil bo'ladi. Har ikkala holatda ham shu monoton ohang bola ruhiga ta'sir yetadi, qalbiga orom bag'ishlaydi, uni yelitadi. Birinchi holatda bolaning serzavq bo'lib o'sishiga zamin hozirlansa, ikkinchi holatda bolaning ruhan ma'yuslashuviga asos solinadiki, bu keyinchalik bola ulg'ayganda uning xarakterida o'z asoratini, albatta, qoldiradi.

Bola uchun allaning so'zi emas, kuyi yoqimli. CHunki u hali so'zni anglamaydi. Ona uchun esa alladagi suzlarmuhim: ular – ona qalbining nidolari.

Bir xil ohangdagi kuy bola ma'naviy ehtiyojining dastlabki asosiy qondirgichi sifatida xizmat yeta boshlaydi. CHindan ham "Bola birinchi oyligidayoq musiqiy idrokini – ritm va ohangni idrok yeta olishini namoyon yetadi. CHunki allalar har qanday holatda ham jismoniy harakat, ham ruhiy faoliyat bilan uzviy bog'liqdir. Jismoniy harakat bolaning muttasil o'sishini, vujudining chiniqishini rag'batlantiruvchi muhim vosita bo'lsa, allalarning monoton ohangi esa shu jismoniy rivojlanishni ma'naviy rivojlanishga ulaydigan, bola ruhiy faoliyatini faollashtiradigan vosita bo'lib xizmat qiladi. M. Alaviya: "Alla, asosan, to'rtlikdan tashkil topgan bo'lsa ham, ba'zan allalovchi to'rtinlanib ketsa, davom yettirib, boshqa misralarni ham qo'shib yuboradi va bir-biriga yaqin bir qancha to'rtliklarni aytib, bu bilan o'zining tilak, armonini izhor yetadi", — degan edi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Karimov. I.A. Barkamol avlod – O'zbekiston taraqqiyotining poydevori. – Toshkent: O'zbekiston, 1997.
2. Ajdodlar o'giti, hikmatlar, hikoyalar, tamoyillar. T. 1991 y.
3. Akromov B. Mehmon yigit ziynati // Sog'lom avlod uchun .- 2009.-N8.
4. Bekmurodov M. Qarindoshlik nikoh, va oila // Sog'lom avlod uchun .-2009.-N1.-
5. Bobomirzayev X. «Xalq og'zaki ijodi va uning ta'lim-tarbiyadagi samarasi». T. «O'qituvchi». 1996 y. 173-bet.
6. Volkov G. N., Baubekova G. D. «Etnopedagogika» Toshkent 2000 y.
7. Mutalipova M. "Xalq pedagogikasi" T. "Bayoz". 2013y.
8. Musurmonova O. «O'qituvchilarning ma'naviy madaniyatini shakllantirish» T. «Fan» 1993 y. 105-bet.

9. Ro'ziyeva D., Usmonboyeva M., Holiqova Z. Interfaol ta'lim metodlari:

mohiyati va qo'llanilishi / Met.qo'll. – Toshkent: Nizomiy nomidagi Toshkent davlat pedagogika universiteti, 2013.

10. Sattarov M. «O'zbek udumlari» (Millatning kenja bo'g'iniga). T. «Fan». 1994 y. 223-bet.

11. Xoshimov K. «O'zbek pedagogikasi antalogiyasi». Toshkent 1995

12. Curriculum, cultural traditions and pedagogy: understanding the work of teachers in england, France and Germany (2012).

13. WWW.pfh.
de/fileadmin/Content/PDF/forschungspapiyere/the-stateand-islam-in-central-asia-wolters.pdf.

Mavzuga oid tayanch so'zlar:

Moral-Moralno'y-axloqiy-jamiyatda qabul qilingan jamoatchilik fikri bilan ma'qullangan jarayon.

Legacy-Naslediye-Meros-intelektual sohada o'tmishdagi ajdodlarimizdan avloddan-avlodga o'tib kelayotgan aqliy faoliyat natijalari.

Anciyent-drevniy-qadimgi- yeramizdan avvalgi va tarixiy davrlar.

Legend-Legenda-Afsona- arabcha so'z bo'lib, sarguzasht, sehr-jodu va uydirmaga asoslangan hikoya ma'nosini anglatadi.

Tale-Skazka-Ertak-qadimgi turkcha "Etuk" (M. Qoshg'ariy)so'zidan olingan bo'lib, biror voqeani og'zaki so'zlash ma'nosini anglatadi.

Proverd- Poslovitsa-"Maqol"- atamasi arabcha "kavlun" – gapirmoq, aytmoq so'zlaridan olingan bo'lib, ommaning muayyan voqea-hodisalar, voqelik haqidagi lo'nda xulo salarini ifodalaydi.

Mustaqil ish mavzulari:

1. Allalarning vujudga kelishi
2. Allalarning aytilishidagi bosqichlar
3. Allalarning pedagogik ahamiyati

XALQ PEDAGOGIKASI VA XALQ OG'ZAKI IJODIDA DOSTONLAR

«O'zbek xalq pedagogikasi» qamrovi nihoyatda keng, bag'oyat serqirra va serjilo tushuncha bo'lib, u shu xalq paydo bo'lgan butun davrni o'z ichiga oladi.

Xalq donishmandligi va odobnomasining bu nodir sohasi ijtimoiy va maishiyaxloqiy hayotning barcha tomonlarini xalq og'zaki ijodi, qadrshunosligi, udumshunosligi va marosimshunosligining yetakchi yo'nalishlarini, diniy-axloqiy ta'limotni qamrab olishi bilan xarakterlanadi. U xalqimizning asrlar davomida to'plagan boy tajribalarini, ijtimoiy-siyosiy, axloqiy, falsafiy, ma'rifiy, estetik, ma'naviy hamda jismoniy yetuklik borasidagi qarashlarini, tajriba xulosalarini lo'nda, ammo bag'oyat teran, donishmandnamo tarzda ifodalaydi.

O'zbek xalq pedagogikasi xalqning oilaviy – maishiy hayoti, ta'limtarbiyaviy, axloq-odobga oid hayotiy yo'l-yo'riqlari, usullari, ibratli tajribalariga oid turfa misollar – dostonlar, ertaklar, mehnat – mavsumiy marosim qo'shiqlar, afsonalar, maqollar, matallar, hikmatlar, qayroqi so'zlar, allalar, to'y va aza qo'shiqlari, olqish va qarg'ishlar «Navro'z», «Mehrjon», bahor, kuz, qish, yoz aytim – qo'shiq ashulalari va shu kabi nasriy asarlar bilan boyitilgan. Qur'oni Karim, Hadis hamda SHarq mutafakkirlarining axloq-odobga oid qarashlaridan xalq pedagogikasi oziq oladi, boyiydi.

Xalq bisotidagi eng yaxshi tabarruk so'zlar – duo-olqishlar ham tarbiyaga qaratilgan. Darvoqe xalq pedagogikasida yaxshi so'z, duo-olqishning ta'sir kuchi, tarbiyaviy ahamiyati, inson ma'naviy ustuvorligi, imyon-e'tiqod butunligi, qisqasi kishilarning har tomonlama mukammal kamoloti borasida tutgan o'rniga alohida ahamiyat beriladi.

O'zbek xalq pedagogikasi ayrim shaxslar yoki bir-ikki jamoa tomonidan yaratilmagan. Uni xalqimiz asru-asrlar bilan o'rganuvchi hayotida o'zining boy hayotiy tajribalari, farzandlar kamoloti borasida tutgan tutumlari, sa'yi-harakatlari, yo'l-yo'riqlari, aql-zakovotlari bilan yaratgan. Ayni choqda o'zbek xalq pedagogikasi o'z rivojida boyib, mukammalashib borishda ilm-fanning boshqa sohalaridan, ya'ni mumtoz adabiyot, san'at, og'zaki ijod, yelshunoslik, udumshunoslik, qadrshunoslik, odatshunoslik,

ruhshunoslik kabi sohalar bag'rida shakllanib, ular bilan bevosita aloqada bo'ladi eng yaxshi namunalarini o'ziga qabul qilib oladi.

Xalq pedagogikasi insonparvarlik, baynalmilallik, xushyorlik, zukkolik, topqirlik kabi o'zbek xalqining o'ziga xos fazilatlarini ulug'laydi. SHarq odobnomasi ibodatnomasidan doimiy ravishda bahramand bo'lgan, sharqona xalq pedagogikasi boyliklaridan oziqlangan va uning eng go'zal namunalarini o'ziga qabul qilib olgan.

Muxtasar qilib aytganda o'zbek halq pedagogikasi turkiy xalqlar otobolarimiz uzoq moziyda yaratgan va ko'z qorachig'iday asrab avaylab saqlab kelgan ota meros, SHarq xalqlarining boy va betakror odobnoma va odatnomasi, pandnomalar, folklor ijodi namunalari asosida shakllanganligi, rivojlanganligi va boyib borganligini e'tirof etish birdan bir to'g'ri yo'ldir.

O'zbek xalq pedagogikasining ajralmas qismi og'zaki ijod namunalari odobaxloq, ta'lim-tarbiya borasidagi pandnomalar bag'oyat hayotiy xalqchil va ibratlidir. Xususan an'anaviy xalq dostonlari, qo'shiqlar va ertaklar odobnoma darslari ekanligini folklorning boshqa katta-kichik janrlari boshdan-oyoq pandnoma ekanini unutmashimiz kerak.

Darhaqiqat haqiqiy insonni shakllantiruvchi odob-axloq haqidagi xalq qarashlari, xalq og'zaki ijodi asarlari xususan dostonlarda yashab keladi, ularda odob-axloq mavzusi o'ta donishmandlik bilan keng ishlanganiga guvoh bo'lamiz. Buning uchun O'zbekiston dostonchiligiga oid qodir baxshi Rahimovdan yozib olingan va nashrga tayyorlangan mashhur «Go'ro'g'li» silsilasiga kiruvchi «Zaydikon» dostoniga nazar tashlash kifoya. Ushbu dostonida mashhur bahodir va yurt boshlig'i Go'ro'g'lining bolaligi va ilk orzu umidlari, doimiy hamroxi va yo'ldoshi g'irotga ega bo'lib, or-nomus qadr-qimmat va sha'n uchun boshdan kechirgan dastlabki g'aroyib bahodirliklari, ko'rsatgan shijoat-jasratlari yuksak badiiy saviyada aks yetgan.

O'zbek xalq og'zaki ijodi to'g'ridan-to'g'ri bola tarbiyasiga ta'sir etish vositasi bo'lib xizmat qilgan va xizmat qilib kelmoqda. Bolalarni topqiriligini tarbiyalashda va zexnini o'tkirlashda, fikrlash

qobiliyatlarini o‘stirishda topishmoqlar muhim ahamiyatga ega bo‘lgan.

Maqollar odob-axloq qoidalarini o‘z ichiga olgan hayot tajribasidan o‘tgan eng kichik janrdir. Deylik, «Ishlaganning og‘zi oshga tegar, ishlamaganning boshi toshga tegar», maqolida xalqning uzoq asrlik hayotiy tajribalari mujassamlashgan. Bundan tashqari maqollarda turmush hodisalari bilan bog‘liq bo‘lgan Vatanparvarlik, mardlik, qahramonlik, mehnatsevarlik, do‘stlik, vafodorlik kabi axloq me‘yorlari ma‘qullanadi, egrilik, yomonlik, umidsizlik, yolg‘on gapirish, yalqovlik, ochko‘zlik kabi illatlar qoralanadi. Aql bilan odob yegizak! Aqlli naqlab so‘zlar,

Aqlsiz laqillab so‘zlar!

Barcha yaxshilik xushxulqlikda!

Bolam odam bo‘lsin desang, yoshlikdan odob ber!

YOlg‘on-yashiq gapirma, so‘ng uyalib o‘tirma!

Xulq har kim o‘z qiyofasini ko‘rsatadigan ko‘zgudir.

Singari maqollarda odob-axloq mavzulari o‘z ifodasini topgan.

Xalq og‘zaki ijodida ayniqsa qo‘shiqlar alla, yor-yor o‘lan, aza-yig‘i kabilar xalq hayotining hamma tomonlarini qamrab olgan. Bu qo‘shiqlarda oilaning kundalik odob qoidalariga odatlantirish tamoyillari ifoda yetilgan.

Masalan, «Alla»ni olaylik.

Onaning orzu-havasi, niyatlari, bolalari kelajagi haqidagi maqsad-istaklari u kuylagan allalarda ifodalanadi. Farzandining baxtli – saodatli bo‘lishini sog‘lom va paxlavon, jasur bo‘lib voyaga etishini orzu qiladi. Ularda tarbiya ruhi ham aks yetadi. Donishmandlar «Alla aytmagan onaning farzandida mehr kuchli bo‘lmaydi» deyдилar.

Ertak va dostonlar bolani har tomonlama yetuk qilib tarbiyalashda ertak aytib bermay bola o‘stirgan ota-ona va kattalarni yoki ertak yeshitmay ulg‘ yoshlarni tasavvur qilish qiyin.

Ertak va dostonlarni tarbiya uchun muhim tomoni shundaki, unda xalq og‘zaki ijodidagi topishmoq, maqol, qo‘shiqlar kabi janrlar jamlangan bo‘lib, ular pedagogik g‘oyalarni mukammalroq ta‘sirchan bo‘lishini ta‘minlaydi. ertak va dostonlar bola tarbiyasining deyarli hamma tarkibiy qismlari; jismoniy va aqliy kamolot, ilm va hunarga muhabbat, mehnatsevarlik, ma‘naviy sifat

hamda nafis didlarning tarkib topishiga oid ko‘pdan-ko‘p pedagogik materiallarni uchratish mumkin.

O‘zbek xalq pedagogikasi yuqoridagi kabi folklor janrlari bilan bir qatorda bola yashab to‘rgan muhit-sharoitning vositachi roli ham mavjudki, ular yoshlarning ma‘naviy fazilatlarini shakllantirishda katta va samarali tarbiya vositasi hisoblanadi.

Sog‘lom avlodni tarbiyalash buyuk davlat poydevorini farovon hayot asosini qurish demakdir. Sog‘lom avlodni tarbiyalash ikki jihatdan – yosh avlodni jismonan sog‘lom yetib tarbiyalash va ularni ma‘naviy barkamol yetib voyaga yetkazishni o‘zida mujassamlashtiradi. Inson ma‘naviy barkamol bo‘lishi uchun eng avvalo jismonan sog‘lom bo‘lishi lozim. Bu oddiy hol, ammo u jamiyatimiz rivoji kelajagini ta‘minlovchi omildir.

Tarixdan ma‘lum ijtimoiy jamiyatning iqtisodiy, siyosiy va madaniy rivojlanishi bilan tarbiya tizimi o‘zgarib borgani kabi yoshlarga jismoniy tarbiya mazmunini shakli ham o‘zgarib borgan.

O‘zbek xalq poyetik ijodi ham shu orqali xalq pedagogikasida yoshlarning jismoniy tarbiyasi eng aktual muammolardan biri sifatida katta o‘rin egallaydi.

Xalq ijodining deyarli hamma janrlari – maqollar, ayniqsa ertak va dostonlarda uchraydigan mehnatsevar, chidamli, qo‘rqmas, botir, jasur va qahramon kishilar sifatida tasvirlanadigan asar qahramonlarining hech biri g‘ayri – tabiiy kuchga ega bo‘lgan tasodifiy odamlar bo‘lmay, balki, albatta ma‘lum oila yoki ayrim tajribaga ega bo‘lgan shaxslar qo‘lida muayyan maqsadga muvofiq alohida va tegishli tarbiya olishlari natijasidagina jismoniy kamolotga erishgan kishilardir. Boshqacha qilib aytganda, xalq pedagogikasida bolalarning jismoniy kamoloti, jismoniy mehnatga qobiliyatli bo‘lib etishishlari, mustahkam iroda, muayyan fe‘l-atvor ham hatti-harakatlarga ega bo‘lib etishishlarini jismoniy tarbiyaning mahsuli deb qaraladi.

O‘zbek xalq pedagogikasida bolalarning jismoniy tarbiyasi quyidagicha to‘rt yo‘nalishda davom yetib kelganligidan dalolat beradi:

Bolalarning sog‘lom bo‘lib o‘shida, ota-ona va umuman keksa avlodning g‘amxo‘r – tarbiya;

YOshlarning jismonan yetuk bo'lib o'sishiga yordam beradigan bolalar o'yinlari;

Ayrim sport vakillari tarbiyasi;

Harbiy sport va harbiy – jismoniy tarbiya.

Xalq ijodi materiallarida bolalarning sog'lom o'sishlarida ota-ona va keksa avlodning g'amxo'rliги va tarbiyasiga oid ma'lumotlar nisbatan kam uchrasa ham, xalq pedagogikasida bolalarning yoshlik xususiyatlariga mos keladigan tarbiyaviy tadbirlar amalga oshirilib kelinganligi ma'lum. Ayniqsa, bolalarni o'z vaqtida ovqatlantirish, uxlatish, o'ynatish – kiyintirish, ozoda va toza yurish ham jismoniy rivojiga oid mashq malakalari, rasm, odatlar xalq pedagogikasida uzoq vaqtlardan buyon davom yetib keladi. Masalan, «Uch og'ayni botirlar» ertagida, keksa ota o'g'illarini safarga jo'natar ekan, bolalarga qarab: «o'zimdan keyin baxsiz bo'lib qolmanglar, deb sizlarni o'qitdim. Buning ustiga sizlarni uch narsa bilan tarbiya qildim. Birinchidan, sog'lom vujudli qilib tarbiyaladim – baquvvat bo'ldingizlar. Ikkinchidan yarog' bilan tanishtirdim – yarog' ishlatishga usta bo'ldingizlar. Uchinchidan – qo'rqitmay o'stirdim –qo'rqoq bo'lmay, botir bo'ldingizlar» deb nasihatini davom yettiradi.

Ota-ona va umuman keksa avlodning yuqoridagi kabi g'amxo'rlik va mehribonlik tarbiyasi xalq pedagogikasining bosh muammolaridandir. Bolalarning jismoniy tarbiyasidan kutilgan maqsad o'rinbosar avlodning uzoq umr ko'rishlarini ta'minlashdir.

O'zbek xalqi orasida keng tarqalgan bolalar o'yinining turi juda ko'p bo'lsa ham, xalq ijodida ularning hammasiga oid materiallar uchramaydi. Holbuki, xalq pedagogikasida bolalar o'yiniga alohida e'tibor berilgan va u tarbiyaviy ishlarning markaziy o'rinlaridan birini egallab kelgan.

Ota-ona va umuman kattalar bolalarni doimo xursand va xushchaqchaq bo'lishlari uchun katta kuch sarflaganlar. Ular uchun turli-tuman o'yinchoqlar, bolalar mehnati qurollari ham bolalar o'yinchoqlarining ijodkori bo'lganlar. SHu bilan birga bolalar o'yinlarining yaratilishida bolalarning o'zi ham tashabbuskor va ijodkorlik rolini aslo inkor qilib bo'lmaydi. Binobarin, bolalar hamma vaqt, hamma joyda o'ziga o'yin topib oladi. Ular hech vaqt bo'sh vaqtini o'yinsiz o'tkazmaydi.

Bolalar o'yini ma'lum guruh bolalar ishtirokida tashkil qilish bilan xarakterlanadigan o'yinlardir. O'zbek xalqi orasida ana shunday jamoa shaklida tashkil qilinadigan bolalar o'yinlari juda ko'p bo'lib, ular uzoq zamonlardan beri davom yetib keladi. Ana shular jumlasiga tortishmashoq, oq terakmi – ko'k terak, qo'l tegdi – pichoq tegdi, botmon-botmon, kim chaqqon, illak, pir yetdi, ok oli, quloq cho'zma, soqqa otish, kurash kabilarni ko'rsatib o'tish mumkin.

YUqoridagi kabi bolalar o'yinlari asosan, jamoa bo'lib o'ynaydigan o'yinlar bo'lishi bilan yoshlarni jamoamizga, o'rtoqlik va do'stlikka, hamkorlik – hamjihatlikka odatlantirishda qudratli vosita bo'lib xizmat qilgan. Demak, bolalar o'yini bolalarni jismoniy jihatdan chiniqtirishga, sog'-salomat bo'lib etishlariga xizmat qilgan va shu orqali yoshlarni jismoniy mehnatga tayyorlashda asosiy o'rinlardan birini egallagan.

Sport yoshlarni sog'lom, chiniqqan, baquvvat qilib tarbiyalashda muhim ahamiyatga egadir. Bunday tarbiya orqali yoshlarni hayotga tayyorlash, yovuz kuch va tabiiy ofatga qarshi kurash, xalq boshiga tushgan turli-tuman azobuqubatlardan qutqarish. Ayniqsa, vatan himoyachisi yo'lida qahramonlik ko'rsata oladigan kishilar qilib tarbiyalash nazarda tutiladi.

SHu jumladan, a) ov – ovlash, mergan qilib etishtirish katta o'rin egallaydi. O'zbek xalq poyetik ijodining o'ziga xos xarakterli xususiyatidan biri, ko'pchilik ertak va traditsion syujetli dostonlarda voqea u yoki bu asar qahramonining ovga chiqish bilan boshlanishidir; b) Ayrim jismoniy mashq orqali alohida qudrat va mohirlikka ega bo'lgan sport vakillarini tarbiyalab etishtirish xalq ijodida salmoqli o'rin egallaydi.

O'zbek xalq poyetik ijodida maxsus harbiy – sport va harbiy – jismoniy tarbiya podshohlik, saroy ahli ham yirik feodallar oilasi bolalariga xos ekanligini ko'rsatadi;

Folklor materiallarining ko'rsatishicha, O'rta Osiyo xalqlari orasida tarqalgan harbiy harbiy – jismoniy tarbiyaning mazmuni – sipohgorchilik, jangu-jadal,

«hunarni» o'rganishga qaratilgan bo'lib, ayniqsa, kurash tushish, ot chopish, tirondoqlik, qilichbozlik, kamon bilan o'q otish, miltiq otish, nayza sanchish, suvda so'zish, gurzi urish kabi harbiy-

jismoniy tarbiya – asosiy o‘rinni egallar edi. Bu jihatdan qaraganda, O‘rta Osiyodagi qadimdan davom yetib kelayotgan harbiy – jismoniy tarbiya juda ko‘p jihatdan qadimgi YUnoniston – sport harbiy – jismoniy tarbiyasi mazmunini aks yettiradi. Masalan, «SHaxzoda Asad», «Mamir bilan Samir» ertagida qadimgi davrlarda yoshlarga harbiy – jismoniy mashqlar o‘rgatilgani ko‘rsatiladi.

O‘zbek xalq dostonlari qahramonlarining hammasi harbiy – jismoniy tarbiya olgan kishilar sifatida xarakterlanadi. Xalqimizning suyuqli qahramoni – Go‘ro‘g‘li, Xasanxon, Avaz, Rustam, Ravshanxon, yerali, SHerali va boshqalar ana shular jumlasidandir.

O‘zbek xalq og‘zaki ijodida ifodalangan yana bir muhim tomoni yuqoridagi kabi xalq farzandlarining jismoniy kamolotini ularning yuksak ma‘naviy fazilatlarini bilan birga tarannum yetilishidir.

Biz ko‘rib o‘tgan asar qahramonlari ham jismoniy, ham psixologik jihatdan teng rivojlangan kishilardir, ya‘ni jismoniy kamolot egalari mustahkam, irodali, intizomli, sabr-toqatli, g‘ayratli, matonatli, kamtar, qat‘iy, umidsizlanmaydigan, xushyor, tadbirli, chidamli, qo‘rqmas, mard-botir va jasur kishilar bo‘lib etishganliklari ko‘rsatiladi.

SHunday qilib, o‘zbek xalq ijodi materiallarining ko‘rsatishicha, o‘tmishda yoshlarning jismoniy tarbiyasi yuqoridagicha to‘rt yo‘nalishda davom yetib kelgan va bu xalq pedagogikasining eng muhim va zarur qismi sifatida avloddan-avlodga o‘tib, rivojlanib borgan.

Allomalar tarbiyada mehnatning afzalligi to‘g‘risida. Mehnat tarbiyasining mazmuni. mehnat tarbiyasining usullari. Xalq pedagogikasida nafas tarbiyasi.

Ta‘lim va tarbiyani milliy istiqloq g‘oyalari asosida yuksak darajaga ko‘tarish, davrimizning qat‘iy talabi hamda jamiyatning ijtimoiy topshirig‘i sifatida pedagoglarga katta mas‘uliyat yukladi.

O‘tmishga nazar tashlaydigan bo‘lsak, o‘zbek xalqining buyuk mutafakkirlari olib borgan tadqiqotlar va amalga oshirgan kashfiyotlarida ham insonlarni odobli, mehnatsevar, vatanpar qilib tarbiyalash yo‘l-yo‘riqlarini ko‘rsatib o‘tganlar.

Jumladan, Alisher Navoiy o‘z zamonasida zargarlar, kulollar, tikuvchilar kabi turli-tuman hunar sohiblarining hammasiga

hafsala, qunt va e‘tibor bilan maslahat berib, ularga homiylik qilganlar. Navoiy: «Inson bo‘lib dunyoga keldingmi, biror kasbni egalla, hunar o‘rgan, shunda dunyodan hammomga kirib toza yuvinib chiqmagan kishidek o‘tmaysan», deb ta‘kidlaganlar.

Insoniyat qadr-qimmatini mehnatda, bilim va hunarga tayanishda, birovga xor bo‘lmaslikda deb bilgan. Sa‘diy shunday ta‘lim beradi: O‘z mehnatidan noegan kishi, Hotam himmatidan ozod yoz – qishi.

Mash‘alali o‘txonaqaddas kitob – «Avesto»da ham mehnat moddiy boyliklar manbai emas, balki u mehnatni asosan axloqiy jihat, yaxshilik manbai deb bilgani uchun insonlarni mehnat qilishga chaqiradi. Xalq pedagogikasida «yoshlikda egallagan hunar toshga o‘yib yozilgan hikmatdir» — deb ta‘kidlanadi.

Hunarning nechog‘li zarur ekanligi qator rivoyatlar, maqollar, ertaklar, dostonlarda ham o‘z aksini topgan. «Oltin baliq», «Savdogar bilan podachi», «Sirli gilamcha», «Baliqchi bola», «Ikki naqqoshning ishi» kabi ertaklar, «Xasanxon», «Rustam», «Ziyod» kabi dostonlar shular jumlasidandir.

Darhaqiqat xalqimizning ertak, rivoyat, dostonlari hamda o‘tmishdagi olimlarimizning meroslarini chuqur o‘rganib, uni ta‘lim va tarbiya jarayoniga tatbiq etish har bir ma‘naviyatli va ijodkor mutaxassislarining muallimlarning mash‘alali o‘txonaqaddas burchidir! SHuning uchun ham xalq pedagogikasining ustozlik-murabbiylik an‘anasini o‘rganish o‘quvchi yoshlarni tarbiya qilish kasbhunarga bo‘lgan qiziqishlarini tarbiyalashdan iborat. Xalq pedagogikasi an‘analarining zamonaviy usullarini amaliyotda qo‘llash ilmiy va amaliy ahamiyatga ega deb hisoblaymiz.

SHuningdek, ushbu masala zamonaviy tarbiyada ham o‘z mohiyatini yo‘qotmagan holda xalq og‘zaki ijodi, xalq pedagogikasida asosiy o‘rinda turadi. Jumladan: qunt bilan o‘rgan hunar Hunardan rizqing unar

Hunari yo‘q kishining

Mazasi yo‘q ishini

Mehnat jarayonida paydo bo‘lgan ish tajribalari ko‘nikma va malaka xalqimiz tomonidan doimo ulug‘langan va xalq poyetik ijodining hamma janrlarida muqaddas o‘rin egallab kelgan.

Xalq, poyetik ijodida yoshlarni mehnatsevar qilib tarbiyalash g'oyat muhimdir. Olimlarimizning xalq poyetik ijodini o'rganish yuzasidan olib borgan ilmiy tadqiqotlarining ko'rsatishicha, xalq ijodining o'zi qadimdan qadimiy urug' va qabilalarning mehnat jarayoni zaminida paydo bo'lganligidan dalolat beradi.

Boshqa xalqlardagi o'zbek xalq poyetik ijodi ham xalq ommasining mehnat va mehnat jarayonida yaratilgan eng yaxshi traditsiyalari, tajribalar mehnat qilish sohasida paydo bo'lgan ko'nikma, malaka va odatlarni badiiy formada avloddanavlodga ma'naviy meros sifatida qoldirib kelgan.

«Aql va boylik», «Uch og'ayni botirlar», «Ko'rpangga qarab oyoq uzat» kabi o'zbek xalq ertaklarida mehnatsevarlik, bolalarni mehnatga odatlantirish, mehnat hamma boyliklarning negizi kabi masalalarga alohida ahamiyat beriladi, hamda shaxsning haqiqiy go'zalligi mehnatda ekanligi ko'rsatib o'tiladi.

Mehnatkash xalq ommasining mehnat jarayonida qo'lga kiritilgan ish tajribalari – mehnat malakasi, ko'nikma, odat va yosh avlodni mehnatga tayyorlash yuzasidan takror-takror sinovdan o'tgan usul va vositalari xalq pedagogikasining didaktik qo'llanmasi bo'lib keldi.

Mehnat – ikki ko'zdan aziz.

Oltin o'tda toblanar, Odam mehnatda.

Daryo suvini bahor toshirar,

Odam qadrini mehnat oshirar.

Birni biron beradi, ko'pni – mehnat.

SHuning uchun ham mehnatkash xalq oilasida o'z farzandlarini mehnatsevar qilib etishirish ota-ona va umuman keksa avlodning dastlabki insoniy burchi hisoblangan.

YOshlarni kattalarga yordamlashishida xalqimizning qadimdan davom yetib kelayotgan oliyanob an'analardan biri «xashar»ning tarbiyaviy ahamiyati g'oyat kattadir.

«Xashar» dehqonchilik hayotida ko'p turga ega bo'lib, yilning hamma faslida, shahar sharoitida – ariq qazish, ko'prik qurish, yo'l chiqarish, mahalla obodonchilik ishlari, uy qurish ishlarida uyushtiriladi. Bunday tadbirlarda yoshlar va bolalar kattalar bilan barovar harakat qilib, ularni e'tiboriga sazovor bo'lishar edi.

Keksalarning «barakallo», «qo'ling dard ko'rmasin», «umringdan baraka top» kabi olqishlari ko'pincha o'z mehnatini manzur qilgan yoshlarga nisbatan aytilar edi.

Xalq ijodi materiallarida, ayniqsa, maqol va qo'shiqlarda mehnatning kishi hayotidagi o'rni, mehnat malakasini o'rganish usullari, halol mehnat qilish zaruriyati uqtirib kelingan.

YOshlarni mehnatsevar qilib etishtirishda eng ko'p qo'llaniladigan usullaridan biri ishontirish bo'lib, uni tatbiq qilishda ham xilma-xil vosita va shakllardan foydalanilgan. Ayniqsa, keksalar tomonidan mehnat va mehnat ahlini ardoqlaydigan hamda ishyoqmas, dangasalarni aytib berish, ishontirish vositalaridan biri bo'lib xizmat qilgan. Keksalarimizning yoshlar tomonidan mehnatni, jamiyat taraqqiyotidagi buyuk o'rinni anglab etishlari, unga ye'tiqod qo'yishi uchun aytib beradigan kichik va katta hajmdagi ertaklari ko'p bo'lgan.

Masalan, «Kichik kelinning davlati», «Sirli tush» ertaklarini keltirish mumkin.

Xalq pedagogikasida bolalarni mehnatga tayyorlash va mehnatsevar qilib tarbiyalashda o'git-nasihat, namuna ko'rsatish usullari ham katta o'rin tutadi.

Respublikamizda yosh avlod tarbiyasi borasida muhim tadbirlar amalga oshirilayotgan hozirgi davrda musiqiy qadriyatlarni tiklash, ommaviy xalq musiqa pedagogikasi namunalari tahlil etish, buyuk donishmandlarning musiqiy, ma'rifiy ijodini, nafis yodgorliklarini, o'rganadigan va amaliyotga tatbiq etish pedagogik masalalardan biridir.

Alisher Navoiy aqliy, axloqiy va nafosat tarbiyasi – insonni eng go'zal fazilatlaridan ekanligini bayon yetib, ulardan har bir kishi bahramand bo'lmog'i lozimligini ta'kidlab o'tgan. Ayniqsa musiqaning insonga tarbiyaviy ahamiyatini yuksak baholagan, «ko'ngil xush ohangdan quvvat, ruh esa xush ovozdan oziq oladi», — deb ta'riflagan. SHuning uchun bolani yoshligidan boshlab qunt bilan tarbiyalash, go'zallik olami bilan oshno etish ma'naviy ta'sir ko'rsatish yo'li bilan, uni kamol toptirish, axloqli, yuksak fazilat egasi qilib tarbiyalash g'oyasini ilgari so'rgan.

Nafosat tarbiyasi bolada eng nozik tuyg'ular orqali go'zallikni anglash, unda bahra olish va bevosita go'zallikni yaratuvchilarga aylanish kabi jihatlarni tarbiyalaydi.

Xalq pedagogikasi fani orqali milliy me'rosimizga aylangan nafis san'at asarlari, asari-aqiqalar, mumtoz kuy, qo'shiqlarning ta'lim-tarbiya jarayonida shaxs kamolotida tutgan o'rni va beqiyos tarbiyaviy ahamiyati o'rganiladi.

Adabiyotlar ro'yxati:

Karimov I.A.Barkamol avlod orzusi / Tuzuvchilar SH.Qurbonov, H.Saidov,

R.Ahliddinov. Nashr uchun mas'ul: T.Risqiyev. – Toshkent: SHarq NMK Bosh tahririyati, 1999.

1. Karimov. I.A. Barkamol avlod – O'zbekiston taraqqiyotining poydevori.

– Toshkent: O'zbekiston, 1997.

3. Ajdodlar o'giti, hikmatlar, hikoyalar, tamoyillar. T. 1991 y.

4. Akromov B. Mehmon yigit ziynati // Sog'lom avlod uchun .- 2009.-N8.

5. Bekmurodov M. Qarindoshlik nikoh, va oila // Sog'lom avlod uchun .2009.-N1.-

6. Bobomirzayev X. «Xalq og'zaki ijodi va uning ta'lim-tarbiyadagi samarasi». T. «O'qituvchi». 1996 y. 173-bet.

7. Volkov G. N., Baubekova G. D. «Etnopedagogika» Toshkent 2000 y.

8. Mutalipova M. "Xalq pedagogikasi" T. "Bayoz". 2013y.

9. Musurmonova O. «O'qituvchilarning ma'naviy madaniyatini shakllantirish» T. «Fan» 1993 y. 105-bet.

10. Ro'ziyeva D., Usmonboyeva M., Holiqova Z. Interfaol ta'lim metodlari: mohiyati va qo'llanilishi / Met.qo'll. – Toshkent: Nizomiy nomidagi Toshkent davlat pedagogika universiteti, 2013.

11. Sattarov M.«O'zbek udumlari» (Millatning kenja bo'g'iniga). T. «Fan». 1994 y. 223-bet.

12. Xoshimov K. «O'zbek pedagogikasi antalogiyasi». Toshkent 1995

13. Curriculum, cultural traditions and pedagogy: understanding the work of teachers in england, France and Germany (2012).

14. WWW.pfh.

de/fileadmin/Content/PDF/forschungspapiyere/the-stateand-islam-in-central-asia-wolters.pdf.

Mavzuga oid tayanch so'zlar:

Physical training-fizicheskoye vospitaniye-jismoniy tarbiya-insonning barcha tabiiy qobiliyatlarini chiniqtirib, yuksaltirib boruvchi jarayon.

Labour training- Trudovoye vospitaniye-Mehnat tarbiyasi-tarbiyaning muhim turi, shaxsni shakllantirishning zarur shartlaridan biri bo'lgan pedagogik jarayon.

Moral-Moralno'y-axloqiy-jamiyatda qabul qilingan jamoatchilik fikri bilan ma'qullangan jarayon.

Legacy-Naslediye-Meros-intellektual sohada o'tmishdagi ajdodlarimizdan avloddan-avlodga o'tib kelayotgan aqliy faoliyat natijalari.

Anciyent-drevniy-qadimgi- yeramizdan avvalgi va tarixiy davrlar.

Legend-Legenda-Afsona-_arabcha so'z bo'lib, sarguzasht, sehr-jodu va uydirmaga asoslangan hikoya ma'nosini anglatadi.

Tale-Skazka-Ertak-qadimgi turkcha "Etuk" (M. Qoshg'ariy)so'zidan olingan bo'lib, biror voqeani og'zaki so'zlash ma'nosini anglatadi.

Proverd- Poslovitsa-"Maqol"- atamasi arabcha "kavlun" – gapirmoq, aytmoq so'zlaridan olingan bo'lib, ommaning muayyan voqea-hodisalar, voqelik haqidagi lo'nda xulo salarini ifodalaydi.

Nazorat savollari:

Tarbiyada bolalar o'yinlarining qanday ahamiyati borg'

Xalq ijodida harbiy sport va harbiy – jismoniy tarbiyaga qanday ahamiyat berilgang'

Mehnat tarbiyasining mazmuni sifatida nima deysizg' Xalq ijodida mehnatsevarlik qanday ifodalangan?' Mehnat tarbiyasi uslublari qaysilar?

Nafosat tarbiyasini tushuntiring.

Xalq pedagogikasining asosiy manbalari qaysilar?
Xalq og'zaki ijodi turlari.
Xalq og'zaki ijodida ilgari surilgan g'oyalar.
Xalq og'zaki ijodida nafasat va jismoniy tarbiya

Mustaqil ish uchun mavzular:

1. Dostonlarning yaratilish tarixi.
2. Dostonlarda ilgari surilgan tarbiyaviy g'oyalar.
3. Dostonlarning turlari.

**XALQ PEDAGOGIKASIDA MILLIY URF-ODATLAR, AN'ANALAR,
UDUMLAR, MAROSIMLARNING TARBIIYA VOSITASI
SIFATIDAGI O'RNI**

Milliy istiqlol mafkurasi ham ana shu milliy qadriyatlarga asoslanib yaratilishi bejiz emas, albatta. Bu borada Birinchi Prezidentimiz I.Karimovning "Har bir fuqaro ajdodlarimizning bebaho merosi , milliy qadriyat va an'analarimizga munosib bo'lishga erishish , yuksak fazilatli va komil insonlarni tarbiyalash , ularni yaratuvchanlik ishlarida da'vat qilish , shu muqaddas zamin uchun fidoiylikni hayot mezoniga aylantirish — milliy istiqlol mafkuramizning bosh maqsadidir»- deganlari ayni muddaodir .

Ma'naviy qadriyatlar, urf-odat, an'ana, marosimlar va istiqlol istiqboli hamda mafkuraviy ong , yashash tarzi haqida, ya'ni avlodlar mushtarakligi to'g'risida fikr yuritir ekanmiz , uni uch toifaga bo'lish lozim :

Xo'sh, ma'naviy qadriyatlarimiz xususida sharq mutafakkirlarimizning ilmiy, ma'rifiy merosi borasida yoshlarimizning tasavvur va bilim darajasi qanday? Qayd qilish lozimki o'rta asrlar uyg'onish davri , bunyodkorlari bo'lmish allomalar bizning ajdodlarimiz ekanligidan faxrlanamiz . Bu borada Ibn Sinoning ma'naviy merosida qator muammolar tizimida axloq-odob masalalari e'tiborli salohiyatga egadir . Uning «Burch haqida risola» , «Axloq haqida risola» , «Insof haqida risola» kabi asarlarida axloq-odobning g'oyat muhim qirralari bayon yetilgan .

Mutafakkirlarning asarlarida , jumladan « Tadbiri manzil» risolasida ham inson tabiati azaldan axloqli yoki axloqsiz bo'lmaydi, degan g'oya muhim ahamiyat kasb yetadi . Aslida odamlar tayyor fazilat , odat va hayotiy ko'nikmalar bilan tug'ilmaydilar . Bunday xususiyatlar ularning ijtimoiy hayotida shaxsiy va o'zgalar tajribasi , ajdodlar an'analari , ta'lim-tarbiyaning faol ta'siri ostida asta-sekin shakllana boradi . Ta'lim-tarbiya o'zgalarning ma'naviy ta'siri ostida inson o'zida ijobiy axloqiy fazilatlarini shakllantiradi yoki «yomon do'stlar» ya'ni salbiy odatlar soxibiga aylana boradi .

Jahonda XII asrdan boshlab hanuzgacha algebra fani asoschisi sifatida

Al-Xorazmiy nomi ulug'lanadi. Hozirgi zamonda kosmik kemalar, havo transporti, hisoblash texnikasi, ishlab chiqarishning texnologik jarayonlar algoritmi qoidasi asosida ishlaydi.

Abu Nasr Farobiy inson aqliy va ijodiy faoliyatining takomillashuvida musiqiy oxanglarning fizikaviy xolatiga asos soldi.

Bunday yaratuvchanlik milliy va ma'naviy qadriyatlarimiz sifatida ulug'lanar ekan, ularni o'rganish, o'zlashtirish yosh avlodning muhim burchi bo'lmog'i kerak.

Xalq pedagogikasining barcha manbalarida tasvirlangan pedagogik fikrlarda, qahramonlar dunyoqarashlarida inson barcha hayotiy muammolarni, orzuomidlarini faqat ilm-ma'rifatni yeagallash, yezgu amallar, mehnat va yaratuvchilik, do'stlik va hamkorlik, go'zal ma'naviy-axloqiy sifatlarni egallash yordamida amalga oshirish mumkinligi haqidagi g'oya olg'a suriladi. SHuning uchun bugungi milliy istiqloq davrida xalq pedagogikasi durdonalarini o'rganish g'oyat muhimdir. CHunki: "Kelajakda O'zbekiston yuksak darajada taraqqiy yetgan iqtisodi bilangina emas, balki bilimdon, ma'naviy yetuk farzandlari bilan ham jahonni qoyil qilishi lozim,"- deganida Prezidentimiz haq edi³¹.

Milliy qadriyatlar, urf-odat, an'ana va marosimlar — tarbiyaning eng ta'sirchan quroli. Undan oqilona foydalanish, farzandlarimiz ongida vatanparvarlik, rostgo'ylik, xalq-parvarlik tuyg'ularini shakllantirish bugungi kun talabi.

Axloq- avvalo, inson va adolat tuyg'usi, iymon, halollik degani. Insonning insonligi, ma'naviy – axloqiy jihatdan barkamolligi, pokligi milliy qadriyatlarning qadriga etishi bilan belgilanadi.

Milliy qadriyat quyidagi axloqiy tarbiya tushunchalaridan iborat :

- barkamol inson ota- onasi, farzandlari, qarindoshlari, butun oila a'zolari, qo'ni –qo'shinlari, mahalla- ko'y, hamqishloqlari va butun mamlakat xalq farovonligi haqida qayg'uradi;

³¹ Karimov I.A. Ilm-fan imkoniyatlaridan to'laroq foydalanaylik. "O'qituvchilar gazetasi". 1989 yil,2 dekabr.

- tevarak atrofni o'rab olgan insonlar unga kerak bo'lganidek, u ham

atrofdagilarga kerakli inson bo'lishga intiladi;

- milliy qadriyatlarni e'zozlaydi va ularga sodiq bo'lib qoladi;

- milliy qadriyatlar asosida odob-axloq, fe'l- atvor, tarbiyani yoshlarning ongiga singdiriladi;

- ota-bobolarimizdan qolgan ma'naviy- madaniy merosni qadrlaydi;

- Vatanni sevib, himoya qiladi, yoshlarni xarbiy- vatanparvarlik ruhida tarbiyalaydi.³²

Ma'naviy- axloqiy tarbiya, madaniyat to'g'risida so'z borar ekan, VIII-XIX asrlarda Markaziy Osiyoda yashab ijod yetgan qomusiy olimlar o'z asarlarida inson ma'naviy va tafakkur dunyosini boyitishga, insoniyat ongini, madaniy-ma'rifiy qarashlarini o'stirishga alohida e'tibor qaratganlariga amin bo'lamiz, Ular o'z asarlari bilan sharqona odob-axloq talablari asosida komil inson, adolatli jamiyat va davlatni shakllantirishning ma'naviy asosini yaratishga muvaffaq bo'ldilar.

O'zbekistondek ona zaminimiz jahonga ne-ne buyuk mutafakkirlar va qomusiy allomalarni etishtirib bergan. Ular- xoh tibbiyotchi va dorishunos, xoh riyozotchi va falakshunos, hox tarixchi va fiqix, xoh tilshunos va munaqqil (naql qiluvchi), xoh adib va shoir, xoh tasavvuf ilmining mashhur namoyandasi-yu davlat arbobi bo'lsin yetuk ilmiy asrlar yaratganlar.Ulug' bobokalonlarimizdan Muhammad Muso al-Xorazmiy, abu nasr Farobiy, Abu Ali ibn Sino, Abu Rayxon

Beruniy, Bahouddin Naqshband, HojaAhmad YAssaviy, Mirzo Ulug'bek, az Zamaxshariy Alisher Navoiy, Zaxiriddin Bobur, Abdulla Avloniy va boshqa alloma- mutafakkirlarning shuningdek, jadichilarning ismlarini va ular tomonidan ta'lim – tarbiyaga oid asrlarini tilga olish kifoyadir.

³² G.M.Ergasheva.Milliy qadriyatlar va shaxs ijtimoiy ximoyasining huquqiy mexanizmlarini takomil-lashtirish. Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi materiallari.- T.: "Akademiya", 2007. 211-212 betlar.

Bu mavzuni kengroq yoritishda milliy qadriyatlarimizga uzviy bog'liq bo'lgan diniy qadriyatlarimizning roli haqida to'xtalib o'tmasdan ilojimiz yo'qdir.

Diniy qadriyatlarni milliy qadriyatlardan ajratib o'rganish yoki tahlil qilish qiyin. Sababi, milliy qadriyatlar diniy qadriyatlar bilan qo'shib ketib, mukammal umuminsoniy qadriyatga aylanadi.

Prezidentimiz Islom Karimov so'zlari bilan aytganda: "Biz islom dini ota- bobolarimiz dini ekani, u biz uchun ham iymon, ham axloq, ham diyonat, ham ma'rifat ekanini doimo yuksak qadrlaymiz... Dinga hurmat va ye'tiqod- biz uchun o'lmas qadriyatdir"³³³⁴.

Millatning ravnaq topishida tarixan shakllangan milliy va diniy qadriyatlar, urf-odatlar, an'ana marosimlarning ahamiyati beqiyosdir. Milliy qadriyatlar avvalo, har bir millatning iftixori, faxri shu bilan birga ma'naviy merosining poydevori hamdir.

Islom dini 8 asrning boshlarida Markaziy Osiyoni arablar tomonidan istilo qilinishi oqibatida kirib kelgan. Keyinchalik Temuriylar imperiyasi va Mongol imperiyasi, shu jumladan, Markaziy Osiyo va bir necha yirik musulmon davlatlarda faoliyat olib borgan ko'plab taniqli islomiy olim va faylasuflar Markaziy Osiyodan etishibchiqdilar. (Islam came to Central Asia in the yearly part of the 8th century as part of the Muslim conquest of the region. Many well-known Islamic scientists and philosophers came from Central Asia, and several major Muslim empires, including the Timurid empire and the Mughal empire, originated in Central Asia).³⁵

Mustaqillik milliy qadriyatlarimizni rivojlantirish, ularni yanada teranroq anglashimiz uchun keng yo'l ochib berdi. Mustaqillik, tufayli islom dini va islomiy qadriyatlarni tiklash borasida asrlarga teng amaliy ishlar qilindi. Xalqimiz hayoti va turmushida islom dini va islomiy qadriyatlar ma'naviy va ma'rifiy hayotimizning tarkibiy qismiga aylanib qolgan. Birinchi

³³ Karimov I.A. Ozod va obod Vatan, erkin va farovon hayot- pirovard maqsadimiz. - T.:2000.

³⁴ — bet

³⁵ www.pfh.de/fileadmin/Content/PDF/forschungspapiere/the-state-and-islam-in-central-asia-wolters.pdf

Prezidentimiz Islom Karimov so'zlari bilan aytganda, "biz islom dini ota- bobolarimiz dini ekani, u biz uchun ham iymon, ham axloq, ham diyonat, ham ma'rifat ekanini doimo yuksak qadrlaymiz...dinga hurmat va ye'tiqod- biz uchun o'lmas qadriyatdir" .

Hamma davrlarda, barcha xalqlar uchun ta'lim-tarbiya eng dorlzarb masala sifatida qaralgan. Xar bir millatning tarbiya borasida o'ziga xos ma'naviy merosi, tajribalari va yondashuvlari mavjud.

Koreya davlati ta'lim tizimida milliy tarbiyaga alohida e'tibor qaratiladi. Davlat maktablarida dinshunoslik o'qitilmaydi. Lekin 3-sinfdan boshlab

"Odobnoma" kabi maxsus fan joriy yetiladi. Bu fan 12-sinfgacha o'qitilib, haftasiga 2 soat vaqt ajratilgan. Bu fan o'z ichiga dinshunoslik asoslarini ham qamrab olgan bo'lib, qadriyat sifatida o'qitiladi. yehromlarga sayyohat qilib borish, tarixiy yodgorliklar bilan tanishish, ma'naviyat tarixini o'rganish maktab fanining majburiy davomi hisoblanadi.

Xitoy ta'lim tizimining tarixi juda uzoqdir, uning ildizi qadimiy davrlarga borib taqaladi. Xitoyda dastlabki maktablar yeramizdan ancha ilgari vujudga kelgan. Qadimgi Xitoy faylasufi va pedagogi (eramizdan oldingi V-IV asrlarda yashagan) Kun Szi (Konfutsiy) qator ilg'or pedagogik g'oyalarni olg'a so'rgan va xususiy o'qitishga asos solgan.

Globalashuv jarayonining milliy ma'naviyat va axloqiy qadriyatlardagi o'ziga xosliklari yemirilishining oldiga to'siq bo'la oladigan omillarni yuzaga keltirsa va ulardan samarali foydalanish yo'lida har bir millat harakat qilishga intilsagina integratsiyalashuv jarayonining tabiiy kechishi davom etish imkoniyatlari saqlanib qolishi mumkin. Aks holda globalashuvning milliy o'ziga xosliklarini bir qolipga solishga o'tkazayotgan salbiy ta'siri avj olishi davom yetadigan bo'lsa kuchlarning kuchsizlar ustidan hukmronlik qilishi uchun shartsharoitlar yuzaga kelishi xavfi kuchayib boradi. Yana ham aniqrog'i Integratsiyalashuv jarayonining milliy, ma'naviy madaniyat, qadriyat va ilm-fan sohalarida millatlarning o'zaro tabiiy ta'sir o'tkazish va boyitishdagi imkoniyatlarining cheklanib borishi o'z navbatida har

bir millatning mustaqil subyekt sifatida mavjud bo'lishiga tahdidning kuchayishiga olib keladi. Aslida globallashtirish va integratsiyalashuv ta'sirida amalga oshirish barcha sohalarida tenglik tabiiylik va o'zaro manfaatdorlik tamoyillarining amal qilishiga zamin yaratiladi.

“Xalq pedagogikasi” fanini o'qitishning ustuvor yo'nalishi:

Zamonaviy milliy pedagogika o'z mazmun va mohiyatini boyitishda, shaxs shakllanishiga ta'sirchanlikni oshirishda xalq pedagogikasi g'oyalari tayanadi. Xalq pedagogikasi o'z nomi bilan xalqchil usullari, qoidalari va tamoyillari bilan yoshlar tarbiyasida asosiy manba hisoblanadi.

- eng qadimgi davrlardan bugungi kungacha bo'lgan pedagogika tariximizni chuqur o'rganish, buyuk mutafakkirlar merosini hozirgi davr mezonida tahlil qilish, xalq pedagogikasi, ma'naviy qadriyatlar asosida qo'llanmalar yaratish, milliy pedagogikada xalqimizning tarbiya borasidagi tajribasini singdirish, undan foydalanish metodikasini yaratish;

- xalqimizning mentaliteti, milliy mafkura, bozor iqtisodiyotining o'ziga xos xususiyatlari, demokratik huquqiy davlat va ochiq fuqarolik jamiyati talablari asosida mustaqillikni mustahkamlash, ma'naviy salohiyatni oshirish, har bir insonni, yosh avlodni XXI asr sharoitida baxtli yashashga tayyorlash omilini oshirish.

- ta'lim metodlarini takomillashtirish, milliy ta'lim modeli asosida pedagogik texnologiyani yaratish;

- tarbiyaning mazmuni va har bir insoniy fazilatning hozirgi davrdagi mohiyatini aniqlash, tarbiya mazmunida milliylik va umuminsoniylik uyg'unligiga erishish. Hamkorlikdagi jahon xalqlari milliy qadriyatlarini o'rganish va ommalashtirish;

- tarbiyaning umumiy metodlarini takomillashtirish, SHarq xalqlarining tarbiya borasidagi tajribalarini qo'llash metodikasini yaratish, tarbiya mazmuni va metodini insonparvarlashtirish;

- ma'naviy-axloqiy mazmunni takomillashtirish uchun milliy va umuminsoniy qadriyatlar bilan boyitish. Axloqiy tarbiyada sharqona namuna metodini qo'llash texnologiyasini yaratish. Mahallada, oilada axloqiy tarbiya nazariyasi va ommabop metodikasini ishlab chiqish;

- “Xalq pedagogikasi” fanini o'qitish jarayonida rivojlangan xorijiy mamlakatlar ta'limi amaliyotida qo'llanilayotgan ilg'or tajribalar va zamonaviy pedagogik texnologiyalarni didaktik jarayonga tatbiq etish usullarini takomillashtirish;

- Xalq pedagogikasi fani tarkibidagi mavzularni samarali o'qitish orqali bo'lg'usi mutaxassislarda shaxs kompetensiyasi sifatlarini shakllantirish.

Demak, zamonaviy ta'limni tashkil etishga qo'yiladigan muhim talablardan biri ortiqcha ruhiy va jismoniy kuch sarf yetmay, qisqa vaqt ichida yuksak natijalarga erishish hisoblanadi. SHu boisdan fan, texnika va ilg'or texnologiya yutuqlaridan foydalangan holda yosh avlodga ta'lim va tarbiya berishning maqsad, mazmun, uslub va vositalarini ilmiy jihatdan ta'minlash pedagogika fanining dolzarb muammolaridan biri hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Karimov. I.A. Barkamol avlod – O'zbekiston taraqqiyotining poydevori. – Toshkent: O'zbekiston, 1997.
2. Ajdodlar o'giti, hikmatlar, hikoyalar, tamoyillar. T. 1991 y.
3. Akromov B. Mehmon yigit ziynati // Sog'lom avlod uchun .- 2009.-N8.
4. Bekmurodov M. Qarindoshlik nikoh, va oila // Sog'lom avlod uchun .- 2009.-N1.-
5. Bobomirzayev X. «Xalq og'zaki ijodi va uning ta'lim-tarbiyadagi samarasi». T. «O'qituvchi». 1996 y. 173-bet.
6. Volkov G. N., Baubekova G. D. «Etnopedagogika» Toshkent 2000 y.
7. Mutalipova M. “Xalq pedagogikasi” T. “Bayoz”. 2013y.
8. Musurmonova O. «O'qituvchilarning ma'naviy madaniyatini shakllantirish» T. «Fan» 1993 y. 105-bet.
9. Ro'ziyeva D., Usmonboyeva M., Holiqova Z. Interfaol ta'lim metodlari: mohiyati va qo'llanilishi / Met.qo'll. – Toshkent: Nizomiy nomidagi Toshkent davlat pedagogika universiteti, 2013.
10. Sattarov M.«O'zbek udumlari» (Millatning kenja bo'g'iniga). T. «Fan». 1994 y. 223-bet.

11. Xoshimov K. «O'zbek pedagogikasi antalogiyasi». Toshkent 1995

12. Curriculum, cultural traditions and pedagogy: understanding the work of teachers in england, France and Germany (2012).

13. WWW.pfh.
de/fileadmin/Content/PDF/forschungspapiyere/the-stateand-islam-in-central-asia-wolters.pdf.

Nazorat savollari:

1. Milliy urf-odat an'ana va marosimlarning shaxs tarbiyasidagi o'rni?

2. YOshlar tarbiyasida milliy tarbiyaning ahamiyati?

3. YOshlarni barkamol shaxs yetib tarbiyalashda Hadis ilmidan foydalanish.

4. Xalq pedagogikasida mehnat tarbiyasi.

5. Xalq pedagogikasida nafosat tarbiyasi.

6. Xalq pedagogikasida jismoniy tarbiya.

7. O'zbek milliy tarbiyasining o'ziga xos xususiyatlari.

Mavzuga oid tayanch so'zlar:

Komillik – mehr-muxabbat, adolat, to'g'rilik, vijdon, or-nomus, iroda, tadbirkorlik, matonat kabi ko'plab asl insoniy xislat va fazilatlarining majmuidir.

Mentalitet — (lot.mentalis-aqliy) – ayrim kishi yoki ijtimoiy guruhga xos aqliy qobiliyat darajasi, millat yoki shaxsning mentaliteti ularning o'iga xos tarixiy an'anlari, urf-odatlari, diniy ye'tiqodini ham qamrab oladi.

Ma'naviyat- (arabcha ma'nolar majmu)kishilarning falsafiy,huquqiy, ilmiy, badiiy, axloqiy, diniy tasavvurlari va tushunchalari majmui.

Ma'naviy axloqiy tarbiya – yosh avlodni xalqning boymilliy-madaniy tarixiy an'analoriga, urf-odatlari hamda umumbashariy qadriyatlarga asoslangan samalali tashkiliy, pedagogik shakl va vositalari ishlab chiqilib, amaliyotga joriy yetiladigan tarbiya.

Mudarris – (arab. Dars beruvchi) – madrasa o'qituvchisi.

Muhaddis – (arab. Hadis rivoyat qiluvchi) – hadislarni to'plash, saralash va sharxlash bilan shug'ullangan ilohiyotchi.

Millat- uzoq davom yetgan ijtimoiy, siyosiy va etno-madaniy jarayonda, aniq xududiy doirada, til va o'zlikni anglash birligi asosida shakllangan xalq yetnik tarixining eng yuksak cho'qqisi, o'zigi xos madaniyat, ong va mentalitet zaminida tarkib topgan ijtimoiy birlik shakli.

Milliy iftixor — bu millatning o'zini yaxshi ijtimoiy birlik ekanini ongli ravishda xis qilishidir. Bu eng avvalo, millatning (alohida shaxsning) o'zligini anglashi, millat ravnaqini ta'minlash yo'lidagi hatti-harakat, o'z millati istiqboli yo'lidagi mas'ullikni ongli ravishda xis etishi milliy iftixorli bo'lishning poydevori hisoblanadi

Mustaqil ish mavzulari:

1. Ma'naviy qadriyatlarining qayta tiklanishi.

2. Milliy qadriyatlar, urf-odat, an'ana va marosimlar — tarbiyaning eng ta'sirchan quroli sifatida.

3. O'zbek xalqining milliy-ma'naviy qadriyatlari.

MA'NAVIY TARBIYA JARAYONIDA MILLIY QADRIYATLARNING AHAMIYATI

Ma'naviy yetuk va barkamol insonni tarbiyalashda xalq ma'naviyatining tiklanishi, boy tarixiy merosimizning keng o'rganilishi, milliy an'analarimizning saqlanishi va mazmunan boyishi, shuningdek madaniyat va san'at, ilm- fan, ta'lim tarbiyaning har tomonlama rivojlanishi alohida kasb yetadi. Ta'lim-tarbiya orqali mustaqil fikrlaydigan, erkin, bilimli, bir so'z bilan aytganda, barkamol shaxsni voyaga yetkazish asosiy maqsad qilib belgilanadi.

"Islom dini,- deb ta'kidlaydi Islom Karimov "Fidokor" gazetasi muxbiri savollariga javobida,- hayotimizning tub zamiriga chuqur singib ketgan. Bu – inkor yetib bo'lmaydigan haqiqat, Milliy qadriyatlarimizning zamonlar osha bezavol yashab kelishiga sabab- avvalo muqaddas dinimiz hisobidan"³⁶. Bu holat xalqimizga, xususan yoshlarimizga milliy g'oyani

Ta'lim -tarbiya jarayonida diniy qadriyatlardan foydalanmaslikning iloji yo'qdir. Islomiy qadriyatlarning eng muhim tomonlaridan biri — ota-onaga izzathurmat va sadoqat ko'rsatish farzandlarning insoniy burchlari ekanligini ta'kidlashdir. Ta'lim-tarbiya jarayonida islom olamida katta shuxrat qozongan, hozirgi kungacha o'z ahamiyatini yo'qotmagan, dastur amal bo'lib kelayotgan

Hadislarning o'rni nihoyatda kattadir.

SHunday ekan farzandlarimizni muqaddas dinimizning mohiyati, uning insonparvarlik g'oyalari, dinga sog'lom munosabat masalalarini ular ongiga singdirishimiz zarur masalalardan biridir. SHu tariqa farzandlar tarbiyasidagi birinchi maqsadimiz bu xalqimizning qadimiy va boy tariximiz, yuksak madaniyatimiz va urf -odat, qadriyatlarimizga asosan mentalitetimiz asosida hayotga moslashishi, komil inson tarbiyasidagi buyuk maqsaddir. Bu insonga ibratli xulosalar beribgina qolmasdan, ba'zan achchiq

³⁶ Karimov I.A. Milliy istiqloq mafkurasi- xalq e'tiqodi va buyuk kelajakka ishonchdir. -T.: 1997. 25- bet

saboqlarni ham tan olishga undaydi. Ushbu qadriyatlar milliy xususiyatlarni o'zlashtirishi tavsiya etish mumkin:

- xalqimiz hayotida qadim qadimdan jamoa bo'lib yashash ruxining ustunligi;
- jamoa timsoli bo'lgan oila, mahalla, yel yurt tushunchalarning muqaddasligi;
- ota- ona, mahalla -kuy, umuman jamoatga yuksak hurmat e'tibor;
- millatning o'lmas ruxi bo'lgan ona tiliga muhabbat;
- kattaga hurmat, go'zallik va nafasot, hayot adabiyligining ramzi -ayol zotiga yehtirom;
- sabr -bardosh va mehnatsevarlik; ☞ halollik, mehr oqibat.

Kabi masalalar ta'limning mazmuni bo'lishi davr talabidir

Barchaga ma'lumki, keyingi paytlarda ijtimoiy va ma'naviy muhitni sog'lomlashtirish, milliy urf-odat va an'analarimizni turgu behuda va zararli ko'rinishlardan tozalash, diyorimiz xalqini insoniy kamolot cho'qqilari sari yuksaltirish kabi xayrli ishlarga muhtaram Prezidentimiz I.A. Karimov tomonidan katta e'tibor berilmoqda.

Qadriyat – bu qadr qimmat ma'nosini anglatib, u inson uchun qadrlil bo'lgan barcha narsa va hodisalar (predmet va jarayonlar) majmuidir.

Qadriyatlar – faqat o'tmish uchun qadrlil bo'lmasdan, balki hozirda ham kelajak taraqqiyotida ham qadrlil bo'lib, ular jamiyat taraqqiyotiga ijobiy ta'sir qiladi hamda kishilar ongiga singib ijtimoiy ahamiyat kasb yetadigan moddiy, ma'naviy, tabiiy, diniy, axloqiy, falsafiy va h.k.lar majmiu. **Qadriyat turlari quyidagilar:**

- tabiiy qadriyatlar;
- moddiy qadriyatlar; — ma'naviy qadriyatlar;
- estetik qadriyatlar;
- milliy qadriyatlar;
- umuminsoniy qadriyatlar;

Tabiiy qadriyatlar – bu insonning yashashi va rivojlanishi uchun zarur bo'lgan resurslar, ya'ni yer va yer ostiboyliklari, suv, havo, o'rmonlar o'simliklar, hayvonot dunyosi va boshqalar.

Moddiy qadriyatlar – bu insonning moddiy ehtiyojlarini qondirishda qadrlil bo'lgan narsa (predmet, buyum)lardir. Ular: ishlab chiqarish vositalari va qurollari, mehnat predmetlari, moddiy ne'matlar, kishi faoliyati jarayonini amalga oshiradigan buyumlar.

Ma'naviy qadriyatlar – bu siyosiy, huquqiy, badiiy, diniy, estetik, falsafiy, axloqiy, ma'rifiy, madaniy qadriyatlar.

Estetik qadriyatlar – bu barcha ham shaklan, ham mazmunan go'zalliklardir.

Milliy qadriyatlar – bu muayyan xalq va millatlarning uzoq tarixiy davrlar asosida rivojlanib kelgan va ma'lum shakl va mazmunga ega bo'lgan moddiy va ma'naviy boyliklar majmuasidir.

Umuminsoniy qadriyatlar – bu umumbashariy ahamiyatga ega bo'lgan va uning svilizatsiyasi bilan bog'liq bo'lgan moddiy va ma'naviy qadriyatlar majmuasidir.

Xalqimiz ichida necha asrlar davomida shakllangan urf-odatlar juda ko'p. Ba'zi manbalarda ularning 376 tasi sanab o'tilgan.

An'analar qadim-qadimlardan insoniyat turmushi, ijtimoiy faoliyati, mehnatidagi ibratli hayot saboqlaridir. Ularni avlod-ajdodlar uchun yo'l-yo'riq darslaridir desak yanglishmagan bo'lamiz.

O'zbek an'analari, qadriyatlari xususan xalq pedagogikasi, og'zaki ijod, uning tarkibidagi pandnomalar, o'gitlar, nasihatlar, olqish duolar har kun har daqiqa jonli jarayonlarda yashab, turmush tarzimizni bezab, ayniqsa farzandlarimizga to'g'ri bo'lish, to'g'ri yashash va odob-axloqi joyida bo'lishlikni yeslatib turuvchi, da'vat qiluvchi manbalardir.

Qadriyatlarimizning yana bir umumiy mushtarak tomoni shundaki, ularning barchasi, insonning iymon-e'tiqodda ma'naviy ma'rifiy va axloqiy-ruhiy tarbiyada komil odam bo'lishlikka qaratilgan. YOshlarimiz xalqona qadriyatlardan nechog'lik ko'p saboq olsalar, ularning tafakkurlari shunchalik boyib, aql-idroklari qayrilib, har tomonlama kamol topaveradilar.

Xullas qadriyatlar mazmuni xalq pedagogikasi qatlamlariga singdirilgan. Ular bag'rida kamol topgan. Xalq pedagogikasi maqsadi esa farzandlarimizni yetuk fazilatlarini, komil insonlar qilib tarbiyalashga qaratilgan.

Jamiyatimizda, xalqimizga xos fazilatlaridan bo'lgan o'zaro mehr- oqibat, qadr- qimmat, xayru- sahovat singari insoniy fazilatlarining yanada rivoj topishida mahallalar yetakchi kuchga aylangani sir emas. Zero yurtboshimiz iborasi bilan aytganda, kuchli davlatdan kuchli jamiyat sari dadil odimlash tamoyili huquqiy demokratik fuqarolik jamiyatini barpo etishda katta ahamiyat kasb yetmoqda.

SHarq xalqlarining me'rosi xilma-xil, ajoyib afsonaviy va tarixiy dostonlarga, masal va rivoyatlarga boy bo'lib, mavzu jihatdan bir-biriga chambarchas bog'langan.

Bu asarlar o'z muxtasarligi, ravonligi, qiziqarliligi, ohangdorligi hamda didaktik ahamiyati, g'oyaviy mazmuni, ma'naviy to'qligi, hayotiyiligi bilan, xalqqa yaqinligi bilan insonlarni ma'naviy – axloqiy tarbiyalashda o'zgacha muhim ahamiyatga egaligi bilan ham qadrlidir.

Mutafakkirlarning hikmatli so'zlari bilan birga, ilg'or qarashlari va umumma'rifiy orzularini tarannum yetuvchi voqea va hodisalar o'zining tarbiyaviy mazmuni bilan yoshlarni komil insonlar sifatida tarbiyalashda asosiy omil sifatida xizmat qilishi mumkin. Zero, mutafakkirlar merosida keltirilgan hikoyalarda, matalu rivoyatlarda nomus va poklik, insof va adolat, muruvvatlilik va haqgo'ylik kabi ijobiy fazilatlariga qarama-qarshi qabixlik, tovlamachilik, riyokorlik, muttahamlik kabilar qo'yiladi. Ko'pgina hikoyalar zamirida inson o'ziga kerakli xulosalar chiqarib oladi. eng ahamiyatlisi shundaki, bu o'git va nasihatlar o'tmishdagi ulug' mutafakkirlar va donishmandlarning tarixiy hikoya va hikmatli so'zlari orqali inson ongiga yetkaziladi.

Har bir inson o'z hayotida ijtimoiy faol bo'lishlikka intilishi kerak. Buning uchun, eng avvalo, o'z shaxsiy qadriyatlarini shakllantirishga erishishi, oilaviy turmushga tayyor bo'lishi, ilm olishga intilishi, hayoti uchun zarur bo'ladigan mehnat malakalariga ega bo'lishi, madaniy hordiq chiqara olishi va, albatta, Vatan oldidagi burchini bajara olishga tayyor bo'lishi lozim.

Mahalla deganda insonlarning belgilangan ma'lum bir hududda jamoa bo'lib yashashlari tushuniladi. Ta'kidlash joizki, o'zini –o'zi idora qilish qadimgi SHarq mamlakatlari, jumladan, O'zbekiston hududida vujudga kelgan ilk davlatlar va ularning boshqaruv

faoliyatida ham yorqin ifodasini topgan. O'zbek mahallalari o'zida jamoatchilik ruxi, insonparvarlik, o'zaro yordam, insof, diyonat, raxmdillik kabi insoniy tuyg'ular bilan sug'orilgan holda shakllangan katta oiladir.

Biz o'z tarixi bilan faxrlanadigan insonlarni tarbiyalashimiz va shakllantirishimiz, bunda milliy g'urur va milliy qadriyatlarimizga tayanishimiz va undan unumli foydalanishimiz zarur.

Navro'zi olamning qaytishi xalqimiz ruhiyatini ko'tardi. Navro'z bayrami bilan birga arlar davomida e'zozlab kelingan urf-odatlarimiz, an'ana va o'yinlarimiz qayta tiklandi.

Yosh avlodni tarbiyalashda milliy- m'naviy qadriyatlar juda katta tarbiyaviy kuchga ega. Ularga sodiqlik bizni milliy birlik sifatida jahon miqyosida betakrorligimizni ta'minlaydi. Tilimiz, urf-odatlar, an'ana va udumlarimiz shunchaki o'tmishdan qolgan meros emas, balki o'zligimizni anglashimiz shartidir. Biz bu qadriyatlarimizning naqadar muhim ekanligini anglay olsak, millat sifatida o'zligimizni saqlab qolamiz.

Bugun yoshlar o'z milliy tarixini o'rganmoqda. Ona tili, madaniyat, urf- odat va an'analarning qayta tiklanib borayotgani ularni o'zligini anglashga shart- sharoit yaratib berayotgani ham muhim yutiqdur. Bugun yoshlar shunchaki milliy ma'naviy qadriyatlarini o'rganib qolayotgani yo'q. Ular dunyo xalqlari erishgan yutuqlardan bahramand bo'lmoqda. Xorijiy davlatlarda o'qish, bilim olib, fan- texnika yutuqlari, ilg'or texnologiyalarni egallab jamiyatimiz ijtimoiy hayotiga joriy etish imkoniyatiga ega bo'lmoqdalar.

Ma'lumki, 2008-yilda mamlakatimizda 18 yoshgacha bo'lgan yoshlar 10 million 360 ming nafarni yoki umumiy aholining taxminan 40 foizini, 30 yoshgacha bo'lganlar esa- 17 million 80 ming nafarni yoki 64 foizni³⁷ tashkil yetgan edi.

O'z-o'zidan ayonki, aholimizning aksariyat qismini tashkil yetadigan yoshlarimizning hali- beri yechilmagan muammolariga e'tiborimizni jalb etish, ularni hayotimizda haqiqatdan ham hal qiluvchi kuchga aylantirish masalasi jamoatchiligimizning diqqat markazida turibdi.

Zero, Birinchi Prezident I.A.Karimov o'z asarlarida qayd qilganlaridek: "Oldimizda nihoyatda muhim, kelajagimizni hal qiluvchi yangi vazifa turibdi. Bu vazifa erkin fuqarolik jamiyatining ma'naviyatni shakllantirishda, boshqacha aytganda, ozod, o'z haququqini yaxshi taniydigan, boqimandalikning o'zi uchun or deb biladigan, o'z kuchi va aqliga ishonib yashaydigan, ayni zamonda o'z shaxsiy manfaatlarini xalq, Vatan manfaatlari bilan uyg'un holda ko'radigan komil komil insonlarni tarbiyalashdan iborat".^{38,39}

Jamiyat yoshlar ongida ma'naviy qadriyatlarni rivojlantirmay va mustahkamlamay turib o'z istiqboliga erisha olmaydi. "Mamlakatimizni modernizatsiya qilish va zamonaviy jamiyat qurish yo'lidagi murakkab va keng ko'lamlil vazifalarni hal etishga qodir bo'lgan yangi avlod kadrlarini tayyorlash bundan buyon ham faoliyatimizning eng muhim yo'nalishi bo'lib qoladi",⁴⁴ deb ta'kidlaydi birinchi Prezidentimiz I.A.Karimov. Mustaqillik esa ana shu vazifani amalga oshirishning muhim sharti hisoblanadi. Xalq yoki millat o'z taqdirini o'zi belgilash huquqiga ega bo'lsagina, o'zining mustaqil taraqqiyot yo'lini erkin belgilab olishi, yoshlarni o'z milliy qadriyatlari negizida tarbiyalash mumkin.

Yoshlar tarbiyasida milliy-ma'naviy qadriyatlarga tayanish, uning talqini va jamiyatimizda iqtisodiy- siyosiy islohotlarni amalga oshirishda tutgan o'rni bugungi muhim muammolar jumlasidandir. Millat uchun erkinlik adolat tantanasining oliy ifodasidir. erkinlik birovni o'ziga qaram qilishga, birovning mol-mulkini talon- taroj etishga, birovga xiyonat qilishga, birovni o'ldirishga yoki zarar yetkazishga yo'l qo'ymaydi. Chunki erkinlik qonunga asoslanadi: qonun doirasida olibyu borilgan ishlar va xatti- harakatlar axloqiy hamda huquqiy qadriyatlar jihatidan haqli hisoblanadi. Kundalik turmushda, o'zaro munosabatlarda inson erkinligi qonun hamda axloqiy normalar bilan cheklangan bo'ladi.

³⁸ Karimov I.A. Biz kelajagimizni o'z qo'limiz bilan quramiz.7- jild. -T.: "O'zbekiston", 1999. 304-bet.

³⁹ Karimov I.A. Vatanimiz va xalqimizga sadoqat bilan xizmat qilish- oliy saodatdir. - T.: "O'zbekiston", 2007. 38bet

³⁷ Madaliev Z. Huquqiy madaniyat va yoshlar.- T.: "Akademiya", 2008. 5- bet.

erkinlikni to'g'ri tushunib, uni hayotimizga to'g'ri tatbiq yetganimizdagina, bu buyuk ne'mat- adolat va erkinlikni saqlab qolishimiz va undan keyingi avlodlarimiz ulardan bahra olishlari mumkin.

I.Ergashev YOshlar dunyoqarashida milliy – ma'naviy qadriyatlarga tayanish muayyan maqsad va vazifalarni o'z ichiga oladi. Ular quyidagilar :

•Yoshlar o'z dunyoqarashida milliy – ma'naviy qadriyatlarga tayanmasa, ularning ongi va tafakkuridan mutlaqo begona qadriyatlar joy oladi. O'zining milliy- ma'naviy qadriyatlariga nisbatan bepisandlik bilan qarash shakllanadi.

•Yoshlarning milliy- ma'naviy qadriyatlarga bo'lgan munosabatini hozirgi holatini o'rganish, ularning amaliy faoliyatlarida ko'proq qaysi qadriyatlar ustivor bo'lib borayotganini aniqlashga yordam beradi. Bundan ko'zlangan asosiy maqsad ularning milliy- madaniy meros va qadriyatlarga nisbatan ishonch va ye'tiqodni mustahkamlashdan iborat.

•Yoshlarning milliy-ma'naviy qadriyatlarga nisbatan ishonch va ye'tiqodining mustahkam bo'lishi O'zbekiston tanlagan o'ziga hos va mos taraqqiyot yo'li talablaridan kelib chiqadi hamda yoshlar oldiga aniq vazifalarni qo'yadi.⁴⁰

I. Ergashev jamiyat ma'naviy hayotida milliy qadriyatga munosabat muammolarini quyidagi omillarga bog'laydi :

1. Mustaqillik ulug' ne'mat va qadriyat ekanini chuqur idrok yetgan holda, umummaqsad yo'lida yoshlar ozod shaxs va erkin fuqaro sifatida jamiyat oldidagi o'z ma'suliyatini chuqur anglab, faollik ko'rsatishi ularning qalb amriga aylanishi lozim.

2. Jamiyatni erkinlashtirish va ma'naviyat demokratiya hamda yoshlar dunyoqarashidagi milliy- ma'naviy qadriyatlarga tayanish bilan ham uzviy bog'liq. Mamlakat, xalq, millatning buguni va kelajagiga daxldor bo'lgan qadriyatlar haqida o'z fikrini ochiq va erkin bildirish ayrim salbiy holatlarning oldini oladi. eng muhimi, fikrni erkin aytish muhim. YOshlar fikriga hurmat bilan qarash,

⁴⁰ Ergashev I. Yoshlarning ijtimoiy faolligi. –T.: “Akademiya”, 2008. 15-16- betlar.

o'zgalar fikriga tayanish, milliy- ma'naviy qadriyatlarni tiklash orqali jamiyatda siyosiy- huquqiy madaniyat yuksalib boradi.

3. Demokratik jamiyatda milliy- ma'naviy qadriyatlarni tiklashga ehtiyoj ortib, fikrlar xilma- xilligi, munozara madaniyati shakllanadi. Faqat o'z fikrini o'tkazish, o'zgalar fikrini bo'g'ib qo'yish hollariga barham beriladi.

4. Milliy – ma'naviy qadriyatlarining tiklanishi tufayli yoshlar o'z erkinligi va mustaqilligini qadrlaydigan, unga hurmat bilan qaraydigan, shu tuyg'uga ko'proq ehtiyoj sezadigan bo'lib boradi. Madaniy merosga nisbatan befarqlik va loqaydlik kabi ayrim illatlar barham topadi.

5. Bugun rahbarlik lavozimlarida ishlayotgan ayrim shaxslar faoliyatida uchraydigan, qadriyatlarimizga to'g'ri kelmaydigan salbiy illatlarga barham berish imkoniyati tug'iladi.

6. Mustaqil mamlakatda har bir yoshning qaysi sog'ada ishlashidan qat'i nazar, avvalo, ozod va erkin shaxs, inson sifatida o'zligini anglamog'i zarur bo'ladi. O'zlikni anglash esa ma'naviy qadriyatlarni chuqur o'rganish, asrab- avaylab rivojlantirish orqali amalga oshadi.⁴¹

Ota- bobolarimiz ilm o'rgatish bilan farzandlariga avloddan-avlodga o'tib kelayotgan milliy ma'naviy, axloqiy qadriyatlarni singdirganlar. Istiqolning taraqqiyot va o'zgarishlarga boy davrida yoshlarning har tomonlama kamol topishi hozirgi kunning talab va ehtiyojidir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Karimov. I.A. Barkamol avlod – O'zbekiston taraqqiyotining poydevori. – Toshkent: O'zbekiston, 1997.

2. Ajdodlar o'giti, hikmatlar, hikoyalar, tamoyillar. T. 1991 y.

3. Akromov B. Mehmon yigit ziynati // Sog'lom avlod uchun .- 2009.-N8.

4. Bekmurodov M. Qarindoshlik nikoh, va oila // Sog'lom avlod uchun .- 2009.-N1.-

⁴¹ Ergashev I. Yoshlarning ijtimoiy faolligi. –T.: “Akademiya”, 2008. 15- bet.

5. Bobomirzayev X. «Xalq og'zaki ijodi va uning ta'lim-tarbiyadagi samarasi». T. «O'qituvchi». 1996 y. 173-bet.

6. Volkov G. N., Baubekova G. D. «Etnopedagogika» Toshkent 2000 y.

7. Mutalipova M. «Xalq pedagogikasi» T. «Bayoz». 2013y.

8. Musurmonova O. «O'qituvchilarning ma'naviy madaniyatini shakllantirish» T. «Fan» 1993 y. 105-bet.

9. Ro'ziyeva D., Usmonboyeva M., Holiqova Z. Interfaol ta'lim metodlari:

mohiyati va qo'llanilishi / Met.qo'll. – Toshkent: Nizomiy nomidagi Toshkent davlat pedagogika universiteti, 2013.

10. Sattarov M. «O'zbek udumlari» (Millatning kenja bo'g'iniga). T. «Fan». 1994 y. 223-bet.

11. Xoshimov K. «O'zbek pedagogikasi antalogiyasi». Toshkent 1995

12. Curriculum, cultural traditions and pedagogy: understanding the work of teachers in england, France and Germany (2012).

13. WWW.pfh.
de/fileadmin/Content/PDF/forschungspapier/the-stateand-islam-in-central-asia-wolters.pdf.

Nazorat savollari:

1. «Xalq pedagogikasi»ning tarixiy taraqqiyot bosqichlari haqida nimalarni bilasiz?

2. Milliy qadriyatlar mazmunini izohlang.

3. SHarq xalqlari urf-odatlar haqida nimalarni bilasiz?

4. Qadriyat, urf-odat, an'ana va marosimlarning shaxs ozligini anglash jarayonidagi ahamiyati.

5. Qadriyat, urf-odat, an'ana va marosimlarning shaxs ma'naviy kamolotidagi o'rni.

6. Xalq og'zaki ijodi yordamida yoshlarda insoniylik fazilatlarini shakllantirish.

7. Xalq pedagogikasida oila va unda farzand tarbiyasi.

8. Ta'lim-tarbiya jarayonida mutafakkirlarimizning ilg'or pedagogik g'oyalardan foydalanish.

Mavzuga oid tayanch so'zlar:

Afsona - xalq og'zaki ijodi janri. U hayolot, uydirma va to'qimadan iborat bo'lsa-da, so'zlovchi va tinglovchi tomonidan haqiqatdek tasavvur yetiladi, hatto bo'lib o'tgan davri, makoni ham ko'rsatiladi. Afsonalar og'izdan-og'izga, yeldan-elga o'tib kelgan.

Axloq – jamiyatda qabul qilingan jamoatchilik fikri bilan ma'qullangan jarayondir.

Donishmand – ko'p narsa biladigan, bilimdon, olim, dono.

Doston – poyema – liro-epik janr; shu janrdagi badiiy asar. O'zbek xalq og'zaki ijodi va o'zbek mumtoz adabiyotida keng tarqalgan.

Milliy pedagogika - ya'ni o'zbek pedagogikasi juda qadimgi tarixga ega bo'lib, o'zbek xalqining ta'lim-tarbiya borasidagi boy tajribalari, ulkan pedagogik merosiga tayanadi. Milliy pedagogikada ta'lim-tarbiya jarayoni orqali barkamol shaxs tarbiyasi amalga oshiriladi va pedagogika fani asosida tarkib toptiriladi.

Milliy g'urur — shaxs, ijtimoiy guruhning milliy o'zligini anglashi asosida shakllanadigan ajdodlar qoldirgan moddiy, ma'naviy merosdan, o'z xalqining jahon sivilizatsiyasiga qo'shgan xissasi, o'zga millatlar oldida qadrqimmatini, obro'-e'tiborini, faxrlanish xissini ifodalovchi tushuncha.

Mifologik - (yunoncha-mifos naql, rivoyat, logos- tushuncha, ta'limot) dunyoqarash – ijtimoiy taraqqiyotning eng boshlang'ich davriga xos bo'lgan xalq og'zaki ijodi-naql va afsonalarda gavdalantirilgan ijtimoiy ongning asosiy shaklidir.

Movarounnahr — (arab.-dunyoning nariga tomoni) – o'rta asrlarda islom mamlakatlarida keng tarqalgan geografik atama. Hozirgi zamon tarixiy-geografik ilmiy adabiyotida Movarounnahr deganda, asosan Turkmanistondan tashqari O'rta Osiyo xududlari, O'zbekiston, Qirg'iziston va Qozog'istonning janubiy qismi tushuniladi.

Tasavvuf, so'fiylik – islomda insonning ruhiy dunyosi to'g'risidagi qarash. Insonning ruhiy-axloqiy poklanishi, ilohiy muhabbat bilan yuksalib borish bu ta'limotning asosiy g'oyasidir.

Xalq og'zaki ijodi – xalq ommasining badiiy faoliyati.

Hadis – (arabcha xabar, yaagilik) – Muhammad (sav)ning aytgan soʻzlari, feʼl atvorlari, qilgan ishlari, koʻrsatmalari toʻgʻrisidagi rivoyatlar.

Hikoyat – sharq va janubi-sharqiy Osiyo xalqlaridagi adabiy termin.

Hikmatlar-xalqning yuksak irodali, aql-zakovati donoligining ifodasini aks yettiruvchi soʻzlar.

SHariat (arab.- ostona va suv ichish joyi, yoʻl, musulmonchilikda shariat qonunchilik maʼnosida qoʻllaniladi) – Alloh joriy qilgan amaliy hukmlar majmuasi, shu maʼnoda shariat fiqh maʼnosida ham tushuniladi.

Eʼtiqod – bu shaxsning oʻz qarashlari, tamoyillari va dunyoqarashiga mos ravishda harakat qilishga undovchi anglanilgan ehtiyojlar tizimi.

Oʻzbek millatini oʻz-oʻzini anglashi – xalq haqiqiy mavjud subyekt muayyan moddiy va maʼnaviy boyliklarning ifodalovchi, yagona til, urf-odatlar, anʼanalar, qadriyatlar va davlatga masʼulligini, mafaatlarni hamda ehtiyojlar umumiylikni tushunib etish jarayonining shakllanishi.

Qadriyat – bu qadr qimmat maʼnosini anglatib, u inson uchun qadrli boʻlgan barcha narsa va hodisalar (predmet va jarayonlar) majmuidir.

Mustaqil ish uchun mavzular:

1. Milliy qadriyatlarning oʻziga xos xususiyatlari.
2. YOshlar tarbiyasida milliy qadriyatlar, urf-odat, anʼana va marosimlarning ahamiyati.
3. YOshlar maʼnaviyatini va ijtimoiy faolligini yuksaltirishda milliy qadriyatlar.
4. YOshlar dunyoqarashini shakllantirishda milliy qadriyatlar, urf-odat, anʼana va marosimlarning tayanishi.

XALQ PEDAGOGIKASIDA MILLIY OʻYINLARNING MAZMUNI VA TARBIYAVIY AHAMIYATI

Oʻyin — inson faoliyatining koʻrinishlaridan biridir. Murakkab va qiziqarli hodisa sifatida u turli kasbdagi kishilar diqqatini jalb yetadi. Oʻyin — inson oʻzligining namoyon boʻlishi, uning takomillashuv usulidir. Oʻyin kattalar hayotida muayyan oʻrin tutar ekan, u bolalar uchun alohida ahamiyatga egadir. Uni “bolalikning hamroxi” ham deb atash qabul qilingan. U maktabgacha tarbiya yoshidagi bolalar hayotining asosiy mazmunini tashkil yetadi, u mehnat va taʼlim bilan uzviy aloqada boʻlgan holda yetakchi faoliyat sifatida namoyon boʻladi. Bola shugʻullanadigan koʻpchilik jiddiy ishlar oʻyin shaklida boʻladi. Oʻyinda shaxsdagi mavjud barcha jihatlar ishga tushadi: bola harakat qiladi, gapiradi, idrok etadi, oʻylaydi; oʻyin jarayonida bolani xayoloti, xotirasi faol ishlaydi, taʼsirchanlik va iroda sifatleri namoyon boʻladi. Oʻyin tarbiyaning muhim vositasi sifatida namoyon boʻladi.

Oʻyinning pedagogik nazariyasini uning mohiyati va xususiyatlarini chuqurroq tushungandagina yaratish mumkin.

Oʻtkazilgan tadqiqotlar oʻyin nazariyasining asosiy masalalarini birmuncha chuqurroq; yoritish imkonini beradi, chunonchi:

1.Oʻyinning mohiyati va oʻziga xosligi.

2.Oʻyinning bola tarbiyasidagi oʻrni va uning bolalar bogʻchasiidagi pedagogik jarayonda tutgan mavqei.

Pedagogikada bolalar oʻyini oʻzida kattalar harakati va ular oʻrtasidagi munosabatlarni aks yettiruvchi tarixan tarkib topgan faoliyat turi sifatida baholanadi.

Oʻyin buyumli va ijtimoiy voqelikda harakat qilish va uni anglash ishiga yoʻnaltirilgandir. U oʻzining kelib chiqishiga koʻra ham, yoʻnalishi va mazmuniga koʻra ham ijtimoiy voqelik hisoblanadi.

Oʻyinning turlari. Bolalar oʻyinlari oʻzining rang-barangligi bilan ajralib turadi. Ular oʻz mazmuni va tashkil yetilishiga koʻra, bolalarga taʼsir koʻrsatish darajasiga koʻra, qoʻllaniladigan buyumlarning turlariga, kelib chiqishiga koʻra turlichadir. Boʻlarning barchasi bolalar oʻyinlarini turkumlashtirishni

favqulodda qiyinlashtiradi, biroq, o'yinlarga to'g'ri rahbarlik qilish uchun ularni, albatta, guruhlash zarur. Pedagogikada o'yinlarni ikki katta guruhga bo'lish juda keng tarqalgan: ijodiy o'yinlar va qoidali o'yinlar.

Qoidali o'yinlar kattalar tomonidan yaratiladi va bola hayotiga olib kiritiladi. Mazmuni qoidalarining murakkabligiga qarab, ular turli yoshdagi bolalarga mo'ljallangan bo'ladi. Tayyor qoidali o'yinlarning katta guruhni xalq o'yinlari tashkil yetadi, ularning ko'plari avloddan avlodga o'tib, bizga yetib kelgan.

O'yinning to'zilishi. O'yin — bu bola faoliyatining turi. SHuunday ekan, barcha faoliyatda bo'lgani kabi unga ham qator hislatlar: maqsadning mavjudligi, sabablar, amalga oshirish vositalarining rejali harakatlar, natijaning mavjudligi kabilar xosdir.

Har qanday ko'rinishdagi o'yin tushunib olingan va maqsadga qaratilgan faoliyat tarzida kechadi. Har bir o'yinda bola uchun ahamiyatli bo'lgan maqsad mavjud: qizchasini ovatlantirish, kosmosga uchish, quvlashmchoq o'ynayotganda o'yin qatnashchisiga qo'l tekkizish, "qopqondan" qutulib chiqish va hokazolar.

Bola katta maktabgacha tarbiya yoshiga kelib, o'yin mavzusi va mazmunini kelisha oladigan, rollarni taqsimlaydigan, o'z o'yin faoliyatini muayyan darajada rejalashtiradigan bo'ladi.

Boshqa faoliyat turlarida bo'lgani kabi o'yin jarayoniga bolaning butun shaxsiyati: uning psixik bilish jarayonlari, irodasi, hissiyoti va ta'sirchanligi, ehtiyoj va qiziqishlari jalb yetiladi; o'yinda bola faol harakat qiladi, gapiradi, o'z bilimlarini qo'llaydi.

O'yin o'ziga xos xususiyatlarga ham ega. Ular orasida sabablarning o'ziga xosligi asosiy hisoblanadi. O'yin — bu bolaning shaxsiy tashabbusiga ko'ra vujudga keladigan, o'zining faol ijodiy yo'sindagi, yuksak ta'sirchanlik ruhi bilan ajralib turadigan erkin va mutsaqil faoliyatidir. O'yinning rivojlanishi bola shaxsining tarkib topish darajasiga ko'ra kechadi.

Bolalarning o'yindagi erkinligi va musaqilligi. Bola o'yinda amaliy ehtiyojlarga qaram bo'lmaydi: u o'zining bevosita ehtiyoj va qiziqishlaridan kelib chiqadi. Bola o'yindan zavq olish maqsadida foydalanadi. Bola o'yinining asosiy sababi "voqelikning uning

uchun ahamiyatli bo'lgan tomonlarini boshdan kechirish" hisoblanadi (S. L. Rubinshteyn).

O'yin faoliyatining ijodiy tabiati. Haqiqiy o'yin doimo tashabbus, topqirlik, zukkolik bilan bog'liqdir. O'yinda bolaning tafakkuri va xayoloti faol ishlaydi.

Tashabbus va ijodiylik ko'rsatish turli ko'rinishdagi o'yinlarda turlichadir. Ba'zi hollarda u o'yin syujetining qurilishi va mazmunning tanlanishi, rollarning taqsimlanishi, o'yin vaziyatini yaratishdagi topqirlik (rolli ijodiy o'yinlar) bilan bog'liqdir. Ikkinchi bir hollarda esa ijodiylik harakat usullarini tanlash va ularning turli ko'rinishlarida namoyon bo'ladi (berkinmchoq, to'p o'yini, boshqotirma o'yinlar va hokazo). Uchinchi bir holda bilim va ko'nikmalarni tez safarbar etishda (loto, rolli ijodiy o'yin va boshqalar). Ko'pchilik o'yinlar sheriklar harakatlarini oldindan ko'ra olishni va shundan kelib chiqib, o'z hatti-harakatini yoki harakat usulini o'zgartirishni talab qiladi (shashka, lapta, rolli o'yinlar). Dramalashtirilgan o'yinlarda ijodiylik, ifodalilik vositalarining tanlanishida (mimika, pantomimikani, ovoz ohangini) namoyon bo'ladi. Ko'pchilik o'yinlar topqirlikni — vaziyatning o'zgarishiga qarab tezkor harakat qilishni talab yetadi va hokazo.

O'yinnng ta'sirchan mazmunga boyligi. Bolalar o'yinlarining ko'pchilik tadqiqotchilari bola o'yin paytida kechiradigan tuyg'ularning haqiqiyli va kuchini ta'kidlaydilar. Bu tuyg'ular boy va rang-barangdir. Bolalar rolli ijodiy o'yinlarda rollarni bajarish bilan bog'liq bo'lgan tuyg'ular: mehribonlik, iliqlik, onalik nazokati, haydovchi yoki shifokorning mas'uliyati kabi tuyg'ularni boshdan kechiradilar. Kollektiv o'yinlarda bolalarning, ijtimoiy (do'stlik, o'rtoqlik) histuyg'ulari namoyon bo'ladi. Bola qiyinchiliklarni engish, o'yinda muvaffaqiyatga erishish natijasida zavq oladi. Bolalar harakatli o'yinlarda harakatlar maromidan, ularning muqobilligidan, o'zlarinnng ko'rsatgan yepchilliklari, jasurliklari, erishgan muvaffaqiyatlaridan quvonadilar. Topqirlik, zukkolik, ziyraklik talab yetiladigan o'yinlardan olinadigan quvonch aqliy xarakter kasb yetadi. Ko'pchilik o'yinlarda foydalaniladigan o'yinchoqlarning yoqimtoyligi, o'yin harakatlarining chiroyliligi,

badiiy ijod yelementlarining mavjudligi tufayli estetik tuyg'ular ham namoyon bo'ladi.

Bolalar o'yini ko'p asrlik tarixga ega. "Bu — deb yozgan edi, K.D.Ushinskiy, insonning o'zi tomonidan ishlab chiqilgan qudratli tarbiyaviy vosita va shuning uchun ham unda inson tabiatining haqiqiy ehtiyoji ifodalangan". Birok Ushinskiy o'yinlarning paydo bo'lishini nison hayotining biror-bir tarixiy davri bilan bog'lamaydi.

O'yinning kelib chiqishini birinchi bor G. V. Plexanov "Adressiz xatlar" nomli asarida shunday talqin qilgan edi. U san'atning kelib chiqishini tadqiq qilayotganda bolalar o'yinlariga e'tibor qiladi. Turli xalqlar bolalar o'yinlarini tahlil qilish (asosan ibtidoiy davrning) unga kishilik tarixida o'yinlar san'at kabi mehnat paydo bo'lganidan so'ng va ayni chog'da uning asosida vujudga kelgan degan fikrni aytish imkonini berdi. O'yinda odamlarning mehnat faoliyatni o'z aksini topadi. "O'yin mehnat farzandi, u mehnatdan oldin paydo bo'lgan hodisadir" deb yozgan edi, V. G. Plexanov. O'yinda kattalar faoliyatiga taqlid yetilar ekan, ya'ni o'g'il otaga, qiz onaga taqlidan harakat qiladi. SHuunda bolalar amalda ota-onalar mehnat faoliyatining jamiyat hayotidagi shu faoliyat bilan bog'liq bo'lgan uncha murakkab bo'lmagan malakalarini egallab oladilar. SHuuning uchun ham G. V. Plexanov o'yinni "...turli avlodlarni bog'laydigan va madaniy qadriyatlarni avloddan-avlodga uzatuvchi zanjir bo'lib xizmat qiladigan" aloqa vositasi, deb hisoblagan edi.

G. V. Plexanovning o'yinlarning kelib chiqishi haqidagi fikrlari hozirgi zamon psixologiyasi va pedagogikasida rivojlantirildi. O'yinning rivojlanish tarixi kishilik jamiyati rivoji bilan va bola mavqeining ijtimoiy munosabatlar sistemasidagi o'zgarishi bilan aloqadorlikda ko'rib chiqiladi. O'yin — "Antonim so'zlar".

Bu o'yin katta va tayyorlov guruhlarda o'tkazilishi mumkin. O'yin mashg'ulot bolalarning mantiqiy tafakkurini rivojlanishiga samarali yordam beradi degan umiddamiz. O'yin individual, guruh bilan o'tkazilsa ham bo'ladi. O'yin sharti quyidagicha: Tarbiyachi bolaga bir so'zni aytadi, bola esa shu so'zning qarama — qarshi ma'no anglatuvchisini topadi. Masalan: katta — kichik, issiq — sovuq, qorong'i — yorug', qattiq — yumshoq, uzoq — yaqin, shirin — achchiq ...va hokazolar. Odatda bolalar o'yin boshida bir oz

qiynaladilar. Aytilgan so'zga javoban antonim emas, sinonim so'zlar bilan javob beradilar. Ammo o'yinning mohiyatini tushunib olganlaridan so'ng absrakt tushunchalarni ham osonlik bilan anglaydilar, hamda tezlik bilan javob berishga harakat qiladilar. Masalan: chaqqon — yalqov, ishchan — dangasa, odobli — odobsiz kabilar.

"Ismlashtirish"

Bu o'yin mashg'ulot shu vaqtga qadar rasmi tarzda o'tkazilar edi. Biz sizga rasmsiz variantini tavsiya yetmoqchimiz. Bu o'yin ham bolalar mantiqiy tafakkurini rivojlanishiga samarali yotdam beradi deb o'ylaymiz. O'yin sharti quyidagicha: tarbiyachi bolaga bir guruhga mansub bo'lgan uchta yoki to'rtta narsa nomini aytiladi. Bola ularning umumiy nomini aytishi kerak. Masalan: Tarbiyachi: ot, qo'y, sigir, buzoq so'zlarini aysa, bola esa: ot, qo'y, sigir, buzoq — uy hayvonlari deb umumiy nomini aytadi. Tarvuz, qovun, handalak — poliz mahsulotlari, qo'lqop, palto, yetik, bo'yinbog' — qishki kiyinlar.

Bolalar faolroq ishtirok yeta boshlagach ularga "To'rtinchisi ortiqcha" o'yinini taklif etish mumkin. Bu o'yinni ham rasmlarsiz tashkil etishni tavsiya yetamiz. Bolalarga bir guruhga mansub bo'lgan uchta narsa va boshqa guruhga mansub bitta narsa nomi aytiladi. Bolalar ulardan to'rtinchisi ortiqchaligini anglashlari va ayta olishlari kerak. Sababi so'ralganda bola fikrini asoslab bera olishi kerak. O'yin jarayonida faqat to'rtinchisi emas, bolalarda hosil bo'lgan ko'nikmalarni hisobga olgan holda birinchisi, ikinchisi, uchinchi ortiqcha tarzida ham tashkil etish mumkin. CHunki faqat to'rtinchisi ortiqcha bo'lsa, bola fikrlamay turib, o'zida oldingi o'rtoqlarining javobidan ko'nikma hosil qilib, to'rtinchisi ortiqcha deb qo'ya qoladi. Bu o'yinda bolalarning tafakkuri rivojlanibgina qolmay, shu bilan birga ularning nutqiy faoliyatini rivojlanishiga yordam beradi. O'yin mashg'ulotlar individual tarzda o'tkazilishi bilan birga, guruhda musobaqa tarzida ham tashkil yetilishi mumkin. Bunda o'yin mashg'ulotlar juda qiziqarli bo'lib yaxshi samara berdi deb hisoblaymiz.

"Avval nima bo'lgan edi?"

Bu o'yin shartiga ko'ra bolalar tarbiyachi tomonidan aytilgan narsaning avval nima bo'lganini aytishlari kerak. Masalan: jo'ja (tuxum), ot (toychoq), kapalak —

(qurt) kabilar. Bundan tashqari bittadan ko'p ma'noga ega bo'lgan so'zlardan ham foydalanish mumkin. Masalan: non - un — bug'doy, uy — g'isht — loy, stol — yog'och - daraxt - urug', ko'ylak - mato - ip - paxta — chigit tarzida.

Eslatib o'tish lozimki, bog'cha bolalari uchun tayyorlangan "Harakatli o'yinlar" to'plamlari anchagina bor. Birgina "1001 o'yin" to'plamining o'zida 200 ga yaqin harakatli o'yinlar mazmun topgan. SHaroitlar va imkoniyatlarga qarab ularning barchasini bog'chalarda qo'llash mumkin. SHu sababli ular orasidan e'tiborga loyiq va ijtimoiy-tarbiyaviy jihatdan ko'proq maqul bo'lgan o'yinlarning ba'zi birlarinigina namuna sifatida keltirdik. O'yinlar qisqartirildi va ba'zi o'zgartirishlar kiritildi.

Samolyotlar, o'yin mazmuni: Bolalar oralari ochiq holda bir safda turib, tarbiyachining "uchishga tayyorlaning" ko'rsatmasi asosida tirsaklarni bukishadi va "uchinglar" buyrug'i bo'yicha tirsaklarni orqaga (oldin) aylantiradi, ya'ni matorning ishga tushishi ifoda yetadi va qo'llarini yozib oldinga yugurishadi (10-15 m). manzilga kelganda to'xtab (qo'nib), bir tizzasini bo'qib yerga qo'yadi. O'yin 45 marta takrorlanadi.

O'yinni tashkil qilish: Maydonda (zal) ikki tomonlama bolalar soniga qarab uzun chiziq tortiladi va ularni safga turg'iziladi. O'yinni ko'rsatishda (so'zlab berish) avvaldan tayyorlangan rasmlarni ko'rsatish zarur. O'yin qiziqarli bo'lish uchun bolalarni 3-4 guruhga bo'lish va kim tez uchishini aytib qo'yish kerak bo'ladi. O'yin o'rta va katta yoshdagilarga mo'ljallangan.

O'yinni yakunlash: Tez va chiroyli harakat qilgan guruh va ba'zi bolalarni rag'batlantirish, namuna qilish lozim. YAnada tezroq harakat qilish (gavda va qo'llarni burish) yo'llarini ko'rsatish va vazifa qilib qo'yish lozim.

Ariqdan sakrab o'tish. O'yin mazmuni va qoidalari: O'yin bolalarning tezlik, yepchilik, hushyorlik kabi harakat malakalarini tarbiyalashga qaratilgan. Yerga (pol) uzunligi 2-3 m va yeni 25-30 smli taxta qo'yiladi, bu ariq ustidan o'tuvchi ko'prik hisoblanadi. Ariqning narigi tomonida turli gullar, maysalarni bildiruvchi harxil

rangdagi qiyiqchalar (qog'oz) tashlab qo'yiladi. Bolalar birmabir ko'prikdan o'tib gullarni terishadi va o'tirib, cho'qqayib dam olishadi. Keyin o'z joylariga qaytishadi.

O'yinni tashkil qilish: Bolalarning ko'prik qilishini o'rgatish uchun yengil taxta (faner) yoki materialni belgilangan joyga qo'yishda ularni jalb etish lozim. ariqda tez oqar suv borligi, tushib-oqib ketmasligi uchun yehtiyot bo'lish, yo'l talashmaslik, oldinma ketin o'tish kabi holatlar ogohlantiriladi.

O'yinga yakun: Ko'prikdan tez yoki yehtiyot bo'lib o'tgan hamda kim ko'p va chiroyli gullarni tergan bolalarni rag'batlantiriladi.

CHiziqni bosma. O'yin mazmuni: O'yin mustaqil harakat qilish va muvozanatni saqlashni tarbiyalashga qaratilgan. Yerga (pol) yonma-yon ikkita chiziq tortiladi. Uzunligi 3-4 m va oralig'i 40-50 sm bo'ladi. Bolalar navbat bilan chiziq orasidan yurib (emaklab) o'tishi lozim. Oxirida turib qo'llarni baland ko'tarib kerishadi va nafas chiqaradi.

Tashkil qilish. chiziq larni bolalarga chizdirish yoki yupqa taxtalardan foydalanish mumkin. CHiziqni bossa jarga tushib ketishligini ogohlantiriladi.

YAkun: CHiziq larni oralig'idan tetik, qiyshaymay va to'g'ri o'tgan bolalar rag'batlantirilishi va yanada tezroq o'tishini vazifa qilib qo'yish maqsadga muvofiq bo'ladi.

Nishonga tushir. To'plarni dumalatish va mo'ljallarni bilish hamda chaqqonlik kabi harakat ko'nikmalarini o'rgatishda bu o'yin maqsadga yaqindir.

O'yin 1-3 yoshli bolalarga mo'ljallangan.

Mazmuni: Bolalar skameykada o'tirishadi. 3-5 m narida chiziq tortiladi va ular navbat bilan 3-4 ta to'pni oldinma ketin chiziq tomon dumalatadi va keyin borib ularni yig'ib kelib, navbatdagi bolaga beradi. SHu tariqa hamma bolalar bu harakatlarni bajarishadi.

O'yinni tashkil qilish va uning shartlari: Ob-havo qulay paytlari ochiq maydonda tashkil yetiladi. To'pni uzoqqa otish mumkin emasligi va chiziqqa tegizishni tushuntiriladi. To'plar uzoqqa dumalab ketsa, boshqa bolalarning ham yordamlashib terib

kelishiga ruxsat beriladi. O'yinda kim yaxshi bajarsa, ularni rag'batlantiriladi.

Qush va uning bolalari. Mazmuni: Bolalar ikki yoki uch guruhga (5-6 tadan) bo'linadi va ular sig'adigan darajada doira (uya-in) chiziladi. Bolalar qush bolasi va tarbiyachi esa qush vazifasini bajarishadi. Doira (uya) ichidagi qush bolalariga tarbiyachi (qush) "qani uchaylik" deb o'zi qo'llarini (qanot) yozib har tomonga yuradi (uchadi). Qushchalar ham erkin va mustaqil ravishda harakat qilishadi (uchadi). Tarbiyachi (qush) ularning turli harakat qilishi, "don terib yeyishi", quvlashishlarini nazorat qilib boradi. Keyinchalik esa "endi uyaga uchamiz" deyishi bilan "qushchalar" tez "uchib" o'z uyalariga (ini) kirib olishadi. O'yin 3-4 marotaba takrorlanadi.

O'yin shartlari va yakunlash: "Uya" da (in) "qushchalar" o'tirishi va "qushni" (onasi) kelguncha (uchishga ruxsat berganida) ular bir-birlariga qarashi, gaplashishi, qimirlashi lozim. "Uchaylik" topshirig'i bo'yicha "qushchalar" uyasidan tez chiqishlari va avvaldan tushuntirilgan harakatlarni (qanot yozish, qoqish, qo'nish, don terish va h.k) barcha baravariga bajarishlari lozim. Uyaga qaytishda ham "uchish" harakatlarini qilishlari shart.

Eng yaxshi ijro yetgan bolalarni saralab, namuna qilib ko'rsatish lozim.

Quyosh va yomg'ir. O'yin mazmuni: Xona yoki maydonda bolalar soniga qarab stullar qator qilib qo'yiladi. Ularning orqasida bolalar cho'qqayib turishadi va derazadan (stul teshiklari-panjara) mo'ralashadi. Tarbiyachi: "quyosh chiqdi, o'ynab kelinglar", deb ruxsat beradi. Bolalar tezda yugurishib, turli harakatlar qilishadi. Birozdan keyin tarbiyachi "YOmg'ir" deb ularni chaqiradi va bolalar tezlikda kelib o'z joylarini egallashadi. Yana "quyosh chiqdi, o'ynanglar"-deyishi bilan bolalar yugurishib ketadi. O'yin 5-6 marta takrorlanadi.

O'yin qoidalari va yakuni: O'rindan to'rganda yoki qaytib kelib joylarini egallashda stulni yiqitib yubormaslik, o'zlari surinib yoki bir-biriga to'qnashib yiqilmasliklari kerak. erkin o'ynab yo'rganda sakrash, bir-birlari bilan quvlashish va boshqa harakatlarni qilishi lozim. O'yinda chaqqon va yepchil harakat qilganlarni tarbiyachi rag'batlantiradi. SHuningdek kuyidagi uyinlarni bolalar

bog'chalarida uynatish va ularni tarbiyasini amalga oshirish tavsiya yetiladi.

Bolalarning yoshiga qarab "Bog' hovliga sayohat", "Mehmonga borish", "Darvoza", "Ilon izi", "Doirada tezroq saf tortib tur", "Ko'z boylag'ich", "Polizda", "Qushlar parvozi", "Kapalak tutish", "Arg'amchi bilan yugurish", "Bayroqchaga qarab tur" kabi harakatli o'yinlardan ham maqsadli foydalanilsa bo'ladi.

Xulosa tariqasida aytilganda takidlash joizki, bog'cha yoshidagi bolalarni jismoniy jihatdan rivojlantirish, qomatni to'g'ri o'stirish va jismoniy sifatlarning barcha belgilarini tarbiyalashda harakatli o'yinlar muhim o'rinni egallaydi. SHu sababdan oila sharoiti va bog'chalarda harakatli o'yinlarni to'g'ri tanlash, mazmunli hamda qiziqarli qilib o'tkazish zarurdir.

Jismoniy tarbiya va sport sohasidagi bo'lajak mutaxassislar bolalar tarbiyasi muassasalarida va oila sharoitlarida qo'llanilishi zarur bo'lgan o'yinlarni bilishlari va eng muhimi esa ularni tashkil qilish hamda tashkil qilish yo'llarini yaxshi o'zlashtirishlari lozim bo'ladi.

Talabalarning o'quv amaliyoti (praktika) jarayonlarida bolalar tarbiya muassasalarida bo'lishlari, kamida 3-4 marta o'yinlarni tashkil qilishlariga sharoit va imkoniyatlar yaratilishi maqsadga muvofiqdir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Karimov. I.A. Barkamol avlod – O'zbekiston taraqqiyotining poydevori. – Toshkent: O'zbekiston, 1997.
2. Ajdodlar o'giti, hikmatlar, hikoyalar, tamoyillar. T. 1991 y.
3. Akromov B. Mehmon yigit ziynati // Sog'lom avlod uchun .- 2009.-N8.
4. Bekmurodov M. Qarindoshlik nikoh, va oila // Sog'lom avlod uchun .2009.-N1.-
5. Bobomirzayev X. «Xalq og'zaki ijodi va uning ta'lim-tarbiyadagi samarasi». T. «O'qituvchi». 1996 y. 173-bet.
6. Volkov G. N., Baubekova G. D. «Etnopedagogika» Toshkent 2000 y.
7. Mutalipova M. "Xalq pedagogikasi" T. "Bayoz". 2013y.
8. Musurmonova O. «O'qituvchilarning ma'naviy madaniyatini shakllantirish» T. «Fan» 1993 y. 105-bet.

9. Ro'ziyeva D., Usmonboyeva M., Holiqova Z. Interfaol ta'lim metodlari:

mohiyati va qo'llanilishi / Met.qo'll. – Toshkent: Nizomiy nomidagi Toshkent davlat pedagogika universiteti, 2013.

10. Sattarov M.«O'zbek udumlari» (Millatning kenja bo'g'iniga). T. «Fan». 1994 y. 223-bet.

11. Xoshimov K. «O'zbek pedagogikasi antologiyasi». Toshkent 1995

12. Curriculum, cultural traditions and pedagogy: understanding the work of teachers in england, France and Germany (2012).

13. WWW.pfh.de/fileadmin/Content/PDF/forschungspapier/the-stateand-islam-in-central-asia-wolters.pdf.

Mavzuga oid tayanch so'zlar:

National plays-Natsionalno'ye igro'-Milliy o'yinlar-O'yin buyumli va ijtimoiy voqelikda harakat qilish va uni anglash ishiga yo'naltirilgandir. U o'zining kelib chiqishiga ko'ra ham, yo'nalishi va mazmuniga ko'ra ham ijtimoiy voqelik hisoblanadi.

Idea-Ideya- G'oya-(yunoncha "idea")-birinchi manzara, dastlabkiobyektiv borliq mavjudligining inson fikrida aks etish shakli.

National idea-Natsionalnaya ideya-Milliy g'oya- Milliy – ijtimoiy taraqqiyot mohiyatini yorituvchi qarash bo'lib, uning mazmunida ijtimoiy maqsad, milliy manfaatlar va ularning umuminsoniy manfaatlar bilan uyg'unligi aks yetadi.

National ideology-Natsionalnaya ideologiya-Milliy mafkura-(arab. «mafkura» nuqtayi nazarlar va ye'tiqodlar tizimi, majmui)-milliy g'oya mohiyatini ifoda yetuvchi siyosiy, xuquqiy,axloqiy, diniy, badiiy, falsafiy va ilmiy qarashlar, fikrlar majmui negizida shakllanadi.

Nazorat savollari:

1. O'yinlarning pedagogik jarayondagi ahamiyati qanday?
2. Milliy o'yinlarning qanday turlari mavjud?
3. Ko'pkari qanday o'yin?
4. Mutafakkirlarning sog'lom avlod haqidagi tarbiyaviy g'oyalarini tahlil qiling.

26-Mavzu: DINIY FANATIZM, FUNDAMENTALIZM, TERRORIZM

Reja:

1. G'oyaviy tahdidlarning ko'rinishlari.
2. Fanatizm, fundamentalizm, terrorizm kabi oqimlar tavsifi va ularga qarshi mafkuraviy kurash.
3. Islom falsafasida ma'naviy omil jamiyat rivojida yetakchi o'rin tutishi.
4. Diniy ta'limotning mazmun va mohiyati.

Islom dinining umumbashariy qadriyat, ilohiy, ilmiy-dunyoviy ta'limot sifatida barhayotligini ta'minlab kelayotgan asosiy manbalari **Qur'oni Karim** va **Hadisi Shariflardir**.

Qur'oni Karim bilan tanishar ekanmiz, **"Ilm"** so'zi asosidagi **"alima"** (bilmoq) fe'l negiziga tayangan kalimalar turli hollarda 750 marta takrorlanganligi ilmiy tadqiqotlarda qayd yetilgan bo'lib, bu o'zak faqat **"Alloh", "Rabb"** (Parvardigor ma'nosida), **"bo'lmoq"** va **"gapirmoq"** kabi eng ko'p ishlatilgan o'zak-so'zlardan keyin beshinchi o'rinda turar ekan.

Rasullohga nozil bo'lgan 5 oyat hozirgi Qur'oni Karim matni⁴² 96-surasi ("Alaq")ning birinchi oyatlari bo'lib, shunday boshlanadi: **"Iqra' bi-ismi robbikal-lazi xalaq!"** ("Yaratgan rabbing nomi bilan o'qi!"). Oradan bir oyat o'tib yana **"o'qi!"** so'zi qaytariladi: **"Iqra' va robbikal akram, allazi allama bil qalam. Allama-l-insona ma lam ya'lam"** ("O'qi! Sening o'ta karamli parvardigoring qalam vositasi bilan ta'lim berdi. Insonga u bilmagan narsalarni o'rgatdi").

Ilmgga qiziqtirish borasida Alloh Qur'onda shunday deydi: «Aytgin, ilmlilar bilan ilmsizlar teng bo'la oladilarmi albatta bu haqda faqat aqlli kishilargina yeslaydilar: ("Zumar" surasi, 9-oyat). Boshqa bir oyatda ilmi kishilar Allohning huzurida boshqalardan ko'ra yuqori darajada turishlari ochiq-oydin aytilgan: «Alloh taolo

⁴² Куръони Карим. Ўзбекча изоҳли таржима. Таржима ва изоҳлар муаллифи Алоуддин Мансур. – Т.: Фафур Фулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти, 1992, 5-532-бетлар (Кейинги мисоллар ҳам шу манбадан олинди).

sizlardan iymon keltirganlarni va ilmli bo'lganlarning darajasini ko'taradi» («Mujodala» surasi, 11-oyat).

Islom dinining tarqalishi va uning ta'lim-tarbiyaga ta'siri

Islam came to Central Asia in the yearly part of the 8th century as part of the Muslim conquest of the region. Many well-known Islamic scientists and philosophers came from Central Asia, and several major Muslim empires, including the Timurid empire and the Mughal empire, originated in Central Asia⁴³.

Islom dini 8 asrning boshlarida Markaziy Osiyoni arablar tomonidan istilo qilinishi oqibatida kirib kelgan. Keyinchalik Temuriylar imperiyasi va Mongol imperiyasi, shu jumladan, Markaziy Osiyo va bir necha yirik musulmon davlatlarda faoliyat olib borgan ko'plab taniqli islomiy olim va faylasuflar Markaziy Osiyodan etishib chiqdilar.

Arablar tomonidan bosib olingan yerlarda xalqlar Islom dinini qabul qilishga majbur yetildi. Arab istilochilari xalqni o'zlariga bo'ysundirish va ular tomonidan Islom dinini qabul qilinishiga erishish maqsadida harbiylar hamda Islom dini targ'ibotchilarining xizmatidan birdek foydalandilar. Natijada o'z oldilariga qo'ygan asosiy maqsadga erishdilar. Movarounnahrda Islom ta'limoti g'oyalarining yoyilishi, kishilar tomonidan SHariat qoidalari, Islom dini aqidalariga bo'ysunish, yagona va qudratli Ollohga sig'inish, shuningdek, Ollohning yerdagi rasuli (elchisi) bo'lgan Muhammad Alayhis-salom ko'rsatmalariga rioya etish xalqning ongiga chuqur singib, ular tomonidan mazkur din asoslarining qabul qilinishiga zamin hozirladi. Natijada Movarounnahrda islomiy qadriyatlar tarkib topa boshladi.

Ulkan hududni qamrab olgan Arab xalifaligi davlatining hukmronligi davrida ijtimoiy hayot, turmush tarzi, shuningdek, ilm-fan va madaniyat yanada rivojlandi. Ushbu davrlarda qadimgi yunon va rim madaniy merosi negizida bir qator fanlar yangi

tushuncha va bilimlar bilan boyidi. Yunon va rim mutafakkirlari tomonidan yaratilgan va astronomiya, tibbiyot, kimyo, matematika va geografiyaga oid deyarli barcha yirik asarlar arab tiliga tarjima qilindi.

G'oyaviy kurash-xalqaro maydonda ustuvor mavqega ega bo'lish, keng hududda hukmronlikka erishish yo'lida olib borilayotgan harakat shakli hisoblanadi. Xukmronlik uchun intilayotgan kuchlarning maqsadlari, faoliyat yo'nalishlari hamda ilgari surayotgan ta'limotlarining mohiyatiga ko'ra g'oyaviy kurash turli ko'rinishlarda amalga oshiriladi.

G'oyaviy kurash jarayonida ayrim yekstremistik kuchlar insoniyat hayoti uchun o'ta havfli sanaluvchi terrorizmdek g'oyaviy tahdidan foydalanishga zo'r bermoqda.

Terrorizm: terrorchi yoki terrorchilik tashkiloti tomonidan birdan ortiq davlat xududida amalga oshiriladigan yoki bittadan ko'p davlat manfaatlariga zarar yetkazadigan, bir davlatning fuqarolari tomonidan boshqa davlatning fuqarolariga nisbatan yoki boshqa davlatning xududida amalga oshiriladigan haraqlardir.

Insoniyat taraqqiyotiga salbiy ta'sir ko'rsatayotgan, XX asrning umumbashariy muammosiga aylangan diniy-siyosiy yekstremistik oqimlarning deyarli barcha terrorchilikka asoslanib, ochiqdan-ochiq hokimiyatni egallash uchun harakat qilmoqdalar.

Manbalarda "ekstremizm- keskin fikr va choralarni yoqlash, keskin choralarga tarafdorlik" tarzida talqin yetilgan va aksariyat o'rinlarda mazkur tushunchaning yuridik atama ekanligiga urg'u berilgan.

Diniy ekstremizm rasmiy xokimiyatni "keskin qat'iy choralar ko'rish" yo'li bilan o'zgartirish harakatini diniy ta'limot, qarash va g'oyalar asosida amalga oshiradigan oqim hisoblanadi.

Islom ekstremizmida ikki belgini kuzatish mumkin.

1. Hozirgi zamon musulmon jamoalari o'zining islomiy xususiyatlarini yo'qotgan va jaholat tusiga aylangan degan mafkurani targ'ib qilish;

2. Mamlakatda islom qoidalari o'rnatish, hokimiyatga haqiqiy musulmonlar kelishi uchun xech bir ikkilanmasdan faol urush

⁴³ www.pfh.de/fileadmin/Content/PDF/forschungspapiere/the-state-and-islam-in-central-asia-wolters.pdf

xarakterlarini, “kuch ishlatish” zarurligini insonlar ongiga singdirish.

Islom ekstremizmi oʻtgan asrning 50-60 yillarda xorijda, ayniqsa, YAqin va Oʻrta SHarq mamlakatlarida paydo boʻlgan. Aslida ekstremistik kuchlarning ildizi juda chuqur, yaʼni islom dini shakllangan ilk davrlardayoq paydo boʻlgan.

“Fundamentalizm” atamasi keng maʼnoda islom gʻoyalari Muhammad S.A.V. davrlarida qanday talqin yetilgan boʻlsa, shundayligicha saqlashni, ularni oʻzgartirmaslikni, muqaddas manba “Qurʼoni Karim”da vahiy va moʻjizalar qanday bayon yetilgan boʻlsa, shundayligicha qabul qilishni, dinning barcha anʼanaviy yoʻl-yoʻriqlarini qatʼiy va ogʻishmay bajarishni talab yetadigan oqimlarni ifodalaydi.

Ushbu atama dastlab 1908 yilda AQSHning Kaliforniya shtati protestantlari tomonidan qoʻllanilgan boʻlib, protestant oqimlar harakati mohiyatini ifodalashga xizmat qilgan.

Dastlab fundamentalizm faqat diniy gʻoyalarnigina ilgari soʻrgan boʻlsa, bugungi kunda ijtimoiy-siyosiy qarashlarni ham ilgari surmoqda. Bu holat fundamentalizm, xususan islom fundamentalizmining siyosiy oqimidan dalolat beradi.

Islom falsafasida maʼnaviy omil jamiyat rivojida yetakchi oʻringa qoʻyiladi. Maʼnaviy-axloqiy barkamollik hukmron boʻlgan jamiyatda ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyotni taʼminlash gʻoyasi hadislar mazmunida oʻz yechimini topadi.

Islom kishilarni ilmga chaqirish bilan kifoyalanib qolgan emas, balki aqliy va fikriy harakatsizlikning oldini olish asoslarini kishilarga koʻrsatgan.

Ilm doimo mavhum narsani deb aytishdan qaytaradi. Gumonni rost deyish toʻgʻri emas. Bir masala toʻgʻri yoki notoʻgʻri ekanligini bilish uchun uning hujjati, kuchiga qaraladi, agar xujjati kuchli boʻlsa, masala haqiqat, hujjat kuchli boʻlmasa, masala gumon. Mana shu ilmiy farqlash Qurʼon taʼlimotlariga ham toʻgʻri keladi.

Qurʼon haqiqiy — ilmiy narsalarga suyanishga, gumon va xayollardan uzoqda boʻlishga buyoʻrgan va gumonga ergashganlarning holi yomon boʻlishini aytib oʻtadi.

Aslida ilm degani ishlarni aql yordamida bajarishga aytiladi. Aql esa, uchragan narsani tushunib olish qobiliyatidir. Qurʼon

barcha ishlarda aqlni ishlatishga chaqiradi, aqlni ishlatmaganlarni qattiq tanqid qiladi. Qurʼonda aqlga taalluqli soʻzlar 50 marta ishlatilgan. Aql egalarining soʻzi esa 10 martadan koʻproq ishlatilgan. Shuning oʻzi ham Qurʼon aqlga katta eʼtibor berganini dalilidir.

Bu oyatlarda zikr qilingan “Olimlar”dan murod, Alloh yer yuzida yaratgan mahluqotlarning sir-asrorlarini biluvchi shaxsdir. Bu oyatlarining mavzui ham tabiiy ilmlardir. CHunki tabiiy ilmlar borliqdagi narsalarni va ularning xususiyatini oʻrganadi. Avvalgi oyatda aytib oʻtilgan “osmondan suv tushirish sirini” faqat tabiiy ilm orqali bilinadi. Bu soʻzning tarkibini va xususiyatlarini kimyo ilmi orqali bilinadi. SHu suv sababli oʻsib chiqqan oʻsimliklar va mevalarning sirini esa tabiiyot ilmi tushuntiradi. Togʻlar va ulardagi oq, qizil, qora turlarin jugʻrofiya oʻrganadi. Inson jinlarini va hayvonot olamini esa, antropologiya, zoologiya, biologiya oʻrganadi. Oyatning oxridagi “Albatta olim bandalargina Allohdan qoʻrqadi” degan jumlagi nazar solsak, unda Allohni haqiqiy tan olib, unda haqiqatan qoʻrqadigan kishilar, tabiiy ilmlarni yaxshi biluvchi kishilar ekanligini tushunamiz. CHunki bunday olimlar agar imonli boʻlsalar, ularning ilmi Allohdan qoʻrqishga chorlaydi.

Qurʼon oyatlarida insonni oʻziga nazar solish va qanday vujudga kelganini tafakkur qilishga daʼvat bor.

Qurʼon musulmon kishining koʻz oldida turgan mavjudotlarni oʻrganishga chaqiribgina qolmay, avvalgi oʻtgan halqlarning tarixi, ularning obodonchilik yoʻlida olib borgan ishlari, havoyi-nafsga berilib, oqibatda halokatga uchraganlarini ham oʻrganshiga undagan.

Qarang, bir xalqqa shunday taʼlimotlar kelibdi. Unda oʻtgan ummatlarning taraqqiyot, obodonchiligi, yuz tuban ketishi va harob boʻlishi sabablarini oʻrganishga chaqiriq bor ekan. Bu chaqiriq tarix va sotsiologiya ilmini oʻrganishga chaqiriq emasmi?⁴⁴

⁴⁴ Muḥammad Sodiq Muḥammad Yusuf. Imon. –T.: “Kamalak”, 1991, 128-136-
betlar.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Karimov. I.A. Barkamol avlod – O'zbekiston taraqqiyotining poydevori. – Toshkent: O'zbekiston, 1997.
2. Ajdodlar o'giti, hikmatlar, hikoyalar, tamoyillar. T. 1991 y.
3. Akromov B. Mehmon yigit ziynati // Sog'lom avlod uchun .- 2009.-N8.
4. Bekmurodov M. Qarindoshlik nikoh, va oila // Sog'lom avlod uchun .- 2009.-N1.-
5. Bobomirzayev X. «Xalq og'zaki ijodi va uning ta'lim-tarbiyadagi samarasi». T. «O'qituvchi». 1996 y. 173-bet.
6. Volkov G. N., Baubekova G. D. «Etnopedagogika» Toshkent 2000 y.
7. Mutalipova M. «Xalq pedagogikasi» T. «Bayoz». 2013y.
8. Musurmonova O. «O'qituvchilarning ma'naviy madaniyatini shakllantirish» T. «Fan» 1993 y. 105-bet.
9. Ro'ziyeva D., Usmonboyeva M., Holiqova Z. Interfaol ta'lim metodlari: mohiyati va qo'llanilishi / Met.qo'll. – Toshkent: Nizomiy nomidagi Toshkent davlat pedagogika universiteti, 2013.
10. Sattarov M.«O'zbek udumlari» (Millatning kenja bo'g'iniga). T. «Fan». 1994 y. 223-bet.
11. Xoshimov K. «O'zbek pedagogikasi antalogiyasi». Toshkent 1995
12. Curriculum, cultural traditions and pedagogy: understanding the work of teachers in england, France and Germany (2012).
13. WWW.pfh. de/fileadmin/Content/PDF/forschungspapiyere/the-stateand-islam-in-central-asia-wolters.pdf.

Mavzuga oid tayanch so'zlar:

1.Terrorizm-Terrorizm-Terrorizm-terrorchi yoki terrorchilik tashkiloti tomonidan birdan ortiq davlat xududida amalga oshiriladigan yoki bittadan ko'p davlat manfaatlariga zarar yetkazadigan, bir davlatning fuqarolari tomonidan boshqa

davlatning fuqarolariga nisbatan yoki boshqa davlatning xududida amalga oshiriladigan haraqlardir.

2.Idea-Ideya- G'oya-(yunoncha "idea")-birinchi manzara, dastlabkiobyektiv borliq mavjudligining inson fikrida aks etish shakli.

3.National idea-Natsionalnaya ideya-Milliy g'oya- Milliy – ijtimoiy taraqqiyot mohiyatini yorituvchi qarash bo'lib, uning mazmunida ijtimoiy maqsad, milliy manfaatlar va ularning umuminsoniy manfaatlar bilan uyg'unligi aks yetadi.

4.National ideology-Natsionalnaya ideologiya-Milliy mafkura-(arab. «mafkura» nuqtayi nazarlar va ye'tiqodlar tizimi, majmui)-milliy g'oya mohiyatini ifoda yetuvchi siyosiy, xuquqiy,axloqiy, diniy, badiiy, falsafiy va ilmiy qarashlar, fikrlar majmui negizida shakllanadi.

Nazorat savollari:

1. G'oyaviy tahdidlarning qanday ko'rinishlarini bilasi?
2. Bunyodkor o'oyalar haqida so'zlab bering.
3. Buzg'unchi qoyalar haqida nimalarni bilasiz?
4. G'oyaviy immunitet tushunchasini tahlil qiling.

Mustaqil ish uchun mavzular:

1. G'oyaviy tahdidlarning ko'rinishlari.
2. Fanatizm, fundamentalizm, terrorizm kabi oqimlar tavsifi va ularga qarshi mafkuraviy kurash.
3. Islom falsafasida ma'naviy omil jamiyat rivojida yetakchi o'rin tutishi.
4. Diniy ta'limotning mazmun va mohiyati

DINIY TA'LIMOT, HADISLARNING TARBIYAVIY AHAMIYATI

Reja:

1. Islom dinini insonlar tafakkurini o'stirishdagi xizmati .
2. «Qur'oni Karim»-ibrat kitobi .
3. Hadis ilmining rivojlanishida allomalarning qo'shgan hissasi

Payg'ambarimiz Muhammad (s.a.v) Hadisi SHariflarida ilm inson kamolotining negizi, yezgulik va poklik insonlarni turli ofatlardan saqlovchi vosita deb qaraladi. Hadislarda ilm poklik, halollik, kishilarni yaxshilik sari boshlovchi, qorong'ilikda yo'l ko'rsatuvchi mash'al tariqasida talqin qilinadi. Ilm-bu hikmat, poklik ramzi, ilmsizlik johillik, u bilan shug'ullanmaslik nopoklikka va jaholatga olib kelishi ham, ham ulardan ta'kidlanadi.

Islom dinining asosini imon, ye'tiqod tashkil yetadi. SHuning uchun hadislarida "Dinning ofati uchta: 1) beamal olim; 2) zolim hokim; 3) bilmasdan fatvo aytuvchi ulamo" deyiladi;⁴⁵ SHuning uchun ilmni qadrllovchi kishiga o'rgatish lozimligi, uni xo'rllovchi, mensimaydigan kishiga o'rgatish gunoh, deb qaraladi.

Ilm bilan shug'ullanishning o'zi yetarli emas. Boshqalarni undan xabardor qilish muhimdir. Hadislarning birida ilm o'rganmoq uni tarqatmoq bilan barobar olib boriladi, deyiladi: "Kimki ummatlarimga mening sunnatimga oid 40 hadisni yodlab yetkazsa, qiyomat kunida men uni shafomatimga loyiq kishilar safiga kirgizaman" (112-Hadis).

Tolibi ilmning xolis, kamtarin bo'lishi o'ta muhimdir. Bilganini ko'z-ko'z qilish, maqtanish gunohdir. Kishi bilganini e'tirof etish bilan birga bilmaganini ham tan olishi joiz. Ayniqsa, diniy faoliyat bilan shug'ullanadigan ulamolar, maktab va madrasalarda tolibi ilmlarga saboq beruvchi ustoz-mudarrislar aytadigan gapini, qiladigan ishini, chiqaradigan fatvosini va beradigan bilimni o'ylab berishi kerak. Hatto aytadigan maslahati ham holisona, beminnat bo'lishi lozim. Hadislarning birida shunday deyiladi: "Kimki

birodariga bir ish qilishga bilib noto'g'ri maslahat bersa, demak birodariga xiyonat qilgan bo'ladi" (110 Hadis).

Ilm o'zligini anglash, xudoni, dinni bilish demakdir Ilm olimniki pesh qilish vositasi bo'lmasligi zarur. "Kimki olimlarga maqtanish uchun, — deyiladi hadislarida,- yoki nodonlar bilan tortishish, yoxud odamlarning dillarini o'ziga moyil qilish uchun ilm olsa do'zaxga boradi" (108-Hadis).

Ilmli kishilarni e'zozlash, hurmat qilish har kim uchun ham farz, ham qarzdir. SHuning uchun ilmli kishilarga insonlar, butun mavjudot xayrixoh. Bir hadisda aytiladi: "Ilmga har bir narsa istig'for aytadi, hatto dengizdagi baliqlar ham" (93hadis).

Ilm olish hunar o'rganish olijanob va savobli. Ilm, hikmatlar, hunar kishini turli nopok ishlardan asraydi: "Hattoki bir soat ilm o'rganish kechasi bilan ibodat qilib chiqqandan afzaldir" (536-hadis).

Ilm kishilarga naf keltirishi lozim. Olimlar ilm o'rganib boshqalar yo'lini yorug' qilishlari, ularga rahnomo bo'lishlari joiz. "Ilm ikki xildir, biri qalbdagi bo'ladi – uni ilmi nofe' (foydali) deyiladi, ikkinchisi tilda bo'ladi – u odam bolasiga yuborgan Alloh taoloning xujjatidir" (95-hadis). Ilm foydali bo'lishi uchun u odamlarga o'rgatilishi lozim. Ilmli kishi sadoqatli bo'lishi, kishilarga yaxshilikni o'rgatishi kerak. Ilm bilimli kishi uchun fazilat bo'lsa, bu holatni u boshqalarga singdirishi zarur.

"Odamlarga yaxshilikni o'rgatib, o'zini esidan chiqargan olim, kishilarga yorug'lik berib, o'zini quydiradigan shamchiroqqa o'xshaydi" (106-hadis) yoki "Ilmni o'rganib uni hech kimga aytmayotgan odam boylikni to'plab uni hech (narsaga) sarf qilmayotgan baxilga o'xshaydi" (106-hadis).

Ilmu hikmat o'tkinchi emas, u abadiy. SHuning uchun mo'min kishiga vafotidan keyin yetib turadigan savob narsa uning tarqatgan ilmdir.

Hadislarda ilmli kishi mevali daraxtga o'xshatiladi. Lekin ilmli kishining aytadigan fikrlari boshqalarga xush kelishi, tushunarli bo'lishi darkor. Muhammad payg'ambar o'z hadislarida va'z aytganda kishilarni zeriktirmaslik, aytilayotgan fikrni tushunarli bo'lishini ta'kidlagan: "Osonlashtiringiz, qiyinlashtirmangiz!

⁴⁵ Ҳадис. Ал-Жомий ас-саҳиҳ (Ишонарли тўплам). I, II, III, IV жилд. Қомуслар Бош таҳририяти; -Т.: 1991-1996 (кейинги мисоллар одам шу манбалардан олинди).

Xushxabar aytingiz, nafratlantirmangiz (o'zingizdan bezdirmangiz)!" (121-hadis).

Ilmni o'rganish shaxsiy manfaat uchun bo'lmasligi darkor. "Bir kishi Alloh ilmni (Islomni) teran o'rganadir, teran tushunadir va undan manfaatlanadir va Alloh yuborgan hidoyatni o'zi o'rganib, o'zgalarga ham o'rgatadilar. Ikkinchi bir kishi ilm o'rganib, odamlarga o'rgatadilar. Ammo o'zi amal qilmaydi. Uchinchi bir kishi mutakabbirlik qilib o'zi ham o'rganmaydir, o'zgalarga ham o'rgatmaydir. Bo'lardan birinchisi mo'min, ikkinchisi fosiq, uchinchisi kofirdir" (26-hadis).

Ilm kishilarni odillik va insonparvarlikka undaydi. Ilmli kishilarni hadislarda unumdor tuproqqa o'xshatiladiki, undan ungan o'simliklar, giyohlar insonlarni oziqlantiradi. Suv yerlarga hayot bag'ishlaganidek, ilm ham kishilarga yezgulik, yaxshilik keltiradi: "Ilm ko'p yoqqan yomg'irga o'xshaydir. Ba'zi yer sof unumdor bo'lib, yomg'irni o'ziga singdiradir-da, har xil o'simliklar va ko'katlarni o'stiradilar va ba'zi yer qurg'oq, qattiq bo'lib, suvni yemmasdan o'zida to'playdir. Undan Alloh taolo bandalarini foydalantirgaydir. Odamlar suvdan ichgaydir, hayvonlarni va yekinlarni sug'orgaydirlar. Ba'zi yer esa tekis bo'lib, suvni o'zida tutib qolmaydir, ko'katni ham ko'kartirmaydir", — deyiladi hadislarda.

Ilm, hikmat o'rganmoq mo'minning eng yuksak fazilatidir. CHunki ilm kishilarga tayanch, rahnamo, zebu-ziynat, mo'min uchun ilm hayotining yo'ldoshi va dushmanlarga qarshi kurashda quroldir. "*Ilm egallang!*- deb xitob qilgan payg'ambarimiz. – Ilm sahroda do'st, hayot yo'llarida tayanch, yolg'izlik damlarida – yo'ldosh, baxtiyor daqiqalarda – rahbar, qayg'uli onlarda – madadkor, odamlar orasida – zebu-ziynat, dushmanlarga qarshi kurashda — quroldir". SHuning uchun ilm olish yo'lida har qanday riyozat bo'lsa ham kishi undan qaytmasligi kerak. Ilm-hunar o'rganish mashaqqatdir. Ammo inson o'z irodasi, aql-zakovati bilan unga intilmog'i lozim. "Ilmu hunarni Xitoydan bo'lsa ham borib o'rganinglar", deydi (126-hadis) Muhammad payg'ambar.

Ilm – bu ma'rifat, fazilat. Ilm jamiyat musaffoligining belgisidir. Ilm- ma'rifat bor joyda diyonat bor. Agar ilm susaysa – jaholat,

nodonlik kuchayadi. Ilmsiz mamlakatda fitnalar kuchayadi, qotillik avj oladi.

Ilm susaysa nopoklik, fohisha zo'rayadi. Bu borada hadislarda: "Ilmning susaymog'i – jaholatning kuchaymog'i, zinoning avj olmog'i, xotinlarning ko'paymog'i – erkaklarning ozaymog'i", — deyiladi (36-hadis).

Ilm, xikmat jamiyatdagi ma'naviyat manbai. SHuning uchun ilm o'rganib uni tarqatish avj olsa fitnalar, haraj (qotillikning) oldi olinadi. Hadislarda ulamolar ilm o'rganib, ilm tarqatishga kirishsinlar, bilmaganlarga o'rgatsinlar. Zero, ilm sir tutilsa, halokat boshlanadi, deb aytilgan. SHu bilan birga ilm faqat birovlar mulki emas, u butun mo'minlarning ma'naviy mulkidir. Ilmni sir tutish, uni tarqatmaslik jamiyatni halokatga olib keladi. Hadislarning o'zidek ilm, xikmat ham umumbashariyat mulki bo'lmog'i lozim.

Hadislarning qimmatli, insoniy va axloqiyli shundaki, ularda barcha masalalar holisona ifodalangan. Ularda ta'limning hozirgi ko'p muammolari o'ziga xos tarzda bayon yetilgan. "**Har bir musulmonga ilmga intilish farzdir**". Bu fikr ta'limning umumiy majburiyligiga ishora emasmi? Bu fikrlar YA.A. Kamenskiyning "Buyuk didaktika"si yozilmasdan bir necha asr avval aytilgan.

Umuman hadislardagi fikrlarning qimmatli tomoni yana shundaki, ular umumbashariydir. Ular biron bir ijtimoiy guruh manfaati nuqtai-nazaridan yozilmagan. Bundan tashqari ular insoniyat ma'naviyati, axloqi, madaniyati taraqqiyotining sarchashmalari, ular rivojining poydevorini tashkil qilganligi bilan ham ardoqlidir. Qolaversa, hadislarning o'zi ham xikmat, ham ilmdir.

SHunday qilib, Qur'oni Karim va Hadislarda insonni o'qib-o'rganishga, ilm vositasi bilan dunyodagi voqea-hodisalarning tub mazmun-mohiyatini anglab etishga targ'ib qilinadi.

Qur'oni Karimda axloq va odob masalasiga alohida e'tibor berilgan. Ta'kidlanishicha, insonning jamiyatda tutgan o'rni bilan chambarchas bog'liq axloq-odob, ota-ona va qarindosh-urug'larga hurmat yetim-esir, qambag'almiskinlarga muruvvat va saxovatlilik, halollik, poklik, to'g'rilik, o'z halol mehnati va kasb-hunari bilan yashash, oila va nikoh munosabatlari, o'z bolalarini boqish, ta'lim va tarbiya berish, omonatiga xiyonat qilmaslik, adolatparvarlik,

do'stlik va birodarlik kabi yaxshi xulqlar insonni haqiqiy kamolotga undovchi insoniy fazilatlaridir.

Ma'lumki, VIII — IX asrlar Hadis ilmi uchun «oltin davr» hisoblanadi.

Islom dunyosida eng nufuzli manbalar deb sanalgan oltita ishonchli to'plam (as-sahih as – sitta) ni yaratgan muhaddislar “ham vatandoshlarimiz bo'lib, ilm – u fan rivojlangan IX asrda yashab ijod yetganlar. Bo'lar Abu Abdulloh Muhammad ibn Ismoil al — Buxoriy 194 (810) – 256 (870), Imom Muslim ibn al – Xajjoj 206 (819) – 261 (874), Imom Iso Muhammad ibn Iso at –Termiziy 209 (824), — 279 (892), Imom Abu Dovud Sulaymon Sijistoniy 202 (817) – 275 (880), Imom Ahmad an – Nasoniy 215 (830) – 303 (915), Imom Abu Abdulloh Muhammad ibn YAzid ibn Majja 209 (824) – 273 (886) kabi allomalardir.

Olimlar “al-kutub as-sitta” (olti kitob)ni quyidagilardan iborat deb ko'rsatadilar:

1. Abu Abdulloh Muhammad ibn Ismoil al-Buxoriy tomonidan yozilgan “As-Sahih”.

2. Imom Muslim an-Nishonpuriy (imom Muslim ibn al — Hajjoj) tomonidan yozilgan “As-Sahih”.

3. Imom Ibn Mojja tomonidan yozilgan “Sunnai”.

4. Imom Abu Dovud Sulaymon – Sijistoniy tomonidan yozilgan “Sunnai”.

5. Imom ibn Iso at-Termiziy tomonidan yozilgan “Aj-jami al-Kabir”.

6. Ahmad an – Nasoiy tomonidan yozilgan “Sunnai” kabi to'plamlardir.

7. Imom al – Buxoriyning shoh-asari “Al-Jome' as-sahih” (“Ishonchli to'plam”) 4 jiddan iborat bo'lib, unga 600 ming hadidan 7275 ta eng “sahih” hadislar kiritilgan, takrorlanmaydiganlari 4000 hadisdan iboratdir.

YUqoridagilarga xulosa qilib aytganda, islom ta'limoti mujassamlashgan Qur'oni Karimdagi “Biz odam bolalarini aziz-mukarram qildik... ularga halol-pok narsalardan rizqu – ro'z berdik va ularni o'zimiz yaratgan juda ko'p jonzotlardan afzal-ustun qilib qo'ydik”; “Ey mo'minlar, sizlarga rizq qilib berganimiz-pokiza narsalardan englar”, “Bandalaringizga aytingki, ular eng go'zal

so'zlardan so'zlashsinlar”, “Odamlarni aldab fitnaga solish o'ldirishdan yomonroqdir”, “Alloh zulm qiluvchilarni sevmaydi”, “Parvardigoringiz... ota-onaga yaxshilik qilishlaringizni amr yetdi...” kabi muhim g'oyalar; shuningdek, Hadisi SHarifdagi **“Ilm egallang! Ilm-sahroda do'st, hayot yo'llarida tayanch, yolg'izlik damlarida – yo'ldosh, baxtiyor daqiqalarda – rahbar, qayg'uli onlarda – madadkor, odamlar orasida – zebu ziynat, dushmanlarga qarshi kurashda — quroldir”; “Ilm olish har bir muslim va muslima uchun farzdir”; “Beshikdan to qabrga kirgunlaringizcha ilm izlangiz”, “YOshlikda olingan ilm toshga o'yilgan naqsh kabidir”; “YOlg'on so'zlama”, “o'zinga ravo ko'rganni boshqalarga ham ravo ko'r”, “Englar, ichinglar, sadaqa qilinglar, ammo isrofgarchilikka o'tmanglar”, “Ahmoqdan uzoqlashing”, “Nonni e'zozlanglar”;** deb zikr yetilgan hikmatlar komil insonni tarbiyalashda muhim manbadir.

Ta'kidlash joizki, Muso al-Xorazmiy, Imom Ismoil al – Buxoriy, Imom at-Termiziy, Abu Nasr Farobiy, Abu Ali ibn Sino, Abu Rayhon Beruniy, YUsof Xos Hojib, Ahmad YAssaviy, Ahmad YUgnakiy, SHayx Najmiddinov Kubro, Sulaymon

Boqirg'oni, Abduxoliq G'ijduvoni, Bahovuddin Naqshband, Mahmud Zamaxshariy, Mirzo Ulug'bek, Alisher Navoiy, Davoniy, Voiz Koshifiy va ulardan keyin ijod qilgan boshqa mutafak-kirlar islom ta'limotini, Qur'oni Karimni, payg'ambarimizning aytgan so'zlari, diniy va axloqiy yo'l-yo'riqlari, hikmatlaridan iborat manba-Hadisi SHariflarni yaxshi bilganlar, ularning ta'sirida ijod yetib, kelgusi avlodlar uchun benazir meros qoldirganlar. Aslini olganda esa, mutafakkirlarimizning tabiiy-ilmiy, ijtimoiy-falsafiy va ta'lim-tarbiyaga oid qarashlari-ning asosi, shuningdek, asarlarining mazmun – mohiyati va g'oyasi ham Qur'oni Karim va Hadisi SHarif ta'limotiga asoslanadi. CHunki biz nazarda tutayotgan davrdan boshlab savod o'rgatish Qur'oni Karim va Hadisi SHariflardagi pand-nasihatlarni o'rganish va ulardagi ko'rsatmalarni o'zlashtirish bilan olib borilgan. SHunga ko'ra, Qur'oni Karim va Hadisi SHariflardagi pand-nasihatlar ham olimlar, ham adiblar ijodiga kuchli ta'sir yetgan va islom ta'limoti allomalimiz asarlarida ilmiy talqin yetiladi. Bo'larda ilgari surilgan g'oyalar

yosh avlodning ham aqliy, ham axloqiy jihatdan kamol topishiga, pedagogik fikr taraqqiyoti tarixida katta ahamiyatga ega bo'ldi.

SHunday qilib, biz islom ta'limotida, ta'lim-tarbiya masalalarining tutgan o'rnini tahlil yetar ekanmiz, bu davr ma'naviy-ma'rifiy tafakkurining xarakterli tomoni shundaki, ma'naviyat, ma'rifat, odob-axloq sohasidagi tasavvur, fikr, bilimlar islom diniy aqidalari va ta'limotlarini ham bilimning, ilmiy tasavvurning bir ko'rinishi sifatida o'z ichiga singdirib yubordi. Dunyoviy ilmlar va diniy ilohiy tasavvurlar bir butun holda qabul yetilib, inson ilmiy tushunchalari asosida talqin yetilib, ular jahonga mashhur qomusiy mutaffakkir-larimiz asarlarida keng o'rin egalladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Karimov. I.A. Barkamol avlod – O'zbekiston taraqqiyotining poydevori. – Toshkent: O'zbekiston, 1997.
2. Ajdodlar o'giti, hikmatlar, hikoyalar, tamoyillar. T. 1991 y.
3. Akromov B. Mehmon yigit ziynati // Sog'lom avlod uchun .- 2009.-N8.
4. Bekmurodov M. Qarindoshlik nikoh, va oila // Sog'lom avlod uchun .- 2009.-N1.-
5. Bobomirzayev X. «Xalq og'zaki ijodi va uning ta'lim-tarbiyadagi samarasi». T. «O'qituvchi». 1996 y. 173-bet.
6. Volkov G. N., Baubekova G. D. «Etnopedagogika» Toshkent 2000 y.
7. Mutalipova M. "Xalq pedagogikasi" T. "Bayoz". 2013y.
8. Musurmonova O. «O'qituvchilarning ma'naviy madaniyatini shakllantirish» T. «Fan» 1993 y. 105-bet.
9. Ro'ziyeva D., Usmonboyeva M., Holiqova Z. Interfaol ta'lim metodlari: mohiyati va qo'llanilishi / Met.qo'll. – Toshkent: Nizomiy nomidagi Toshkent davlat pedagogika universiteti, 2013.
10. Sattarov M.«O'zbek udumlari» (Millatning kenja bo'g'iniga). T. «Fan». 1994 y. 223-bet.
11. Xoshimov K. «O'zbek pedagogikasi antologiyasi». Toshkent 1995

- 12.« Xikmatlarga tula bu dunyo» T-Ukituvchi . 1997 y
13. Imom Buxoriy « Hadislar»
14. G.N.Volkov « etnopedagogika» . T-Fan . 2000 y .
15. Curriculum, cultural traditions and pedagogy: understanding the work of teachers in england, France and Germany (2012).
16. WWW.pfh.
de/fileadmin/Content/PDF/forschungspapiyere/the-state-andislam-in-central-asia-wolters.pdf.

Mavzuga oid tayanch so'zlar:

1.Terrorizm-Terrorizm-Terrorizm-terrorchi yoki terrorchilik tashkiloti tomonidan birdan ortiq davlat xududida amalga oshiriladigan yoki bittadan ko'p davlat manfaatlariga zarar yetkazadigan, bir davlatning fuqarolari tomonidan boshqa davlatning fuqarolariga nisbatan yoki boshqa davlatning xududida amalga oshiriladigan haraqlardir.

2.Idea-Ideya- G'oya-(yunoncha "idea")-birinchi manzara, dastlabkiobyektiv borliq mavjudligining inson fikrida aks etish shakli.

3.National idea-Natsionalnaya ideya-Milliy g'oya- Milliy – ijtimoiy taraqqiyot mohiyatini yorituvchi qarash bo'lib, uning mazmunida ijtimoiy maqsad, milliy manfaatlar va ularning umuminsoniy manfaatlar bilan uyg'unligi aks yetadi.

4.National ideology-Natsionalnaya ideologiya-Milliy mafkura-(arab. «mafkura» nuqtayi nazarlar va ye'tiqodlar tizimi, majmui)-milliy g'oya mohiyatini ifoda yetuvchi siyosiy, xuquqiy,axloqiy, diniy, badiiy, falsafiy va ilmiy qarashlar, fikrlar majmui negizida shakllanadi.

Nazorat savollari :

1. Hadislarning qanday tarbiyaviy ahamiyati bor ?
2. Qanday Hadisshunos olimlarni bilasiz ?
3. Al-Buxoriy , At-Termiziy Hadislaridan namunalar keltiring .
4. Hadislarda ilimli bo'lish g'oyasi haqida nimalar deyilgan?

Mustaqil ish uchun mavzular:

1. Islom dinini insonlar tafakkurini o'stirishdagi xizmati .
2. «Qur'oni Karim»-ibrat kitobi .
3. Hadis ilmining rivojlanishida allomalarning qo'shgan xissasi
4. Hadislarda ilimli bo'lish g'oyasi.

MILLIY MUSIQA, QO'SHIQCHILIK VA MILLIY TEATRLAR XALQ PEDAGOGIKASINING TARBIYA VOSITASI SIFATIDA

Reja:

1. Og'zakichilik-etnopedagogika manbalarining yaratilish tarzidmi sifatida.

2. Mavsumiy marosim qo'shiqlari.

3. Qo'shiqlarning tarbiyaviy ahamiyati.

Etnopedagogika genezeologik, tarixiy, mantiqiy to'zilishi nuqtai-nazaridan o'ziga xos xususiyatlarga ega. Bu xususiyatlar quyidagilarda ko'zga tashlanadi:

Etnopedagogika manbalari jamoaviy ijod mahsuli bo'lib, ularning vujudga kelgan vaqti ham, muallifi ham noma'lum.

Og'zakichilik-etnopedagogika manbalarining yaratilish tarzidir; U hali yozuv vujudga kelmasidanoq ajdodlarimiz turmushi, dunyoqarashi, pedagogik qarashlarining ifodasi sifatida vujudga kelgan.

Vorisiylik-etnopedagogika manbalari bo'lmish folklor asarlariga xos xususiyat bo'lib, ular zamirida pedagogik fikrlar xalqning xotira manbaidan og'izdanog'izga, avlodan-avlodga o'tib kelgan.

Ko'pvariantlilik-ma'lum bir etnopedagogik asarning yonmayon yashay oladigan, bir-birini mantiqan inkor qilmaydigan, ammo o'zaro farqlanuvchi nusxalarida o'z ifodasini topadigan xususiyatdir. Masalan, "Alpomish" dostonining xalq orasida 30 dan ortiq variantlari yashab kelmoqda:

An'anaviylik-etnopedagogika manbalarining avlodan-avlodga o'tish jarayonida o'zining dastlabki shakli va qahramonlarini saqlab qolganligida ko'zga tashlanadi.

MDH mamlakatlarida xalq pedagogikasi muammolari Rusiyalik G.S. Vinogradov, gro'ziyalik A.F. Xintibidze, chuvashistonlik G.N. Volkov, tataristonlik YA.I. Xanbikov, ozarbayjonlik A.SH. Hoshimov, tojikistonlik SH.A. Mirzayev, turkmanistonlik K.Pirliyev va boshqalar tomonidan tadqiq yetilgan. O'zbekistonda xalq pedagogikasining ba'zi muammolari Z.Mirtursunov, B.Qodirov, I.Ashirboyev, G.Ubaydullayev,

M.Sherboyev va boshqalar tomonidan tadqiq yetilgan. "Etnopedagogika" atamasini ilk bor chuvashistonlik G.N.Volkov pedagogik adabiyotlarga kiritdi va uni alohida fan sifatida ta'riflab berdi. (Volkov G.N. va boshqalar. etnopedagogika. Toshkent, "FAN", 2000 s.6.).

Xalq pedagogikasi manbalari va ulardagi pedagogik fikrlar xilma-xilligi, rang-barangligi ham kishi diqqatini o'ziga tortadi. Avvalo, xalq pedagogik madaniyatining tarkibiy qismi sifatida etnopedagogika manbalarida pedagogika nazariyasi muammolari emas, balki pedagogik amaliyotiga doir fikrlar ko'proq o'z aksini topgan. SHuningdek, etnopedagogika manbalarida shaxs shakllanishiga ta'sir yetuvchi omillar, xalq muhim deb hisoblagan tarbiya yo'nalishlari haqidagi tasavvurlar, yoshlar tarbiyasida foydalanish mumkin bo'lgan ilg'or tarbiya an'alaridan foydalanish yo'llari ko'rsatib beriladi.

Xalq pedagogikada faqatgina tarbiya jarayoni emas, balki ta'lim jarayoniga dahldor fikrlar ham olg'a surilgan. SHunday bo'lishi tabiiy ham. CHunki, yosh avlodga hamisha xalqning o'zi tarbiya bilan birga ta'lim ham berib kelgan, ularga kasb-kor, amaliy san'at malakalari, sport o'yinlarini o'rgatib kelgan. Demak, etnopedagogikada ta'lim va tarbiya yaxlit pedagogik jarayonning komponentlari sifatida qaraladi.

Insonga sog'liq, to'kin-sochinlik tila sh, uning hayotidagi biror muhim sanani nishonlash maqsadida o'tkaziladigan, an'anaga aylanib qolgan harakatlar marosim deyiladi. Marosimlarning mavsumiy va oilaviy-maishiy marosim turlari mavjud.

Mavsumiy marosimlar bahorgi, yozgi, kuzgi, qishki marosimlar kiradi. Ular ham turlarga bo'linadi. Jumladan, bahorgi mavsumiy marosimlarga: loy tutish, shox moylar (dalaga qo'sh chiqarish), navro'z, yomg'ir chaqirish, "Sust xotin" ("Avesto" da madh yetilgan) marosimlari kirgan. CHunonchi: **Havolarni yog'dirgan, Sust xotin, Bug'doylarni bo'ldirgan, Sust xotin. Osmondan tomchi tashlab, Sust xotin, yelu yurtni to'ydirgin, Sust xotin...**

YOzgi marosimlar: "CHoy momo" (SHamol ona demakdir, unda shamolda mevalarni to'qilishdan saqlashga undalgan), va boshqalar.

Oilaviy-maishiy marosimlar jumlasiga to'y, (beshik) to'yi, sunnat to'yi, nikoh to'yi, kelin salom, motam marosimi, yig'i-yo'qlovlar va boshqalarda ko'zda tutilgan kishining tarbiyaviy sifatleri ulug'langan, insoniyat qadr-qimmati yuqori ko'tarilgan, insonparvarlik, yoshlarda ularga havas, hurmat uyg'otishga undalgan.

Qo'shiqlar – voqelikni yakka shaxs kechinmalari orqali aks yettiradi.

“Qo'shiq” – turkiy “qo'shmoq” so'zidan olingan bo'lib, misraga misrani qo'shib kuylash, aytish ma'nolarini anglatadi.

Qo'shiqlarda xalq ma'naviyati qudrati, irodasi ifodalanadi. U kishilarni ruhan tetiklikka, jasoratga, mehnatsevarlikka, vatanparvarlikka, do'stlikka, sevgi sadoqatga chorlaydi. Xalq qo'shiqlarining mehnat qo'shiqlari (dehqonchilik, chorvachilik, hunarmandchilik), lirik qo'shiqlar, tarixiy qo'shiqlar, termalar singari turlari mavjud.

Doston – qissa, hikoya, ta'rif, sarguzasht ma'nolarini anglatadi. U keng tarqalgan etnopedagogik janr bo'lib, xalqning ma'naviy-maishiy qiyofasi, kurashi, axloqiy-estetik qarashlari, adolat, ozodlik, tinchlik, vatanparvarlik, insonparvarlik, do'stlik kabi tarbiyaviy sifatlarni targ'ib yetadi. Dostonlarda komil shaxs tarbiyaviy sifatlari umumlashgan holda beriladi. Oliy insoniy sifatlarni bo'rttiriladi. SHuning uchun tinglovchida doston qahramonlaridan o'rnak olish hissi tug'iladi. Dostonlarni baxshilar kuylashadi. “Baxshi” mo'g'ulcha va buryatcha “baxsha”, “bag'sha” so'zlaridan olingan bo'lib, “ustod” , “ma'rifatchi” degan ma'nolarni anglatadi.

Og'zaki drama – etnopedagogika yo'nalishidagi ijodning mustaqil turi bo'lib, qadim zamonlarda vujudga kelgan. U xalq ongi, axloqiy mezonlari, estetik didini tarbiyalashga xizmat qiladi. Og'zaki dramada tomosha ko'rsatish bahonasida hayot qiyinchiliklari, sinfiy munosabatlar fosh qilingan, tomoshabinda zarur tarbiyaviy sifatlarni tarbiyalashga xizmat qilgan.

Og'zaki dramani qiziqchilar, askiyabozlar, masxarabozlar satirik uslubda ijro etishgan. Ularda ochko'zlik, ko'zbo'yamachilik, zulm, adolatsizlik, zo'rvonlik, buzuqlik kabi salbiy axloqiy sifatlarni hajv va yengil kulgi ostida tanqid qilingan.

Askiya – arabcha “zakiy” so'zidan olingan bo'lib, “so'zamol”, “o'tkir”, “zehni” degan ma'nolarni anglatadi. Askiya – so'z o'yini yoki hozirjavoblar musobaqasidir. Askiyaning payrov turida “Bo'lasizmi”, “O'xshatdim”, “Gulmisiz, rayhonmisiz, jambilmisiz” kabi turlari mavjud. Ularda kishilarning salbiy xislatlari achchiq kulgi vositasida tanqid (masxara) qilinadi. Askiya ko'pincha to'y, sayil, marosimlarda uyushtiriladi. Askiya Farg'ona vodiysida keng tarqalgan bo'lib, u kishiga estetik zavq berish bilan birga did-farosat, aql-zakovat, sezgirlik, topqirlik, hozirjavoblik sifatlarni tarbiyalaydi. Insonni izza qilish vositasida o'z-o'zini tarbiyalashga undaydi.

Adabiyotlar:

1. Karimov I.A. O'zbekiston buyuk kelajak sari. T., O'zbekiston, 1998. 56, 419-betlar.
2. Barkamol avlod orzusi. Tuzuvchi – mualliflar: SH. Qurbonov va b. T., “SHarq”, 1999. 104-betlar.
3. Hoshimov K.X. va b. Pedagogika tarixi. T., “O'qituvchi”, 2006.
4. Pedagogika tarixidan xrestomatiya. Tuzuvchi – muallif: O. Hasanboyeva. T., “o'qituvchi”, 1993.
5. O'rta Osiyoda pedagogik fikr taraqqiyoti tarixidan. Tuzuvchi – mualliflar: M. Xayrullayev, N. Hotamov va b. T., “FAN”, 1997.
6. Izmaylov A.E. Narodnaya pedagogika: ... M., “Prosvesheniye”, 1991. str. 162-170.
7. O'zbek xalq maqollari. To'plab nashrga tayyorlovchilar: S. Xudoyberganov va b. T., “G'ulom”, 1978. 64-72- b. va b.

Mavzuga oid tayanch so'zlar:

National song- Natsionalnaya pesnya-Milliy qo'shiq voqelikni yakka shaxs kechinmalari orqali aks yettiradi.

Mentalitet — (lot.mentalis-aqliy) – ayrim kishi yoki ijtimoiy guruhga xos aqliy qobiliyat darajasi, millat yoki shaxsning mentaliteti ularning o'iga xos tarixiy an'anlari, urf-odatleri, diniy ye'tiqodini ham qamrab oladi.

Ma'naviyat- (arabcha ma'nolar majmu)kishilarning falsafiy,huquqiy, ilmiy, badiiy, axloqiy, diniy tasavvurlari va tushunchalari majmui.

Ma'naviy axloqiy tarbiya – yosh avlodni xalqning boymilliy-madaniy tarixiy an'analariga, urf-odatlariga hamda umumbashariy qadriyatlarga asoslangan samalali tashkiliy, pedagogik shakl va vositalari ishlab chiqilib, amaliyotga joriy yetiladigan tarbiya.

Mustaqil ish uchun mavzular:

1. Og'zakichilik-etnopedagogika manbalarining yaratilish tarzidmi sifatida.

2. Mavsumiy marosim qo'shiqlari.

3. Qo'shiqlarning tarbiyaviy ahamiyati.

Nazorat savollari:

1. Milliy qo'shiqlarning yaratilish tarixi haqida gapirib bering.

2. Qo'shiqlarning qanday turlari mavjud.

3. Mavsumiy qo'shiqlar qanday maqsadda kuylangan?

4. Mehnat qo'shiqlari qanday qo'shiqlar

XALQ AMALIY SAN'ATI VA HUNARMANDCHILIGI

Reja:

1. Xalq pedagogikasida kasb-hunar egallashning afzalligi haqida

2. Kasb-xunarning vorisiyligi va kasb-hunar sohibining ma'naviy-axloqiy sifatleri xususida.

3. Etnopedagogikada iqtisodiy tarbiyaning yoritilishi.

Etnopedagogikada kasb-hunar egallashning afzalligi va vorisiyligi haqida

“Insonning o'zi va o'z oilasining baxt-saodati yo'lida mehnat qilishga shaxsan tayyor ekanligi uning ichki imkoniyatlarini tashkil yetadi”, -degan edi Birinchi Prezident I.A. Karimov (“O'zbekiston — buyuk kelajak sari”, T., “O'zbekiston”, 1998. 63- bet). Darhaqiqat, bugungi yoshlarni kelajak hayotiga tayyorlash ularga zamon talabiga mos kasb-hunar o'rgatishni taqoza yetadi. Zero: “Jahon bozoridagi integratsiya, ilmiy – texnikaviy taraqqiyot sur'atlari ... tarbiya, ta'lim, siyosiy va kasbiy tayyorgarlik masalalarini hal etishga jamul – jam yondoshishni taqoza qilmoqda”. Hozirgi paytda yoshlarga yuqori malakali ixtisos egalari bo'lib etishishlariga sharoit yaratmay turib, biz respublika xalq xo'jaligi, ishlab chiqarish sohalarini tubdan o'zgartira olmaymiz. Chunki, ishsizlik, maosh kamligi, kadrlar taqchilligi va boshqalar ana shu tufaylidir. Bunda unutilib yuborilgan xalq an'analari va udumlarini tiklashga ham e'tibor berish kerak”(Usha manba).

Ko'rinib turibdiki, kasb-hunar tarbiyasi hozir mamlakatimizda ustivor yo'nalishga aylanmoqda. “Ta'lim to'g'risidagi Qonun”, “Kadrlar tayyorlash milliy dasturi” ham xuddi shu maqsadga qaratilgan hujjatlaridir. Ushbu maqsadlarni amalga oshirishda bizga xalq pedagogikasi yordam berishi mumkin. Chunki ajdodlarimiz kasb-hunar tarbiyasiga alohida e'tibor berishgan. Ilmni, kasb-hunarni so'rab o'rganish or hisoblanmagan, balki “Orlanib so'ramagan o'ziga zolim” hisoblangan.

Qadimgi xalq maqollarida kasb-hunar egallashning afzalligi va ijtimoiy ahamiyati ko'rsatib utilgan. Chunki, “Temirchining ming o'rgani, bosqonchining bir o'rgani” maqolida temirchiga

qaraganda bosqonchining zarbi kuchliligi emas, balki hunarsizdan hunarlining zarbi unumli ekanligi aytilsa: “Ko’ra-ko’ra ko’zchil bo’lasan, so’zlay-so’zlay so’zchil bo’lasan” maqolida esa, ilmni va kasb-hunarni asta-sekinlik bilan o’rganib, mahoratli bo’lish mumkinligiga ishora qilinmoqda. Xalq maqollarida hunarni mashaqqatsiz o’rganib bo’lmasligi “Tikansiz gul bo’lmas, mashaqqatsiz — hunar” makolida yakkol ko’rsatiladi. Hunar boylikka yetaklovchi yo’l ekanligi shunday ta’kidlanadi: “Tekin boylik axtarguncha, o’zingga bop hunar top!”. Hunarni bilimdon ustozdan o’rganish lozim, deyiladi xalq maqolida. Aks holda: “Usta ko’rmagan shogird, har maqomga yo’rg’alar”. Har bir ishni shu sohani kasb qilgan kishi bajarsa sifatli bo’lishi: “CHumchuq so’ysa ham, qassob so’ysin” maqolida ta’kidlanadi. Hunarning inson hayotidagi ahamiyati makollarda shunday ko’rsatiladi: “Hunar – zar, hunarsiz — xor”, “Hunarli kishi och qolmas”, “Hunari yo’q kishining, mazasi yo’q ishining” kabi va b.. SHuningdek, kasb-hunarni o’rganishda kechikmaslik zarurligi:

“Qirqingda surnaychi bo’lsang, qachon chalasan?”, yoki: “Qirqida qo’liga soz olgan, qiyomatda qulog’ini burar” maqollarida ta’kidlangan.

Kasb-hunar o’rganishning ijtimoiy ahamiyati ham etnopedagogika manbalarida alohida ta’kidlab o’tilgan. Jumladan, “CHistoni yelibek” afsonasida jinlarga qarshi kurashgan yelibek, “Xubbi” afsonasida Amudaryoda 700 yil hukmronlik qilgan Xubbi, “Gershasp” afsonasida ajdarga qarshi kurashgan Gershasp, Ibn Sinoning “Tadbiri manozil” asarida (“... bir kasb-hunarni o’zlashtirishga kirishgan bo’lsin ...”), Kaykovusning “Qobusnoma” sida (“... yey farzand, ogoh bo’lgilki, hunarsiz kishi ... hech kishiga naf yetqurmas ...” tarzida) kasb-hunar egallashning ijtimoiy ahamiyati ochib berilgan.

Kasb-hunarning vorisiyligi, kasb-hunar sohibining axloqiy sifatleri xususida Pedagogika fanida tarbiyaning vorisiyligi haqidagi tushunchaga asoslanib, kasb-hunar tarbiyasining ham vorisiyligini tushuntirish mumkin. CHunki o’tmishda xalq o’z farzandlariga ilm va tarbiya berish bilan birga ularga ijtimoiy ahamiyatga molik bo’lgan kasb-hunar o’rgatishni ham zarur hisoblagan. Bu kasb bolaga kelajakda uning o’zi va oilasi

uchun moddiy ta’minot vositasi bo’lishi bilan birga, xalqi va Vatani uchun ham foyda keltirishi zarurligi ta’kidlangan. O’tmishda kasbxunar o’rganishning ijtimoiy ahamiyatini ajdodlarimiz tug’ri anglab yetganlar. Kasb xunarni ota-ona uz farzandlariga, ustozlar esa shogirdlariga meros koldirganlar. Hozir ham xalq orasida kasb-xunar vorisiyligi davrm yetmokda va bu xodjisaning pedagogik ahamiyati pasaygan emas.

Kaykovusning “Qobusnoma” asarida farzand dunyoga kelgach, ota-onaning asosiy burchlaridan biri unga yaxshi ism qo’yish, oqil tarbiyachiga berish, sunnat qilish, savod o’rgatish bilan birga unga hunar va kasb o’rgatmoqni meros deb bilgil, deyiladi. SHuningdek: “Hunarsiz kishi bila do’stlik qilmag’il, nedinkim bunday kishi do’stlik va dushmanlikka loyiq yermasdur,”- deydi Kaykovus.

Islom ta’limotining manbalaridan biri hisoblangan “Hadis” larda dehqonchilik kasbi shunday ulug’lanadi: “Ekin yekinglar. yekin yekish barokatli kasbdir. yekinlaringni barakasini oshirish uchun qo’riqchilarni ko’paytiringlar”.

YUsof Xos Hojib “Qutadg’u bilig” asarida bilimli bo’lishni ham oliy kasb deb hisoblaydi:

Bilim ma’nosin bil, nima der bilim:

Bilimdan yo’lni chap soldi o’lim.

Bilimsiz barchasi dardmanddir, dardmand, Bu dard davosiga bilim hunarmand.

Hatto, 3000 yil ilgari yaratilgan “Avesto” da tasvirlangan “Odami Od” hikoyasidagi Odami Od (forscha – “ulkan odam” demak) ham mohir duradgor usta sifatida chinordan kema yasab, odamlarni qutqarib qolgan bo’lsa, bu g’oya dostonlar, aytishuvlar, madhiya va marsiyalarda ham davom yetib, hunarli kishining xalq uchun xizmati buyuk va qimmatli axloqiy sifat ekanligi ta’kidlanadi.

Xalq pedagogikasida ta’kidlanadiki, inson uchun va har qanday kasb sohibi uchun yaxshi axloqiy fazilatli bo’lish katta ahamiyatga ega. Aks holda, xalqqa, Vatanga foydasiz kasbning ijtimoiy ahamiyati yo’q. Hunarli kishi, kasb sohibi xalqning koriga yarashi, ommaning mushkulini oson qilishga bel bog’lasa, uning mehnati qadrlanadi. Jumladan, A. Navoiyning “Farhod va SHirin” dostonida Farhodning toshlarni qo’porish va kanal qazish hunari, “Alpomish” dagi Hakimbekning jang qilish. kamon otish hunari va boshqa ijobiy

axloqiy sifatlari xalq tomonidan ulug'lanadi. Kaykovus inson xar qanday xunarni egallagan bo'lsa ham kishi albatta ijobiy axloqli bo'lishi lozim deb hisoblaydi va bani -nsonni yumshoq so'zli bo'lishga chaqirib: "Barcha hunarlar ichida eng ulug'i, so'z hunaridir",- deb hisoblaydi.

Navoiy muallimlik kasbini eng ulug kasblar jjumlasiga kiritadi. Muallimga xos sifatlar haqida gapirib, u: "Mudarrisning kerakki g'arazi mansab bo'lmasa va bilmas ilmni ayturg'a murtakab bo'lmasa, hundamolig' uchun dars havzasin tuzmasa ... va g'avg'o ko'rguzmasa. Jahldin dostoni boshida ... uzun bo'lmasa ...", — deb, salbiy sifatlarini tasvirlasa, ijobiy sifati haqida: "... Aning ishi odamdin kelmas, qaysi odamki, dev qila olmas ..." deydi. Demak, etnopedagogikadagi kasb xunar egallashning ijtimoiy ahamiyatiga doir ushbu g'oyalarni, hozirgi bo'lajak pedagoglar, albatta, bilishi zarur.

Etnopedagogikada iqtisodiy tarbiyaning yoritilishi :

Xalq pedagogikasida iqtisodiy tarbiya ijtimoiy ahamiyatga ega yo'nalish sifatida tarlkin yetiladi. Zero, yer yo'zidagi mavjud moddiy boyliklar qancha ko'p bo'lmasin, undan tejab-tergab foydalanish zarurligi uqtiriladi. SHuningdek, inson hayotda yashar ekan o'zi, o'z oilasi, xalqiga moddiy foyda keltirishi zarurligi, moddiy muhtoj bo'lib qolmaslik choralarini ko'rishi lozimligini ta'kidlaydi. CHunki: "Nonsiz yashab bo'lmas, gapni oshab bo'lmas", "Oz bo'lsa, yeplab ko'r, ko'p bo'lsa, seplab ko'r", "Suv qattiq yerda to'xtaydi", "Taom – tuz bilan, tuz o'lchov bilan", "Tejog'lik ish — bejog'lik" ekanligini xalq o'z tajribasida sinab ko'rib, kelajak avlodlarga pandnoma sifatida qoldirgan.

Xalq hamisha yoshlarning tejamkor bo'lishiga g'amxo'rlik qilgan. "YOtib yeyishga tog' ham chidamaydi" qabilidagi maqolda mavjud moddiy boyliklarni tinimsiz sarf qilish tufayli eng katta boylik ham poyoniga etishi ta'kidlanadi, so'ngra: "Yo'qni yo'ndirib bo'lmas" ligiham yeslatiladi. SHuning uchun: "YArim kunlik umring qolsa ham, bir kunlik mol-dunyong bo'lsin!" deb, o'git beradi. Aks holda "Hisobini bilmagan, hamyonidan ayrilar,-" deydi xalq. CHunki, hayotda hamisha: "Avval iqtisod, keyin siyosat" tarzida ish yuritish taqoza yetiladi.

"Avesto" da inson o'z hayotini moddiy to'kinlikda o'tkazishi lozim deb ko'rsatiladi. Bu moddiy farovonlik tufayli amalga oshadi. SHundagina inson sihatsalomati bo'ladi, uzoq umr ko'rib, baxtli bo'ladi, deyiladi zardushtiylik ta'limotida.

Islomda ham iqtisodiy tarbiyaga jiddiy e'tibor beriladi. Jumladan, "Qur'on" da ta'kidlanishicha, mol—dunyo insonni sinash uchun beriladi. Mol-dunyoga erishgan kishi uni to'g'ri yo'lda sarflashi kerak ("Anfol" surasi, 28-oyat). "Kaxf" surasining 28-oyatida "... Ishi isrof-garchilik bo'lgan kimsalarga itoat yetmang!" – deyiladi. Hadislarda ham xayr-saxovatli bo'lib, yeb-ichish, lekin isrof qilmaslikka da'vat yetiladi.

So'fiylik ta'limotida ham iqtisodiy tarbiya musulmon dini qoidaloriga muvofiq targ'ib yetiladi. Uning taniqli vakillaridan biri Ahmad YAssaviy nafsga mute bo'lganlarni qoralaydi:

Nafsdan kechib, qanoatni pasha qilgan, Har kim topsa, rozi bo'lib, bo'yi sung'an. YAxshilarga xizmat qilib, duo olgan, Andoq oshiq mahshar kuni armoni yo'q.

Ibn Sino "Luqmoni Hakimning aziz farzandiga qilgan yuz nasihati" da: "... 8. Do'stni foyda va ziyonda imtihon qil". ...21. «Ishni, xarjni kiringa qarab qil". Ammo: "...67. Bolalaring nima desa, o'shani qilaverma" slikni, ... 98. Inson o'zini o'ta xor (ham) qilmasligi" kerakligini ta'kidlaydi.

"Qobusnoma" da: "Har narsa qo'lingga tushsa: bir tangadan ikki hissani o'z oilangga xarj yetgil, bir hissani qarilig' va ojizlig' vaqtining zaruriy ishlarig'a yehtiyot qilib qo'yg'il", — deb ta'kidlangan. Demak, iqtisodiy tarbiya bola uchun hayotda zarur vositadir.

Adabiyotlar:

1. Karimov I.A. O'zbekiston buyuk kelajak sari. T., O'zbekiston, 1998. 56, 419-betlar.
2. Barkamol avlod orzusi. Tuzuvchi – mualliflar: SH. Qurbonov va b. T., "SHarq", 1999. 104-betlar.
3. Hoshimov K.X. va b. Pedagogika tarixi. T., "O'qituvchi", 2006.
4. Pedagogika tarixidan xrestomatiya. Tuzuvchi – muallif: O. Hasanboyeva. T., "o'qituvchi", 1993.

5. O'rta Osiyoda pedagogik fikr taraqqiyoti tarixidan. Tuzuvchi – mualliflar: M. Xayrullayev, N. Hotamov va b. T., "FAN", 1997.

6. Izmaylov A.E. Narodnaya pedagogika: ... M., "Prosvesheniye", 1991. str. 162-170.

7. O'zbek xalq maqollari. To'plab nashrga tayyorlovchilar: S. Xudoyberganov va b. T., "G'. G'ulom", 1978. 64-72- b. va b..

Mavzuga oid tayanch so'zlar:

Komillik – mehr-muxabbat, adolat, to'g'rilik, vijdon, or-nomus, iroda, tadbirkorlik, matonat kabi ko'plab asl insoniy xislat va fazilatlarining majmuidir.

Mentalitet — (lot.mentalis-aqliy) – ayrim kishi yoki ijtimoiy guruhga xos aqliy qobiliyat darajasi, millat yoki shaxsning mentaliteti ularning o'iga xos tarixiy an'anlari, urf-odatlarini, diniy ye'tiqodini ham qamrab oladi.

Ma'naviyat- (arabcha ma'nolar majmu)kishilarning falsafiy,huquqiy, ilmiy, badiiy, axloqiy, diniy tasavvurlari va tushunchalari majmui.

Ma'naviy axloqiy tarbiya – yosh avlodni xalqning boymilliy-madaniy tarixiy an'analariga, urf-odatlarini hamda umumbashariy qadriyatlarga asoslangan samalali tashkiliy, pedagogik shakl va vositalari ishlab chiqilib, amaliyotga joriy yetiladigan tarbiya.

Mudarris – (arab. Dars beruvchi) – madrasa o'qituvchisi.

Muhaddis – (arab. Hadis rivoyat qiluvchi) – hadislarni to'plash, saralash va sharxlash bilan shug'ullangan ilohiyotchi.

Millat- uzoq davom yetgan ijtimoiy, siyosiy va etno-madaniy jarayonda, aniq xududiy doirada, til va o'zlikni anglash birligi asosida shakllangan xalq yetnik tarixining eng yuksak cho'qqisi, o'zigi xos madaniyat, ong va mentalitet zaminida tarkib topgan ijtimoiy birlik shakli.

Milliy iftixor — bu millatning o'zini yaxshi ijtimoiy birlik ekanini ongli ravishda xis qilishidir. Bu eng avvalo, millatning (alohida shaxsning) o'zligini anglashi, millat ravnaqini ta'minlash yo'lidagi hatti-harakat, o'z millati istiqboli yo'lidagi mas'ullikni ongli ravishda xis etishi milliy iftixorli bo'lishning poydevori hisoblanadi

Mustaqil ish mavzulari:

1. Xalq pedagogikasida kasb-hunar egallashning afzalligi haqida

2. Kasb-xunarning vorisiyligi va kasb-hunar sohibining ma'naviy-axloqiy sifatlari xususida.

3. Etnopedagogikada iqtisodiy tarbiyaning yorisilishi.

Nazorat savollari:

1. Xalq poyetik ijodida kasb-xunar egallash qanday ifodalangan?

2. Kasb-xunarning vorisiyligi nima?

3. Kasb-xunar egasining ma'naviy-axloqiy sifati xususida gapirib bering.

4. Mutafakkirlar ijodida kasb-xunar egallashga oid qanday g'oyalar mavjud?

XALQ AMALIY SAN'ATI, TASVIRIY SAN'AT, MUSIQA SAN'ATI YOSH AVLODNI ESTETIK TARBIYALASHDA MUHIM OMIL SIFATIDA

Reja:

1. Etnopedagogikada insonparvarlik tarbiyasi xususida.
2. Do'st tanlash va do'stlik odobi xususida.
3. Estetik tarbiya haqidagi etnopedagogik tasavvurlar.

Etnopedagogikada insonparvarlik tarbiyasi xalq pedagogik qarashlarining negizini tashkil yetadi. Umuman, etnopedagogika manbalarida tasvirlangan barcha obrazlarda insonparvar shaxslar ijobiy obraz sifatida tasvirlanadi.

Xalq pedagogikasida insonparvarlik ruxidagi g'oyalar(gumanizm), avvalo, sevgi, oila, bolalar, ota-onalar, qarindosh-urug'lar, qo'ni-qo'shnilar, do'stlar va butun halqqa bo'lgan munosabatlar doirasida ko'p asrlar davomida shakllangan.

Ma'lumki, Respublikamizda chinakam insonparvarlik siyosati milliy istiqbol davrida amalga oshirilmoqda. O'zbekiston aholisi milliy tarkibining o'ziga xosligi, ko'pmillatligi, aholi tarkibining 60 % dan ortig'i bolalar ekanligi, ajdodlar yashab kelgan yurtda ularning tarixan turg'un hayot kechirishi va boshqalar insonparvarlik tarbiyasini yanada kuchaytirishni taqozo yetayotir. SHuning uchun Respublikamizda xalqqa siyosiy, iqtisodiy va ijtimoiy turmush tarzini o'zi tanlash huquqi berilgan.

O'zbekistonda tug'ilgan va yashayotgan har bir kishi teng huquqli fuqaro sifatida yashamoqda. Mamlakatda amalga oshirilayotgan barcha islohotlar inson manfaatiga qaratilgan. Bu yo'nalish kelajakda ham rivojlanib boradi. SHuning uchun kelajagi buyuk davlatimizning istiqboldagi egalarini haqiqiy insonparvar, komil shaxslar qilib tarbiyalashimiz kerak.

Insonparvarlik tuyg'usini tarbiyalash xalq pedagogikasida, avvalo, oilada va oilaviy munosabatlarda amalga oshirilishi zarur deb ko'rsatiladi. Agar bu fikrni hozirgi zamon pedagogik mezonlari doirasida bayon yetsak, xalq o'z amaliy hayotida shunga amin bo'lganki, oilada bolaga tarbiyaviy ta'sir etish uchun xalq pedagogikasi tarbiya metodlarini belgilashda tashabbuskor bo'lishi

lozim: u bolaning dam olishi, o'quv va mehnat mashg'uloti, ota-ona va qarindoshlar, qo'niqo'shnilar bilan munosabat tarzini belgilab berishi kerak. Ayniqsa, oilaviy munosabatlarni to'g'ri o'rnatish g'oyat nozik ish. Unda ota-onaning tarbiyachilik vazifasi amalga oshadi. Oilada bola oila a'zolariaro insonparvarlik tuyg'ularini sezadi. Qarindosh-urug'larga nisbatan odamiylik munosabatlari axloqini his yetadi. Ularga nisbatan mehribonlik, izzat-hurmat, insonparvarlik tuyg'ularini tuyadi va buning oqibatida xalq ommasiga bo'lgan muhabbati o'sadi. YOshlar orasidagi sof do'stlik tuyg'ulari sevgiga aylanadi. Xalq pedagogikasi: "Faqat ilk sevgi — haqiqiydir", — deb ta'lim beradi. "Sevgi – maslahat so'ramaydi", va "Sevgi – o'limdan kuchli" ekanligi ta'kidlanadi.

Qadimgi Turon xalqida nikoh to'yi oldidan va to'y jarayonida bajariladigan ko'plab insonparvarlik urf-odatlarini shakllangan (sovchi qo'yish, qalin solish, to'qqiz tovoq, asal yalatish ...).

Xalq ertaklarida, afsona va rivoyatlarida, topishmoq va qo'shiqlarida, do'stlik va sevgi ulug'lanadi. Jamiyatning ilk beshigi hisoblanmish oilada yuz beruvchi ziddiyatlarni hal etishning insonparvarona metodlari ko'rsatiladi: "Er bilan xotinning urushi – doka ro'molning qurishi" ga o'xshatiladi. "YAqinlar urushganda begonalar bayram qilishi", do'stlikni kayta tiklash uchun yon berish ("Bir marta yon bersang, yuz marta yutasan") zarurligi ta'kidlanadi.

Bolalarga insonparvarlik tarbiyasi berishda ularga ertaklar, dostonlar aytib berish, qo'shiqlar o'rgatish, marosimlarda qatnashtirish, ukalariga muhabbat ruhini tarbiyalash muhim ahamiyatga ega. Ayniqsa, quyidagi maqollarni o'rgatish bu borada muhim ahamiyatga ega: "Bola aziz, odobi undan aziz", "Davlatning – otaonang", "YOmon xotin – umr azobi", "Oriqmidi, sariqmidi – yerim edi, yoriqmidi, yuriqmidi – uyim edi", "Ota-onang o'tirgan uyning tomiga chiqma", "Tengini topsang tekin ber", "YAxshi xotin ishlik bo'lar, yomon xotin tillik bo'lar", "Qozilashgan qarindosh bo'lmas", "Hovli olma, qo'shni ol", "Hazil edi chin bo'ldi, o'ynash edi yer bo'ldi", "Mehmon – otangdan ulug'", "CHaqirgan yerga bor, chaqirma nima bor?", "Kunda kelgan mehmonning qadri yo'q" va boshqalar.

"Dunyoda do'stlikdan qudratliroq tuyg'u yo'q", — deb ta'lim beradi xalq pedagogikasi. SHuning uchun uning turfa xil

manbalarda do'stlik, boshqalar bilan ahil va inoq bo'lish g'oyasi olg'a suriladi. Hayot muammolarini hamkorlikda bartaraf etish, zulm va razolatga qarshi birgalikda kurashish, do'stni hayotning achchiq damlarida sinovdan o'tkazish haqidagi fikrlari maslahat beriladi. Ijtimoiy taraqqiyotning hozirgi pallasida yosh avlodga milliy totuvlik, baynalmilal do'stlik ruxini singdirishda etnopedagogikaning mazkur g'oyalari muhim ahamiyat kasb yetadi. Chunki, bugungi global xayetiy muammolarni insoniyat yaxshi ko'shnicilik, hamjihatlik, do'stlik aloqalarisiz hal kila olmaydi.

Etnopedagogikada, avvalo, "Aybsiz do'st axtargan do'ssiz qoladi" maqolida kechirimli bo'lishga undaladi, mayda kamchiliklar tufayli do'stlikni o'zish qoralanadi. Chunki, xalqning ta'kidicha: "Birlashgan kuch yengilmas". Lekin do'stlar orasidagi "Gumon do'stni do'stdan ajratadi". SHuningdek: "Dil og'ritgan do'st emas". SHuning uchun "Do'stga dilingni toza tut!", kezi kelganda "Do'sting uchun zahar yut". Negaki, "Do'stlik barcha boylikdan afzal". Ayni paytda, hech kim dunyoda yolg'iz yashay olmaydi. SHuning uchun "Baliqning tirikligi suv bilan, odamning tirikligi odam bilan". Chunki: "Ahillik baxtning boshi", negaki: "Arg'amchiga qil quvvat" deganlaridek, "Birlashgan kuch yengilmas" ligi ta'kidlanadi.

Etnopedagogikada do'stlararo munosabatlarda mehr-muhabbatli bo'lish zarurligi ham ta'kidlanadi. Aks holda, "Bemehr qarindoshdan, mehr bilgan yot yaxshi" bo'lishi ham mumkin.

Do'st tanlash haqida xalq pedagogikasida ming yillar davomida sinalgan metodlarni tavsiya yetadi. Xalqning ta'kidlashicha, "Do'st achitib gapiradi", "Dil og'ritgan do'st emas". Do'st boylikka, dasturxonga boqmaydi, orqadan gapirmaydi, yurakdan so'zlaydi. SHuning uchun u tug'ishgan bilan teng hisoblanadi. Bunday do'stlarga hamisha yeshikni ochib qo'yish mumkin.

Do'stlikning ijtimoiy ahamiyati etnopedagogikada yuqori qo'yiladi. Hamjihatlikda yashash, tinch hayot kechirish, ulug'vor vazifalarni bajarish, obodonchilik uchun va dushmanga qarshi birgalikda kurash jarayonlarida do'stlikning ahamiyati katta ekanligi ta'kidlanadi: "Quyosh havoni isitsa, do'stlik qalbni isitadi", "Piyozning po'sti ko'p, yaxshining do'sti ko'p", "Yolg'iz otning

changi chiqmas, changi chiqsa ham dong'i chiqmas", "Birlashgan o'zar, birlashmagan to'zar" ... .

Lekin: "Hisobli do'st ayrilmas", yoki: "Do'stingdan top" maqollari do'st tanlashda kishini sergaklikka undaydi.

Etnopedagogika manbalarida xalqning go'zallik, nafosat tarbiyasi haqidagi tasavvurlari afsonalar, miflar, dostonlar, ertaklardagi badiiy obrazlar vositasida bayon yetiladi. Ayniqsa, xalq qo'shiqlari, marosim va mavsumiy aytishuvlarida insonning, Ona yurtning, farzandlarning, tog' va daryolarning, qir-adirlarning, qushlar va hayvonlarning go'zalligi yuksak pardalarda kuylanib, o'quvchi va tinglovchining vatanparvarlik, insonparvarlik hislarini yanada kuchaytirishga zamin yaratadi.

Etnopedagogikada go'zallik tushunchasi haqida gap ketar ekan, insonning zohiriy va botiniy go'zalligiga dahldor xususiyatlari alohida ko'rsatib o'tiladi. Insonning ham tashqi, ham ichki dunyosi mutlaq go'zallikka erishgandagina tarbiya jarayonida maqsadga to'la erishilgan deyish mumkin. SHuningdek, go'zallik insonning boshqalar bilan muomalasida, nutqida, kiyinish va yurishturish odobida, mehnatsevarligida namoyon bo'ladi.

Mustakil Respublikamizda jamiyatni demokratiyalash va insonparvarlashtirishning kuchayishi bilan estetik tarbiyaning ham ahamiyati yanada kuchaydi. YOshlar ongida go'zallik hissini o'stirish, estetik didni kuchaytirish, san'at asarlari va yodgorliklarini tushunish va qadrlash, tabiat go'zalligini asrash va boshqalar har bir kishining vazifasiga aylandi. Xalq ustalari yaratgan yodgorliklarda, binolarda (Samarqand, Buxoro, Xiva ...), ayollar to'qigan gilamlarda, joynamoz va kashtalarda, zardo'zi tun va do'ppilarda estetik did, go'zallikka chorlovchi g'oya va ruh ufurib turibdi.

Xalq go'zallikni yarata turib, o'z ijodi namunalariga qo'shyurak (sevishganlar belgisi), qo'sh uzuk, gullar, palaklar, nakshlar tasviri singari belgilarni qo'ygan.

Xalq qo'shiqlari, marosim aytishuvlarida mehnatga muxabbat; to'y, Navro'z, qovunsayli, to'quvchilar qo'shig'i, sog'uvchilar qo'shig'i, alla va shu kabilarda xalqning ichki tuyg'ulari tasvirlangan. Gijjak, qo'buzz, tor, dutor, rubob, tanbur, doira, sibziq,

karnay, surnay singari musiqa asboblarining bezaklari vositasida yoshlar qalbida go'zallikka muhabbat uyg'otilgan.

Binolarni bezashda o'ymakorlik, naqqoshlik, rangli metallar o'ymakorligi, teriga badiiy ishlov berish singari estetik tarbiya vositalari yoshlar tarbiyasida muhimdir. Bunday san'at asarlarida Xalq o'z ma'naviy dunyosi go'zalligini aks yettirib, kelajak avlodlarga meros qilib qoldirgan. Ammo, «Husn tuyda, aql kunda kerak» ligi alohida ta'kidlangan.

Adabiyotlar:

1. Karimov I.A. O'zbekiston buyuk kelajak sari. T., O'zbekiston, 1998. 56, 419-betlar.

2. Barkamol avlod orzusi. Tuzuvchi – mualliflar: SH. Qurbonov va b. T., "SHarq", 1999. 104-betlar. 3. Hoshimov K.X. va b. Pedagogika tarixi. T., "O'qituvchi", 2006.

4. Pedagogika tarixidan xrestomatiya. Tuzuvchi – muallif: O. Hasanboyeva. T., "o'qituvchi", 1993.

5. O'rta Osiyoda pedagogik fikr taraqqiyoti tarixidan. Tuzuvchi – mualliflar: M. Xayrullayev, N. Hotamov va b. T., "FAN", 1997. 6. Izmaylov A.E. Narodnaya pedagogika: ... M., "Prosvesheniye", 1991. str. 162-170. 7. O'zbek xalq maqollari. To'plab nashrga tayyorlovchilar: S.

6. Xudoyberganov va b. T., "G'. G'ulom", 1978. 64-72- b. va b.

Mavzuga oid tayanch so'zlar:

National pedagogi- Notsionalnaya pedagogika-Xalq pedagogikasi. Xalqning boy ta'lim- tarbiya borasidagi tajribalari, mutafakkirlarning ilg'or pedagogik g'oyalari hamda diniy manbalar ta'lim-tarbiya borasidagi g'oyalarini qamrab oladi.

yeducation- Vospitaniye-Tarbiya. Ma'naviy manbalar va hozirgi zamon talablari va ehtiyojlarini nazarda tutgan holda o'qituvchining o'quvchi bilan aniq bir maqsadga qaratilgan o'zaro ommaviy va nazariy muloqotidir.

A cultural and yeducational-Kulturno-vospitatelno'y-Madaniytarbiyaviy. Avlodlar tomonidan yaratilgan amaliy tajriba, axlo'iy, ilmiy, tafakkuriy, diniy va ruxiy qarashlar, xalq

madaniyati va ijodi kabi moddiy va ma'naviy boyliklarni yoshlar ongiga singdirish.

Moral-Moralno'y-axloqiy-jamiyatda qabul qilingan jamoatchilik fikri bilan ma'qullangan jarayon.

Mustaqil ish uchun mavzular

1. Etnopedagogikada insonparvarlik tarbiyasi xususida.
2. Do'st tanlash va do'stlik odobi xususida.
3. Estetik tarbiya haqidagi etnopedagogik tasavvurlar.

Nazorat savollari:

1. Xalq amaliy san'ati va nafosat tarbiyasi uzviyligi haqida nimalarni bilasiz?
2. Nafosat tarbiyasi etnopedagogik manbalarda qanday ifodalangan?
3. Mutafakkirlar nafosat tarbiyasi xususida

O'ZBEK XALQINING MUOMALA MADANIYATI, AXLOQIY ME'YORLARI, TURMUSH KECHIRISH TARTIB-QOIDALARI MAZMUNI

Reja

1. O'zbek xalqining muomala madaniyati.
2. Muomala axloqiy fazilat sifatida.
3. Mutafakkirlar muomala odobi haqida.

Xalqimiz azal-azaldan axloqiy fazilatlarga boy bo'lgan. Otabobolarimiz farzand o'stirar ekanlar, ularning xulq-atvorlariga, gap-so'zlariga, kishilar oldida o'zlarini qanday tutib, nimalar haqida fikrlashib, o'z maqsadlarini qanday so'zlar bilan tushuntirishlariga katta ahamiyat berishgan. Ular farzandlarining qo'rslik qilishi, kattalar suhbatiga aralashishi, nojo'ya ishlariga zinhor-bazinhor yo'l qo'ymaganlar. Bu narsalarga farzand tarbiyasining eng muhim tomoni deb qaraganlar.

Ispaniyalik bir faylasuf olim butun umrini jahon xalqlarining urf-odatlarini, axloq-odobini o'rganishga, tadqiq qilishga bag'ishlagan ekan. Ittifoqo, o'sha olim bizning yurtimizga tashrif buyurib, Toshkent, Samarqand, Buxoroda bo'libdi. Yuritga qaytib borgach: "Hozirgacha o'rgangan, tadqiq qilgan barcha ishlarimni o'n besh yoshli o'zbek qizalog'ining o'rnidan turib, qo'lini ko'ksiga qo'yganча choy uzatishdagi odobiga, nazokatiga almashtirishga rozi edim", degan ekan. Biz shunday yuksak odobli, madaniyatli xalqning farzandi ekanligimizdan har qancha faxrlansak arziydi, albatta.

Milliy urf-odatlar, an'analar va marosimlar tarixiy-ijtimoiy kategoriya bo'lib, ular muayyan millatning tarixiy taraqqiyoti jarayonida avloddan avlodga o'tib kelgan ishlab chiqarish, tirikchilik, maishat, xulq-atvor va boshqalarda o'ziga xoslikka ega bo'lib, rasm-rusumga aylangan munosabatlardir. Urf-odatlar asrlar davomida yashab, kishilarning axloqiy normalariga aylangan holda, ularning qonqoniga, xatti-harakatiga, kundalik turmushi shakllariga singib ketadi.

Yuksak ma'naviyatli xalqlar o'z milliy axloq-odob xususiyatlarini saqlab qolganlar. Masalan, yaponlar, hindlar,

arablar. Imon-e'tiqodi sust xalqlar esa o'zga millat va xalqlarning axloq-odobiga berilib ketib o'zligini yo'qotadi.

Quyida SHarq axloqi uchun mushtarak bo'lgan muhim va mo'tabar jabhalar, xalq xikmatlari va buyuk allomalarning axloq haqidagi g'oyalari bayon qilinadi. SHoyad donolar xikmati o'zligimizni yangidan kashf etish va axloqiy –ma'naviy qadriyatlarimiz tiklanishiga ko'mak bersa degan umiddamiz.

Turli xalqlar pedagogikasini o'rganar ekanmiz xar bir millatning o'zga xos bu boradagi boy tajribalari, tarixiy merosi, tarbiya jarayoniga yondashuvlari bilan bizning milliy tarbiya o'rtasida mushtarak jihatlar mavjud ekani va tarbiya jarayonida xorijiy tajribalardan foydalanish samarali natija berishini guvohi bo'ldik.

Bugungi kunda rivojlangan mamlakatlar bilan yendi taraqqiyot yo'lga kirgan mamlakatlar o'rtasidagi munosabatlarda tenglik o'rnini, iqtisodiy jihatdan taraqqiy qilgan mamlakatlarning dunyo siyosatini belgilab beruvchi kuch darajasiga ko'tarilishi, ularning o'z ma'naviyat, madaniyat va axloqlarini ommaviy madaniyatning negiziga aylantirish borasida olib borayotgan amaliy harakatlarini ham ifodalaydi.

Xalq pedagogikasi insonning turmush tarzi, axloq-odobi, urf-odatlarini, an'analari, marosimlari, ma'naviy qadriyatlari, diniy ye'tiqod, ozodlik yo'lidagi vatanparvarligi kabi xislatlarni shakllantirish va rivojlantirish sohasida orttirgan tajribalari avloddan-avlodga o'tib keldi, ma'naviy boylik sifatida xizmat qilmoqda.

Xususan SHarq mutafakkirlarining boy merosi, ularning falsafiy qarashlari, ayniqsa axloq-odob, insof, diyonat, imon, vijdon, mehnatsevarlik, ilmsevarlik, insoniylik xususidagi g'oyalari insonni har tomonlama va uyg'un rivojlantirishda asosiy omil bo'lib xizmat qiladi.

SHu jihatdan qaraganda Bahovuddin Naqshband ta'limoti mazmunida insonni yuksaklikka yeltuvchi, go'zallikdan bahramand qiluvchi mezon – aql – idrok yotadi.

Naqshbandiya tariqati va ta'limoti qar'oni Karim va Hadisga asoslanadi. Hadislar inson ma'naviy kamolotining asosi bo'lgan axloq-odob tarbiyasining barcha muammolarini o'z ichiga oladi.

Umuman olganda, hadislar axloqiy-tarbiyaga oid bo'lgan fikrlarning mukammal to'plamidir. Hadislarni o'rganar ekanmiz ularda halollik va poklik, iymon va vijdon bilan bog'liq bo'lgan birorta ham masala e'tibordan chetda qolmagan, faqatgina poklik tantanasi orqaligina jamiyatda adolatga erishish mumkinligini ko'rsatadi.

Mustaqil O'zbekistonda ta'lim-tarbiya ishlarini to'g'ri yo'lga qo'yish milliy va umuminsoniy qadriyatlarining barcha imkoniyatlaridan to'la va samarali foydalanishni taqozo qiladi. Jahon xalqlarining ilg'or madaniyati milliy ma'naviyatimizni yanada yuksak darajaga ko'tarishga ijobiy ta'sir etishi mumkinligini inkor yetib bo'lmaydi. Ta'lim-tarbiya jarayonida boshqa xalqlar merosining ijobiy tomonlaridan qanchalik foydalanmaylik, baribir o'zbek milliy qadriyatlari ma'naviy kamolotimizning asosi bo'lib qoladi.

Bu borada xalq pedagogikasining an'analari muhim ahamiyatga ega bo'ladi. Bu an'analar uzoq vaqt davomida rivojlanib, falsafiy tafakkurda umumlashib, xikmatli so'zlar, xalq maqollari shakliga kirgan. Ular yozma yodgorliklarda Maxmud qoshg'ariy, YUsof Xos Hojib va boshqalarning asarlarida o'z aksini topgan. Ularda ta'lim-tarbiyaning nazariy va amaliy masalalari bilan bog'liq ko'pgina muhim muammolar ilgari surilgan. Bo'lar hozirgi kunimiz uchun ham katta ahamiyatga ega bo'lgan tarbiyaviy omillardir. Farobiy, Ibn Sino, Beruniy asarlarida ham milliy pedagogikaning o'ziga xos tarixiy an'alarini ko'rish mumkin. Farobiyning «Fozil shahar aholisi» nomli asarida o'rta tashlangan masalalar xalqning adolatli jamiyat va uning ma'naviy kamolot cho'qqisiga erishgan fuqarolari to'g'risidagi falsafiy – axloqiy fikrlar o'z ifodasini topgan.

Imom Ismoil al-Buxoriy, Imom at-Termiziy, Ahmad YAssaviy, Najmiddin qubro, Xoja Axror Valiy ta'limotida ham odamlarni halollik, poklik, mehnatsevarlik va insonparvarlikka chorlovchi g'oyalarga asoslangan fikrlar mavjud. O'zbek she'riyatida ham axloq-odob masalasining falsafiy muammolari nihoyatda keng o'rin olgan. Navoiy, Bobur, Mashrab, Nodira g'azallarida kishilarda millatimizga xos bo'lgan jihatlar: yurtga sodiqlik, insonparvarlik, mehnatsevarlik, insonni mehr-muhabbatini ulug'lovchi falsafiy-didaktik fikrlarni ko'rish mumkin. Mutafakkirlar pedagogik

qarashlari, ta'lim-tarbiyaga oid asarlari bizlarga buyuk meros, ta'lim-tarbiya jarayoni uchun bitmas tugalmas javohirotni sifatida yetib kelgan.

Markaziy Osiyo xalqlari, xususan O'zbek xalqi va uning madaniy-ma'rifiy taraqqiyoti asrlar davomida misli ko'rilmagan darajada rivojlangan. qolaversa, axloq-odob, pedagogika fanlari butun jahonga o'rnak bo'larli ma'no va mazmun kasb yetgan.

Ibn Sino yosh bolalarni tugilishidan boshlab tarbiyalash mahallasiga katta e'tibor beradi. Bola tug'ilganidan to oyoqqa turguncha ma'lum tartibda tarbiyalanib borishi lozim.

Bola xulqini mo'tadillikda saqlashga alohida e'tibor berish kerak. Bundan ikki manfaat bor. Bir – bolaning ruhi uchun bo'lib, u yoshlikdan boshlab yaxshi xulqli bo'lib o'sadi va keyinchalik bu unga ajralmas malaka bo'lib qoladi.

Ikkinchisi – uning badani uchundir, chunki yomon xulq turli mijoz bo'zishlaridan bo'ladi. SHuningdek, agar yomon xulq odatga kirib qolsa, u mijoz bo'zishini keltirib chiqaradi. Masalan, g'azab kuchli qizdiradi, qayg'u kuchli quritadi. (Ibn Sina. Kniga o dume. Izd. Fils. Pr. s 111).

Ibn sino fikricha, avvalambor axloqiy va aqliy tarbiya usullarini yaxshi egallagan, irodali, dono, g'amxo'r va dinga ishongan o'qituvchi va tarbiyachi tanlash kerak bo'ladi. U sog'lom, tozalikni sevuvchi, sofdil va odamlarga yaxshi munosabatda bo'la oladigan bo'lishi kerak. (Ibn Sino. Kanon vrachebnoy nauki. T. 1985 g. s 112).

Buyuk mutafakkir Abu Ali Ibn Sino inson kamoloti va bu sohada qilinadigan ishlarni tajriba asosida amalga oshirish, dunyoviy ilmlarni o'rganish yo'llari haqidagi ta'limotlari g'oyatda qimmatlidir.

Ibn Sino o'qituvchining shaxsiy xislatlariga ruhiyatiga e'tibor berib, uning aqliy xususiyatlari, ruhiyati, mehnatsevarligi, bilimi, irodasiga asoslangan holda ta'lim-tarbiya ishini olib borish kerakligi haqidagi fikr-mulohazalari bilan milliy va umuminsoniy pedagogik fikr rivojiga ulkan xissa qo'shdi.

Allomaning qimmatli fikrlari bugungi kun avlodni tarbiyalashda ko'rsatma sifatida juda ahamiyatlidir.

Qomusiy olim Abu Rayhon Muhammad ibn Ahmad al-Beruniy X asrning ikkinchi yarimi va XI asrning boshlarida – g’oyat murakkab tarixiy davrda yashadi va ijod yetdi.

Beruniyning bilimlarni egallash yo’llari, usullari haqidagi fikrlari hozirgi davr uchun ham dolzarbdir. Ta’lim berish jarayonida talabani zeriktirmaslik, bir xil fanni o’rgatavermaslik; usviylik; izchillik, mavzularni qiziqarli asoslab, ko’rgazmali bayon etish va hokazolarga e’tibor berish kerakligi uqtiriladi.

Olim bilim oluvchilarga qalbini yomon illatlardan, inson o’zi sezishi mumkin bo’lmagan holatlardan, qotib qolgan urf-odatlardan, hirsdan, behuda raqobatdan, ochko’zlikdan, shon-shuhratdan saqlash zarurligini uqtiradi.

U barcha illatlarning asosiy sababchisi bilimsizlikda, deb bilgan. Bilimlar egallashda esa kishida bilimga intilish, qiziqish va ijtimoiy muhit o’rnini alohida ta’kidlaydi.

Bilim olishda tushunib o’rganishga, ilmiy taqdiqotchining ma’naviy poklikka rioya etishiga alohida e’tibor bergan. Beruniy firicha, axloqiy insonning eng asosiy sifati bo’lishi kerak. Bu xislat birdaniga tarkib topmay, u kishilarning o’zaro muloqoti davrida saralanib, muayyan ijtimoiy muhitda tarkib topadi.

Beruniy faxrlanishni yaxshi xulq ma’nosida ishlatib, «Yodgorliklar» asarida shunday deydi: «Fahrlanish – haqiqatda yaxshi xulq va oliy fe’llar, oldin ketish, ilmu hikmatni egallash va imkoniyat boricha mavjud nopokliklardan tozalanishdir. Kimda shunday sifatlar topilsa, hukm uning foydasiga va kimda bo’lar etishmasa hukm uning zarariga bo’ladi».

Mutafakkir inson kamolotida mehnat va mehnat tarbiyasining o’rni haqida muhim fikrlarni bayon yetadi. U har bir hunar egasini mehnatiga qarab turlarga bo’ladi. Og’ir mehnat sifatida binokor, ko’mir qazuvchi, hunarmand, ilm-fan sohiblari mehnatini keltiradi. Ayniqsa, ilm ahli – olimlar mehnatiga alohida e’tibor berish, ularga xayrixoh bo’lishga chaqiradi, ularni ma’rifatchilar, jamiyat ravnaqiga hissa qo’shuvchilar, deb biladi. Beruniy inson kamolotida uch narsa muhimligini ta’kidlaydi – bu hozirgi ma’rifat ilm-fani ham e’tirof qiluvchi – irsiyat, ijtimoiy muhit va to’g’ri ta’lim-tarbiyadir. Abu Rayhon Beruniy nazarida inson kamolga etishining muhim omillari ma’rifatli bo’lish va yuksak axloqlilikdir.

Beruniy ilmiy bilishga doir, ta’lim usullari haqidagi qarashlari bilan ma’rifat nazariyasida o’ziga xos maktab yaratdi.

SHarqda mashhur bo’lgan allomalardan biri, o’rta asrning buyuk mutafakkiri Abu Ali ibn Sinodir.

Ma’lumki, Ibn Sino ham boshqa mutafakkirlar kabi o’zining ta’lim-tarbiyaga oid qarashlarini falsafiy, ijtimoiy qarashlari bilan bog’liq holda ifodalagan, maxsus risolalarda talqin yetgan.

Abu Ali ibn Sino kamolotga erishishning birinchi mezoni sanalgan bilimlarga etishishga da’vat yetgan. CHunki ilm-fan tabiat va jamiyat qonuniyatlarini ochib, avlodlarga yetkazadi. Bu maqsadga etishish uchun inson qiyinchiliklardan qo’rqmasligi zarur, deydi. «Ey birodarlar! Odamlarning botiri mushkulotdan qo’rqmaydi. Kamolot hosil qilishdan bosh tortgan kishi odamlarning eng qo’rqog’idir». Zero, bilimli kishi jasur, o’limdan ham qo’rqmaydigan, faqat haqiqatni bilish uchun harakat qiladigan bo’ladi, deydi u fikrini davom yettirib.

U haqiqatni bilish uchun bilimga ega bo’lish kerakligini, lekin har qanday bilim ham haqiqatga olib kelmasligini, inson o’z bilimini haqiqiylikni anglash uchun mantiqdan ham xabardor bo’lishi zarurligini uqtiradi. Ibn Sinoning ta’lim usullari haqidagi ta’limoti asosida ham bilimlarni egallashda mantiqiy tafakkurga, shaxsiy kuzatish va tajribalarga tayanish kerak, degan g’oya yotadi.

Ibn Sino bolalarni maktabda o’qitish zarurligini qayd yetar ekan, ta’lim-tarbiyada quyidagi tamoyillarga rioya etish zarurligini ta’kidlaydi:

bolalarga bilim berishda birdaniga kitobga band qilib qo’ymaslik; ta’limda yengildan og’irga borish orqali bilim berish; olib boriladigan mashqlar bolalar yoshiga mos bo’lishi; jamoa bo’lib maktabda o’qitishga e’tibor berish; bilim berishda bolalarning mayli, qiziqishi va qobiliyatini hisobga olish; o’qitishni jismoniy mashqlar bilan qo’shib olib borish.

YUqoridagi masalalarga Ibn Sino o’zining «Tadbiri manzil» asarining «Bolani maktabda o’qitish va tarbiyalash» bo’limida to’xtalib, ta’lim va tarbiya jarayonini ochib beradi.

Talabaga bilim berish o’qituvchining asosiy burchidir. SHunga ko’ra, Ibn Sino o’qituvchi qanday bo’lishi kerakligi haqida fikr yuritar ekan, shunday yo’lyo’riqlar beradi:

bolalar bilan muomalada bosiq va jiddiy bo'lish;
berilayotgan bilimni talabalar qanday o'zlashtirib
olayotganiga e'tibor berish; ta'limda turli usullardan foydalanish;
fanga qiziqitira olish;

berilayotgan bilimlarning eng muhimini ajratib bera olish;
bilimlarni talabalarning yoshi, aqliy darajasiga mos ravishda
berish; har bir so'zning bolalar hissiyatini uyg'otish darajasida
bo'lishiga erishish zarur.

Ibn Sino insonning shakllanishida uning atrofini o'rab olgan
ijtimoiy muhit alohida rol o'ynashini, ana shu muhit insonning atrof
dunyoni bilishinagina emas, balki uning xulqida yaxshi yoki yomon
jihatlarning tarkib topishiga ham ta'sir etishini, shuning uchun ham
bolalarni tarbiyalashda yehtiyotkor bo'lish, uni yomon ijtimoiy
muhitdan uzoqroq saqlash zarurligini uqtiradi.

Ibn Sino inson kamolotida aqliy, axloqiy tarbiya bilan bir
qatorda jismoniy tarbiyaning muhim ahamiyatini ham nazariy,
ham amaliy jihatdan isbotlaydi.

Ibn Sinogacha insonning kamolga etishida jismoniy
tarbiyaning ta'siri haqida yaxlit ta'limot yaratilmagan edi. Bolaga
hali u tug'ilmasdan turib g'amxo'rlik qilish, go'daklik davridan
boshlab tarbiyani boshlash zarurligini ta'kidlaydi.

Xulosa qilib aytganda, Ibn Sinoning ta'lim-tarbiyaviy
qarashlarida insonning aqliy, axloqiy, estetik, jismoniy rivojlanishi
uning kamolga etishishida asosiy mezon sifatida talqin qilinadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Karimov. I.A. Barkamol avlod – O'zbekiston taraqqiyotining
poydevori. – Toshkent: O'zbekiston, 1997.
2. Ajdodlar o'giti, hikmatlar, hikoyalar, tamoyillar. T. 1991 y.
3. Akromov B. Mehmon yigit ziynati // Sog'lom avlod uchun .-
2009.-N8.
4. Bekmurodov M. Qarindoshlik nikoh, va oila // Sog'lom
avlod uchun .2009.-N1.-
5. Bobomirzayev X. «Xalq og'zaki ijodi va uning ta'lim-
tarbiyadagi samarasi». T. «O'qituvchi». 1996 y. 173-bet.
6. Volkov G. N., Baubekova G. D. «Etnopedagogika» Toshkent
2000 y.

7. Mutalipova M. "Xalq pedagogikasi" T. "Bayoz". 2013y.

8. Musurmonova O. «O'qituvchilarning ma'naviy
madaniyatini shakllantirish» T. «Fan» 1993 y. 105-bet.

9. Ro'ziyeva D., Usmonboyeva M., Holiqova Z. Interfaol ta'lim
metodlari:

mohiyati va qo'llanilishi / Met.qo'll. – Toshkent: Nizomiy
nomidagi Toshkent davlat pedagogika universiteti, 2013.

10. Sattarov M.«O'zbek udumlari» (Millatning kenja bo'g'iniga).
T. «Fan». 1994 y. 223-bet.

11. Xoshimov K. «O'zbek pedagogikasi antalogiyasi». Toshkent
1995

12. Curriculum, cultural traditions and pedagogy:
understanding the work of teachers in england, France and
Germany (2012).

13. WWW.pfh.
de/fileadmin/Content/PDF/forschungspapierere/the-stateand-
islam-in-central-asia-wolters.pdf.

Mavzuga oid tayanch so'zlar:

yeducation- Vospitaniye-Tarbiya. Ma'naviy manbalar va
hozirgi zamon talablari va ehtiyojlarini nazarda tutgan holda
o'qituvchining o'quvchi bilan aniq bir maqsadga qaratilgan o'zaro
ommaviy va nazariy muloqotidir.

**A cultural and yeducational-Kulturno-vospitatelno'y-
Madaniy tarbiyaviy.** Avlodlar tomonidan yaratilgan amaliy
tajriba, axloqiy, ilmiy, tafakkuriy, diniy va ruxiy qarashlar, xalq
madaniyati va ijodi kabi moddiy va ma'naviy boyliklarni yoshlar
onggiga singdirish.

Moral-Moralno'y-axloqiy-jamiyatda qabul qilingan
jamoatchilik fikri bilan ma'qullangan jarayon.

Legacy-Naslediye-Meros-intellektual sohada
o'tmishdagi ajdodlarimizdan avlodlar avlodga o'tib
kelayotgan aqliy faoliyat natijalari. **Ancient-drevniy-qadimgi-
yeramizdan** avvalgi va tarixiy davrlar.

Perfest man- idealno'y chelovek- komil inson–"Komil inson
– bir ideal, barcha dunyoviy va ilohiy bilimlarni egallagan, ruhi

mutlaq ruhga tutash, fayzu karomatdan serob, siyratu surati saranjom, qalbi yezgu tuyg'ularga limmo-lim pokiza zot".

Sulture-kultura-madaniyat-insonning egallagan bilimlari va hosil qilgan tajribalariga asoslangan malakali harakatlari yoki mehnat faoliyatining mahsulidan bunyod bo'lgan.

Nazorat savollari:

1. Muomala tushunchasiga ta'rif bering.
2. O'zbekona muomala madaniyati haqida gapiring.
3. O'zbekona axloqiy me'yorlar deganda nimalarni tushunasiz?

Mustaqil ish mavzulari:

1. O'zbek xalqining muomala madaniyati.
2. Muomala axloqiy fazilat sifatida.
3. Mutafakkirlar muomala odobi haqida.

IJOBIY XISLATLARNI BOLA TARBIYASIGA SINGDIRISH

Reja:

1. Bola tarbiyasiga ijodiy sifatlarni singdirish.
2. Xalq pedagogikasida ijodiy sifatlarni shakllantirish masalalari.
3. Ijodiy sifatlarni shakllantirishga doir xalq tajribalaridan didaktik jarayonda foydalanish.

Xalqimizning ta'lim-tarbiyaga oid qarashlari, xulq-atvorga oid xislatlari XI asrda yashab ijod yetgan ulug' olim, mutafakkir Mahmud Koshg'ariyning «Devonu lug'otit-turk» asarida keng bayon yetilgan.

Bu asarda bilim olishning qadri, olimlarni hurmat qilish, mehmondo'stlik, xushxulqlik, mardlik va jasurlikni targ'ib yetuvchi she'rlar ko'p uchraydi. Bunday she'rlar turkiy xalqlar qadim-qadimlardan boshlab inson shaxsini shakllantirishda ta'lim-tarbiyaga katta e'tibor berganligini ko'rsatadi.

«Devonu lug'otit-turk»dagi maqollarda ta'lim-tarbiyaning roli, do'stlik va hamkorlik, mehnatga muhabbat, ilm olishga va kasb-hunar egallashga undash, vatanparvarlik va qon-qarindoshlik tuyg'usi, tejamkorlikning oqibatlarini, xulq-odob qoidalari, sihat-salomatlikka oid o'gitlar talqin yetiladi.

YUsof Xos Hojib (XI asr) o'z davrining yetuk mutafakkiri, chuqur bilimli, donishmand kishisi edi. Buni «qutadg'u bilik» («Saodatga boshlovchi bilim») asarining mundariyasi va mazmunidan bilsak ham bo'ladi. U o'z asarida tibbiyot, falakiyot, tarix, tabiiyot, geografiya, riyoziyot, handasa, falsafa, adabiyot, ta'lim-tarbiya, fiqhga oid fikrlarni bayon yetib, faylasuf va qomusiy olim sifatida o'zini namoyon yetdi.

«Qutadg'u bilik» — baxt va saodatga yetuvchi bilim, ta'lim degan ma'noni bildiradi. Demak, asar nomidan ham uning pand-nasihatlarini, ta'lim-tarbiyaga oid, har tomonlama komil insonni tarbiyalaydigan yetuk ma'rifiy asar ekanligi yaqqol ko'rinib turibdi.

Asarda ilgari surilgan axloqiy xislatlarni sanab o'tish olimning ta'lim-tarbiya, axloq masalalarini qay darajada chuqur bilganligi adolat, ishonch, sadoqat, xushmuomilalik, shirin so'zlik, saxovat,

mardlik, himmatlilik, tavoze, hurmat va yehtiom, tadbirkorlik, aql-zakovot, halollik, yezgulik kabi xislatlar ulug'lanadi. qomusiy bilimlar sohibi, buyuk mutaffakir Alisher Navoiy fan va san'atning turli sohalari; adabiyot, tarix, til, musiqa, hattotlik, tasviriy-san'at, me'morchilik va boshqa bilimlarni rivojlantirish bilan birga ta'lim-tarbiyani takomillashtirishga ham katta e'tibor bergandi. U o'zining «Hamsa», «Vaqfiya», «Majolisun nafois», «Muhokamatul-lug'atayn» asarlarida tarbiyaga oid o'z qarashlarini ifoda yetadi.

Alisher Navoiy o'zining badiiy asarlarida komil inson obrazlarini yaratib, talim-tarbiya to'g'risidagi fikrlarini ifodalagan bo'lsa, ma'rifiy asarlarda komil insonni shakllantirishni mazmuni, yo'llari, usullarini bayon yetadi. Alisher Navoiy o'z davrining ilg'or, ma'rifatparvar allomasi sifatida islomdagi ta'lim-tarbiya aqidalari o'zidan ilgari o'tgan mutaffakirlarni qarashlarini an'anaviy tarzda davom yettirdi. Ayniqsa, inson kamolatida ilm fanning o'rni aql idrokning ahamiyati, akliy tarbiyani mohiyatini yoritib berdi.

Alisher Navoiy bilim olishda barcha fanlarni o'rganishni targ'ib etadi.

U bilimni uzluksiz o'rganish zarur deydi. Buyuk alloma bilan bilim olish tamoyillarini o'z davrida to'g'ri ifodalab, hatto ta'lim tizimini o'z davrida maktab, madrasalarda o'qish, olim, hunarmand, san'atkorlarga shogird tushib yoki mustaqil holda bilim olish imkoniyatlaridan foydalanishni tavsiya yetadi.

Alisher Navoiy har inson aqli, axloqli, bilimdon, oqil, dono, sofdil, saxovatli, sabr-qanoatli, adolatli, muruvvatli, kamtar, mard va jasur bo'lmog'i lozim, deb ta'kidlaradi.

Navoiy bunday fazilatlariga ega bo'lgan barkamol insonning faqat badiiy obrazini yaratib qolmay, uni tarbiyalash usullarini ham bayon yetdi va ma'rifat, ilmfan taraqqiyotida «Nazmul-javohir», «Xayratul-abror», «Mahbubol-qulub»dek shoh asarlari bilan munosib o'ringa ega bo'ldi.

Umuman, o'rta asrda yashab ijod yetgan allomalar, fazillar, mutafakkiru ulamolar ma'rifiy ta'lim-tarbiya asoslarini yaratib berdilar. Ular qatoriga Abdurazzoq Samarqandiy, Abdurahmon Jomiy, Jaloliddin Davvoniy, Husayn Voiz Koshifiy, Zahiriddin Muhammad Bobur va ko'plab boshqalarni kiritsa bo'ladi.

Temuriylar saltanatidan keyin Turkiston toj-taxt talashib olib borilgan qonli feodal urushlar maydoniga aylandi. SHu davr ichida ilm-fan, madaniyat va ma'rifat ham tanazzulga yuz tutdi. Biroq shunda ham Toshkent, qo'qon, Samarqand, Buxoro, Xiva va boshqa shaharlarda yangi madrasalar qad ko'tarib, talabalarga diniy va dunyoviy bilimlar berish yo'lga qo'yilgan. Ayniqsa, Buxoro madasalarining shuhrati baland edi. Bunda jahonning ko'plab musulmon davlatlardan kelgan talabalar tahsil olar edilar. Bu madrasalarda ta'lim olganlarning obro'-e'tibori ham juda yuqori edi.

Bu davrda ijtimoiy hayotning barcha jabhalarida diniy mafkura hukmron edi. Siyosiy turmushda ham, oilada ham xulq-atvorda diniy talablarga rioya yetilar, madrasalarda asosan ilohiy ta'lim asoslari o'rgatilar edi. O'qitish usullari nihoyatda murakkab va qiyin bo'lganligi uchun madrasalarni hamma talabalar ham muvaffaqiyatli tugata olmasdi. Iste'dodli, bilimga chanqoq talabalarigina ochlik, qiyinchiliklarni engib, 15-20 yillab «madrasa tuprog'ini yalab» uni tugatganlar. Ular o'z shahri va qishlog'iga borib, masjidida imomlik va maktabdorlik qilib, tezda shuhrat qozongarlar.

Madrasani tugatganlardan muddaris, mutvalli, qozi va imomlardan tashqari, fan arboblari, adiblar, shoirlar etishib chiqardi. CHunonchi: Boborahim Mashrab, Muhammad Amin Kosoniy – Namangoniy, Fazliy Namangoniy, SHavqiy Namangoniy, Sayido Nasafiy, So'fi Olloyor, Dilshod – Barno, Uvaysiy, Mahammad Mir Olim Burxoniy, Abdulg'oziy Bahodirxon, Maxtumquli, Sa'diy, Zaliliy, Kunxo'ja, Ajiniyoz, Berdaq va boshqalar ana shular jumlasidandir. Bu davrda Abdulg'oziyning «SHajarai turk», «SHajari tarokima», «Manofe ul-inson» kabi asarlari mashhur bo'ldi.

So'fi Olloyorning «Siroj ul-ojizin», «Sabot ul-ojizin» asarlari maktablarda savod chiqarilishi bilan o'qitilar edi. Unda islom dinining asosiy vazifalari, aqidalari bayon yetilgandi. Ular insoniy fazilatlar, badiiy hikmatlar hamda hikoyatlar tarzida bayon yetilardi. Kitobda ilgari surilgan masalalar oyatu hadislarga muvofiq yozilganligi namoyon bo'ladi. Unda «Alloh taoloni tanimoq», «Alloh taolo manfaatini bayoni», «Alloh taolo sakkiz

sifatining bayoni» va boshqalardan so'ng islom dinining asosiy qoidalari, yuksak axloqiy talablar hikoyatlar, hikmatlar asosida bayon yetilib beriladi. Bu davrda maktab, madrasalarda grammatika, handasa, mantiq, qiroat, tafsir, shariat, hikmat, islom tarixi va aqidalariga oid nazariy bilimlar, ish yuritish, boylik taqsimoti va shu kabi boshqa o'nlab dunyoviy hamd diniy bilimlar, o'rgatilar edi.

Mazkur davrda tilshunoslik, tarix fanlari rivojlandi, she'riyat keng ravnaq topdi. Ko'plab asarlar arab, fors va boshqa tillardan tarjima qilindi, xalq og'zaki ijodiga katta e'tibor berildi. Xalq og'zaki ijodiyoti orqali yoshlarga qahramonlik, mehnatsevarlik, haqiqatgo'ylik, sadoqat kabi ijtimoiy sifatlar targ'ib qilindi. XIX asrda O'zbekistonda va umuman Markaziy Osiyo hududida ta'lim-tarbiya muammolari bilan maxsus shug'ullanuvchi mutaxassislar bo'lmagan. Lekin davrning ilg'or kishilari, shoir va allomalari o'z ma'rifiy qarashlari asosida ta'dimtarbiyani rivojlantirganlar. Ular ta'lim-tarbiyaning mohiyati, ijtimoiy hayotda tutgan o'rin singari masalalar haqida o'z fikrlarini bildirganlar. XIX asr Markaziy Osiyoda ta'lim muassasalarini aniq bir tizimi haqida gap yuritish qiyin. Bu davrda asosan o'g'il va qiz bolalarning savodi chiqarilardi, diniy ta'lim-tarbiya berilardi. Madrasalarda o'g'il bolalarga diniy ta'lim beradigan oliy ta'lim muassaslari bo'lar edi. Demak, Markaziy Osiyo hududida XVIII asr va XIX asrning birinchi yarmi turg'unlik davri bo'lib, mintaqada ijtimoiy o'zgarishlar zarurligi sezilib to'rgan edi. Buning uchun inson taraqqiyoti tarixida har doim bo'lganidek, ta'lim-tarbiya tizimini qayta qurish, aniqrog'i uni yangidan shakllantirish talab yetilardi.

XIX asrning 60-80-yillarda Turkiston o'lkasi CHor Rossiyasi tomonidan istilo qilingandan so'ng ta'lim-tarbiya sohasidagi tanazzul yanada chuqurlashdi. yendilikda Turkistondagi maktab va madrasalar maxsus yollangan ba'zi-bir ayg'oqchilar tomonidan taftish qililib, ularning faoliyati noto'g'ri talqin yetilar ta'lim maskanlarida turli bid'atlar rasm qilinar edi. Vaqf mulklarini qisqartirish yo'li bilan bir qancha madrasalar yopib qo'yildi. Xullas, chor xukumatining mustamlakasi ma'muriyati o'lkadagi eski maktab va madrasalarga nisbatan turli xil kurash usullarini qo'llagan. 1890 yildan boshlab idoraviy yo'l bilan nazorat qilib

turish uchun maxsus inspektor (muboshir) lavozimi ta'sis yetilgan. 1896-yildan boshlab maktab va madrasalar shahar va uyezd hokimlari orqali nazorat qilingan.

Bu davrda Turkiston maktab va madrasalaridagi tarbiyaviy ishlarni general-gubernatorlik boshqarardi. Mustamlakachilar 1875-yildan boshlab eski usuldagi musulmon maktablari qatorida avval o'z bolalarini o'qitish uchun Turkiston o'lkasida ibtidoiy va o'rta maktablarni joriy qilishga kirishdilar. 1886 yildan esa rus-tuzem maktablarini ochdilar.

Turkistondagi «jonlanish»ning uchinchi to'lqinining yorqin namoyondalari jadidlar edi. Jadidlar harakati tariximizning porloq sahifalaridan biri bo'ldi. Jadidlar faoliyatiga nazar solsak, ular naqadar vatanparvar, fidoyi, o'z g'oyalarini himoya qilish yo'lida hatto hayotini qurbon qilishga ham tayyor mard insonlar ekanligini ko'ramiz. Ularning har biri millatni ilm-ma'rifatli qilish yo'lida xormastolmas kurashchilar bo'lganlar.

Ular tanlagan yo'l tamoman yangi yo'l bo'lib, milliy ta'limni yuksak cho'qqilarga olib chiqishga qaratilgan edi.

Lekin jadidlar chor hukumati davrida ham, bolsheviklar davrida ham ro'shnolik ko'rmaydilar. Ularga millatchi, jamiyatga yot unsurlar tamg'asini bosishdi. Aslida ular har qanday yetnik inson jamoasining tabiiy ehtiyoji bo'lgan milliy mustaqillik tarafdorlari, milliy qahramonlar bo'lib, tazyiqdan qutulishning bosh yo'li xalqni o'qitib bilimli, ma'naviyatli qilishda, deb hisoblagan yel farzandlari edilar.

Respublikamiz o'z mustaqilligini qo'lga kiritgach, jadidlar harakatini tadqiq etish va o'rganish imkoniyatiga ega bo'ldik. Ma'rifatchiligimiz tarixida o'chmas iz qoldirgan jadidlarning ta'lim-tarbiya to'g'risidagi fikr va g'oyalarini atroflicha o'rganish maqsadga mofiqdir.

Uvlar eski usuldagi maktablar ilm-fan taraqqiyotiga ma'lum darajada to'sqinlik qilayotganligini anglab, ta'lim-tarbiya ishlarini va o'qitish usullarini isloh qilish g'oyasini ko'tarib chiqdilar.

Jadidlar harakati ijtimoiy-tarbiya ishlarida alohida oqim sifatida XX asr boshlarida qrim, qozon, Kavkaz va Markaziy Osiyoda shakllandi. Jadidlikning yirik namoyondalaridan biri qrimtatar Ismoilbek g'aspirali (1851-1914) edi. U «Tarjumon» ro'znomasida

musulmon maktab va madrasalarda diniy bilimlarni, arab, fors, nujum, handasa (jami 17 fan) bilimlarini o'rgatishni ham targ'ib qilgan.

Ismoilbek g'aspiralining harakatlari natijasida Buxoro amiri unga birinchi jadid maktabini ochishga ruxsat berdi.

Ikkinchi jadid maktabini 1898 yilda qo'qonda Salohiddin ochdi. SHu yil To'qmoqda ham yangi usul maktabi paydo bo'ldi.

1899-yilda Andijon SHamsiddin va Toshkentda Mannon qori yangi usuldagi maktablarni ochdilar. SHunday qilib, 1903 yilda Turkiston o'lkasida 102 ta boshlang'ich va 2 ta o'rta jadid maktabi bor edi.

Jadidlar 1908 yilda Bahorda ro'znomalar nashr yettirdilar, yangi usul maktabi («Maktabi usul jadid») tashkil qildilar, bu maktablarda din asoslari bilan birga hisob, geografiya, tabiatshunoslik va boshqa dunyoviy fanlar o'qitilar edi. Biroq har qanday ilohiy harakatlarga tish-tirnoqlari bilan qarshi to'rgan jaholatparastlar ig'vosi bilan amirlik saltanati yangi usuldagi maktablarni yopadi. SHundan so'ng 1909-yil 18-iyunda Buxoro jadidlari – hoji Rafiy, Mirza Abdulvohid, Munziy, Jamshid Xo'ja Mehriy, Ahmadjon Mahdum, Sadridin Ayniy, Muqimiddin

Mahdum, Abdurauf Fitrat, Usmonxo'ja Po'latxo'ja, Sadr Ashir o'g'li va boshqalar «Tarbiya atfol» («Bolalar tarbiyasi») nomidagi yashirin jamiyat tuzdilar. Bu maxfiy jamiyat kambag'al-yo'qsillar uchun maktablar ochdi, ularni bepul o'qitdi, omma orasida gazeta, jurnal va kitob tarqatdi. SHu harakatlari bilan mehnatkash xalq fikrini uyg'otishda katta hissa qo'shdi. «Bolalar tarbiyasi» jamiyatidagi ma'rifatparvar jadidlar tashabbusi bilan 1912-yilda tojik tilida «Buxoroi sharif» hamda o'zbek tilida «Turon» gazetalari nashr yetildi. Jadid maktablarini bitirgan o'nlab yoshlar ana shu jamiyat orqali musulmon SHarqining Istambo'l, Anqara, qohira, Makka shaharlariga o'qishga yuborildi. Jadidlik harakati asta-sekin inqilobiy tus olgach, amir va chor Rossiyasi ma'muriyatlari ularning faollarini beayov yo'q qila boshladilar. YUzlab jadid faollarini hibsga olib, ko'plarini qatl qildilar.

Turkiston jadidlarining yirik namoyondasi yirik namoyondasi Mahmudxo'ja

Behbudiy (1878-1919) Turkiston yoshlarni ma'rifatli qilish to'g'risidagi g'oyalarni targ'ib qilib, ular har tomonlama ma'lumotli, madaniyatli kishilar bo'lib etishishlari zarurligini nazarda tutadi: bir toifadagilar diniy ma'lumotli kishilar bo'lib, ular milatning diniy murabbiylari sifatida islomning sofligini muhofaza qilishlari, ikkinchi toifadagilar esa dunyoviy bilim egalari bo'lib, ular ijtimoiy hayotda musulmonlar manfaatlarini himoya qilishlari kerak edi.

Mahmudxo'ja Behbudiy butun ongli faoliyati davomida faqat xalq manfaatlarini himoya qildi, xalqni baxtiyor etish, farzandlarini savodxon qilish uchun kurashdi. 1914-yilda yozilgan «YOshlarga murojaat» maqolasida «...islomiyat shunday diniy metin va qobili taraqqiydurki, naqadar ilmi zamonaviy ko'p o'qilsa, insonning dini islomiga shuncha aqidasi mahkam bo'lur...», «hatto lozim bo'lganda mulkingizni sotsangiz»da, o'g'lingizni zamoncha o'qimog'i sag'iy qilinggiz», — deb ta'kidlaydi.

SHunday qilib, Mahmudxo'ja Behbudiy o'zbek xalqining milliy mustaqillik yo'lida ulkan iste'dodini, bilimini, butun kuch-g'ayratini, aziz umrini fido qildi. uning hamfikrlaridan toshkentlik jadidlardan Munavvarqori Abdurashidxon o'g'li ham «usuli savtil» maktabiga ixlos bilan qarab, chor hukumati Turkiston o'lkasidagi aholini ma'naviy-madaniy qoloqlikda saqlanayotgan va undan qutilish choralari faqat maktab maktab ta'lim-tarbiyasidagi kesikn islohga bog'liqligini to'g'ri tushungan holda chor hukumatining mustamlakachilik boshqarish usuliga qarshi qurashda faollik ko'rsatdi. Mana shu maqsad yo'lida Toshkentda ilg'or fikrli ziyolilar va turli guruhlardan iborat «Turon» jadidlar jamiyatini tashkil yetdi.

Munavvarqori Turkiston o'lkasining iqtisodiy va madaniy taraqqiyot yo'liga kirishishida, musulmon bolalariga dunyoviy bilimlar berishning birdan-bir yo'li, eng avvalo, mavjud eski maktab va madrasalarni isloh qilish, yangi ma'rifat tarmoqlarini ochish, deb tushungan holda, rus-tuzem maktablariga qarshi yangi usuldagi maktablarni ochishga ahd qiladi.

Xullas, Turk zaminida vujudga kelgan milliy uyg'onish vakilari – jadilarning aksar qismi maorifning mavjud holatiga qarshi bosh ko'tarib, islohotlar o'tkazish, yangi usul maktablari tashkil etish, turkistonliklarni qisqa muddatda rivojlangan, madaniyatli va farofon turmush kechiradigan xalqqa aylantirish yo'lida harakat

qildilar. Ularning yezgu amallari, pokiza niyatlari, ilg'or g'oyalari avlodlar tomonidan davom yettirilib, 60-70 yildan keyin ularni amalga oshirish imkoniyati paydo bo'ldi. Bu imkoniyatni qo'ldan boy bermay milliy maktab va uning yangi ma'rifat usul va uslublarini yaratish vaqti keldi.

Ma'rifatning qisqacha tarixi tahlili shuni ko'rsatib turibdiki, u qaysi davrda va qaysi hududda shakllanib, rivoj topganligidan qat'i nazar, quyidagi tamoyillarga asoslangan:

odamlarning irqidan, dinidan, millatidan va istiqomat qilib to'rgan joyidan qat'i nazar, ularning ta'lim-tarbiyaga bo'lgan ehtiyoji natijasida shu ijtimoiy soha va uning ilm-fani vujudga keldi; ma'rifatning birdan-bir maqsadi aholiga bilim berish va ularni bu bilimlarni hayotda qo'llay olishlikka o'rgatishdir; bundan maqsad, odamlarda tegishli ko'nikma hosil qildirish, ularda ijobiy ijtimoiy fazilatlarni shakllantirish va rivojlantirish; qadimgi va undan keyingi asrlarda yashagan ajdodlar uchun rostgo'ylik, sog'lom fikr va jasurlik, odob va axloqiylik, mehnatsevarlik, mehmonnavozlik, iymon va ye'tiqodlilik asosiy xislatlar hisoblangan; ta'lim-tarbiyada oddiy murakkabga, ma'lumdan-noma'lumga, umumiy xususiy borish, ko'rgazmalilik va uzluksizlikka amal qilish, usullarda bayon qilish.

Pedagogika ham boshqa fan sohalari singari o'zining asosiy tushunchalari va tarqiniga ega. Ma'rifat – bu ta'lim va tarbiyani amalga oshiruvchi inson faoliyati sohasi. Bilimga ega va uni boshqalarga o'rgatish istagi bo'lganlar «ta'lim-tarbiya beruvchi»lar – o'qituvchi, domla, ma'ruzachi deb nomlanadi. Bilimga talabgorlar – «bilim oluvchi»lar – o'quvchi, talaba, tinglovchi, shogird degan nomlar bilan ataladi. Bilim beriladigan muassasalarga maktab, akademik-litsey, kollej, institut, universitet, akademiya kabilar kiradi. Ko'rib turibmizki, pedagogik jarayonning bir qator tushunchalari mavjud ekan. Bu ijtimoiy voqelikning asosiy maqsadi bo'lgan bilim berish – ta'lim va tarbiya jarayonida amalga oshiriladi. SHunday ekan, pedagogik tushunchalarga ta'rif berishni aynan mana shu atamalardan boshladik.

Bilim – bir butunlikni tashkil qiluvchi qismlar orasidagi ularning ichki zaruriyatidan kelib chiqqan bog'liqlikdir. Uni qonuniyat deb ham yuritiladi.

CHunki bu zaruriy bog'liqlik narsa va hodisalarning tabiatidan kelib chiqib, bizning ixtiyorimizdan tashqari o'zi mavjud. Uni o'zgartirib bo'lmaydi. Bilim kishidan kishiga ma'lumot (axborot) orqali o'tadi.

Ma'lumot – u ikki ma'noda ishlatilib, ikkisi ham pedagogikaga tegishli. 1. Xabar – o'qish jarayonini amalga oshiruvchi vosita. Bilimli kishining unga talabgor bo'lganlarga bilim berishi, yetkazishi. Ma'lum qilish deb, til va ko'rgazmalar yordamida uni boshqalarga bildirishdir. 2. Bilim darajasi. O'qish, bilish, ya'ni borliqdagi obyektiv mavjud qonuniyatlarni his qilish natijasida olingan bilimlar yig'indisi – past ma'lumotli va hokazo.

Ta'lim – ma'lumotni ma'lum bir tartibda berish va uni olish jarayoni. Bu jarayon bir qator ma'rifiy usul va uslublar orqali amalga oshiriladi. Ta'lim turlari ko'p: axloq-odob ta'limi; tabiiy bilimlar bo'yicha ta'lim; texnik ta'lim; kasb-hunar ta'limi; siyosiy ta'lim va hokazo.

Tarbiya – keng qamrovli tushuncha bo'lib, uning uch xil talqini mavjud. 1. Bolani boqib, voyaga yetkazish. 2. Parvarish, qarov, tarbiyalab o'stirish. 3. Kishining olgan bilimlarini amaliyotda qo'llay olishga o'rgatish. Masalan: odob va axloqqa o'rgatish – axloqiy tarbiya, hunar-kasbga o'rgatish – hunar tarbiyasi: shariat qoidalari o'rgatish – shariatga asoslangan tarbiya va hokazo. Tarbiya ta'limsiz amalga oshmaydi. Ta'lim berishdan maqsad, uning ketidan tarbiya berishdir, ya'ni ta'lim orqali egallangan bilimlarni amaliyotda qo'llay olishga o'rgatish. Ta'lim va tarbiya tushunchalari o'zaro uzviy bog'liqdir.

SHaxs shakllanishi – inson bioijtimoiy mavjudot bo'lib, biologik rivoji bilan bir qatorda ijtimoiy rivojlana borib, kamolotning ma'lum bir bosqichida shaxsga aylanadi. Kishida bir qator ijtimoiy sifatlar tarkib topadi, ilmiy asoslangan mustaqil fikr shakllanadi.

Ijtimoiy taraqqiyot – tashqi va ichki, boshqariladigan va boshqarilmaydigan omillar bilan kishiga ta'sir etish, ya'ni shaxsning shakllanish jarayoni anglashiladi. Insonning ijtimoiy taraqqiyotida maqsadga yo'naltirilgan ta'lim-tarbiya yetakchi o'rinni egallaydi.

Pedagogik faoliyat – jamiyatning ta'lim-tarbiyaga bo'lgan ehtiyojini qondirish maqsadida umuminsoniy sifatlar va milliy

fazilatlarni shakllantirishni ilmiy asoslangan reja – dasturga muvofiq amalga oshirish, ya'ni avlodni hayotga tayyorlaydigan ijtimoiy zarur faoliyat turidir.

Pedagogik jarayon – o'qituvchi va o'quvchilar orasidagi munosabat, bilim berish – bilim olish, o'rgatish – o'rganish maylida kechadigan munosabatlar tizimi.

Pedagogik tamoyil (prinsip)lar – o'qituvchi va o'quvchi orasidagi munosabatda beriladigan bilim turi, hajmi va mazmuni, shuningdek o'quv qurollari va tarbiyalanuvchilarning ruhiy xususiyatlari va shular oralaridagi zaruriy bog'liqlik (qonuniyat)lardan kelib chiqqan qoidalar.

Pedagogik tajriba – ta'lim-tarbiya beruvchi tomonidan ma'rifatning tamoyillari va ta'lim-tarbiya berishning muayyan usul va uslublarini to'liq o'zlashtirish hamda ularni amalda qo'llashdagi real shart-sharoitlarni, bolalar jamoasi va har bir shaxsning o'ziga xosliklarini hisobga olgan holda amaliyotda tatbiq etishdir.

Ilg'or pedagogik tajriba – o'qituvchi tomonidan ma'rifat fanining tamoyillari va ta'lim-tarbiya berishning usul va uslublarini yaxshi o'zlashtirib, ularga ijodiy yondashgan holda, nisbatan samaraliroq usul yoki uslub yaratish tushuniladi.

SHaxsning har tomonlama kamolga etishi – ma'lum bir tarixiy shartsharoitlardagi shaxs qobiliyati va iqtidori, uning bioijtimoiy mohiyatlarini tashkil qiladigan hamma kuchlarni to'liq rivojlantirishdan iborat.

Pedagogik muhit – ta'lim-tarbiya maqsadlariga muvofiq ravishda to'zilgan shaxslararo munosabatlar majmui.

Ijtimoiy muhit – inson shaxsini shakllantiruvchi ijtimoiy munosabatlar majmui. Ijtimoiy tafakkur, turmush tarzi va shaxslararo, guruhlararo munosabatlarning o'zaro muvofiq kelishi va bir-birini boyitishidir.

Ichki muhit – kishining o'ziga xos asabiy faoliyatlari, xarakterining o'ziga xosligi, hayotiy tajriba va irsiy tafakkur ko'nikmalari majmui, odatdagi ruhiy holatlarda o'zini namoyon yetadigan ta'sirchanlik va voqelikka munosabatlarning o'zaro bir-biriga muvofiq kelishi, bir-birini to'ldirishi va boyitishidir.

Irsiylik – kishining o'ziga xosliklarini belgilab beradigan anatomik, fiziologik, psixologik, tashkiliy jihatlar, ota-ona tomonidan irsiy birliklar orqali o'tkazilgan belgilar.

Ruhiyat – shaxsning subyektiv qiyofasi, kishining vujudi va yuqori darajada tashkil yetilgan materiya – ongi hamda ruhining birgalikdagi harakat mahsulidir.

O'z-o'zini anglash – kishining o'ziga va o'z faoliyatiga bir jamoa yoki butun jamiyat nuqtai-nazaridan baho bera olish.

Faoliyat – qandaydir shaxsiy, guruhiy, milliy yoki umuminsoniy ehtiyojlarga javob beruvchi maqsad sari yo'naltirilgan harakat.

Ta'lim va tarbiyaning insoniyliги – pedagogik jarayonni, ya'ni ta'lim-tarbiya beruvchilar bilan talaba orasidagi pedagogik munosabatlar oqimini o'ta insoniy (o'zaro hurmat, izzat va muhabbat) ruhida amalga oshirish.

Ta'limni demokratlashtirish – muayan jamiyat va konkret shaxs ehtiyoji va imkoniyatidan kelib chiqib, ma'lum bilimlar turi va hajmini erkin holda tanlab olish.

Maqsad – har qanday harakatni boshlashdan oldin harakat yakunida erishiladigan narsa yoki hodisani butunligicha hamda asosiy ko'rsatkichlari bilan kishi tasavvurida paydo bo'lishi. Maqsad real va xayoliy bo'lishi mumkin. Real maqsad ilmiy asoslangan bo'lib, obyektiv borliqda sodir yetiladigan narsa va hodisalarni o'zida namoyon qiladi.

Aqliy tarbiya – tabiatdan berilgan aqliy kuchlar, sezgilar, ruhiy holatlar, biluvchanlik va faoliyat erkinligini rivojlantirish natijasida insonda mustaqil fikr yuritib, oldiga maqsad qo'ya olish hamda ko'zlagan maqsadiga etish qobiliyatini shakllantirish.

Axloqiy tarbiya – oilada, mehnat jamoasi hamda keng jamoatchilik o'rtasida va umuman hamma jyoda tartibga rioya qilish va umuminsoniy qadriyatlarga asoslangan axloq va odob qoidalarini o'zlashtirish.

Jismoniy tarbiya – insonning hamma jismoniy xususiyatlarini: anatomik, fiziologik sistemalarini har tomonlama rivojlantirish, sog'lom hayot kechirishning afzalliklari, shart-sharoitlari hamda jismoniy ma'naviyatning zaruriy asoslarini shakllantirish.

Huquqiy ta'lim-tarbiya – insonda huquqiy bilimlarni oshirish, qonunlarni yaxshi o'zlashtirib, ularga to'liq rioya etish ko'nikmasini hosil qilish.

Estetik ta'lim-tarbiya – insonda zavq uyg'otuvchi va uni harakat, shijoat, qahramonliklarga undovchi barcha turdagi ko'rinishlar, holatlar, hodisalar va badiiy-estetik tafakkurni shakllantirish.

Iqtisodiy ta'lim-tarbiya – ishlab chiqarishning jamiyatda tutgan o'rni, ishlab chiqarish vositalari va ish kuchlarining mohiyati, ular orasidagi uzviy aloqadorlikni o'rgatish va odamlarda shu bilimlarga ko'nikma hosil qilishdir.

Ekologik ta'lim-tarbiya – ekologiya ilmidan bilim berish, ularda tashqi muhit va vujud orasida uzviy bog'liqlik mavjudligini his yettirish, tabiiy va ijtimoiy muhitlarga nisbatan oqilona munosabatda bo'lish ko'nikmalarini hosil qildirish.

Pedagogik muloqot – bevosita ta'lim-tarbiya bilan bog'liq muloqot turi.

Mahorat – o'zlashtirilgan bilimlar va hayotiy tajribalar asosida barcha amaliy harakatlarni (shu jumladan dars berishni) kam kuch va kam vaqt sarflab bajarish.

Malaka – kishi egallagan bilimlari ko'nikma bosqichidan o'tib, doimiy harakat turiga aylanishi, mahorat hosil qilishi.

qobiliyat – kishiga tabiatdan berilgan iqtidor, layoqat.

Jo'shqinlik, mijoz (temperament) – odamning xatti-harakatlari va o'ziga xos tabiati, ruhiy kechinmalar majmuasi.

Xarakter (inson qiyofasining tavsifiy jihatlari) – inson xatti harakatlarining o'ziga xosligi, odamt tusiga kirib qolgan eng muhim ruhiy holatlar, aqliy va ruhiy xususiyatlar majmui.

Hissiyot – obyektiv dunyodagi narsa yoki hodisalarning kishi sezgi organlariga bevosita ta'sir etish jarayoni, ruhiyatining oddiy shakli, ichki his-tuyg'ular.

Idrok – mazkur muddatda sezgi organlariga ta'sir etish orqali bir butunni tashkil qiluvchi narsa yoki hodisalarning inson ongida o'zicha aks etishidir.

Diqqat – faoliyat ko'rsatish maqsadida tanlangan obyektga ongining jamlanish holatidir.

Xotira – obyektiv dunyo ta'sirlarini tasavvurda, yodda saqlash va qayta tasvirlashga oid bo'lgan ruhiy jarayonlarning majmuidir.

Tafakkur – bilish, anglashning yuqori shakli bo'lib, ongning o'zida obyektiv borliqdagi narsa va hodisalarni tashkil qiluvchi qismlar orasidagi va obyektlarning o'zaro aloqadorliklarini aks yettirishdir.

Bu voqelik obyektiv borliqni to'g'ri aks yettirish chog'ida qonuniyatlar hamda tushunchalar darajasiga qadar umumlashtiradi.

Kasbga yo'naltirish – jamiyat ehtiyojidan kelib chiqqan holda tarbiyalanuvchiga bir kasb-hunar o'rgatishning ma'rifiy jarayoni.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Karimov. I.A. Barkamol avlod – O'zbekiston taraqqiyotining paydevori. – Toshkent: O'zbekiston, 1997.
2. Ajdodlar o'giti, hikmatlar, hikoyalar, tamoyillar. T. 1991 y.
3. Akromov B. Mehmon yigit ziynati // Sog'lom avlod uchun .- 2009.-N8.
4. Bekmurodov M. Qarindoshlik nikoh, va oila // Sog'lom avlod uchun .2009.-N1.-
5. Bobomirzayev X. «Xalq og'zaki ijodi va uning ta'lim-tarbiyadagi samarasi». T. «O'qituvchi». 1996 y. 173-bet.
6. Volkov G. N., Baubekova G. D. «Etnopedagogika» Toshkent 2000 y.
7. Mutalipova M. "Xalq pedagogikasi" T. "Bayoz". 2013y.
8. Musurmonova O. «O'qituvchilarning ma'naviy madaniyatini shakllantirish» T. «Fan» 1993 y. 105-bet.
9. Ro'ziyeva D., Usmonboyeva M., Holiqova Z. Interfaol ta'lim metodlari: mohiyati va qo'llanilishi / Met.qo'll. – Toshkent: Nizomiy nomidagi Toshkent davlat pedagogika universiteti, 2013.
10. Sattarov M.«O'zbek udumlari» (Millatning kenja bo'g'iniga). T. «Fan». 1994 y. 223-bet.
11. Xoshimov K. «O'zbek pedagogikasi antalogiyasi». Toshkent 1995
12. Curriculum, cultural traditions and pedagogy: understanding the work of teachers in england, France and Germany (2012).

13. WWW.pfh.
de/fileadmin/Content/PDF/forschungspapier/the-stateand-islam-in-central-asia-wolters.pdf.

14.

Mavzuga oid tayanch soʻzlar:

National pedagogi- Notsionalnaya pedagogika-Xalq pedagogikasi. Xalqning boy taʼlim- tarbiya borasidagi tajribalari, mutafakkirlarning ilgʻor pedagogik gʻoyalari hamda diniy manbalar taʼlim-tarbiya borasidagi gʻoyalarini qamrab oladi.

yeducation- Vospitaniye-Tarbiya. Maʼnaviy manbalar va hozirgi zamon talablari va ehtiyojlarini nazarda tutgan holda oʻqituvchining oʻquvchi bilan aniq bir maqsadga qaratilgan oʻzaro ommaviy va nazariy muloqotidir.

A cultural and yeducational-Kulturno-vospitatelnoʻy-Madaniytarbiyaviy. Avlodlar tomonidan yaratilgan amaliy tajriba, axloqʻiy, ilmiy, tafakkuriy, diniy va ruxiy qarashlar, xalq madaniyati va ijodi kabi moddiy va maʼnaviy boyliklarni yoshlar ongiga singdirish.

Moral-Moralnoʻy-axloqiy-jamiyatda qabul qilingan jamoatchilik fikri bilan maʼqullangan jarayon

Mustaqil ish uchun mavzular:

1. Bola tarbiyasiga ijodiy sifatlarni singdirish.
- 2.Xalq pedagogikasida ijodiy sifatlarni shakllantirish masalalari.
- 3.Ijodiy sifatlarni shakllantirishga doir xalq tajribalaridan didaktik jarayonda foydalanish.

Nazorat savollari:

1. SHarq mutafakkirlarining boy merosi haqidagi fikringiz.
2. Mutafakkirlarning ilgʻor pedagogik fikrlari haqida tushunchangiz.
3. Xalq pedagogikasida hadis ilmi va uning ahamiyati.
4. Ibn Sino tarbiya haqida.

XALQ PEDAGOGIKASI MANBALARIDA USTOZ- OʻQITUVCHI KASBINING ULUGʻLANISHI

Reja:

1. Xalq pedagogikasi manbalarida ustoz-shogird munosabatlarining ifodalanishi.
2. Yoshlarda imon-eʼtiqod tarbiyasini shakllantirish yoʻullari.
3. Iymon-eʼtiqod tarbiyasini tarkib toptirishda xalq ogʻzaki ijodi, Qurʻon va Hadislarning tutgan urni.
4. YOshlarda imon-eʼtiqodni tarkib toptirish – davr talabi. (Birinchi Prezident I.A.Karimov asarlari maʼruzalari asosida).

Tayanch iboralar: imon, eʼtiqod, sabrlilik, qanoat, urf-odat, anʼana.

Iymon – bu Ollohning borligiga, uning sifatlariga, paygambarlariga, kiyomat kuniga, yaxshilik va yomonlik. Olloh subxonaxu va taoloning oʻzidan boʻlishiga a dinda kursatilgan narsalarning majmuasiga ishonish demakdir. Iymon arabcha soʻz boʻlib, Ishonch maʼnosini bildiradi. Iymonlik kishining mumin deyishadi.

Moʻmin, yaʼni imon keltirgan, ishongan odam.

Iymon – qalbning duri boʻlib, kishini eʼtiqodli, yaxshilikka, ezgulikka, halol va pok boʻlishga undaydi. Olloh taologa keltirilgan imon moʻminni har qanday dushat va kulfatdan saqlovchi kuchdir. Paygʻambarimiz insonlar kalbidan bezovtalikni ketkazish, uning dunyoviy ehtiyojlariga qul boʻlmasligi, hayoti davomida oʻtkinchi istaklar va xatarlar taʼsirida qolmasliklari uchun ular diliga iymonni joylashga uz hayotlarini baxsh yetdilar.

Rasululloh s.a. hazrati Abbos ogʻillariga shunday nasihat qilgan edilar:

«Ey farzand Ollohni yodda tutsang, u seni unutmaydi biror narsani suramokchi boʻlsang xudodan sura, undan madad kut. Bilginki, boy bergan narsang kulingga kytmaydi, muftalo boʻlgan narsang seni chetlab utaolmaydi». Imonli boʻlgan musulmon kuyidagilarni bilib qoʻyishi lozim. Imon keltirish nima?

Oloh taologa imon insonni jismoniy va akliy kullikdan ozod etar ekan, uni marifatli kasb va xunarda mohir bo'lishga undaydi.

Imon taqozosi bilan hayot kechirgan ajdodlarimizdan jahon ahli ilm-u hunar o'rgananligiga butun tarix guvohdir.

Hazrati Ali shunday degan edilar:

«Mening besh pandimga quloq soling: har biringiz xudodan o'zganidan umid qilmang.

2. gunohdan boshqa narsadan qurqmag.

3-4. bilmagan narsani o'rganishdan va bilmagan narsani suraganda bilmayman deyishdan uyalmang.

5. Sabrli bo'ling. Boshning tanada tutgan urni qanday bo'lsa, sabrning imonda tutgan urni shundaydir.

Boshsiz tana bo'lmaganidek, sabrsiz imon ham bo'lmas. Haqiqiy olim kimligini sizlarga aytadigan bo'lsam: insonlarga gunolarni bezab kursatmaydi. Oloh taolo makridan saklanishga kafolat bermaydi va Oloh taolo marhamatidan ularni noumid kilmaydi».

Al-Buxoriy uz Hadislarida o'z qo'shnisiga ozor bermagan, mexmonni hurmat qilgan, yaxshi suzlardan suzlagan yoki jim utirgan kishining oxirati imonli bo'lishligini kursatib:

«Iymon oltmish tub'alardan iborat bo'lib, ularning eng afzali. «Lai loha illollohu» kalimasi bo'lsa, eng akllisi odamlarga ozr beoadigan narsalarni yuldan chetga chikarib tashlashdir. Xay ham imon shochalaridan biridir» — deb ta'kidlaydilar.

A.Navoiy imonli odam o'zi to'qu qo'shnimini och bo'lishiga chiday olmasligi xususida so'zlab:

Anga dogi kerak yetursa nasib, Xoxida gar kulochu xohi ummoch deyilar

Och va muxtojlar bilan dasturxonida borini baam kurmok bu diyonat va saxovat. Saxiy ximmatli va marhamatli inson fakiru kambagal xonodoniga uz xadya va yexsonini olib Kirishi imonli kishiga xosdir. Ajdodlarimiz uzlarining ishlarini imon, diyonatga asoslanib olib borganlar.

Ulug bobomiz Amir Temur ham «dalat ishlarining 9 ulushi kengash, tadbir va mashvarat kolgan bir ulushi esa kiliya Bilan bajo keltirilur» — deb sharq odatlarining o'ziga xos xususiyatlarini jahonga taratgan edilar.

Iymonli kishilarning kalbi tinik a begubor bo'lishi bilan birga, ma'rifatparardir.

Iymonli kishi akl-zakovat soxibibo'lishi bilan birga insoniy, ijtimoiy muammolarni xal qilishda faol ishtirok yetadi. Birovga iyonat kilmaydi. Imonli bo'lish odamni tanlagan yuli, goyasi.

Kimki shu yuldan kurashsa, uz goyasiga sodik, imonli odam bo'ladi. Imonli bo'lish uz xalqiga va uning yaxshi an'alariga hurmat bilan qarashadi.

Iymon – bu or-nomus, ijdon, sadokat, burch kayui axloqiy tushunchalarni ifodalaydi. YUrtimiz ozodligi, or-nomus va inson qadr-qimmatini yulida kurbon bo'lgan F.Xo'jayev, A.Ikromov, Usmon Nosir, Clo'lpon, A.Qodiriylar chinakam imonli, insofli, vijdonli odamlar bo'lishgan.

Ularning o'z xalqiga bo'lgan sodikligi, sadokati uzlari tanlagan yuldan kaytara olmadi. Mansab, pul uchun milliy an'annani oyok osti qilish imonga shak keltirishdir. Iymonli kishi shunday saxovatliki, uning yo'zidan nur yogilib turadi. Bu nur kishilarni o'ziga sexrlab kuyadi. Ziyu, nur fikr tovlanib to'rgan bunday imonli odamlar bor bo'lsin.

Iymonning xususiyatlari haqida «Arastuning Iskandarga nasixati» da kuyidagicha kursatilagan: «Takadorlik imon vositasida kamol topadi. Imon esa fikru andisha soyasida hosil bo'ladi. Bu dunyo haqida o'zing bir fikr qilib kursang, uni ulug'lash maksadida narigi dunyoni xor tutmogini noloyik ish ekanligini tushunasan. Zero bu dunyo ranju balo xonasi, turumsiz muvakkat manzildir».

Iymon- e'tiqod susaygan joyda yolgonchilik, kalloplik razolat va kaboxat tantana qiladi.

Jamiyatni manna shunday illatlardan saklash va tozalash uchun avvalo yoshlarda e'tiqodni mustahkamlash shart. CHunki e'tiqodsiz, imonsiz kishidan xar qanday yovuzlikni kutish mumkin. Imon-e'tikod esa bolalikdan tarkib toptiriladi. Bu soxada xalqmiz boy ijodiy tajribasi va an'anaga ega. Masalan yolgon gapirmaslik, haromdan hazar qilish, chakimchilik, giybitdan o'zini tiyish,

omonatga xiyonat qilmaslik, tuxmat qilishdan qo'rkish, hatto dushmanga ham yomonlikni ravo kurishdan saklanish kabi fazilatlarini tarkib toptirish yoshlarni imon-e'tikodli qilib tarbiyalashga zamin yaratadi.

Anna shunday fazilatlariga yeag bo'lgan yoshlar yuksak ma'naiyatli, dunyoqarashining kalbi boy, oilasiga, do'stlariga oqibatli, xalqi va ataniga sadokatli, imoni but e'tiqodi mustahkam kishilar bo'lib etishadi. Kelajagimizni

O'zbekiston kelajagini anna shunday yoshlar yaratadi. Ana ixlos, ana e'tiqod!

Aynan shunday ixos, e'tiqodni yoshlarda tarkib toptirishimiz kerak.

Biz shundagani komil ishonch Bilan kelajagimiz ishonchli kullarda deb ayta olamiz. SHunday yoshlarni tarbiyalagan xalq ulmaydi. Nomi o'lmaydi.

Birinchi Prezidentimiz I.A.Karimov ham «O'zbekiston kelajagi buyuk davlat», — degan bashoratida ana shu yoshlarni nazarda tutib aytgan edi. Bunday yoshlarni tarbiyalash biz murabbiylar zimmasiga kata ma'suliyat yuklaydi. Biz murabbiylar manna shu ma'suliyatli vazifani bajarishda xalqimizning asriy an'alariga tayanib ish kurishimiz lozim. Darslarda tarbiyaiy ishlar jarayonida buyuk allomalarning, bobokalonlarimizning hayotini yoshlarga ibrat iklib kursatishimiz kerak.

Masalan: A.Yassaviy haqida manna bu hikoyatni aysa bo'ladi. YOsh Ahmad maktabda o'qib yo'rganida bir kuni domlasi bolalarga «Ertaga hammangiz bittadan tovukni bismil qilib keling. Lekin buni xech kim kurmasin», — deb topshirik beradi. ertasiga hamma topshirikni bajarib keladi. YOLgizgina Ahmadgina topshirikni bajarmaganligini aytadi. Domlasi sababini suraganda «Kayerga yashirinsam ham tepamda xudo kurib turaverdi. Ilojini topolmadim», — deydi.

Buning uchun biz ularda ilos, e'tiqodga ehtiyoj uygotishimiz kerak.

Masalan, Mashrabning hayotiga taullukli kuyidagi lavxani kuraylik. Mashrab onasi kornida ekanligida, ona bozorda bakollik dukoni yonidan utib ketayotganida yerdan bir shingil uzumni olib artib yeydi. SHunda kornidan: «Ona egan uzumning xakkini

tulamasang, hoziroq qorningdan g'oyib bo'laman» — degan ovozi keladi. Ona shoshib qoladi va pul berib, baqqolni rozi qiladi. Mana shu rivoyatni aytib berish ham yoshlarni halollikka, birovning haqqiga xiyonat qilmaslikka o'rgatadi.

Yoki Jaloliddin Manguberdining CHingizxon bilan bo'lgan sunggi xal kiluvchi jangini yeslaylik. U bu jangda dushmanga taslim bo'lib, tirik kolishdan kura mardlaracha ulishni afzal biladi. Uz e'tiqodiga sodik koladi. Hatto CHingizxon ham unga dushmanga xavas va xayrat Bilan karaydi. Koshki, shu yigit mening uglim bo'lsa edi, deb orzu qiladi. Uning bu jasoratini yoshlarga xar kansa urnak qilib kursatsak arziydi.

YOki Said Ahmadning «Ufk» romanida Ikromjon vatanga sadokatini yakayu yolgiz ugliga bo'lgan muxabbatdan ham yukori kuyadi.

YOki O.YOkuboning «Diyonat» romanidagi Normurod SHomurodovni diyonatning imon-e'tikodning buyuk timsoli desak bo'ladi. Uning ilm-fanga ixlosi, hurmati shu darjadaki, fanga bo'lgan sadokatiga hatto karindoshlik rishtalari ham tuskinlik kilaolmaydi. Ana shunaka misollar bilan yoshlar shuuriga, kalbiga kirib borish kerak. Ana shundagina kuzlangan maksadga erishsa bo'ladi, ana shundagina yoshlarda imon-e'tikod tushunchalarini tarkib toptirishga zamin yaratiladi. Zero, imonsiz, ye'tikolsiz odamlar adolatli tuzumni kuraolmaydi. SHuning uchun diyonatni, e'tiqodni shakllantirishda darsda, darsdan tashqari tarbiyaviy ishlar jarayonida barcha tarbiya vositalaridan urinli foydalanish imkoniyatlarini ishga solish kerak. Xakikiy muvaffikiyatning kaliti ana shunda.

Adabiyotlar ro'yxati:

1. Karimov I.A.Barkamol avlod orzusi / Tuzuvchilar SH.Qurbonov, H.Saidov, R.Ahliddinov. Nashr uchun mas'ul: T.Risqiyev. – Toshkent: SHarq NMK Bosh tahririyati, 1999.
2. Karimov. I.A. Barkamol avlod – O'zbekiston taraqqiyotining poydevori. – Toshkent: O'zbekiston, 1997.
3. Ajdodlar o'giti, hikmatlar, hikoyalar, tamoyillar. T. 1991 y.

4. Akromov B. Mehmon yigit ziynati // Sog'lom avlod uchun .- 2009.-N8.

5. Bekmurodov M. Qarindoshlik nikoh, va oila // Sog'lom avlod uchun .2009.-N1.-

6. Bobomirzayev X. «Xalq og'zaki ijodi va uning ta'lim-tarbiyadagi samarasi». T. «O'qituvchi». 1996 y. 173-bet.

7. Volkov G. N., Baubekova G. D. «Etnopedagogika» Toshkent 2000 y.

8. Mutalipova M. "Xalq pedagogikasi" T. "Bayoz". 2013y.

9. Musurmonova O. «O'qituvchilarning ma'naviy madaniyatini shakllantirish» T. «Fan» 1993 y. 105-bet.

10. Ro'ziyeva D., Usmonboyeva M., Holiqova Z. Interfaol ta'lim metodlari:

mohiyati va qo'llanilishi / Met.qo'll. – Toshkent: Nizomiy nomidagi Toshkent davlat pedagogika universiteti, 2013.

11. Sattarov M.«O'zbek udumlari» (Millatning kenja bo'g'iniga). T. «Fan». 1994 y. 223-bet.

12. Xoshimov K. «O'zbek pedagogikasi antologiyasi». Toshkent 1995

13. Curriculum, cultural traditions and pedagogy: understanding the work of teachers in england, France and Germany (2012).

14. WWW.pfh.
de/fileadmin/Content/PDF/forschungspapierere/the-stateand-islam-in-central-asia-wolters.pdf.

Mavzuga oid tayanch so'zlar:

Physical training-fizicheskiye vospitaniye-jismoniy tarbiya-insonning barcha tabiiy qobiliyatlarini chiniqtirib, yuksaltirib boruvchi jarayon.

Labour training- Trudovoye vospitaniye-Mehnat tarbiyasi-tarbiyaning muhim turi, shaxsni shakllantirishning zarur shartlaridan biri bo'lgan pedagogik jarayon.

Moral-Moralno'y-axloqiy-jamiyatda qabul qilingan jamoatchilik fikri bilan ma'qullangan jarayon.

Legacy-Naslediye-Meros-intellektual sohada o'tmishdagi ajdodlarimizdan avlodan-avlodga o'tib kelayotgan aqliy faoliyat natijalari.

Anciyent-drevniy-qadimgi- yeramizdan avvalgi va tarixiy davrlar.

Legend-Legenda-Afsona- arabcha so'z bo'lib, sarguzasht, sehr-jodu va uydirmaga asoslangan hikoya ma'nosini anglatadi.

Tale-Skazka-Ertak-qadimgi turkcha "Etuk" (M. Qoshg'ariy)so'zidan olingan bo'lib, biror voqeani og'zaki so'zlash ma'nosini anglatadi.

Proverd- Poslovitsa-"Maqol"- atamasi arabcha "kavlun" – gapirmoq, aytmoq so'zlaridan olingan bo'lib, ommaning muayyan voqea-hodisalar, voqelik haqidagi lo'nda xulo salarini ifodalaydi.

Nazorat savollari:

1. Xalq pedagogikasida imon-e'tikodni shakllantirish yullarini ayting?

2. Diniy ta'lumot imon-e'tikodni shakllantirish vosita sifatida?

3. Xalq ogzaki ijodi- imon-e'tikodni shakllantirish manbadur.

Mustaqil ish uchun mavzular

1. Xalq pedagogikasi manbalarida ustoz-shogird munosabatlarining ifodalanishi.

2. YOshlarda imon-e'tikod tarbiyasini shakllantirish yullari.

3. Imon-e'tikod tarbiyasini tarkib toptirishda xalq ogzaki ijodi, Qur'on va Hadislarning tutgan urni.

4. YOshlarda imon-e'tikodni tarkib toptirish – davr talabi.

XALQ TARBIYA NAZARIYASIDA TABIATNI MUHOFAZA QILISH VA SOG'LOM TURMUSH MASALALARI

Reja:

1. Xalq pedogogikasida guzallikning, tabiatning ardoklanishi.
2. Xalqning uy hayvonlariga, usimlik dunyosiga bo'lgan munosabati.
3. Xalq pedogogikasi tabiat guzalligi, inson guzalligi, insonlarning o'zaro munosabat madaniyati tugrisida.
4. Odob – axloq, kiyinish – ovqatlanish, mexmonlik va mezbonlik madaniyati.
5. Xalq amaliy san'ati, ularning guzallik xissini tarbiyalashdagi urni.
6. Xalq kuy va qo'shiqlarining inson ma'naviyatini, ruxiyatini boyitishda ahamiyati.

O'zbek xalqi azaldan guzallikning, tabiatning xakikiy shaydosi bo'lgan, uni e'zozlagan va ardoklagan. Xar qanday guzallikdan zavklangan, guzallik yaratishga intilgan.

Bolalarda guzallik tugrisidagi tushunchalar ularni urab to'rgan tevarak atrofdagi turmush ayilari: kiyim – kechak, uyinchoklar, oila a'zolarining o'zaro madaniy samimiy munosabatlari, saranjom xoali, gulzor: san'at asarlari musika, ashula, rasm asosida tartib toptiriladi. Oila guzallikning birinchi maktabi, oila a'zolarining o'zaro munosabati, uyning jixozlari, usha narsalarning uygunligi, tartibli joylashtirilishi, saranjom – sarishtalikning bolaning guzallikka munosabatini tarbiyalaydi.

M: «O'tkan kunlar» romanida YUusufbek xoji yoki Mirzakarim kutidor joilasi, ularning o'zaro munosabatlari, YUusufbek xojining Kumushbibi va Zaynabga bergan nasixatlari, Kumushbibining onasi Oftoboyga yozgan maktublari..... Ulim oldidan Kumushbibining kaynotasidan uyalishi. Bo'lar hammasi kishilar urtasidagi munosabat guzalligi so'zlashish madaniyatini kuraylik. yeri xotiniga «begim» yoki Xotin yeriga ....

M-n «YUlduzli tunlar» romanida Bobur onasiga, onasi shox ugliga «amirzodam» deb, Xonzoda begim ukasiga «amirzodam» deb murojaat qilishadi. Suzlayotgan kishi o'zini «fakir», «kamina»

deb, uzgalarga «mavlon» deb murojaat qilishgan. Vodiylıklar hatto uz bolasiga ham «Siz» deb murojaat qilgan. Kiyinish buyicha ham o'zbek xalqi o'ziga xos udimga, rasm – rusumga rioya qiladi. O'ziga xos kiyinish madaniyatiga ega. M: Tuyga, mexmonga, ishga borganda kiyiladigan kiyimlar, ozoda kiyiladigan kiyimlar.

Mexmon kutish madaniyati: Uy, xovli joylar tozalangan, yangi kurpachalar tushalib, yangi yostiklar kuyilgan, yangi dasturxonlar yozilgan, chiroyli idishlar ishlatilgan, toza sochik berib, kuliga suv kuyilgan. Mexmonning hurmatini joyiga kuyib, u uchun hamma kulayliklar yaratilgan. Mexmon ham o'zini kamtar, sipo tutgan. Mezbon mexmonga tavozich bilan kul kovushtirib, uta iltifotli bo'lgan. Mexmon kutganda hatto mezbon ham yaxshi kiyinib olgan. Mexmon oldida bolalarni urushmagan, ovozini kutarmagan, odob doirasidan chikmagan. YOsh kelinlar urnidan turib, kulini kuksiga kuyib sal yegilib choy uzatishgan. Mexmonga borganda suklik, ochkuzlik, beodoblik kilmay, o'zini uta sipo tutishgan, ovkatlanish koidaloriga rioya qilishgan. Bo'lar hammasi muloqot, o'zini tutish, ovkatlanish madaniyati, ya'ni guzalligidir. Anna shu guzallikdan xalqimiz zavklangan. SHu zavk bilan kelin tanlashgan, kuda – anda bo'lishgan.

Ovqatlanishda yoshi kattalar boshlashgan, dasturxon atrofida ham yoshiga, mavkeiga karab utirishgan. Gapirganda ham yoshlar kattalarni gapini bo'lishmagan, lukma tanlamey, jim turib, navbat kutishgan. SHuning uchun ham dono xalqimiz:

Xusn tuyda kerak, akl kunda kerak deyishgan. YOki: Suz chimildik, akl kelindir.

Bu xakda sharq mutafakkirlarining fikrlari ham goyat ibratlidir.

Masalan: Ibn Sino: YAxshi va yomon xulqning hammasi sharoit, tarbiya, odatlanish, natijasija vujudga keladi. Ochkuzlik, yaxshi ovkat, ichkilik, xotin xalatga berilishdan o'zini tutish **iffat** sanaladi.

Kishini kabik va bemaza ishlarga kadam kuyishdan tutib turadigan va uni yaxshi ishlarga yullashiga **xayo** deyiladi.

YOdam berishning guzalligi undan kishining kasallik topishida kurinadi.

Xulqlarning barchasi uz tabiati bilan guzal, yomon xulq atvorlarga esa keyin erishilgan bo'ladi. Guzal xulq atvorlar odatlanishdan yuzaga keladi.

Maxmud Koshgoriy: Uglim, senga meros qilib, yezgu xulq, odobni koldiraman deydi.

Bahouddin Nakshbandiy: Kam englar, ocharchilik kurmasdan boy — badavlat yashaysizlar, kam uxlanglar mukammalliklarga erishasizlar, kam gapiringlar dono bo'lasizlar. YOki xofiz SHeroziy guzallikka shu darajada oshifta bo'ladiki, u:

Agar ul SHeroz guzali, kunglingni ololsa,

Kora xoliga baxsi yetgum Samarkandu Buxoroni.

Guzal xislarni tarbiyalashning eng muhim vositasi tabiatdir.

M: X.Olimjon:

CHiroylidir, guyo yoki kelin, Ikki daryo yuvar kokilin. **YOki:**

Tog'lardagi kip-kizil lola, Guyo bo'lib yokut piyola...

Guzallikka zavklanishga urgatishda san'at va uning turlari, rasm, musika va ashula, badiiy adabiyotning ruli kattadir.

Ekologik tarbiya deganda esa ukuvchilarga berilishi lozim bo'lgan tabiat bilan inson orasidagi munosabatlarni ifodalovchi bilimlar tizimi tushuniladi. ekologik tarbiya esa insonning atrof – muhitga nisbatan munosabatini tarbiyalashdir. ekologik

Ekologik ta'lim — tarbiyadan bosh maksad yosh avlodda atrof – muhit, uning muommolariga ongli munosabatni shakllantirish.

Ekologik tarbiyalash jarayonida yoshlar tabiat boyliklarini tejab – tergashga, tabiatni muxofaza qilishga urgatila boriladi.

Ekologik tarbiya oiladan boshlanadi. ekologik dunyo qarashning shakllanish negizi oila tarbiyasiga bog'liqdir.

Ajdodlarimiz bolalarga atrof – muhitga hurmat, bodonchilik va kukalamzorlashtirish hissini sabot bilan singdirishgan.

Masalan: atrofni ifloslantirmaslik uchun axlatlarni alohida chukurlarga tashlash, xojatxonalarini arik, soy, bo'lok suvlaridan uzokrok joyda kovlash, yongin chikmaslik chorasini kurish, kukarib to'rgan daraxtni kesmaslik, nixollarni sindirib paymon kilmaslik, qushlarning uyasini buzmaslik kabi odatlar shakllantirilgan.

Oila davrasida farzandlarga «Suvga tuflama, uni iflos kilma, chunki barcha jonivorlar uni ichib bahra oladi».

Gullab to'rgan mevani daraxtlarning shoxini sindirma, u meva beradi, uni o'zing yeysan, «Pishib yetilmagan uzumni uzma, agar uzsang kata gunoh shu bo'ladi, chunki unda axli muminning nasibasi bor.» deb pand – nasixatlar qilganlar.

Hozir ekologik tarbiya saviyasi past. Mollarni yekinzorlarda (bog'larda) bokishadi. Utmishda xalqimiz karamogidagi hayvonlarga maxsus podachi saklagan, yoki navbat bilan bokishgan.

Oilaviy dam olishga chikishganda daraxtlarga, usimliklarga, hayvonlarga zarar keltirilmagan. YOshlarni ekologik tarbiyalashda milliy anana va udumlarni kayta ishlashga kata e'tibor berilmokda.

Bolalarni ekologik tarbiyalashda xalq ogzaki ijodining ta'siri katta. Xalq ertaklarida bolalar ajdodlarimizning ekologik xatolari nimalardan iborat ekanligini, ularning ibratli ishlarini o'rganadilar. Ukuvchilarga aytiladigan ertaklarda hayvonlar va usimliklarning xususiyatlari, ularning tabiatdagi urni ochib beriladi. Hayvon va usimliklarga bo'lgan notugri munosabat natijasida juda noyob hayvon va usimliklarning nomlari «Kizil kitob» ga kiritilgan. Kurikxonalar ochilgan.

Milliy tarbiyamizda turt narsa: yer, suv, tuprok, xavo muqaddas narsa hisoblangan. Xalqimiz juda qadim zamonlardan suvga yetiket kuyishgan. Xar tomchi suvni kadrlab bog – roglar yaratishgan.

Hadisda ham ekologik tarbiyaga alohida yetibor berishgan.

Masalan: Soyasidan xalq foydalanib to'rgan daraxtni kesib yuborgan odamni tangri duzaxga maxkum yetur. «Dexkonchilik bilan shugullaninglar, dexkonchilik muborak kasbdir. Unda kurikchilarni kupaytiringlar». «Kaysi bir musulmon yekin yeksa yoki biror daraxt utkazsa, sung uning mevasidan qush yoki hayvon esa, uning yekiniidan yeqilgan xar biridan unga saadaka savobi yoziladi».

Hadis misolida bagri kenglik, jonzodlarni asrash zarurligi goyasi ulug'lanadi.

Ekmak niyatida kulingizda kuchat to'rgan paytda bexosdan kiyomat koyim bo'lishi anik bo'lganida ham ulgursangiz, uni yekib kuyavering. «Kim suv toshkinini tuxtatsa yoki yonginni uchirsa, unga shaxidlik ajri beriladi» kabi Hadislarda ekologiya va tabiat muxofazasiga oid tushunchalar bordir.

Demak, ota — bobolarimiz azal – azaldan tabiatga yuksak mehr va yextirom kursatishgan.

YUrtni obod etishgan, kuchalarni xovlilarni sarishta saklashgan. Xalqimizning tabiatga munosabati ulug kadash, kovun sayli, suv sayli, uzum sayli, hosil bayrami, gul bayrami, navruz bayrami, xirmon kabi bayramlarida ham ifodalangan. Bunday tabiat bayramlari ularning hayot tarzlariga aylanib ketgan.

Respublikamiz mustakillikka erishgandan sung bu diyorni obod etish uning atrof – muhitini ozoda saklash xar bir fukaroning insoniy burchiga aylandi. Obodonchilik va orastalik, pokizalik va tejamkorlik, xush xulqlik va xushmomilalik xar bir inson uchun, pedogoglar va ukuvchilar uchun ham ekologik manaviy mezondir.

Ekologik tarbiya jarayonida ukuvchilar tabiat haqida tushuncha tabiiy muhit, tabiiy omillar haqida tushunchaga ega bo'lishi zarur. Tabiat boyliklaridan tejab kelgan foydalanish, ularni muxofaza qilishni o'rganishlavri zarur. Atrof — muhitni ifloslanishidan saklashlari lozim. Tabiatni kelajak avlodlari uchun tabiiy xolda koldirishga xarakat qilish kerak.

Ukuvchilarni tabiatni muntazam kuzatib borishga, qiziqishga, tabiat himoya qilish uchun kurashishga, uning guzalligini asrab avaylashga urgatish lozim.

Qadimgi muqaddas kitobimiz «Avesto»da yer, suv, zamin, xona, badan kiyim

– kechak, ozik – ovkatlarni toza tutish va ishlashga alohida e'tibor berilgan. Unda guristonlarni shahar va kishloklardan yirokda joylashtirish, uni urab kuyish, murda tekkan libos, yerlarni katron kildirish xususida foydali maslahatlar mavjud. Inson yoki hayvon uligi tushgan soy, arik, xovuz, kuduklarni bir necha katron qilish takidlanadi.

Ut – ulanlar va mevali daraxtlar yeqilgan, suvlari ravon bo'lgan zamin eng yaxshi yerdir. Ayol va farzandlari sarson — sargardon yuradigan yer eng yomon zamindir. Yerni iflos qilgan va uni saklash koidalarini buzgan shaxslar «40 kamchi urush jazosiga» girifton kilingan.

Inson yashayotgan xonada yuvinish va chumilish katian man yetilgan.

«Avesto» da uy jonvorlarini yextiyot qilishga chakirish kuchli.

Adabiyotlar ro'yxati

1. S.S.Bo'latov. O'zbek xalq Amaliy san'ati. Toshkent.Ukituvchi. 1993 yil
2. S.A.Nishonov. Ilm-fan taraqqiyoti, tabiat va inson. Toshkent1984 yil
3. S.A.Nishonov. Tabiatni kuriklash va tabiiy resurslardan unumli foydalanish. Ukuv – uslubiy kullanma. Toshkent 1983 yil.
4. Qur'oni Karim. Hadis. Toshkent1991 yil.
5. Pedogogika tarixidan xrestomatiya. Toshkent 1993 yil.
6. Tuliboyev M. Xalq ma'naviy boyliklaridan foydalanish yullari. Jizzax 1994 yil.

3-mavzuga doir tayanch atamalar:

1. Renaissance- Renessans- Uyg'onish davri- ilm-fan uch yo'nalishda yuksak darajada rivojlangan.

2.National tradition-Natsionalnaya traditsiya- Milliy an'ana – millat hayotining turli sohalarida namoyon bo'ladigan tushunchalar, belgilar, xususiyatlar, faoliyat turlari, odatlar va xislatlarning avloddan-avlodga o'tish hamda meros bo'lib qolish ko'rinishi.

3.Movarounnahr-Maverannaxr-Movaraunnahr--(arab.- daryoning narigi tamoni)-o'rta asrlarda islom mamlakatlarida keng tarqalgan geografik atama.

4. Thinker-Mo'slitel-Mutafakkir- Zamonning genial insoni.

Nazorat savollari:

1. Xalq pedagogikasida tabiatni muxofaza qilish tarbiyasini shakllantiruvchi vositalar?
2. Xalq pedagogikasida yekalogik tarbiyani tarkib toptiruvchi usullar nimalar?
3. Sharq mutafakkirlarining asarlarida tabiatni ardoklash tarbiyaning ifodalanishi.

Mustaqil ish mavzulari

1. Xalq pedogogikasida guzallikning, tabiatning ardoklanishi.
2. Xalqning uy hayvonlariga, usimlik dunyosiga bo'lgan munosabati.
3. Xalq pedogogikasi tabiat guzalligi, inson guzalligi, insonlarning o'zaro munosabat madaniyati tugrisida.
4. Odob – axloq, kiyinish – ovkatlanish, mexmonlik va mezmonlik madaniyati.
5. Xalq amaliy san'ati, ularning guzallik xissini tarbiyalashdagi urni.
6. Xalq kuy va qo'shiqlarining inson ma'naviyatini, ruxiyatini boyitishda ahamiyati.

SEMINAR MASHG'ULOT MATERIALLARI 1-Seminar. Mavzu: XALQ PEDAGOGIKASINING PEDAGOGIKA TIZIMIDAGI O'RNI

Kursning predmeti, obyekti, maqsadi va vazifalari

Reja:

1. Xalq pedagogikasini o'rganishning maqsidi.
2. Milliy pedagogikaning o'ziga xos xususiyatlari.
3. Xalq pedagogikasining vazifalari

Seminar mashg'ulotini olib borish tartibi: Talabalardan ixtiyoriy ravishda kichik guruhlar shakllantiriladi, mavzu buyicha asosiy tushunchalarni javdal va sxemalari shakllantiriladi. Talabalar o'zlari bajargan amallarini individual yoki guruhiy tarzda izohlab, himoya yetadilar.

Seminar mashg'ulotini olib borishda qo'llaniladigan metodlar: "Bumerang", "CHarxpalak", "Venna diagrammasi", "BBB" "FSMU",

"Tushunchalar tahlili".

"Tushunchalar tahlili" metodi:

Tushunchalar	Mazmuni
Milliy pedagogika	
Xalq pedagogikasi	
Milliy g'urur	
Mentalitet	
Ma'naviyat	
Ma'rifat	
Milliy tajriba	
Ma'naviy meros	
Ma'naviy-axloqiy	

Foydalanish uchun adabiyotlar:

1. Karimov I.A. Tarixiy xotirasiz kelajak yo'q. T., "O'zbekiston", 1998.
2. Barkamol avlod orzusi. Tuzuvchilar: SH. Qurbonov va b.. Toshkent, "SHarq", 1998.
3. O'zbekistonning milliy istiqlol mafkurasi. Toshkent, "O'zbekiston", 1993.
- 110 b. 4. Hoshimov K. va b. Pedagogika tarixi. T., "O'qituvchi", 1996.
5. O'rta Osiyoda pedagogik fikr taraqqiyoti tarixidan. Tuzuvchi-mualliflar: M. Xayrullayev va b.. Toshkent, "FAN", 1997.
6. Izmaylov A.E. Narodnaya pedagogika: pedagogicheskiye vozzreniya narodov Sredney Azii i Kazaxstana. Moskva, "Prosvesheniye". 1991.
7. Ubaydullayev S. Pedagogika kursini o'rganishda o'zbek xalq pedagogikasi ashyolaridan foydalanish. Toshkent, "O'qituvchi", 1983.
8. Joyce, B., Calhoun, ye., Hopkins, D «Pedagogy, Teaching Practices» 2004,
9. Pedagogy, Curriculum, Teaching Practices and Teacher yeduction in Developing Countriyes

2-Seminar. Mavzu: Xalq pedagogikasining tarixiy taraqqiyot bosqichlari

Reja:

1. SHarq ilk uyg'onish davri.
2. Al-Xorazmiyning pedagogik qarashlari.
3. Farobiy ta'lim va tarbiyaga oid g'oyalari.
4. Ibn Sino va Beruniyning pedagogik qarashlari.

Seminar mashg'ulotini olib borish tartibi: Talabalardan ixtiyoriy ravishda kichik guruhlar shakllantiriladi, mavzu buyicha asosiy tushunchalarni javdal va sxemalari shakllantiriladi. Talabalar o'zlari bajargan amallarini individual yoki guruhiy tarzda izohlab, himoya yetadilar.

Seminar mashg'ulotini olib borishda qo'llaniladigan metodlar:

"Bumerang", "CHarxpalak", "Venna diagrammasi", "Baxs munozara", "FSMU", "Tushunchalar izohi"

Milliy tarbiyaning tarixiy taraqqiyot bosqichlari.

Foydalanish uchun adabiyotlar:

1. Karimov I.A. Tarixiy xotirasiz kelajak yo'q. T., "O'zbekiston", 1998.
2. Barkamol avlod orzusi. Tuzuvchilar: SH. Qurbonov va b.. Toshkent, "SHarq", 1998.
3. O'zbekistonning milliy istiqlol mafkurasi. Toshkent, "O'zbekiston", 1993.

-110 b.

4. Hoshimov K. va b. Pedagogika tarixi. T., "O'qituvchi", 1996.

5. O'rta Osiyoda pedagogik fikr taraqqiyoti tarixidan. Tuzuvchi-mualliflar: M. Xayrullayev va b.. Toshkent, "FAN", 1997.

6. Izmaylov A.E. Narodnaya pedagogika: pedagogicheskiye vozzreniya narodov Sredney Azii i Kazaxstana. Moskva, "Prosvesheniye". 1991.

7. Ubaydullayev S. Pedagogika kursini o'rganishda o'zbek xalq pedagogikasi ashyolaridan foydalanish. Toshkent, "O'qituvchi", 1983.

8. Joyce, B., Calhoun, ye., Hopkins, D «Pedagogy, Teaching Practices»
2004,

9. Pedagogy, Curriculum, Teaching Practices and Teacher yeduction in Developing Countries

3-Seminar. Mavzu: SHARQDA ILK UYG'ONISH DAVRIDA MOVAROUNNAHR MUTAFAKKIRLARINING TA'LIM-TARBIYA HAQIDAGI QARASHLARI

Reja:

1. SHarq ilk uyg'onish davri.
2. Al-Xorazmiyning pedagogik qarashlari.
3. Farobiy ta'lim va tarbiyaga oid g'oyalari.
4. Ibn Sino va Beruniyning pedagogik qarashlari.

Seminar mashg'ulotini olib borish tartibi: Talabalardan ixtiyoriy ravishda kichik guruhlar shakllantiriladi, mavzu buyicha asosiy tushunchalarni javdal va sxemalari shakllantiriladi. Talabalar o'zlarini bajargan amallarini individual yoki guruhiy tarzda izohlab, himoya yetadilar.

Seminar mashg'ulotini olib borishda qo'llaniladigan metodlar: "Bumerang", "CHarxpalak", "Besh minutlik yesse", "BBB", "FSMU",
"Tushunchalar izohi".

Tushunchalar	Mazmuni
SHarq uyg'onish davri	
Mutafakkir	
Madarris	
Movaraunnahr	
Milliy madaniyat	
Pedagogik g'oyalar	
Pedagogik me'ros	
Ma'naviy rivojlanish	
Ma'naviy-axloqiy qarashlar	
Renesans	

“Besh minutlik yesse”. YOzma topshiriqning ushbu turi talabalarning mavzuga doir o‘z mustaqil fikrlarini ifodalay olishga yordam berish va o‘qituvchiga o‘z tinglovchilari o‘quv materialini bilan tanishganda qaysi jihatlariga ko‘proq e‘tibor berishlari xususida fikrlash imkonini beradi. Aniq qilib aytganda, tinglovchilardan quyidagi ikki topshiriqni bajarish: mazkur mavzu bo‘yicha ular nimalarni o‘rganganliklarini mustaqil bayon etish va ular baribir javobini ololmagan bitta savol berishni so‘raladi.

Foydalanish uchun adabiyotlar:

1. Islom Karimov. “ YUksak ma‘naviyat – yengilmas kuch”. Toshkent. “ Ma‘naviyat” 2008 yil.
- 2.E. YUsupov, F.Ismoilov.“Inson barkamolligi”.Toshkent. “O‘zbekiston” 1990 yil.
3. Komiljon Hoshimov, Safo Ochil. “ O‘zbek pedagogikasi antologiyasi” Toshkent. “ O‘qituvchi” 1995 yil.
4. R. Saidov, N. Xolliyev. “ Inson odobi”. Toshkent. 1988 yil.
5. Hoji Sotimxon Munavvar. “ Odobnoma”. Toshkent. “ Fan” 1992 y.
6. Pedagogy, Curriculum, Teaching Practices and Teacher yeduction in Developing Countries

4-Seminar. Mavzu: XALQ PEDAGOGIKASINING DIDAKTIK IMKONIYATLARINI O‘QUVTARBIYAVIY JARAYONGA TATBIQ ETISH

Reja

1. Xalq pedagogikasida insonning ulug‘lanishi haqidagi didaktik g‘oyalari.
2. Farzand tarbiyasining ijtimoiy ahamiyati haqidagi etnopedagogika fikrlarni pedagogik jarayonga tatbiq etish.
3. Bola tarbiyasining vorisiyligi xususida.
4. Ijobiy axloqiy sifatlarga erishish va salbiy axloqiy sifatlarni bartaraf etish usullarining kursatilishi.

Seminar mashg‘ulotini olib borish tartibi: Talabalardan ixtiyoriy ravishda kichik guruhlar shakllantiriladi, mavzu buyicha asosiy tushunchalarni javdal va sxemalari shakllantiriladi. Talabalar o‘zlari bajargan amallarini individual yoki guruhiy tarzda izohlab, himoya yetadilar.

Seminar mashg‘ulotini olib borishda qo‘llaniladigan metodlar:

“Bumerang”, “CHarxpalak”, “Erkin yozish”, “BBB” , “FSMU”, “Tushunchalar izohi”

“Xalq pedagogikasi fanini o‘rganish nima uchun zarur?” mavzusida erkin yozish topshirig‘i

Topshiriq: “Xalq pedagogikasi fanini o‘rganish nima uchun zarur?” mavzusida besh daqiqa mobaynida o‘z fikrlaringizni daftarga yozing. O‘ylagan fikrlaringizni hech qanday to‘xtovsiz bayon eting.

Erkin yozish ustida ishlashga doir ko‘rsatma:

1. Talabalardan besh daqiqa mobaynida berilgan mavzu bo‘yicha o‘z fikrlarini yozish so‘raladi.
2. Besh daqiqa tugagach, vaqt tuganganligi ma‘lum qilinadi. Biroq bir minut sukut saqlab turiladi. CHunki odatda eng yaxshi fikrlar inson tang holatda qolgan vaziyatda tug‘iladi.
3. Talabalardan ayrimlarining fikrlari tinglanadi. Uch-to‘rt talaba o‘z yozganlarini o‘qib bergach, o‘qituvchi qolgan

talabalardan aytilganlariga o'xshamaydigan fikr kimda bo'lsa bildirishlarini so'raydi.

Foydalanish uchun adabiyotlar:

1. Barkamol avlod orzusi. Tuzuvchi-mualliflar: SH. Qurbonov va b Toshkent "SHarq", 1988.
2. barkamol avlod . O'zbekiston taraqqiyotining poydevori. Toshkent "O'zbekiston", 1997.
3. Hoshimov K H va b. Pedagogika tarixi T "O'qituvchi", 1996.
4. Xasanboyev J. Va b Pedagogika tarixi. T. "O'qituvchi", 1996.
5. O'rta Osiyoda pedagogik fikr taraqqiyoti tarixidan. Tuzuvchi-mualliflar: M. Xayrullayev, N. Hatomov va b. TOShkent. "FAN", 1997.
6. Jumayeva X. Folklor va tarbiya. T. "O'qituvchi", 1980.
7. Mutalipova M.J. Xalq pedagogikasi – T.: Alisher Navoiy nomidagi O'zbekiston milliy kutubxonasi nashriyoti, 2011 y.
8. Joyce, B., Calhoun, ye., Hopkins, D «Pedagogy, Teaching Practices» 2004,
9. Pedagogy, Curriculum, Teaching Practices and Teacher yeducation in Developing Countriyes

5-6-Seminar. Mavzu: Xalq pedagogikasida oila va oilaviy tarbiyaning aks etishi

Reja:

1. Xalq pedagogikasida oila.
2. Oila va unda farzand tarbiyasi.
3. Oilaviy tarbiya metodikasi.
4. Mutafakkirlar oila tarbiyasi haqida.
5. Farzand tarbiyasining ijtimoiy ahamiyati haqidagi etnopedagogik fikrlar.

Seminar mashg'ulotini olib borish tartibi: Talabalardan ixtiyoriy ravishda kichik guruhlar shakllantiriladi, mavzu buyicha asosiy tushunchalarni javdal va sxemalari shakllantiriladi. Talabalar o'zlari bajargan amallarini individual yoki guruhiy tarzda izohlab, himoya yetadilar.

Seminar mashg'ulotini olib borishda qo'llaniladigan metodlar: «Baliq skleti», «CHarxpalak», «BBB » texnologiyasi, «BBB», «FSMU», «Tushunchalar izohi»

«Baliq skleti» chizmasi orqali ishlash to'ldiring

Muhim muammoning yechimini topishga yordam beradi va «Baliq skleti» chizmasi savoli orqali muammo hal qilinadi.

2. Oilaviy tarbiyaning o'ziga xos xususiyatlari.

Demak, Oilaviy tarbiyaning o'ziga xosligi shundaki, u bolalarga ota-onalarning ota-onalik, qon-qarindoshlik xislatlarini uzatib, shaxsning umumiy va xissey rivojlanishnigina ta'minlab qolmay, balki shaxsning mavjud imkoniyatlarini va axloqiy kamolotini o'stiradi.

Xalq pedagogikasida asosiy e'tibor oila tarbiyasida ota-onalarning, ustozmurabbiylarning faol darajasiga qaratilgan.

Bola tarbiyasi oilaning insonni bunyod yetuvchi tabiiy va ijtimoiy mohiyati bilan uzviy bog'liqdir.

«BBB» texnologiyasi

Muhim muammoning yechimini topishga yordam beradi va ta'limda grafik organayzerlardan foydalanishning ahamiyati nimadan iborat? savoli orqali muammo hal qilinadi.

«B.B.B»

	Bilaman	Bilib oldim	Bilishni xoxlayman

F – fikringizni bayon eting

S – fikringiz bayoniga sabab ko'rsating
Jadvalni

M – ko'rsatgan sababingizni isbotlovchi dalil keltiring

U – fikringizni umumlashtiring

Foydalanish uchun adabiyotlar:

1. Barkamol avlod orzusi. Tuzuvchi-mualliflar: SH. Qurbonov va b Toshkent "SHarq", 1988.
2. barkamol avlod . O'zbekiston taraqqiyotining poydevori. Toshkent "O'zbekiston", 1997.
3. Hoshimov K H va b. Pedagogika tarixi T "O'qituvchi", 1996.
4. Xasanboyev J. Va b Pedagogika tarixi. T. "O'qituvchi", 1996.
5. O'rta Osiyoda pedagogik fikr taraqqiyoti tarixidan. Tuzuvchi-mualliflar: M. Xayrullayev, N. Hatomov va b. TOshkent. "FAN", 1997.
6. Jumayeva X. Folklar va tarbiya. T. "O'qituvchi", 1980.
7. Mutalipova M.J. Xalq pedagogikasi – T.: Alisher Navoiy nomidagi O'zbekiston milliy kutubxonasi nashriyoti, 2011 y.
8. Joyce, B., Calhoun, ye., Hopkins, D «Pedagogy, Teaching Practices» 2004,
9. Pedagogy, Curriculum, Teaching Practices and Teacher yeduction in Developing Countries

**7-8-Seminar. Mavzu: XALQ PEDAGOGIKASIDA
YOSHLARNI TARBIYALASHNING METOD, USUL VA
VOSITALARI**

Reja:

1. O'zbek xalq pedagogikasida tarbiya metodlari.
2. Namuna va ibrat ko'rsatish metodlari.
3. Rag'bat va jazolash metodlari.
4. Etnopedagogik manbalarda o'z-o'zini tarbiyalash metodlari.

Seminar mashg'ulotini olib borish tartibi: Talabalardan ixtiyoriy ravishda kichik guruhlar shakllantiriladi, mavzu buyicha asosiy tushunchalarni javdal va sxemalari shakllantiriladi. Talabalar o'zlari bajargan amallarini individual yoki guruhiy tarzda izohlab, himoya yetadilar.

Seminar mashg'ulotini olib borishda qo'llaniladigan metodlar:

«Baliq skleti», «CHarxpalak», «Blits so'rov» texnologiyasi, «BBB», «FSMU», «Tushunchalar tahlili».

“Tarbiya metodlari” mavzusida tushunchalar tahlili

1. Ibrat. 2. Namuna. 3. Rag'bat. 4. Jazo.

Topshiriqni bajarishga doir ko'rsatma:

1) chalkashtirilgan holda berilgan tarbiya metodlari bilan tanishib;

2) metodlarni jadvalda ko'rsatilganidek, mfzmunini yozib chiqing.

<i>Ibrat</i>	<i>Namuna</i>	<i>Rag'bat</i>	<i>Jazo</i>

4-ilova

**“Metod”, “tarbiya metodi”, “usul”, “qoida”
tushunchalarining mohiyatini o'zlashtirishga doir blis-so'rov
savollari**

1. Metod deganda nima tushuniladi?
2. Tarbiya metodi tushunchasini qanday izohlash mumkin?
3. “Tarbiya metodlari” va “Tarbiya usullari” tushunchalari bir xil mazmunga egami?
4. Tarbiya usullari deganda nima tushuniladi?
5. Tarbiya metodlarini qo'llashda qandaydir ko'rsatmalarga rioya etish zarurmi?
6. Tarbiya metodlarini qo'llashga doir ko'rsatmalar nima deb ataladi?
7. Xalq pedagogikasida mavjud tarbiya metodlari qaysila?
8. Zamonaviy va xalq pedagogikasi tarbiya metodlari o'rtasidagi farq va o'zaro mushtarak jihatlarni tahlil qiling.
9. Xalq tarbiya jarayonida uning metodlaridan qanday foydalangan?

Foydalanish uchun adabiyotlar:

1. M. Xolmatova «Oilaviy munosabatlar madaniyati va sog'lom avlod tarbiyasi» T. 2000 y.
2. E. YUsupov, Y. YUsupov «Oila – ma'naviyat bo'log'i» T. 2003 y.
3. A. K. Munavvarov «Oila pedagogikasi» T. 1994 y.
4. O'rta Osiyoda pedagogik fikr taraqqiyoti tarixidan. Tuzuvchi-mualliflar: M. Xayrullayev, N. Hatomov va b. TOshkent. “FAN”, 1997.
5. Jumayeva X. Folklor va tarbiya. T. “O'qituvchi”, 1980.
6. Mutalipova M.J. Xalq pedagogikasi – T.: Alisher Navoiy nomidagi O'zbekiston milliy kutubxonasi nashriyoti, 2011 y.
7. Martin, Jay. **The yeducation of John Dewey. (2003).** Columbia University Press

9-Seminar. Mavzu: XALQ PEDAGOGIKASIDA AQLIY VA AXLOQIY TARBIYA MASALALARI

Reja:

1. O'zbek xalqining madaniyati , axloqiy me'yorlari .
2. Xalq pedagogikasida axloqiy tarbiya.
3. Abdulla Avloniyning ta'lim-tarbiyaga oid qarashlari
4. Abdulla Avloniyning «Turkiy guliston yoxud axloq» asarida insoniylik va axloqiy tarbiyaga oid qarashlari

Seminar mashg'ulotini olib borish tartibi: Talabalardan ixtiyoriy ravishda kichik guruhlar shakllantiriladi, mavzu buyicha asosiy tushunchalarni javdal va sxemalari shakllantiriladi. Talabalar o'zlari bajargan amallarini individual yoki guruhiy tarzda izohlab, himoya yetadilar.

Seminar mashg'ulotini olib borishda qo'llaniladigan metodlar:

Talabalarga ijodiy topshiriqlar beriladi.

I. Talabalarga beriladigan topshiriq:

Quyidagi jadvaldan foydalangan holda shaxsingiz misolida o'z-o'zini tarbiyalash dasturini to'zing.

Xarakterimga xos nuqsonlar	Nuqsonlarni bartaraf etish yo'llari	Muddati
1.	1.	1.
2.	2.	2.
3.	3.	3.
4.	4.	4.
5.	5.	5.
...	...	...

II. Talabalarga beriladigan topshiriq:

Turli yoshdagi tarbiyalanuvchilarning yosh va psixologik xususiyatlarini inobatga olgan holda ularda ma'naviy-axloqiy sifatlarni shakllantirishda qo'llaniladigan tarbiya metodlarini jadval yordamida ifodalab, ularning afzalliklarini yoriting.

Turli yoshdagi shaxslar	Maqbo'l tarbiya metodlari	Ularning afzalliklari
Maktabgacha ta'lim yoshidagi bolalar (3 yoshdan 6 (7) yoshgacha bo'lgan bolalar)		
Boshlang'ich sinf o'quvchilari (6 (7) yoshdan 11 (12) yoshgacha bo'lgan bolalar)		
O'smirlar (12 yoshdan 15 yoshgacha bo'lgan o'quvchilar)		
O'spirinlar (15 yoshdan 18 yoshgacha bo'lgan o'quvchilar)		
Yoshlar (18 yoshdan 35 yoshgacha bo'lgan shaxslar)		

III. Talabalarga beriladigan topshiriq:

Muayyan yoshdagi tarbiyalanuvchilarning yosh xususiyatiga oid pedagogikpsixologik tavsifnoma tayyorlang (mazkur topshiriqni bajarish uchun talabalar kichik guruhlariga birlashtiriladilar; har bir guruh muayyan yoshdagi tarbiyalanuvchilarning yosh xususiyatlarini yorituvchi tavsifnomalarni tayyorlaydilar; tavsifnomada tarbiyalanuvchilarning yosh, psixologik va shaxsiy xususiyatlari, ular shaxsini rivojlantirish yo'lida olib boriladigan pedagogik choratadbirlar, qo'llaniladigan metodlarning mohiyati jadvalda yoritiladi), bunda quyidagi jadvaldan foydalaning:

Guruhlar	Turli yoshdagi shaxslar	Psixologik-pedagogik tavsifnoma mazmuni
1guruh	Maktabgacha ta'lim yoshidagi bolalar	
2guruh	Boshlang'ich sinf o'quvchilari	

3guruh	O'smirlar	
4guruh	O'spirinlar	
5guruh	YOshlar	

Psixologik-pedagogik tavsifnomani tayyorlashda talabalar quyidagi andozadan foydalanishlari mumkin:

1. SHaxs to'g'risidagi ma'lumotlar
2. Oilaviy ahvoli.
3. SHaxs xarakterida aks yetuvchi sifatlar
4. SHaxs xarakterida aks yetuvchi salbiy nuqsonlar
5. SHaxsning jamoadagi o'rni va mavqei.
6. Atrofdagilar bilan munosabati.
7. Bilim olishga bo'lgan munosabati.
8. Xulosa (shaxs qiyofasida aks yetadigan ijobiy sifatlarni boyitish va salbiy nuqsonlarni bartaraf etishga yordam beradigan metodlarni taklif qilish).

Foydalanish uchun adabiyotlar:

- 1.M. Xolmatova «Oilaviy munosabatlar madaniyati va sog'lom avlod tarbiyasi» T. 2000 y.
2. E. YUsupov, Y. YUsupov «Oila – ma'naviyat bo'log'i » T. 2003 y.
3. A. K. Munavvarov «Oila pedagogikasi» T. 1994 y.
4. O'rta Osiyoda pedagogik fikr taraqqiyoti tarixidan. Tuzuvchimualliflar: M. Xayrullayev, N. Hatomov va b. TOshkent. "FAN", 1997.
5. Jumayeva X. Folklor va tarbiya. T. "O'qituvchi", 1980.
6. Mutalipova M.J. Xalq pedagogikasi – T.: Alisher Navoiy nomidagi O'zbekiston milliy kutubxonasi nashriyoti, 2011 y.
- 7 Martin, Jay. **The yeducation of John Dewey. (2003).** Columbia University Press

10-Seminar. Mavzu: XALQ PEDAGOGIKASIDA JISMONIY VA MEHNAT TARBIYASI

Reja:

1. Etnopedagogikada jismoniy barkamollikning ijtimoiy ahamiyati haqida.
2. Mehnatning ijtimoiy ahamiyati va mehnatsevarlikning ulug'lanishi.
3. Xayoliy mehnat qurollari va mehnat ahlining e'zozlanishi .

Seminar mashg'ulotini olib borish tartibi: Talabalardan ixtiyoriy ravishda kichik guruhlar shakllantiriladi, mavzu buyicha asosiy tushunchalarni javdal va sxemalari shakllantiriladi. Talabalar o'zlari bajargan amallarini individual yoki guruhiy tarzda izohlab, himoya yetadilar.

Seminar mashg'ulotini olib borishda qo'llaniladigan metodlar:

«Birgalikda o'qiyimiz», "CHarxpalak", «Blits so'rov » texnologiyasi, "BBB", "FSMU", "Tushunchalar tahlili".

«BIRGALIKDA O'QIYMIZ» TEXNIKASI

Birgalikda o'qish: o'quv guruhi kichik guruhlariga bo'linadi. Har bir kichik guruh o'rganilayotgan mavzuning ma'lum bir sohasida yekspert bo'ladi va boshqalarni o'rgatadi.

Har bir guruhning maqsadi boshqa barcha guruhlar ishtirokchilari mavzu savollarini to'la hajmda egallab olishdan iborat.

«Birgalikda o'qiyimiz» texnikasidan foydalangan holda guruhlarda ishni tashkil etish jarayonining to'zilishi

1. Bilim darajasiga qarab 3-5 kishidan iborat bo'lgan har xil turdagi guruhlar to'ziladi.

☒

2. Har bir guruhga *bitta* topshiriq beriladi –umumiy mavzuning bir *qismi*, uning ustida butun o'quv guruhi ish olib boradi hamda tayanchlar – **yekspert varaqlari** – taqdim yetiladi.

☒

3. Har bir guruh ichida umumiy topshiriq taqsimlanadi.

4. Hamma yakka tartibdagi topshiriqni bajaradi.

5. Barcha guruh a'zolarining mini-ma'ruzalari tinglanadi. Umumiy natija (butun yekspert varag'i bo'yicha savollar javobi)ni shakllantiradi va uni taqdimotga tayyorlashadi.

6. Spiker yoki guruh barcha a'zolari birgalikda bajargan ish natijalarini taqdimot etishadi.

Guruhlarda ishlash qoidasi SHerigingizni diqqat bilan tinglang.

Guruh ishlarida o'zaro faol ishtirok eting, berilgan topshiriqlarga mas'uliyat bilan yondashing.

Agar yordam kerak bo'lsa, albatta murojaat qiling.

Agar sizdan yordam so'rashsa, albatta yordam bering.

Guruhlar faoliyatining natijalarini baholashda hamma ishtirok etishi

shart.

Aniq tushunmog'imiz lozim:

- Boshqalarga o'rgatish orqali o'zimiz o'rganamiz;
- Biz bitta kemandamiz: yoki birgalikda so'zib chi qamiz,

yoki birgalikda cho'kib ketamiz.

Guruhlar uchun savollar :

1.«Tarbiyaning zamoni» deganda qanday fikr ilgari surilgan?

2.«Badan tarbiyasi» hamda «fikr tarbiyasi» deganda nima tushuniladi?

3.Axloq tarbiyasi mezonlari deganda nima nazarda tutilgan?

4.Avloniy tomonidan ishlab chiqilgan tarbiya yo'nalishlari va vazifasi qanday ifodalangan?

5.O'zbekiston Prezidenti Islom Karimov Avloniy faoliyatiga qanday baho bergan?

Foydalanish uchun adabiyotlar:

1.M. Xolmatova «Oilaviy munosabatlar madaniyati va sog'lom avlod tarbiyasi» T. 2000 y.

2. E. YUsupov, Y. YUsupov «Oila – ma'naviyat bo'log'i » T. 2003 y.

3. A. K. Munavvarov «Oila pedagogikasi» T. 1994 y.

4. O'rta Osiyoda pedagogik fikr taraqqiyoti tarixidan. Tuzuvchimualliflar: M. Xayrullayev, N. Hatomov va b. T.Oshkent. "FAN", 1997.

5. Jumayeva X. Folklor va tarbiya. T. "O'qituvchi", 1980.

6. Mutalipova M.J. Xalq pedagogikasi – T.: Alisher Navoiy nomidagi O'zbekiston milliy kutubxonasi nashriyoti, 2011 y.

7 Martin, Jay. **The yeducation of John Dewey. (2003).** Columbia University Press

11-Seminar. Mavzu: ETNOPEDOGOGIK MANBALAR TIZIMI

Reja:

1. Etnopedagogika manbalari tizimi va uning xilma – xilligi.
2. Maqollar, topishmoqlar, olqish va qarq'ishlar tizimi.
3. Marosim folklori, qo'shiqlar, dostonlar, og'zaki drama va askiyalar tizimining pedagogik ahamiyati.
4. Afsona, rivoyat, naqlar, ertaklar, latifalar, loflar tizimining pedagogik xususiyatlari.

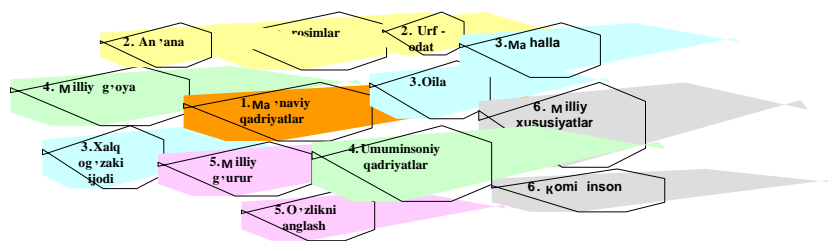
Seminar mashg'ulotini olib borish tartibi: Talabalardan ixtiyoriy ravishda kichik guruhlar shakllantiriladi, mavzu buyicha asosiy tushunchalarni javdal va sxemalari shakllantiriladi. Talabalar o'zlari bajargan amallarini individual yoki guruhiy tarzda izohlab, himoya yetadilar.

Seminar mashg'ulotini olib borishda qo'llaniladigan metodlar:

«Klaster», «CHarxpalak», «Blits so'rov » texnologiyasi, «BBB», «FSMU», «Tushunchalar tahlili».

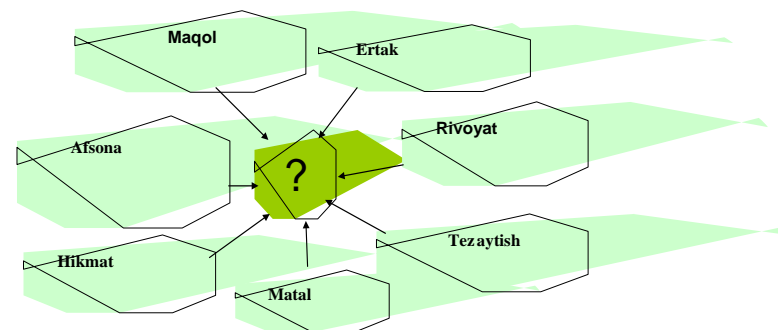
Mashg'ulot yakunida yekranda «Etnopedagogik manbalar» mavzusida to'zilgan Klaster namoyish yetiladi.

Raqamlangan so'zlar asosida to'zilgan klaster

Namunada ko'rsatilganidek «Etnopedagogik manbalar tizimi» mavzusiga oid so'zlar ishtirokida klaster to'zing.

Qayta yesga tushirishga yo'naltirilgan klasster .

Talabalar «Klaster» yuzasidan berilgan topshiriqlarni bajaradilar.

«BBB» texnologiyasi

Muhim muammoning yechimini topishga yordam beradi va ta'limda grafik organayzerlardan foydalanishning ahamiyati nimadan iborat? savoli orqali muammo hal qilinadi.

«B.B.B»

Bilaman	Bilib oldim	Bilishni xoxlayman

Tushunchalar

Mazmuni

Maqol	
Matal	
Afsona	
Rivoyat	
Hikmatlar	
Ertak	
Mavsum qo'shiqlari	
Tez aytish	
Alla	
Lapar	

Foydalanish uchun adabiyotlar:

- 1.M. Xolmatova «Oilaviy munosabatlar madaniyati va sog'lom avlod tarbiyasi» T. 2000 y.
2. E. YUsupov, Y. YUsupov «Oila – ma'naviyat bo'log'i » T. 2003 y.
3. A. K. Munavvarov «Oila pedagogikasi» T. 1994 y.
4. O'rta Osiyoda pedagogik fikr taraqqiyoti tarixidan. Tuzuvchimualliflar: M. Xayrullayev, N. Hatomov va b. TOshkent. "FAN", 1997.
5. Jumayeva X. Folklor va tarbiya. T. "O'qituvchi", 1980.
6. Mutalipova M.J. Xalq pedagogikasi – T.: Alisher Navoiy nomidagi O'zbekiston milliy kutubxonasi nashriyoti, 2011 y.
- 7 Martin, Jay. **The yeducation of John Dewey. (2003).** Columbia University Press

12-Seminar. Mavzu: XALQ PEDAGOGIKASI VA O'ZBEK XALQ OG'ZAKI IJODI

Reja:

1. Xalq pedagogik tushunchalarining yaratilishi va xilma-xilligi.
2. O'zbek xalq pedagogikasida tarbiyaviy g'oyalarning aks etishi.
3. Xalq og'zaki ijodi manbalari tizimi.

Seminar mashg'ulotini olib borish tartibi: Talabalardan ixtiyoriy ravishda kichik guruhlar shakllantiriladi, mavzu buyicha asosiy tushunchalarni javdal va sxemalari shakllantiriladi. Talabalar o'zlari bajargan amallarini individual yoki guruhiy tarzda izohlab, himoya yetadilar.

Seminar mashg'ulotini olib borishda qo'llaniladigan metodlar:

«Baliq skleti», «Charxpalak», «Blits so'rov» texnologiyasi, «BBB», «FSMU», «Tushunchalar tahlili».

«Baliq skleti» chizmasi orqali ishlash to'ldiring

Muhim muammoning yechimini topishga yordam beradi va «Baliq skleti» chizmasi savoli orqali muammo hal qilinadi.

2. Oilaviy tarbiyaning o'ziga xos xususiyatlari.

Xalq shoiri va jamoa tomonidan yaratilib, og'izdan-og'izga, avloddanavlodga o'tib kelgan badiiy asarlar Xalq og'zaki ijodi deyiladi yoki folklor deb yuritiladi. Xalq og'zaki ijodiga qo'yidagi janrlar kiradi: qushiq, matal, topishmoq, afsona, rivoyat, doston, askiya, tez aytish, masal, Alla, yor-yorlar, kelin salomlar va boshqalar.

Muhim muammoning yechimini topishga yordam beradi va ta'limda grafik organayzerlardan foydalanishning ahamiyati nimadan iborat? savoli orqali o hal qilinadi

«BBB» texnologiyasi

«B.B.B»

	Bilaman		Bilib oldim		Bilishni xoxlayman

FSMU texnologiyasi

F – fikringizni bayon eting

S – fikringiz bayoniga sabab ko'rsating
Jadvalni to'ldiring

M – ko'rsatgan sababingizni isbotlovchi dalil keltiring

U – fikringizni umumlashtiring

Foydalanish uchun adabiyotlar:

1. SH.SHomaqsudov «Hikmatnoma» — T «O'zbekiston» 1990 y
2. X.Bobomirzayev «Xalq og'zaki ijodi va uning ta'lim-tarbiyadagi samarasi» — T «O'qituvchi» — 1996 y
3. Hoshimov K.H. va b. Pedagogika tarixi. T., “O'qituvchi”, 2006.
4. Pedagogika tarixidan xrestomatiya. Tuzuvchi-mualliflar: O. Hasanboyeva. Toshkent, “O'qituvchi”, 1993.

5. Jumayeva X. Folklor va tarbiya. Toshkent "O'qituvchi", 1980.
6. O'zbek xalq og'zaki poyetik ijodi. Darslik. Imomov K. va b. tahriri ostida. Toshkent, "O'qituvchi", 1990. -304 b.
7. O'zbek xalq maqollari. YOzib oluvchi va to'plab nashrga tayyorlovchilar: S. Xudoyberganov va b. Toshkent, "G'. G'ulom", 1978. -288 b.
8. Izmaylov A. Narodnaya pedagogika: pedagogicheskiye vozzreniya narodov Sredney Azii i Kazaxstan. Moskva, «Pedagogika», 1990.
9. Hoshimov K. va b.. Pedagogika tarixi. Toshkent, "O'qituvchi", 2005. **13-Seminar**

Mavzu: Xalq og'zaki ijodi xususiyatlari va janrlari. Reja:

1. Xalq og'zaki ijodida odob-axloq haqidagi g'oyalar .
2. Sinf dan tashqari tadbirlarda xalq og'zaki ijodi janrlaridan foydalanish.
3. O'zbek topishmoqlarini matematik ta'limni milliyashtirishda qo'llash.

Seminar mashg'ulotini olib borish tartibi: Talabalardan ixtiyoriy ravishda kichik guruhlar shakllantiriladi, mavzu buyicha asosiy tushunchalarni javdal va sxemalari shakllantiriladi. Talabalar o'zlari bajargan amallarini individual yoki guruhiy tarzda izohlab, himoya yetadilar.

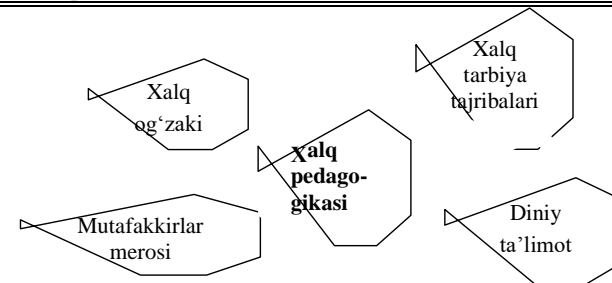
Seminar mashg'ulotini olib borishda qo'llaniladigan metodlar:

- «Klaster», "CHarxpalak", «Blits so'rov » texnologiyasi, "BBB", "FSMU",
- "Tushunchalar tahlili".

Klassik klaster

O'qituvchi mashg'ulotning boshida doskaning markazida mavzuga doir tayanch tushunchani yozadi va talabalardan daftariga mazkur tushunchani yozib, unga doir miyasiga kelgan fikrlarni tarmoqlashni so'raydi. Bir necha minutdan so'ng o'z fikrlarini juftliklarda va so'ngra butun guruh bilan birgalikda muhokama qilishni so'raydi. Masalan:

Muhim muammoning yechimini topishga yordam beradi va ta'limda grafik organayzerlardan foydalanishning ahamiyati nimadan iborat? savoli orqali o hal qilinadi

«BBB » texnologiyasi

muamm

«B.B.B»

Bilaman		Bilib oldim	Bilishni xoxlayman

Foydalanish uchun adabiyotlar:

1. SH.SHomaqsudov « Hikmatnoma» — T «O‘zbekiston» 1990 y
2. X.Bobomirzayev «Xalq og‘zaki ijodi va uning ta‘lim-tarbiyadagi samarasi» — T «O‘qituvchi» — 1996 y
3. Hoshimov K.H. va b. Pedagogika tarixi. T., “O‘qituvchi”, 2006.
4. Pedagogika tarixidan xrestomatiya. Tuzuvchi-mualliflar: O. Hasanboyeva. Toshkent, “O‘qituvchi”, 1993.
5. Jumayeva X. Folklor va tarbiya. Toshkent “O‘qituvchi”, 1980.
6. O‘zbek xalq og‘zaki poyetik ijodi. Darslik. Imomov K. va b. tahriri ostida. Toshkent, “O‘qituvchi”, 1990. -304 b.
7. O‘zbek xalq maqollari. YOzib oluvchi va to‘plab nashrga tayyorlovchilar: S. Xudoyberganov va b. Toshkent, “G‘. G‘ulom”, 1978. -288 b.
8. Izmaylov A. Narodnaya pedagogika: pedagogicheskiye vozzreniya narodov Sredney Azii i Kazaxstan. Moskva, «Pedagogika», 1990.
9. Hoshimov K. va b.. Pedagogika tarixi. Toshkent, ”O‘qituvchi”,2005.

14-15-Seminar.Mavzu: TA’LIM-TARBIYA JARAYONIDA ERTAKLAR,AFSONA, RIVOYAT, HIKMATLAR VA MAQOLLARDAN FOYDALANISH

Reja :

1. O‘zbek xalq maqollarining tarbiyaviy ahamiyati .
2. Xalq maqollarida pand-nasihatni ifodalanishi .
3. Xalq ertaklarining tarbiyaviy mohiyati .

Seminar mashg‘ulotini olib borish tartibi: Talabalardan ixtiyoriy ravishda kichik guruhlar shakllantiriladi, mavzu buyicha asosiy tushunchalarni javdal va sxemalari shakllantiriladi. Talabalar o‘zlari bajargan amallarini individual yoki guruhiy tarzda izohlab,himoya yetadilar.

Seminar mashg‘ulotini olib borishda qo‘llaniladigan metodlar:

«Klaster», “CHarxpalak”, «Blits so‘rov » texnologiyasi, “BBB”, “FSMU”,

“Tushunchalar tahlili”.

T-chizma. T-chizma munozara vaqtida qo‘shaloq javoblar (ha/yo‘q, tarafdor/qarshi) yoki taqqoslash zid javoblarni yozish uchun universal grafik organayzer hisoblanadi. Masalan “Ertaklar, uydirma hikoyalar bola tarbiyasiga salbiy ta’sir ko‘rsatadimi?” matnini “tarafdor va qarshi” tamoyiliga asoslanib o‘qilganidan so‘ng, bir juft o‘quvchi quyida keltirilganidek T-chizmani to‘zishi va besh minutdan keyin, chizmaning chap tomonida besh minut ichida qancha o‘ylab topish mumkin bo‘lgan shuncha sababni yozishi mumkin. So‘ngra besh minut mobaynida ular bu fikrga qarshi iloji boricha ko‘p sababni keltirishlari kerak. Ana shu vaqt oxirida ular yana besh minut mobaynida o‘z T-chizmalarini boshqa juftlik chizmalari bilan taqqoslashlari mumkin.

Ertaklar, uydirma hikoyalar bola tarbiyasiga salbiy ta’siri	Ertaklar, uydirma hikoyalar bola tarbiyasiga ijobiy ta’siri
---	---

--	--

Foydalanish uchun adabiyotlar:

1. Karimov. I.A. Barkamol avlod – O‘zbekiston taraqqiyotining poydevori. – Toshkent: O‘zbekiston, 1997.
2. Ajdodlar o‘giti, hikmatlar, hikoyalar, tamoyillar. T. 1991 y.
3. Akromov B. Mehmon yigit ziynati // Sog‘lom avlod uchun .- 2009.-N8.
4. Bekmurodov M. Qarindoshlik nikoh, va oila // Sog‘lom avlod uchun .- 2009.-N1.-
5. Bobomirzayev X. «Xalq og‘zaki ijodi va uning ta‘lim-tarbiyadagi samarasi». T. «O‘qituvchi». 1996 y. 173-bet.
6. Volkov G. N., Baubekova G. D. «Etnopedagogika» Toshkent 2000 y.
7. Mutalipova M. “Xalq pedagogikasi” T. “Bayoz”. 2013y.
8. Musurmonova O. «O‘qituvchilarning ma‘naviy madaniyatini shakllantirish» T. «Fan» 1993 y. 105-bet.
9. Ro‘ziyeva D., Usmonboyeva M., Holiqova Z. Interfaol ta‘lim metodlari: mohiyati va qo‘llanilishi / Met.qo‘ll. – Toshkent: Nizomiy nomidagi Toshkent davlat pedagogika universiteti, 2013.
10. Sattarov M.«O‘zbek udumlari» (Millatning kenja bo‘g‘iniga). T. «Fan». 1994 y. 223-bet.
11. Xoshimov K. «O‘zbek pedagogikasi antalogiyasi». Toshkent 1995
12. Curriculum, cultural traditions and pedagogy: understanding the work of teachers in england, France and Germany (2012).
13. WWW.pfh. de/fileadmin/Content/PDF/forschungspapierere/the-stateand-islam-in-central-asia-wolters.pdf.

16-Seminar. Mavzu: ALLALARNING TARBIYAVIY AHAMIYATI

Reja:

1. Allalarning vujudga kelishi
2. Allalarning aytilishidagi bosqichlar
3. Allalarning pedagogik ahamiyati.

Seminar mashg‘ulotini olib borish tartibi: Talabalardan ixtiyoriy ravishda kichik guruhlar shakllantiriladi, mavzu buyicha asosiy tushunchalarni javdal va sxemalari shakllantiriladi. Talabalar o‘zlari bajargan amallarini individual yoki guruhiy tarzda izohlab, himoya yetadilar.

Seminar mashg‘ulotini olib borishda qo‘llaniladigan metodlar:

«Klaster», «Charxpalak», «Birgalikda o‘qiymiz» texnologiyasi, «BBB», «FSMU», «Tushunchalar tahlili».

«BIRGALIKDA O‘QIYMIZ» TEXNIKASI

Birgalikda o‘qish: o‘quv guruhi kichik guruhlariga bo‘linadi. Har bir kichik guruh o‘rganilayotgan mavzuning ma‘lum bir sohasida yekspert bo‘ladi va boshqalarni o‘rgatadi.

Har bir guruhning maqsadi boshqa barcha guruhlar ishtirokchilari mavzu savollarini to‘la hajmda egallab olishdan iborat.

«Birgalikda o‘qiymiz» texnikasidan foydalangan holda guruhlarda ishni tashkil etish jarayonining to‘zilishi

1. Bilim darajasiga qarab 3-5 kishidan iborat bo‘lgan har xil turdagi guruhlar to‘ziladi.

☒

2. Har bir guruhga *bitta* topshiriq beriladi – umumiy mavzuning bir *qismi*, uning ustida butun o‘quv guruhi ish olib boradi hamda tayanchlar – **yekspert varaqlari** – taqdim yetiladi.

☒

3. Har bir guruh ichida umumiy topshiriq taqsimlanadi.

☒

4. Hamma *yakka tartibdagi topshiriqni* bajaradi.

2

5. Barcha guruh a'zolarining mini-ma'ruzalari tinglanadi. Umumiy natija (butun yekspert varag'i bo'yicha savollar javobi)ni shakllantiradi va uni taqdimotga tayyorlashadi.

2

6. Spiker yoki guruh barcha a'zolari birgalikda bajargan ish natijalarini taqdimot etishadi.

Guruhlarda ishlash qoidasi SHerigingizni diqqat bilan tinglang.

Guruh ishlarida o'zaro faol ishtirok eting, berilgan topshiriqlarga

mas'uliyat bilan yondashing.

Agar yordam kerak bo'lsa, albatta murojaat qiling.

Agar sizdan yordam so'rashsa, albatta yordam bering.

Guruhlar faoliyatining natijalarini baholashda hamma ishtirok etishi

shart.

Aniq tushunmog'imiz lozim:

- Boshqalarga o'rgatish orqali o'zimiz o'rganamiz;
- Biz bitta kemadamiz: yoki birgalikda so'zib chi qamiz,

yoki birgalikda cho'kib ketamiz.

Guruhlar uchun savollar

1. Allalarning vujudga kelishi haqida nimalarni bilasiz?
2. Allalarda ilgari surilgan g'oyalar?
3. Allalarning tarbiyaviy ahamiyati?

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Karimov. I.A. Barkamol avlod – O'zbekiston taraqqiyotining poydevori. – Toshkent: O'zbekiston, 1997.

2. Ajdodlar o'giti, hikmatlar, hikoyalar, tamoyillar. T. 1991 y.

3. Akromov B. Mehmon yigit ziynati // Sog'lom avlod uchun .- 2009.-N8.

4. Bekmurodov M. Qarindoshlik nikoh, va oila // Sog'lom avlod uchun .- 2009.-N1.-

5. Bobomirzayev X. «Xalq og'zaki ijodi va uning ta'lim-tarbiyadagi samarasi». T. «O'qituvchi». 1996 y. 173-bet.

6. Volkov G. N., Baubekova G. D. «Etnopedagogika» Toshkent 2000 y.

7. Mutalipova M. "Xalq pedagogikasi" T. "Bayoz". 2013y.

8. Musurmonova O. «O'qituvchilarning ma'naviy madaniyatini shakllantirish» T. «Fan» 1993 y. 105-bet. 9. Ro'ziyeva D., Usmonboyeva M., Holiqova Z. Interfaol ta'lim metodlari:

mohiyati va qo'llanilishi / Met.qo'll. – Toshkent: Nizomiy nomidagi Toshkent davlat pedagogika universiteti, 2013.

10. Sattarov M.«O'zbek udumlari» (Millatning kenja bo'g'iniga). T. «Fan». 1994 y. 223-bet.

11. Xoshimov K. «O'zbek pedagogikasi antalogiyasi». Toshkent 1995

12. Curriculum, cultural traditions and pedagogy: understanding the work of teachers in england, France and Germany (2012).

13. WWW.pfh.
de/fileadmin/Content/PDF/forschungspapiyere/the-stateand-islam-in-central-asia-wolters.pdf.

17- Seminar

Mavzu: XALQ PEDAGOGIKASI VA XALQ OG'ZAKI IJODIDA DOSTONLAR

Reja

1. Xalq pedagogik tushunchalarining yaratilishi va xilma-xilligi.
2. O'zbek xalq pedagogikasida tarbiyaviy g'oyalarning aks etishi.
3. Xalq og'zaki ijodi manbalari tizimi.

Seminar mashg'ulotini olib borish tartibi: Talabalardan ixtiyoriy ravishda kichik guruhlar shakllantiriladi, mavzu buyicha asosiy tushunchalarni javdal va sxemalari shakllantiriladi. Talabalar o'zlari bajargan amallarini individual yoki guruhiy tarzda izohlab, himoya yetadilar.

Seminar mashg'ulotini olib borishda qo'llaniladigan metodlar: "Bumerang", "CHarxpalak", "Venna diagrammasi", "BBB" "FSMU",

"Tushunchalar tahlili".

Tushunchalar tahlili" metodi:

Tushunchalar	Mazmuni
Xalq pedagogikasi	
Xalq og'zaki ijodi	
Dostonlar	
Qahramonlik dostonlari	
Maqollar	
Hikmatlar	

Mavzuga oid klassik klaster to'zish.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. SH.SHomaqsudov « Hikmatnoma» — T «O'zbekiston» 1990 y
2. X.Bobomirzayev «Xalq og'zaki ijodi va uning ta'lim-tarbiyadagi samarasi» — T «O'qituvchi» — 1996 y

3. Hoshimov K.H. va b. Pedagogika tarixi. T., "O'qituvchi", 2006.
4. Pedagogika tarixidan xrestomatiya. Tuzuvchi-mualliflar: O. Hasanboyeva. Toshkent, "O'qituvchi", 1993.
5. Jumayeva X. Folklor va tarbiya. Toshkent "O'qituvchi", 1980.
6. O'zbek xalq og'zaki poyetik ijodi. Darslik. Imomov K. va b. tahriri ostida. Toshkent, "O'qituvchi", 1990. -304 b.
7. O'zbek xalq maqollari. YOzib oluvchi va to'plab nashrga tayyorlovchilar: S. Xudoyberganov va b. Toshkent, "G'. G'ulom", 1978. -288 b.
8. Izmaylov A. Narodnaya pedagogika: pedagogicheskiye vozzreniya narodov Sredney Azii i Kazaxstan. Moskva, «Pedagogika», 1990.
9. Hoshimov K. va b.. Pedagogika tarixi. Toshkent, "O'qituvchi", 2005.

18- Seminar

Mavzu: DOSTONLARNING TARBIYAVIY AHAMIYATI

Reja:

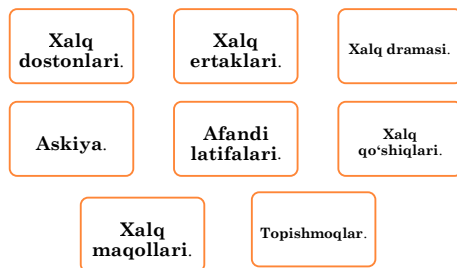
1. Dostonlarning yaratilish tarixi.
2. Dostonlarda ilgari surilgan tarbiyaviy g'oyalar.
3. Dostonlarning turlari.

Seminar mashg'ulotini olib borish tartibi: Talabalardan ixtiyoriy ravishda kichik guruhlar shakllantiriladi, mavzu buyicha asosiy tushunchalarni javdal va sxemalari shakllantiriladi. Talabalar o'zlari bajargan amallarini individual yoki guruhiy tarzda izohlab, himoya yetadilar.

Seminar mashg'ulotini olib borishda qo'llaniladigan metodlar:

“Bumerang”, “Charxpalak”, “Klaster”, “BBB” “FSMU”, “Tushunchalar tahlili”.

Xalq og'zaki ijodining janrlari

Doston janrlari yuzasidan klassik klaster yaratish.

Adabiyotlar ro'yxati:

1. Karimov I.A. Barkamol avlod orzusi / Tuzuvchilar SH. Qurbonov, H. Saidov, R. Ahliddinov. Nashr uchun mas'ul: T. Risqiyev. – Toshkent: SHarq NMK Bosh tahririyati, 1999.
2. Karimov. I.A. Barkamol avlod – O'zbekiston taraqqiyotining poydevori. – Toshkent: O'zbekiston, 1997.
3. Ajdodlar o'giti, hikmatlar, hikoyalar, tamoyillar. T. 1991 y.
4. Akromov B. Mehmon yigit ziynati // Sog'lom avlod uchun. - 2009.-N8.
5. Bekmurodov M. Qarindoshlik nikoh, va oila // Sog'lom avlod uchun. 2009.-N1.-
6. Bobomirzayev X. «Xalq og'zaki ijodi va uning ta'lim-tarbiyadagi samarasi». T. «O'qituvchi». 1996 y. 173-bet.
7. Volkov G. N., Baubekova G. D. «Etnopedagogika» Toshkent 2000 y.
8. Mutalipova M. “Xalq pedagogikasi” T. “Bayoz”. 2013y.
9. Musurmonova O. «O'qituvchilarning ma'naviy madaniyatini shakllantirish» T. «Fan» 1993 y. 105-bet.

10. Ro'ziyeva D., Usmonboyeva M., Holiqova Z. Interfaol ta'lim metodlari: mohiyati va qo'llanilishi / Met.qo'll. – Toshkent: Nizomiy nomidagi Toshkent davlat pedagogika universiteti, 2013.

11. Sattarov M.«O'zbek udumlari» (Millatning kenja bo'g'iniga). T. «Fan». 1994 y. 223-bet.

12. Xoshimov K. «O'zbek pedagogikasi antalogiyasi». Toshkent 1995

13. Curriculum, cultural traditions and pedagogy: understanding the work of teachers in england, France and Germany (2012).

14. WWW.pfh.
de/fileadmin/Content/PDF/forschungspapiyere/the-stateand-islam-in-central-asia-wolters.pdf.

19-Seminar

Mavzu: XALQ PEDAGOGIKASIDA MILLIY URF-ODATLAR, AN'ANALAR, UDUMLAR, MAROSIMLARNING TARBIYA VOSITASI SIFATIDAGI O'RNI

1. Ma'naviy qadriyatlarning qayta tiklanishi.
2. Milliy qadriyatlar, urf-odat, an'ana va marosimlar — tarbiyaning eng ta'sirchan quroli sifatida.
3. O'zbek xalqining milliy-ma'naviy qadriyatlari.

Seminar mashg'ulotini olib borish tartibi: Talabalardan ixtiyoriy ravishda kichik guruhlar shakllantiriladi, mavzu buyicha asosiy tushunchalarni javdal va sxemalari shakllantiriladi. Talabalar o'zlari bajargan amallarini individual yoki guruhiy tarzda izohlab, himoya yetadilar.

Seminar mashg'ulotini olib borishda qo'llaniladigan metodlar:

“CHarxpalak”, “Klaster”, “BBB” “FSMU”, “Tushunchalar tahlili”.

Qadriyat turlari quyidagilar:

- tabiiy qadriyatlar;
- moddiy qadriyatlar;
- ma'naviy qadriyatlar;
- estetik qadriyatlar;
- milliy qadriyatlar;
- umuminsoniy qadriyatlar;

29

Milliy qadriyat quyidagi axloqiy tarbiya tushunchalaridan iborat :

- barkamol inson ota- onasi, farzandlari, qarindoshlari, butun oila a'zolari, qo'ni –qo'shinlari,

mahalla- ko'y, hamqishloqlari va butun mamlakat xalq farovonligi haqida qayg'uradi;

- tevarak atrofnı o'rab olgan insonlar unga kerak bo'lganidek, u ham atrofdağılarga kerakli inson bo'lishga intiladi;
- milliy qadriyatlarnı e'zozlaydi va ularga sodiq bo'lib qoladi;
- milliy qadriyatlar asosida odob-axloq, fe'l- atvor, tarbiyani yoshlarning ongıga singdiriladi;
- ota-bobolarimizdan qolgan ma'naviy- madaniy merosni qadrlaydi;
- Vatanni sevib, himoya qiladi, yoshlarnı xarbiy- vatanparvarlik ruxida tarbiyalaydi.[\[1\]](#)

[\[1\]](#) G.M.Ergasheva. Milliy qadriyatlar va shaxs ijtimoiy himoyasining huquqiy mexanizmlarini takomil-lashtirish. Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi materiallari.- T.: "Akademiya", 2007. 211-212 betlar.

Mavzu yuzasidan savollar:

1. "Xalq pedagogikasi"ning tarixiy taraqqiyot bosqıchlari haqida nimalarnı bilasiz?
2. Milliy qadriyatlar mazmunini izohlang.
3. SHarq xalqlari urf-odatları haqida nimalarnı bilasiz?
4. Qadriyat, urf-odat, an'ana va marosimlarning shaxs ozligini anglash jarayonidagi ahamiyati.
5. . Qadriyat, urf-odat, an'ana va marosimlarning shaxs ma'naviy kamolotidagi o'rni.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Karimov. I.A. Barkamol avlod – O'zbekiston taraqqiyotining poydevori. – Toshkent: O'zbekiston, 1997.
2. Ajdodlar o'giti, hikmatlar, hikoyalar, tamoyillar. T. 1991 y.
3. Akromov B. Mehmon yigit ziynati // Sog'lom avlod uchun .- 2009.-N8.
4. Bekmurodov M. Qarindoshlik nikoh, va oila // Sog'lom avlod uchun .2009.-N1.-
5. Bobomirzayev X. «Xalq og'zaki ijodi va uning ta'lim-tarbiyadagi samarasi». T. «O'qituvchi». 1996 y. 173-bet.

6. Volkov G. N., Baubekova G. D. «Etnopedagogika» Toshkent 2000 y. 7. Mutalipova M. "Xalq pedagogikasi" T. "Bayoz". 2013y.

8. Musurmonova O. «O'qituvchilarning ma'naviy madaniyatini shakllantirish» T. «Fan» 1993 y. 105-bet.

9. Ro'ziyeva D., Usmonboyeva M., Holiqova Z. Interfaol ta'lim metodlari:

mohiyati va qo'llanilishi / Met.qo'll. – Toshkent: Nizomiy nomidagi Toshkent davlat pedagogika universiteti, 2013.

10. Sattarov M.«O'zbek udumlari» (Millatning kenja bo'g'iniga). T. «Fan». 1994 y. 223-bet.

11. Xoshimov K. «O'zbek pedagogikasi antalogiyasi». Toshkent 1995

12. Curriculum, cultural traditions and pedagogy: understanding the work of teachers in england, France and Germany (2012).

13. WWW.pfh.
de/fileadmin/Content/PDF/forschungspapierere/the-state-andislam-in-central-asia-wolters.pdf.

20- Seminar

Mavzu: **MILLIY URF-ODATLAR, AN'ANALAR, MAROSIMLARNING MOHIYATI VA TARBIYAVIY AHAMIYATI**

Reja:

1. Milliy qadriyatlarning o'ziga xos xususiyatlari.
2. YOshlar tarbiyasida milliy qadriyatlar, urf-odat, an'ana va marosimlarning ahamiyati.

Seminar mashg'ulotini olib borish tartibi: Talabalardan ixtiyoriy ravishda kichik guruhlar shakllantiriladi, mavzu buyicha asosiy tushunchalarni javdal va sxemalari shakllantiriladi. Talabalar o'zlari bajargan amallarini individual yoki guruhiy tarzda izohlab, himoya yetadilar.

Seminar mashg'ulotini olib borishda qo'llaniladigan metodlar:

“CHarxpalak”, “Klaster”, “BBB” “Keys”, “Tushunchalar tahlili”.

Globallashuv jarayonning inson ma'naiy kamolotiga ta'sirini qanday baholaysiz?

Keys № 1.

Dars jarayonida imkoniyati teng bo'lmagan o'quvchilar bir xil baholandi. Bunda o'qituvchining o'zlashtirishi pastroq o'quvchini rag'batlantirish, bir qadam oldinga undash maqsadida qo'ygan bahosidan o'zlashtirishi yaxshi bo'lgan o'quvchi norozi bo'ldi. O'qituvchi bahoni izohladi. SHunda o'quvchi:

“Unda meni bahoyimni ham ko'taring” da dedi.

O'qituvchi qanday yo'l tutadi?

Keys yechimi uchun taklif yetilgan g'oyalar taqdimoti uchun namuna Keys №1

	Muammo	Kelib chiqish sababi	Echimi

Vaziyatni tahlil qiling.

Savollar:

1. Muammoni aniqlang.
2. Haq pazitsiya egalarini tanlang.
3. O'qituvchi qanday yo'l tutishi lozim?

Talabalar uchun ko'rsatmalar:

1. Keys mohiyatini yetarlicha anglab oling.
2. Berilgan manbalarga tayangan holda muammoning yechimini topishga xizmat qiluvchi omillarni aniqlang.
3. Ana shu omillar asosida yechimni asoslashga urining.
5. Yechimni bayon yeting.

Keysni yechish jarayoni:

1. Talabalar keys mohiyatini u bilan ikki-uch marta tanishish orqali, sherigi (juftlikda), guruhdoshlari (kichik guruhlarda) yoki jamoadoshlari (jamoada) bilan muhokama qilgan holda yetarlicha anglab oladi.

2. Talaba sherigi (juftlikda), guruhdoshlari (kichik guruhlarda) yoki jamoadoshlari (jamoada) bilan muhokama qilgan holda muammoning yechimini topishga xizmat qiluvchi omillarni aniqlaydi.

3. Talaba (juftlik, kichik guruh, jamoa) aniqlangan omillar orasidan muammoga barchasidan ko'proq dahldor bo'lgan omil (yoki ikkita omil)ni ajratib oladi.

4. Talaba (juftlik, kichik guruh, jamoa) yechimni ajratib olingan omil (ikkita omil) asosida bayon yetadi.

5. Yechim individual, kichik guruhlar yoki jamoa ishtirokida muhokama qilinadi.

O'qituvchi yechimi

O'quvchilarda norozilikni tug'dirmaslik uchun o'qituvchi ulgirolmayotgan o'quvchini yengil qo'shimcha topshiriq asosida baholashi zarur edi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Karimov. I.A. Barkamol avlod – O'zbekiston taraqqiyotining poydevori. – Toshkent: O'zbekiston, 1997.
2. Ajdodlar o'giti, hikmatlar, hikoyalar, tamoyillar. T. 1991 y.
3. Akromov B. Mehmon yigit ziynati // Sog'lom avlod uchun .- 2009.-N8.
4. Bekmurodov M. Qarindoshlik nikoh, va oila // Sog'lom avlod uchun .2009.-N1.-
5. Bobomirzayev X. «Xalq og'zaki ijodi va uning ta'lim-tarbiyadagi samarasi». T. «O'qituvchi». 1996 y. 173-bet.
6. Volkov G. N., Baubekova G. D. «Etnopedagogika» Toshkent 2000 y.
7. Mutalipova M. “Xalq pedagogikasi” T. “Bayoz”. 2013y.
8. Musurmonova O. «O'qituvchilarning ma'naviy madaniyatini shakllantirish» T. «Fan» 1993 y. 105-bet.
9. Ro'ziyeva D., Usmonboyeva M., Holiqova Z. Interfaol ta'lim metodlari: mohiyati va qo'llanilishi / Met.qo'll. – Toshkent: Nizomiy nomidagi Toshkent davlat pedagogika universiteti, 2013.
10. Sattarov M.«O'zbek udumlari» (Millatning kenja bo'g'iniga). T. «Fan». 1994 y. 223-bet.
11. Xoshimov K. «O'zbek pedagogikasi antalogiyasi». Toshkent 1995
12. Curriculum, cultural traditions and pedagogy: understanding the work of teachers in england, France and Germany (2012).
13. WWW.pfh. de/fileadmin/Content/PDF/forschungspapierere/the-state-andislam-in-central-asia-wolters.pdf.

21- Seminar

Mavzu: MA'NAVIY TARBIYA JARAYONIDA MILLIY QADRIYATLARNING AHAMIYATI

Reja:

1. Yoshlar ma'naviyatini va ijtimoiy faolligini yuksaltirishda milliy qadriyatlar.
2. Yoshlar dunyoqarashini shakllantirishda milliy qadriyatlar, urf-odat, an'ana va marosimlarning tayanish.

Seminar mashg'ulotini olib borish tartibi: Talabalardan ixtiyoriy ravishda kichik guruhlar shakllantiriladi, mavzu buyicha asosiy tushunchalarni javdal va sxemalari shakllantiriladi. Talabalar o'zlari bajargan amallarini individual yoki guruhiy tarzda izohlab, himoya yetadilar.

Seminar mashg'ulotini olib borishda qo'llaniladigan metodlar:

“CHarxpalak”, “Klaster”, “BBB” “Keys”, “Tushunchalar tahlili”.
“Tushunchalar tahlili” metodi:

Tushunchalar	Mazmuni
Qadriyat	
Ma'naviyat	
An'ana	
Urf-odatlar	
Xalq og'zaki ijodi	
Xikmatlar	
Rivoyatlar	
Doston	
Maqol	
O'zlikni anglash	

Talabalar yekranda namoyish yetilgan jadval asosida ishlaydi. Bunda jadvalning birinchi ustunida berilgan tushunchalarning mazmun va mohiyatini daftariga yozadilar. So'ngra jadvalning ikkinchi ustuni namoyish yetiladi. Talabalar o'z daftariga yozgan va yekrandagi ma'lumotni solishtiradilar.

Juftlikda baholash metodi:

- Talabalar ixtiyoriy juftliklarga bo'linadi;
- Juftliklarga topshiriq beriladi. Do'stingiz bajargan ishni baholang.

Bunda Tushunchalar tahlili metodi asosida bajarilgan ishlar o'zaro baholanadi.

Talabalar yekrandagi va do'stining daftarida yozilgan ma'lumotlarni qiyosiy solishtirgan holda ishni baholaydilar.

“Jadvaldagi mening o'rnim” usuli.

- Filipchart qog'ozida quyidagi jadval doskaga yopishtiriladi:

Mos kelish darajasi	100% mos	90%	70%	YAqinlas hgan
Talabalar ismi				

- Talabalar do'stlari bajargan ishlarni jadval asosida baholaydilar va o'rtog'ini ismini filpchart qog'oz kataklariga yozadilar.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Karimov. I.A. Barkamol avlod – O'zbekiston taraqqiyotining poydevori. – Toshkent: O'zbekiston, 1997.
2. Ajdodlar o'giti, hikmatlar, hikoyalar, tamoyillar. T. 1991 y.
3. Akromov B. Mehmon yigit ziynati // Sog'lom avlod uchun .- 2009.-N8.
4. Bekmurodov M. Qarindoshlik nikoh, va oila // Sog'lom avlod uchun .2009.-N1.-

5. Bobomirzayev X. «Xalq og'zaki ijodi va uning ta'lim-tarbiyadagi samarasi». T. «O'qituvchi». 1996 y. 173-bet.

6. Volkov G. N., Baubekova G. D. «Etnopedagogika» Toshkent 2000 y.

7. Mutalipova M. “Xalq pedagogikasi” T. “Bayoz”. 2013y.

8. Musurmonova O. «O'qituvchilarning ma'naviy madaniyatini shakllantirish» T. «Fan» 1993 y. 105-bet.

9. Ro'ziyeva D., Usmonboyeva M., Holiqova Z. Interfaol ta'lim metodlari:

mohiyati va qo'llanilishi / Met.qo'll. – Toshkent: Nizomiy nomidagi Toshkent davlat pedagogika universiteti, 2013.

10. Sattarov M.«O'zbek udumlari» (Millatning kenja bo'g'iniga). T. «Fan». 1994 y. 223-bet.

11. Xoshimov K. «O'zbek pedagogikasi antalogiyasi». Toshkent 1995

12. Curriculum, cultural traditions and pedagogy: understanding the work of teachers in england, France and Germany (2012).

13. WWW.pfh.

de/fileadmin/Content/PDF/forschungspapiyere/the-state-andislam-in-central-asia-wolters.pdf.

22- Seminar

Mavzu: XALQ PEDAGOGIKASIDA MILLIY O'YINLARNING MAZMUNI VA TARBIYAVIY AHAMIYATI

Reja

1. Milliy o'yin turlari.
2. Ta'lim-tarbiya jarayonida uo'yinlardan foydalanish.
3. O'yinlarning tarbiyaviy ahamiyati.

Seminar mashg'ulotini olib borish tartibi: Talabalardan ixtiyoriy ravishda kichik guruhlar shakllantiriladi, mavzu buyicha asosiy tushunchalarni javdal va sxemalari shakllantiriladi. Talabalar o'zlari bajargan amallarini individual yoki guruhiy tarzda izohlab, himoya yetadilar.

Seminar mashg'ulotini olib borishda qo'llaniladigan metodlar:

“CHarxpalak”, “Klaster”, “BBB” “Keys”, “Tushunchalar tahlili”.

“CHarxpalak metodi” kichik guruhlarda olib boriladi:

Talabalar guruhlariga bo'linadi;

1. Guruhlarga topshiriq beriladi. 5 daqiqa davomida berilgan ish qog'oziga mavzuga (shu qog'ozning o'ziga yozilgan) oid fikrlaringizni yozing. Guruhlarga berilgan mavzular:

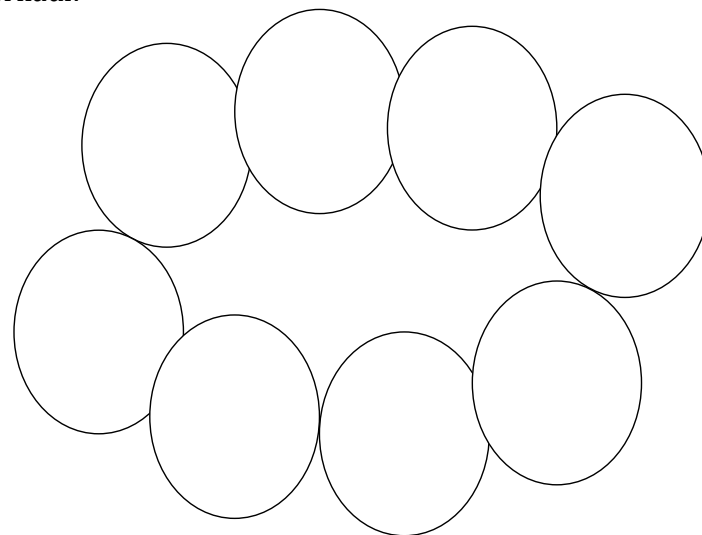
- Milliy o'yinlar.
- Milliy o'yin turlari.
- Ko'pkari. -CHillak.

2. Topshiriq bajarilgandan so'ng soat strelkasi bo'yicha guruxlar ish qog'ozini almashadilar. Har bir guruh qo'lga kelgan ish qog'ozidagilarni 5 daqiqa davomida o'qib o'rganadi va qo'shimchalar qo'shadi.

3. SHu tariqa 5 ta ish qog'ozini har bir guruxda qo'shimchalar qo'shilgan holda aylantiriladi. Har bir guruxning ish qog'ozini o'ziga qaytib keladi. Guruh o'z ish qog'oziga qo'shimcha yozilgan ma'lumotlarni o'rganadi va **“qo'shilaman”, “qo'shilmayman”** belgilarini qo'yib chiqishadi.

Har bir guruh o'z ish qog'ozini taqdimot qiladi

“Zanjirli xulosa texnologiyasi”. Guruxlarda ish davom yetadi. Har bir guruxga ish qog'ozlari tarqatiladi. Guruhlarga topshiriq beriladi:

- ish qog'oziga namunaga qarab zanjir halqalarini chizing;
- zanjir halqalariga yoshlar tarbiyasida milliy-ma'naviy qadriyatlardan foydalanishga oid xulosalaringizni yozing.
- Har bir guruh o'z xulosalarini nomoyish qiladilar.

“ Menga yoqqan xulosa, chunki...” metodi. Talabalarga topshiriq beriladi:

- Bir daqiqa ichida doskadagi beshta ish qog'ozida yozilgan xulosalaridan birini tanlang va asoslang.

O'qituvchi birinchi ish qog'ozini tanlaganlarni sanab, berilgan ovoz sonini shu qog'oz ustiga yozadi. SHu tariqa xar bir xulosaga berilgan ovozlar soni aniqlanib, raqamlari yoziladi. Natijada g'olib xulosa aniqlanadi.

- G'olib deb topilgan zanjirli xulosani tanlagan talabalardan fikrlari so'raladi.

Talaba **“Men bu xulosani tanladim, chunki unda milliy qadriyatning....., ..., ...,..... berilgan (keltirilgan, ochib berilgan)”**.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Karimov. I.A. Barkamol avlod – O'zbekiston taraqqiyotining poydevori. – Toshkent: O'zbekiston, 1997.
2. Ajdodlar o'g'iti, hikmatlar, hikoyalar, tamoyillar. T. 1991 y.
3. Akromov B. Mehmon yigit ziynati // Sog'lom avlod uchun .- 2009.-N8.
4. Bekmurodov M. Qarindoshlik nikoh, va oila // Sog'lom avlod uchun .- 2009.-N1.-
5. Bobomirzayev X. «Xalq og'zaki ijodi va uning ta'lim-tarbiyadagi samarasi». T. «O'qituvchi». 1996 y. 173-bet.
6. Volkov G. N., Baubekova G. D. «Etnopedagogika» Toshkent 2000 y.
7. Mutalipova M. "Xalq pedagogikasi" T. "Bayoz". 2013y.
8. Musurmonova O. «O'qituvchilarning ma'naviy madaniyatini shakllantirish» T. «Fan» 1993 y. 105-bet.
9. Ro'ziyeva D., Usmonboyeva M., Holiqova Z. Interfaol ta'lim metodlari: mohiyati va qo'llanilishi / Met.qo'll. – Toshkent: Nizomiy nomidagi Toshkent davlat pedagogika universiteti, 2013.
10. Sattarov M.«O'zbek udumlari» (Millatning kenja bo'g'iniga). T. «Fan». 1994 y. 223-bet.
11. Xoshimov K. «O'zbek pedagogikasi antalogiyasi». Toshkent 1995
12. Curriculum, cultural traditions and pedagogy: understanding the work of teachers in england, France and Germany (2012).
13. WWW.pfh.
de/fileadmin/Content/PDF/forschungspapierere/the-stateand-islam-in-central-asia-wolters.pdf.

23- Seminar

Mavzu: Diniy fanatizm, fundamentalizm, terrorizm

Reja:

1. G'oyaviy tahdidlarning ko'rinishlari.
2. Fanatizm, fundamentalizm, terrorizm kabi oqimlar tavsifi va ularga qarshi mafkuraviy kurash.
3. Islom falsafasida ma'naviy omil jamiyat rivojida yetakchi o'rin tutishi.
4. Diniy ta'limotning mazmun va mohiyati.

Seminar mashg'ulotini olib borish tartibi: Talabalardan ixtiyoriy ravishda kichik guruhlar shakllantiriladi, mavzu buyicha asosiy tushunchalarni javdal va sxemalari shakllantiriladi. Talabalar o'zlari bajargan amallarini individual yoki guruhiy tarzda izohlab, himoya yetadilar.

Seminar mashg'ulotini olib borishda qo'llaniladigan metodlar: "Aqliy xujum", "Klaster", "CHarxpalak" "Keys", "Tushunchalar tahlili".

Diniy fanatizm, fundamentalizm, terrorizm va yoshlar?

"CHarxpalak metodi" kichik guruhlarda olib boriladi:

1. Talabalar guruhlariga bo'linadi;
2. Guruhlarga topshiriq beriladi. 5 daqiqa davomida berilgan ish qog'oizga mavzuga (shu qog'ozning o'ziga yozilgan) oid fikrlaringizni yozing. Guruhlarga berilgan mavzular:

- Fanatizm.
- Fundamentalizm.
- Terrorizm.
- Ekstremizm. — Separatizm

3. Topshiriq bajarilgandan so'ng soat strelkasi bo'yicha guruxlar ish qog'ozini almashadilar. Har bir guruh qo'liga kelgan ish qog'ozidagilarni 5 daqiqa davomida o'qib o'rganadi va qo'shimchalar qo'shadi.

4. SHu tariqa 5 ta ish qog'ozi har bir guruxda qo'shimchalar qo'shilgan holda aylantiriladi. Har bir guruxning ish qog'ozi o'ziga qaytib keladi. Guruh o'z ish qog'oziga qo'shimcha yozilgan ma'lumotlarni o'rganadi va **“qo'shilaman”, “qo'shilmayman”** belgilarini qo'yib chiqishadi. Har bir guruh o'z ish qog'ozini taqdimot qiladi

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Karimov. I.A. Barkamol avlod – O'zbekiston taraqqiyotining poydevori. – Toshkent: O'zbekiston, 1997.
2. Ajdodlar o'giti, hikmatlar, hikoyalar, tamoyillar. T. 1991 y.
3. Akromov B. Mehmon yigit ziynati // Sog'lom avlod uchun .- 2009.-N8.
4. Bekmurodov M. Qarindoshlik nikoh, va oila // Sog'lom avlod uchun .2009.-N1.-
5. Bobomirzayev X. «Xalq og'zaki ijodi va uning ta'lim-tarbiyadagi samarasi». T. «O'qituvchi». 1996 y. 173-bet.
6. Volkov G. N., Baubekova G. D. «Etnopedagogika» Toshkent 2000 y.
7. Mutalipova M. “Xalq pedagogikasi” T. “Bayoz”. 2013y.
8. Musurmonova O. «O'qituvchilarning ma'naviy madaniyatini shakllantirish» T. «Fan» 1993 y. 105-bet.
9. Ro'ziyeva D., Usmonboyeva M., Holiqova Z. Interfaol ta'lim metodlari: mohiyati va qo'llanilishi / Met.qo'll. – Toshkent: Nizomiy nomidagi Toshkent davlat pedagogika universiteti, 2013.
10. Sattarov M.«O'zbek udumlari» (Millatning kenja bo'g'iniga). T. «Fan». 1994 y. 223-bet.

11. Xoshimov K. «O'zbek pedagogikasi antalogiyasi». Toshkent 1995

12. Curriculum, cultural traditions and pedagogy: understanding the work of teachers in england, France and Germany (2012).

13. WWW.pfh. de/fileadmin/Content/PDF/forschungspapierere/the-stateand-islam-in-central-asia-wolters.pdf.

24- Seminar

Mavzu: DINIY TA'LIMOT, HADISLARNING TARBIYAVIY AHAMIYATI

Reja :

1. Islom dinini insonlar tafakkurini o'stirishdagi xizmati .
2. «Qur'oni Karim»-ibrat kitobi .
3. Hadis ilmining rivojlanishida allomalarning qo'shgan xissasi .

Seminar mashg'ulotini olib borish tartibi: Talabalardan ixtiyoriy ravishda kichik guruhlar shakllantiriladi, mavzu buyicha asosiy tushunchalarni javdal va sxemalari shakllantiriladi. Talabalar o'zlari bajargan amallarini individual yoki guruhiy tarzda izohlab,himoya yetadilar.

Seminar mashg'ulotini olib borishda qo'llaniladigan metodlar: “Aqliy xujum”, “Klaster”, “CHarxpalak” “Keys”, “Tushunchalar tahlili”.

Tushunchalar tahlili” metodi:

Tushunchalar	Mazmuni
Diniy ta'limot	
Islom dini	
Bunyodkor g'oyalar	
Buzg'unchi g'oyalar	
Fanatizm	

Fundamentalizm	
Terrorizm	
Ekstremizm	
Separatizm	
Millatchilik	

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Karimov. I.A. Barkamol avlod – O'zbekiston taraqqiyotining poydevori. – Toshkent: O'zbekiston, 1997.
2. Ajdodlar o'giti, hikmatlar, hikoyalar, tamoyillar. T. 1991 y.
3. Akromov B. Mehmon yigit ziynati // Sog'lom avlod uchun .- 2009.-N8.
4. Bekmurodov M. Qarindoshlik nikoh, va oila // Sog'lom avlod uchun .2009.-N1.-
5. Bobomirzayev X. «Xalq og'zaki ijodi va uning ta'lim-tarbiyadagi samarasi». T. «O'qituvchi». 1996 y. 173-bet.
6. Volkov G. N., Baubekova G. D. «Etnopedagogika» Toshkent 2000 y.
7. Mutalipova M. «Xalq pedagogikasi» T. «Bayoz». 2013y.
8. Musurmonova O. «O'qituvchilarning ma'naviy madaniyatini shakllantirish» T. «Fan» 1993 y. 105-bet.
9. Ro'ziyeva D., Usmonboyeva M., Holiqova Z. Interfaol ta'lim metodlari: mohiyati va qo'llanilishi / Met.qo'll. – Toshkent: Nizomiy nomidagi Toshkent davlat pedagogika universiteti, 2013.
10. Sattarov M.«O'zbek udumlari» (Millatning kenja bo'g'iniga). T. «Fan». 1994 y. 223-bet.
11. Xoshimov K. «O'zbek pedagogikasi antalogiyasi». Toshkent 1995
12. Curriculum, cultural traditions and pedagogy: understanding the work of teachers in england, France and Germany (2012).
13. WWW.pfh.
de/fileadmin/Content/PDF/forschungspapierere/the-stateand-islam-in-central-asia-wolters.pdf.

25- Seminar

Mavzu: Diniy ta'limot, hadislarining tarbiyaviy ahamiyati

Reja:

1. Islom dinini insonlar tafakkurini o'stirishdagi xizmati .
2. «Qur'oni Karim»-ibrat kitobi .
3. Hadis ilmining rivojlanishida allomalarning qo'shgan xissasi .

Seminar mashg'ulotini olib borish tartibi: Talabalardan ixtiyoriy ravishda kichik guruhlar shakllantiriladi, mavzu buyicha asosiy tushunchalarni javdal va sxemalari shakllantiriladi. Talabalar o'zlari bajargan amallarini individual yoki guruhiy tarzda izohlab, himoya yetadilar.

Seminar mashg'ulotini olib borishda qo'llaniladigan metodlar:

“Aqliy xujum”, “Assesment”, “CHarxpalak” “Keys”, “Swot” tahlil.

Keysning SWOT tahlili

Kuchli tomoni	
Kuchsiz tomoni	
Imkoniyatlari	
Tahdidlari	

“ASSESSMENT” METODI

Metodning maqsadi: mazkur metod ta'lim oluvchilarning bilim darajasini baholash, nazorat qilish, o'zlashtirish ko'rsatkichi va amaliy ko'nikmalarini tekshirishga yo'naltirilgan. Mazkur texnika orqali ta'lim oluvchilarning bilish faoliyati turli yo'nalishlar (test,

amaliy ko'nikmalar, muammoli vaziyatlar mashqi, qiyosiy tahlil, simptomlarni aniqlash) bo'yicha tashhis qilinadi va baholanadi.

Metodni amalga oshirish tartibi:

"Assesment" lardan ma'ruza mashg'ulotlarida tinglovchilarning yoki qatnashchilarning mavjud bilim darajasini o'rganishda, yangi ma'lumotlarni bayon qilishda, seminar, amaliy mashg'ulotlarda esa mavzu yoki ma'lumotlarni o'zlashtirish darajasini baholash, shuningdek, o'z-o'zini baholash maqsadida individual shaklda foydalanish tavsiya yetiladi. SHuningdek, o'qituvchining ijodiy yondashuvi hamda o'quv maqsadlaridan kelib chiqib, assesmentga qo'shimcha topshiriqlarni kiritish mumkin.

Namuna. Har bir katakdagi to'g'ri javob 5 ball yoki 1-5 balgacha baholanishi mumkin.

Тест

Педагогик фаолиятнинг қайта идрок этилишига доир компетенция қандай номланади?
А) Ахборот олиш
В) Когнитив
С) Рефлексив
Д) Коммуникатив

Қиёсий таҳлил

“Компетенция” ва “компетентлик” тушунчалари ўртасидаги ўхшашлик ва фарқли жиҳатларни таҳлил этинг.

Симптом

Ўқитувчининг педагогик фаолиятга назарий тайёрлиги...

Амалий кўникма

Педагогик техниканинг асосий элементларидан 3 тасига мисол келтиринг.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Karimov. I.A. Barkamol avlod – O'zbekiston taraqqiyotining poydevori. – Toshkent: O'zbekiston, 1997.
2. Ajdodlar o'giti, hikmatlar, hikoyalar, tamoyillar. T. 1991 y.
3. Akromov B. Mehmon yigit ziynati // Sog'lom avlod uchun .- 2009.-N8.

4. Bekmurodov M. Qarindoshlik nikoh, va oila // Sog'lom avlod uchun .-

2009.-N1.-

5. Bobomirzayev X. «Xalq og'zaki ijodi va uning ta'lim-tarbiyadagi samarasi». T. «O'qituvchi». 1996 y. 173-bet.

6. Volkov G. N., Baubekova G. D. «Etnopedagogika» Toshkent 2000 y.

7. Mutalipova M. “Xalq pedagogikasi” T. “Bayoz”. 2013y.

8. Musurmonova O. «O'qituvchilarning ma'naviy madaniyatini shakllantirish» T. «Fan» 1993 y. 105-bet.

9. Ro'ziyeva D., Usmonboyeva M., Holiqova Z. Interfaol ta'lim metodlari:

mohiyati va qo'llanilishi / Met.qo'll. – Toshkent: Nizomiy nomidagi Toshkent davlat pedagogika universiteti, 2013.

10. Sattarov M.«O'zbek udumlari» (Millatning kenja bo'g'iniga). T. «Fan». 1994 y. 223-bet.

11. Xoshimov K. «O'zbek pedagogikasi antalogiyasi». Toshkent 1995

12. «Xikmatlarga tula bu dunyo» T-Ukituvchi . 1997 y

13. Imom Buxoriy « Hadislar»

14. G.N.Volkov « etnopedagogika» . T-Fan . 2000 y .

15. Curriculum, cultural traditions and pedagogy: understanding the work of teachers in england, France and Germany (2012).

16. WWW.pfh.

de/fileadmin/Content/PDF/forschungspapierere/the-stateand-islam-in-central-asia-wolters.pdf.

26- Seminar

Mavzu: XALQ AMALIY SAN'ATI VA HUNARMANDCHILIGI.

Reja:

1. Xalq pedagogikasida kasb-hunar egallashning afzalligi haqida
2. Kasb-xunarning vorisiyligi va kasb-hunar sohibining ma'naviy-axloqiy sifatleri xususida.
3. Etnopedagogikada iqtisodiy tarbiyaning yoritilishi.

Seminar mashg'ulotini olib borish tartibi: Talabalardan ixtiyoriy ravishda kichik guruhlar shakllantiriladi, mavzu buyicha asosiy tushunchalarni javdal va sxemalari shakllantiriladi. Talabalar o'zlari bajargan amallarini individual yoki guruhiy tarzda izohlab, himoya yetadilar.

Seminar mashg'ulotini olib borishda qo'llaniladigan metodlar:

“Aqliy xujum”, “O'n minutlik yesse”, “CHarxpalak” “Keys”, “Swot” tahlil.

O'N MINUTLIK yeSSE

yesse – bu muallifning individual nuqtayi nazarini ifoda etish shakli bo'lib, biror narsa-hodisa yoki jarayon haqidagi umumiy yoki dastlabki dunyoqarashni o'z ichiga oladi. O'n minutlik yesseni yozish qoidalari (“Zamonaviy pedagog” mavzusida): 1. Taklif yetilgan mavzuga doir so'zlar hajmi 500 tadan 1000 tagacha bo'lishi mumkin.

2. “Pedagog deganda ko'z oldimga ... keladi”, “Mening fikrimga ko'ra pedagog ... bo'lishi kerak”, “Zamonaviy pedagog ... kabi sifatlariga ega bo'lishi kerak” kabi jumladan foydalaning.

3. O'zingiz havas qilgan, siz uchun ideal bo'lgan ustozlaringizdan biri misolida orzuvingizdagi pedagog timsolini gavdalantiring.

Adabiyotlar:

1. Karimov I.A. O'zbekiston buyuk kelajak sari. T., O'zbekiston, 1998. 56, 419-betlar.

2. Barkamol avlod orzusi. Tuzuvchi – mualliflar: SH. Qurbonov va b. T., “SHarq”, 1999. 104-betlar. 3. Hoshimov K.X. va b. Pedagogika tarixi. T., “O'qituvchi”, 2006.

4. Pedagogika tarixidan xrestomatiya. Tuzuvchi – muallif: O. Hasanboyeva. T., “o'qituvchi”, 1993.

5. O'rta Osiyoda pedagogik fikr taraqqiyoti tarixidan. Tuzuvchi – mualliflar: M. Xayrullayev, N. Hotamov va b. T., “FAN”, 1997. 6. Izmaylov A.E. Narodnaya pedagogika: ... M., “Prosvesheniye”, 1991. str. 162-170. 7. O'zbek xalq maqollari. To'plab nashrga tayyorlovchilar: S. Xudoyberganov va b. T., “G'. G'ulom”, 1978. 64-72- b. va b..

27- Seminar

Mavzu: O'ZBEK XALQINING MUOMALA MADANIYATI, AXLOQIY ME'YORLARI, TURMUSH KECHIRISH TARTIB-QOIDALARI MAZMUNI

Reja :

1. O'zbek xalqining muomala madaniyati.
2. Muomala axloqiy fazilat sifatida.
3. Mutafakkirlar muomala odobi haqida.

Seminar mashg'ulotini olib borish tartibi: Talabalardan ixtiyoriy ravishda kichik guruhlar shakllantiriladi, mavzu buyicha asosiy tushunchalarni javdal va sxemalari shakllantiriladi. Talabalar o'zlari bajargan amallarini individual yoki guruhiy tarzda izohlab, himoya yetadilar.

Seminar mashg'ulotini olib borishda qo'llaniladigan metodlar:

“Aqliy xujum”, “Konseptual jadval”, “CHarxpalak” “Keys”, “Swot” tahlil.

KONSEPTUAL JADVAL

Uchta va undan ko'p jihatlar yoki savollarni taqqoslash taqozo yetilganida ushbu metod, ayniqsa foydali bo'ladi. Jadval quyidagicha to'ziladi: vertikal bo'yicha taqqoslanadigan narsalar, gorizont bo'yicha esa, ushbu taqqoslash bajariladigan xususiyat va xossalari joylashtiriladi.

Masalan, konseptual jadval orqali pedagogik qobiliyatlarni taqqoslab ko'rsatish mumkin.

Qobiliyatlar	Qaysi kasbiy kompeten-siyaga taaluqli ekanligi	Qo'llanilish doirasi	Ahamiyati
Gnostik			
Kommunikativ			

Empatik			
Suggesti v			

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Karimov. I.A. Barkamol avlod – O'zbekiston taraqqiyotining poydevori. – Toshkent: O'zbekiston, 1997.
2. Ajdodlar o'giti, hikmatlar, hikoyalar, tamoyillar. T. 1991 y.
3. Akromov B. Mehmon yigit ziynati // Sog'lom avlod uchun .- 2009.-N8.
4. Bekmurodov M. Qarindoshlik nikoh, va oila // Sog'lom avlod uchun .- 2009.-N1.-
5. Bobomirzayev X. «Xalq og'zaki ijodi va uning ta'lim-tarbiyadagi samarasi». T. «O'qituvchi». 1996 y. 173-bet.
6. Volkov G. N., Baubekova G. D. «Etnopedagogika» Toshkent 2000 y.
7. Mutalipova M. "Xalq pedagogikasi" T. "Bayoz". 2013y.
8. Musurmonova O. «O'qituvchilarning ma'naviy madaniyatini shakllantirish» T. «Fan» 1993 y. 105-bet.
9. Ro'ziyeva D., Usmonboyeva M., Holiqova Z. Interfaol ta'lim metodlari: mohiyati va qo'llanilishi / Met.qo'll. – Toshkent: Nizomiy nomidagi Toshkent davlat pedagogika universiteti, 2013.
10. Sattarov M.«O'zbek udumlari» (Millatning kenja bo'g'iniga). T. «Fan». 1994 y. 223-bet.
11. Xoshimov K. «O'zbek pedagogikasi antalogiyasi». Toshkent 1995
12. Curriculum, cultural traditions and pedagogy: understanding the work of teachers in england, France and Germany (2012).
13. WWW.pfh.
de/fileadmin/Content/PDF/forschungspapiyere/the-stateand-islam-in-central-asia-wolters.pdf.

28- Seminar

Mavzu: Ijobiy xislatlarni bola tarbiyasiga singdirish

Reja :

1. Bola tarbiyasiga ijodiy sifatlarni singdirish.
2. Xalq pedagogikasida ijodiy sifatlarni shakllantirish masalalari.
3. Ijodiy sifatlarni shakllantirishga doir xalq tajribalaridan didaktik jarayonda foydalanish.

Seminar mashg'ulotini olib borish tartibi: Talabalardan ixtiyoriy ravishda kichik guruhlar shakllantiriladi, mavzu buyicha asosiy tushunchalarni javdal va sxemalari shakllantiriladi. Talabalar o'zlari bajargan amallarini individual yoki guruhiy tarzda izohlab, himoya yetadilar.

Seminar mashg'ulotini olib borishda qo'llaniladigan metodlar: "Aqliy xujum", "Tushunchalarni aniqlash", "CHarxpalak" "Keys", "Swot" tahlil.

TUSHUNCHALARNI ANIQLASH

Maqsadi:

- tinglovchilarni gapdagi har bir xorijiy tildagi so'zni tushuna olishga o'rgatish;
- tinglovchilarning gapdagi har bir so'zga e'tiborli munosabatda bo'lish zaruriyatini anglashlariga yordam berish;
- o'quv topshirig'ini bajarishda guruhlarda hamkorlikda ishlash ko'nikmasini shakllantirish.

O'qituvchi izohni **tushunish** – bu tinglovchilarning narsa yoki hodisalarda bildiradigan obrazlarni tasavvur yeta olish ekanligini aytishdan boshlaydi. Bu faqatgina tasavvur etishgina emas, balki so'zni tushunishning birinchi darajasi.

So'zni to'liq tushunish qachonki, tinglovchilar narsa yoki hodisaning tuzulishiga oid tarkibiy qismlar(nimalardan tashkil topgan) va uning funksional o'ziga xosliklari (nimaga yordam beradi, u bilan nima qila olish mumkin va boshqalar)ni aytib bera olganda, yuzaga keladi.

Mashg'ulot quyidagi tarzda o'tkaziladi:

1. Barcha tinglovchilar kichik guruhlariga bo'linishadi.
2. Har bir guruh matni oladi. Barcha guruhlardagi matnlar bir xil yoki turli xil bo'lishi mumkin.
O'qituvchi gaplardagi notanish so'zlarni topish va izohli lug'atlar, o'qituvchining yordamida ularning ma'nosini izohlab berishni so'raydi.
3. Guruhlarda matn ustida ishlash boshlanadi. Tinglovchilar birgalikda notanish, tushunarsiz so'zlarni topishadi va ularning ma'nosini birgalikda izohlashadi.
4. Topshiriq bajarib bo'linganidan so'ng, "kichik guruhlariga hujum" boshlanadi. Savol beruvchi va javob beruvchi guruhlar qur'a tashlash yo'li bilan aniqlanishi mumkin. Barcha guruhlar navbati bilan dastlab birinchi guruhga savol berishadi, ikkinchi va boshqalar. Masalan: Bir guruh savol beradi. Savol berilgan guruh a'zosi tezda javobni aytishi lozim. Guruh javob bergandan so'ng uning to'g'riligi yekspertlar guruhi tomonidan baholanadi. Baholash 0 balldan 5 ballgacha bo'lishi mumkin.
5. YAKunlarini chiqarish. O'qituvchi ko'p ball yig'gan guruhni ye'lon qilishi mumkin. Mazmuni noto'g'ri tushunilgan so'zlarga izoh beriladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Karimov. I.A. Barkamol avlod – O'zbekiston taraqqiyotining poydevori. – Toshkent: O'zbekiston, 1997.
2. Ajdodlar o'giti, hikmatlar, hikoyalar, tamoyillar. T. 1991 y.
3. Akromov B. Mehmon yigit ziynati // Sog'lom avlod uchun .- 2009.-N8.
4. Bekmurodov M. Qarindoshlik nikoh, va oila // Sog'lom avlod uchun .- 2009.-N1.-
5. Bobomirzayev X. «Xalq og'zaki ijodi va uning ta'lim-tarbiyadagi samarasi». T. «O'qituvchi». 1996 y. 173-bet.
6. Volkov G. N., Baubekova G. D. «Etnopedagogika» Toshkent 2000 y.
7. Mutalipova M. "Xalq pedagogikasi" T. "Bayoz". 2013y.
8. Musurmonova O. «O'qituvchilarning ma'naviy madaniyatini shakllantirish» T. «Fan» 1993 y. 105-bet.

9. Ro'ziyeva D., Usmonboyeva M., Holiqova Z. Interfaol ta'lim metodlari:

mohiyati va qo'llanilishi / Met.qo'll. – Toshkent: Nizomiy nomidagi Toshkent davlat pedagogika universiteti, 2013.

10. Sattarov M.«O'zbek udumlari» (Millatning kenja bo'g'iniga). T. «Fan». 1994 y. 223-bet.

11. Xoshimov K. «O'zbek pedagogikasi antalogiyasi». Toshkent 1995

12. Curriculum, cultural traditions and pedagogy: understanding the work of teachers in england, France and Germany (2012).

13. WWW.pfh.
de/fileadmin/Content/PDF/forschungspapiyere/the-stateand-islam-in-central-asia-wolters.pdf.

29- Seminar

Mavzu: MILLIY MUSIQA, QO'SHIQCHILIK VA MILLIY TEATRLAR XALQ PEDAGOGIKASINING TARBIYA VOSITASI SIFATIDA

Reja:

1. Og'zakichilik-etnopedagogika manbalarining yaratilish tarzidmi sifatida.
2. Mavsumiy marosim qo'shiqlari.
3. Qo'shiqlarning tarbiyaviy ahamiyati.

Seminar mashg'ulotini olib borish tartibi: Talabalardan ixtiyoriy ravishda kichik guruhlar shakllantiriladi, mavzu buyicha asosiy tushunchalarni javdal va sxemalari shakllantiriladi. Talabalar o'zlari bajargan amallarini individual yoki guruhiy tarzda izohlab, himoya yetadilar.

Seminar mashg'ulotini olib borishda qo'llaniladigan metodlar: "Aqliy xujum", "Tushunchalarni aniqlash", "BBB" "Keys", "Swot" tahlil. I. **"Bilaman. Bilishni xohlayman. Bilib oldim" (BBB)** grafik organayzeri (GO). U talabalarga muayyan mavzular bo'yicha bilimlari darajasini baholay olish imkonini beradi. Uni qo'llashda talabalar guruh yoki jamoada ishlashlari mumkin.

Guruhda ishlashda mashg'ulot yakunida guruhlar tomonidan bajarilgan ishlar tahlil qilinadi.

Guruhlar faoliyati quyidagi ko'rinishda tashkil yetilishi mumkin:

Har bir guruh umumiy sxema asosida o'qituvchi Guruhlar umumiy sxemaning alohida tomonidan berilgan topshiriqlarni bajaradi; bandlari bo'yicha o'qituvchi

mashg'ulot yakunida loyiha bandlari bo'yicha tomonidan berilgan topshiriqlarni guruhlarining munosabatlari umumlashtiriladi bajarib,

O'quv faoliyati bevosita yozuv taxtasi yoki ish qog'ozida o'z aksini topgan quyidagi sxema asosida tashkil yetiladi:

Bilaman	Bilishni xohlayman	Bilib oldim

Adabiyotlar:

1. Karimov I.A. O'zbekiston buyuk kelajak sari. T., O'zbekiston, 1998. 56, 419-betlar.
2. Barkamol avlod orzusi. Tuzuvchi – mualliflar: SH. Qurbonov va b. T., "SHarq", 1999. 104-betlar.
3. Hoshimov K.X. va b. Pedagogika tarixi. T., "O'qituvchi", 2006.
4. Pedagogika tarixidan xrestomatiya. Tuzuvchi – muallif: O. Hasanboyeva. T., "o'qituvchi", 1993.
5. O'rta Osiyoda pedagogik fikr taraqqiyoti tarixidan. Tuzuvchi – mualliflar: M. Xayrullayev, N. Hotamov va b. T., "FAN", 1997.
6. Izmaylov A.E. Narodnaya pedagogika: ... M., "Prosvesheniye", 1991. str. 162-170.
7. O'zbek xalq maqollari. To'plab nashrga tayyorlovchilar: S. Xudoyberganov va b. T., "G'. G'ulom", 1978. 64-72- b. va b.

30-31- Seminar

Mavzu: Xalq pedagogikasi manbalarida ustoz- o'qituvchi kasbining ulug'lanishi

1. Xalq pedagogikasi manbalarida ustoz-shogird munosabatlarining ifodalanishi.
2. YOshlarda imon-e'tikod tarbiyasini shakllantirish yullari.
3. Imon-e'tikod tarbiyasini tarkib toptirishda xalq ogzaki ijodi, Qur'on va Hadislarning tutgan urni.
4. YOshlarda imon-e'tikodni tarkib toptirish – davr talabi. (Prezident

I.A.Karimov asarlari ma'ruzalari asosida).

Seminar mashg'ulotini olib borish tartibi: Talabalardan ixtiyoriy ravishda kichik guruhlar shakllantiriladi, mavzu buyicha asosiy tushunchalarni javdal va sxemalari shakllantiriladi. Talabalar o'zlari bajargan amallarini individual yoki guruhiy tarzda izohlab, himoya yetadilar.

Seminar mashg'ulotini olib borishda qo'llaniladigan metodlar: "Aqliy xujum", "Tushunchalarni aniqlash", "BBB" "Keys", "Swot" tahlil.

Adabiyotlar ro'yxati:

1. Karimov I.A. Barkamol avlod orzusi / Tuzuvchilar SH. Qurbonov, H.Saidov, R.Ahliddinov. Nashr uchun mas'ul: T. Risqiyev. – Toshkent: SHarq NMK Bosh tahririyati, 1999.
2. Karimov. I.A. Barkamol avlod – O'zbekiston taraqqiyotining poydevori. – Toshkent: O'zbekiston, 1997.
3. Ajdodlar o'giti, hikmatlar, hikoyalar, tamoyillar. T. 1991 y.
4. Akromov B. Mehmon yigit ziynati // Sog'lom avlod uchun .- 2009.-N8.
5. Bekmurodov M. Qarindoshlik nikoh, va oila // Sog'lom avlod uchun .- 2009.-N1.-
6. Bobomirzayev X. «Xalq og'zaki ijodi va uning ta'lim-tarbiyadagi samarasi». T. «O'qituvchi». 1996 y. 173-bet.

7. Volkov G. N., Baubekova G. D. «Etnopedagogika» Toshkent 2000 y.

8. Mutalipova M. "Xalq pedagogikasi" T. "Bayoz". 2013y.

9. Musurmonova O. «O'qituvchilarning ma'naviy madaniyatini shakllantirish» T. «Fan» 1993 y. 105-bet.

10. Ro'ziyeva D., Usmonboyeva M., Holiqova Z. Interfaol ta'lim metodlari: mohiyati va qo'llanilishi / Met.qo'll. – Toshkent: Nizomiy nomidagi Toshkent davlat pedagogika universiteti, 2013.

11. Sattarov M.«O'zbek udumlari» (Millatning kenja bo'g'iniga). T. «Fan». 1994 y. 223-bet.

12. Xoshimov K. «O'zbek pedagogikasi antalogiyasi». Toshkent 1995

13. Curriculum, cultural traditions and pedagogy: understanding the work of teachers in england, France and Germany (2012).

14. WWW.pfh.
de/fileadmin/Content/PDF/forschungspapiyere/the-stateand-islam-in-central-asia-wolters.pdf.

32-33 -Seminar

Reja :

1. Xalq pedogogikasida guzallikning, tabiatning ardoklanishi.
2. Xalqning uy hayvonlariga, usimlik dunyosiga bo'lgan munosabati.

3. Xalq pedogogikasi tabiat guzalligi, inson guzalligi, insonlarning o'zaro munosabat madaniyati tugrisida.

4. Odob – axloq, kiyinish – ovkatlanish, mexmonlik va mezmonlik madaniyati.

5. Xalq amaliy san'ati, ularning guzallik xissini tarbiyalashdagi urni.

6. Xalq kuy va qo'shiqlarining inson ma'naviyatini, ruxiyatini boyitishda ahamiyati.

7.

Seminar mashg'ulotini olib borish tartibi: Talabalardan ixtiyoriy ravishda kichik guruhlar shakllantiriladi, mavzu buyicha asosiy tushunchalarni javdal va sxemalari shakllantiriladi.

Talabalar o'zlari bajargan amallarini individual yoki guruhiy tarzda izohlab,himoya yetadilar.

Seminar mashg'ulotini olib borishda qo'llaniladigan metodlar: "Aqliy xujum", "Tushunchalarni aniqlash", "BBB" "Keys", "Swot" tahlil.

"ASSESSMENT" METODI

Metodning maqsadi: mazkur metod ta'lim oluvchilarning bilim darajasini baholash, nazorat qilish, o'zlashtirish ko'rsatkichi va amaliy ko'nikmalarini tekshirishga yo'naltirilgan. Mazkur texnika orqali ta'lim oluvchilarning bilish faoliyati turli yo'nalishlar (test, amaliy ko'nikmalar, muammoli vaziyatlar mashqi, qiyosiy tahlil, simptomlarni aniqlash) bo'yicha tashhis qilinadi va baholanadi.

Metodni amalga oshirish tartibi:

"Assesment" lardan ma'ruza mashg'ulotlarida tinglovchilarning yoki qatnashchilarning mavjud bilim darajasini o'rganishda, yangi ma'lumotlarni bayon qilishda, seminar, amaliy mashg'ulotlarda esa mavzu yoki ma'lumotlarni o'zlashtirish darajasini baholash, shuningdek, o'z-o'zini baholash maqsadida individual shaklda foydalanish tavsiya yetiladi. SHuningdek, o'qituvchining ijodiy yondashuvi hamda o'quv maqsadlaridan kelib chiqib, assesmentga qo'shimcha topshiriqlarni kiritish mumkin.

Namuna. Har bir katakdagi to'g'ri javob 5 ball yoki 1-5 balgacha baholanishi mumkin.

Тест

Педагогик фаолиятнинг қайта идрок этилишига доир компетенция қандай номланади?
 А) Ахборот олиш
 В) Когнитив
 С) Рефлексив
 Д) Коммуникатив

Қиёсий таҳлил

“Компетенция” ва “компетентлик” тушунчалари ўртасидаги ўхшашлик ва фарқли жиҳатларни таҳлил этинг.

Симптом

Ўқитувчининг педагогик фаолиятга назарий тайёрлиги...

Амалий кўникма

Педагогик техниканинг асосий элементларидан 3 тасига мисол келтиринг.

10. Ro'ziyeva D., Usmonboyeva M., Holiqova Z. Interfaol ta'lim metodlari: mohiyati va qo'llanilishi / Met.qo'll. – Toshkent: Nizomiy nomidagi Toshkent davlat pedagogika universiteti, 2013.

11. Sattarov M.«O'zbek udumlari» (Millatning kenja bo'g'iniga). T. «Fan». 1994 y. 223-bet.

12. Xoshimov K. «O'zbek pedagogikasi antalogiyasi». Toshkent 1995.

13. Curriculum, cultural traditions and pedagogy: understanding the work of teachers in england, France and Germany (2012).

14. WWW.pfh.
 de/fileadmin/Content/PDF/forschungspapierere/the-stateand-islam-in-central-asia-wolters.pdf.

ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Karimov I.A.Barkamol avlod orzusi / Tuzuvchilar SH.Qurbonov, H.Saidov, R.Ahliddinov. Nashr uchun mas'ul: T.Risqiyev. – Toshkent: SHarq NMK Bosh tahririyati, 1999.

2. Karimov. I.A. Barkamol avlod – O'zbekiston taraqqiyotining poydevori. – Toshkent: O'zbekiston, 1997.

3. Ajdodlar o'giti, hikmatlar, hikoyalar, tamoyillar. T. 1991 y.

4. Akromov B. Mehmon yigit ziynati // Sog'lom avlod uchun .- 2009.-N8.

5. Bekmurodov M. Qarindoshlik nikoh, va oila // Sog'lom avlod uchun .-2009.-N1.

6. Bobomirzayev X. «Xalq og'zaki ijodi va uning ta'lim-tarbiyadagi samarasi». T. «O'qituvchi». 1996 y. 173-bet.

7. Volkov G. N., Baubekova G. D. «Etnopedagogika» Toshkent 2000 y.

8. Mutalipova M. “Xalq pedagogikasi” T. “Bayoz”. 2013y.

9.Musurmonova O. «O'qituvchilarning ma'naviy madaniyatini shakllantirish» T. «Fan» 1993 y. 105-bet.

MUNDARIJA

KIRISH.....	3
XALQ PEDAGOGIKASI FANINING MAQSAD VA VAZIFALARI.....	5
XALQ PEDAGOGIKASINING TARIXIY TARAQQIYOT BOSQICHLARI.....	16
3-4-MAVZULAR: SHARQDA ILK UYG'ONISH DAVRIDA MOVAROUNNAXR MUTAFAKKIRLARINING TA'LIM-TARBIYA HAQIDAGI QARASHLARI.....	28
5- MAVZU: QARDOSH HALQLAR MUTAFAKKIRLARI VA MA'RIFATPARVARLARINING MA'RIFIY-PEDAGOGIK QARASHLARI.....	58
6-7-MAVZU: XALQ PEDAGOGIKASINING DIDAKTIK IMKONIYATLARINI O'QUVTARBIYAVIY JARAYONGA TATBIQ ETISH.....	78
8-9-MAVZULAR: XALQ PEDAGOGIKASIDA OILA VA OILAVIY TARBIYANING AKS ETISHI.....	92
10-11- MAVZULAR: XALQ PEDAGOGIKASIDA YOSHLARNI TARBIYALASHNING METOD, USUL VA VOSITALARI. TARBIYALASH METODLARIDAN YOSHLARNI TARBIYALASHDA FOYDALANISH YO'LLARI.....	105
12-MAVZU: XALQ PEDAGOGIKASIDA AXLOQIY TARBIYA MASALALARI	123
13- MAVZU: XALQ PEDAGOGIKASIDA JISMONIY VA MEHNAT TARBIYASI.....	131
14-MAVZU: ETNOPEDOGOGIK MANBALAR TIZIMI.....	138
15-MAVZU: XALQ PEDAGOGIKASI VA O'ZBEK XALQ OG'ZAKI IJODI.....	151
16-MAVZU: XALQ OG'ZAKI IJODI XUSUSIYATLARI VA JANRLARI.....	161
17-18- MAVZU:TA'LIM-TARBIYA JARAYONIDA ERTAKLAR, AFSONA, RIVOYAT, HIKMATLAR VA MAQOLLARDAN FOYDALANISH.....	170
26-MAVZU: DINIY FANATIZM, FUNDAMENTALIZM, TERRORIZM.....	226

RAXMONOV AZAMAT RUZVONOVICH

XALQ PEDAGOGIKASI

DARSLIK

Toshkent — “INNOVATSIYA-ZIYO” — 2024

Muharrir: Xolsaidov F.B.

Bosishga 27.12.2024.da ruxsat etildi.

Bichimi 60x90. “Cambria” garniturasida.

Ofset bosma usulida bosildi.

Shartli bosma tabog'i 23. Nashr bosma tabog'i 23.

Adadi 100 nusxa.

“METHODIST NASHRIYOTI” MCHJ matbaa bo'limida chop etildi.
Manzil: Toshkent shahri, Shota Rustaveli 2-vagon tor ko'chasi, 1-uy.

+99893 552-11-21

Nashriyot roziligisiz chop etish taqiqlanadi.